TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139

Özbek şairi Çolpan'ın
eserleri
Uyganış, Tang Sırları ve
başkalar

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

2

اویغانش

ПРОБУЖДЕ

(НА УЗБЕКСКОМ Я

توركستان جمهوریه تینگ دهولهت نهشریاتی .

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.1

يورت قايغيسى.

ئاغرىغاندا، كۆز يۇيۇلماق
ئىستەكى

مۇندەرىجەسى:

يۇرت قايغىسى: — آغرىغاندا، كۆز، يۇيۇلماق
ئىستەكى.

ئوبەدە ئىمان: — حەقلى مىن قاچاندىر ئونتالمز
كېلىپ بيرى، ويحوان ئيركى. كۆرىش،
يۇرت بولى.

چوريلەر ئوچون: — شەرزقىزى مىن وە باشقالرە
ناوروز كۆنىدە.

سەمزگىلەر: — يەرگى، نيمە؟

سۆوگى: — قرارش، كۆلمك ئىستەنگ، زيباى
قمەر (عوسمانلى تىنور كيجەسىدە)،
سيندەن ميرافدا، كيتكەندە كەدە.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

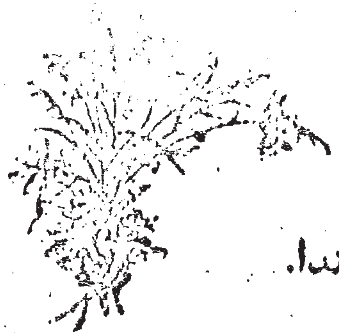

تاغ يولندا.

سوغوق، ئيسق، عصبى بر كوڭل بيلەن تۈن ـ كون
توشەكدە ئويلر ئاراسندا ئوغراشب ياتماق
ئاغر.. قيين.
ـ بو ياتشنڭ سوڭى، سوڭى كيلسون!
ياڭلاغانى بوتونلر سوڭندە تاڭ آتماز؟

— . .

كوزمدە ئيرند وە كيچ بر يىغن خيال آچيلر،
خيال بيلەن كورەمن: كوك يوزى بولوتلى كبى ـ
بوتون كوڭل وە يورەكلر ئاغولى ـ ئوتلى كبى،
بولوت كوزيدن ئيسە ييرگە آغو ـ ياش ساچيلر.

—

مينم ئويمى قارا؟ ياكى يوزت كوكيدە بولوت،
ئوزوق بولوت توتمس قانلى ياش توكوب يغلار؟
مينم بو حسستە دلمنى بهە نيچون تيغلار؟
مينمدە كوكيمە ياقماقى استر ئوزل بر ئوت؟

—

سوغوق، ئيسق بو كوڭل كوجلى ئوت بيلەن يانادر،
ئو ئوت ئاراسيدا يورتنڭ خيالى جانلانادر...

۹۲۲ يل، ۱٦ فيورال. بوخارا.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

کوز

کومکوك ئیکن سارغایدیلار یاپراقلار،
آغرق، مغلوب. توزتقون شوقننك یوزی‌دیك؛
یوزاتالارننك کوزلری کم، ئوینادلار
غالب عمرننك قانجا تولغان کوزی‌دیك.

قارا بوتون تودسی کم. کوکلرنی
شرقنی یاپغان پرده یا ئلغ یاپشدر؛
کوز قوشرنی أغو تولوغ ئوقلارنی
یاز باغریغا هیچ سادقسز آتمشدر!

بعذ یاکلغ ذتر ــ قاتار جیزیلب،
کوك یوزیدن قارغالر هم ئوتدلر؛
شهرزیدك تجددن باشرنغیدا ئیزیلب،
کوب جانلیلار سوکمگی تنی کوزدلر.

بوتون بارلق ــ جاعلق ئوجش قالدیدا،
ساوون.. قارا قشغا کوجش قالدیدا...

۹۲۱ یل، نویابر ۲، بوخارا.

یوپانماق ئستاگی

بلمدم، کوکلمنی یوپانغای کملر:
تاغلارمی، تاشلارمی یا آقار سولر،
یاکی کیشنلردن بوشالغان قزلار،
یاکی سیولمسدن تاشلانغان توندلر؟

یاکی، ئابدین توزنده کوزمنی آلمای،
کوکلردن یوپانچ یولدوز ئاحتارای؛
یاکی تانك جاغیدا «صباه» یوپانغای،
یاکی آیدان تاشغان واقاسز نورلر؟

یاکی کوز یاشیدان یغلغان بر کول
بویدا ئیللکن تالدا بر بولبول
سایراسا، یغلاسا؛ معشوقمسی گزل
کوزلکمنده یوپانغای کواده‌کی حورلر؟

چارجاغان یولوچی یولدان آداشسا،
تبکس یول قالسا، تاغلارنی آشسا،
یولنی کورمسه‌کوچی یولدوزدا قاچسا،
شونده یوپانغایمی بلا أغاچ چوللر؟

ئیرکن نالرننك ئیران سوزلانی،
سانسز یدالرنك یالغز جوپانی
نی جنب تاغلردان نستمد یارنی
بلکی یوپانغوسی هباره دیکمن کوپلر؟

تورمنداه حىيالدە... هەر بر ذرەسىدە
يالقىز ئۇلداشنى كورگەن بر بەندە
بارلقدا قارغىشلار ياغدرغان تندە
نەلىكى يۇرالمۇس ئو آجىيغ سوزلەر؟

نىگەرلەر دۇنيادا، تاشنا سۆزلەرى،
كيبانە بۇراچىنىڭ ئىشتەك بولارى،
نىگەركە ئەيلەنسە ئوك وە سوالەرى،
نەلىكى يۇرالمەس هولغەنگەن كوزلەر؟

ئوگلدە ئۇيغانسا يىڭى هەوسلەر،
ئۆزولسا، بوزولسا ئالتون قەفەسلەر،
ئىبرگە ئىچىشسەلەر بر تودە مستلەر،
نەلىكى يۇۋاتقانلار توپىنى قزلەر؟

ئويانغانلىن ئوبلەرلە كۆڭل يۇۋاناس،
كۆڭلنىڭ ئىشەنگى ئوى يىلەن قاناس،
شەبنەملەر بۇ ئوندە يارۇق شەم ياناس،
جانانسا كۆكرەكنى ئەسل توغولار...

٩٢٢ يل، ايون ٩. جومه بازار امنەسى
(اورتا ئاسيا ئيمر يولى).

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

ئۇمىد وە ئىمان

حالق، مين قاچمادم، ئوتلى سۆ، كىبل
يېرى، ۋىجدان ئىركى، مەغرورىش،
بورت يولى.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

خلق

خلق تینگزدر، خلق تولقوندر، خلق کوچدر،
خلق عصیاندر، خلق اوتدر، خلق اوچدر...
خلق قوزغالسا کوچ یوقدر، کم توختاتسون؛
قووت یوق: کم خلق ایستاگن یوق ایتسون.
خلق عصیانی سلطنتنی یوق قیلدی،
خلق ایستادی: تاج و تختلر ییقیلدی...

خلق ایسته آزاد بولسون بو اولکه،
ایتسون اوننک باشیداغی کولانکه،
بر قوزغالور، بر کوپورور، بر قاینار،
بر تیپینور، بر هاولیقار، بر اوینار،
بوقلغیدا، آچلیغیدا یوق ایتر،
اوز یورتینی هر نرسه‌دن توق ایتر...

بونون کوچنی خلق ایچیدن آلابلق،
قوچاز آچیب خلق ایچیگه بارابلق!

۹۲۱ یل، سینتبر ۷، بوخارا.

یورت یولی.

ئوزاق... آغر یولغا چقغان یولچی مەن،
بو یوللاردا قولاغوزم یولدوزدر؛
مین یورتمنگ پاک ئستەکلی ئوچیمەن،
ئو یولدوزنگ ئوگەلیشی کوندوزدر.

تامرلارم، آتو کبی قایناغان
قانلارمنی ئیچمشلەردەن آلمشدر،
بیلدگمدە ئورغب، چاپچب توبناغان
ئونوتما کم، آتالرنگ ئالمشدر.

ئوزاق یولنگ یولچیسی مەن، بارامەن،
ئیستەگمنی بو یوللاردان آلامن!..

۹۲۲ یل، دیکابر ۱۳. موحار

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

چوریلەر ئوچون

شەرق قزی، مین وە باشقالار،
ناوروز کونیدە.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

مین قاچمادم

(تاشکینتده‌گی ئورتاقلارمغا)

مین قاچمادم! — نیگه مینی «قاچدی» دیب،
بوقدر مونچه شاوقون — سوران قیلدیگیز؟
قوچاغیمنی «ئوزلیک» یگه (۱) آچدی. دیب،
آق ئیمگه قارا زنجیر ئیلدیگیز؟

مین «ئوزاک»دن کوبدان بیری ئوزولوب،
«کوبلک» تجربه یانب کیتکن تنده‌ن؛
ئو «کوبلک»نینگ قایغیسیدا چوزولوب،
قولیچ آتب، سوزوب یورگن یغمدین.

مین، یغلیملر ئونکیمیدن سناغان
بر قاناتنی تاقیب آلب قوزغالدیم؛
شول یولدا یلپراقلری سولماغان
«یلش باغاچ»نینگ سایه‌سیده توختالدیم.

ئیکی کوزیم یالت — یولت ئیتیب کوکده‌ن
ئیلدگیننینگ یولدوزینی قارایدر،
چاغ — چاغ یغلابه ئوتوب کیتیب ئوتلدن
قارا بولوت، ئونینگ یوزین قاپلیدر.

(۱) «ئوزلیک» — [illegible].

ئورالی یغده ئونینگ یوزی، آورونوب،
کوزلریمنی دامانشیرب قویادر؛
قیلیچ یانب، خنجر دلگه تورونوب —
ئونینگ یغده قنبی قاراش ئویادر؟

مین قاچمادم! — مین ئیلدگنی ئیزلیمن،
قانات کوچلی. یارغان ساری ئیزلیمن!

۹۲۱ یل. بوخارا.

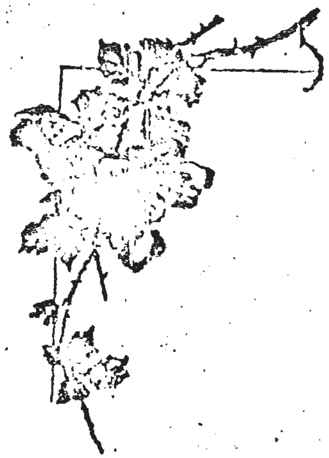

ئوتاى سو

زور تیگرنڭ تولقونیدر، باغریدا
یوز یللرنڭ قانلی، فورقنچ تزی بار؛
یومشاق سودن برکدرگمن تاغربدا
شفقت بلمس عیسیانلارنڭ سوزی بارا

قاندای مغرور احمانلر، کہ تنچ یبرده
تاد آلورلر ئونی قارغاب، سوکمکدن:
بولچن بولوب یولغا چقفاچ، بو یبرده
جان بیرمرلر دهشتیدن قورقمقدان.

قارا بولوت کوزلریدن کوب چاقلر
هاورج — هاورج یشکی کوجلر آتدر.
ئەی تنچ یبرده کوللر یوزلی ئوینادلر.
سزگه یالغز قاواغینی سالادر.

سودتکز. حورجینکز کوردی، کہ
کوز یاشلاری، قایغیلارله تولمشدر،
ئوچوب ئوتکن بولچیلاردن سوردی، کہ
قولگزدا جان بیرگنلر تولمشدر.

کوبورمز ئول، هاولیغار ئول، تاشار ئول،
گوریگزدن نیعره تارتب آشار ئول!..

٩٢٢ یل، مارت ٢٣. تاشکینت.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

کیل بیری!

کیل مینگه، کیل، کیل مینگه:
قوچاغمنی آچقانمین؛
تورمش — حقیقت بولسا،
بارلیغمنی آتقانمین...

مین کوچلی: میندہ عیدیان،
مین تولقون: میندہ توغیان،
کوبورەرمین، تاشارمین،
جیگرمدن آشارمین!

توفانم ئیلنی بشار،
تورمش تاغلارن آشار
یه تولمس، مننگی یاشارا..

٩٢١ یل، سینتبر ٢١. دیوانه باغ.

ويجدان تيركى

(تونقونلارغا!)

ئەى تونقونلار. ئەى ئيزلگەن،
ئەى قيبنالغان يوقسول ئيللار،
ئەى نوميدسز، ئەى جيزلغان
دار ئالديدا... لبباز دللەرا

ئەى بيوەلر، بيچارەلر،
ئەى باغلانغان كيشەنلەرگە،
ئەى ئيرك نوچون ئاوارەلر،
كوب باتماڭ سز ئۆزنلەر گەدا

يوريلاردان آمان كۆزنمەك —
تيمنە كلەرنڭ نيشيدر ئۆل:
هر مانيعنى هاتلاب ئوتمەك —
نورمندا ئبلى نوغرى بر يول!

زولم آلديدا هر بر نفسە،
ايحتيمال، كى بويون ايگر،
نەگر زولم نەوجگە كيلسە،
كوك باشيدا ييرگە تيگر.

حيوانلارغا، لينسانلرغا
زاليم ايڭە بولماى قالماس،
فقەمت ئيركن وىجدانلارغا
تيگە بولماق — موقكين ايمس!

٩٢٢ يل: ايبون ٩. سمرقند.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

كۆرەش.

جانورغوچى، نوكر لوچى بر تاووش
جانورلارنڭ جان سوراغان تاووشيدر،
بيقتغوچى، ئاعدارغوچى نوزغالش
باقنداغى زور كورەشنڭ باشيدر.

تيمنە كلەرديك بارار بيرن بيلالماى،
نونده — بوندە نوزنى نورغان: دوشمانلر؛
ئيك يورە الە نورە ئالماى، سخالماى
ئاشب كيتكەن: يوقسولداغى ئيماندر.

نولوغ، فاتتغ ئاعدارغوچى بر كورەش،
جابار بولش، يا يوق بولش:
— يوق بولمش!..

١٩٢١ يل: مارت ٨. تاشكينت.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

شەرق قىزى.

(«سىگنىم» گە).

ئېيتەلىركە، ساووق، غەملى قاراڭغۇ
تۈنۈب كېتىب، كېلەش جىرايلىق باھار،
گۈلگە عاشىق بولوب سايرار ئېيش قوش.
گۈل ھەم ئول قوشلارغا نازلانىب قارار.

ئېيتىلۈر، ئاڭدا يېر يۈزى تامام
يوملوك دوجايىدان كوياكى كىلدر كېيمى؛
جىرالار جونبىرب، يوزن آچىا زالى،
سەعادەتلى ئەمىنى عاشىقلار ئېيمش...

ھەر يەردە بىر شادلىق، ھەر كىمدە بىر روح،
ھەر كىم تولوب قارار ئېيش دونياغا،
ھەتتا، چال بابالار ئېيتىلۈرمش: «نوروح،
جىقىب يورىمىش ئېيدى قازغى ھاواغا».

..

شۇنىڭ مىن بىر قىزىم، شەرقنىڭ بىر قىزى
باھار كېلگىنىنى كۆرمەي قالمىن!
قىزىن، قارا قىشنىڭ كېيىدەن ئىرى
ئونىڭ دوستى، كۆزىنى توتوب ئالمىن.

میـنم ئوچون یاروغ دونیا راحتی—
تورت دیوار ئیچیده کوزلر ئویناتماس،
میـنم ئوچون ئولوغ شادلق ساعتی—
تیلبه کوکره‌گمده ئویلر، ئویغاتماس...

—

مین بر شرق قزی مین، شرقنڭ ئوزی دیک
بوتون تنم، جانم «خیال» ئوییسی،
مینم قارا کوزم کبیک کوزی دیک
بیلگیسز آوچیننڭ ئونن کورگوسی...

—

ئیشیتدیلرم، یازدا هر برجای بار،
ئیرکن نفس آلر، شادلانار، یایرار..
ئیشیتمیلدرکم، شرقده باغلق خاتونلار
ئول بارور دونیاغه نه زمان کیرر؟..

١٩٢٠یل، ئاپریل ٢٢، تاشکینت.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1139.1

میـن‌ده باشقالار

(ئوز ییڭ قزی آغزیدان).

کونگلین باشقالردر، یغلاغان مینمن،
ئویناغان باشقلر، ئینگلدسمن مینمن،
ئیرک ئیرزه‌کلرینی ئیشتکن باشقا،
قولاق قوشوغینی تنگلاغان مینمن...

—

باشقادا قانات بار، کوککه ئوچادر،
شاخلارغا قونادر، باغدا یایرایدر
سوزلری صدف دیک، تاووشی نی دیک
کوزینی هر ییرده ئیلگه سایرایدر.

مینده‌ده قنات بار، لاکن باغلانغان،
باغ یوقدر، شاخ یوقدر، قالن دیوار بار؛
سوزلری صدف دیک، تاووشی نی دیک
کویم بار.. ئونیده دیوارلر تنگلار...

—

ئیرکن یلتغانلردر، قامالغان مینمن،
حیوان قفسلریدا ساتلغان مینمن..

١٩٢١یل، ئاپریل، تاشکینت.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

ناوروز کونیمه(*)

خیره، توچکن، کرلك، کوچسز دللرکه
یاروغ، یاغدو، تورمش سیبکن معنگی کون،
سره سوینچ بیرمس اوزبیك قزیغا،
یوقسا اونکه معنگیلکی قارا تون؟

نیچه یوز یل کیشنلرده لبتکلکن
قاشاق، یوقسول، توتقونلرغا ایرك بیرمر،
توزبیان قزی: «باشقالرغا تیرك بیرکن،
مینکا قانی تیرکلك؟» دیسه، نه دیمر؟

توکارده‌کی دانه ـ دانه ساچلغان
یولدزلرمی تیزکی تونی آلقشلار؟
تنکه تیکلر یولدوز کوزدن آتلغان
آججغ، کینه، معصفه‌تلر، قارغشلار؟

توکدی، تونی، قومری، آیحان یارقنلر
ناوروز کونی دیوارلرغه قاریلار:
کوچه‌لرده تیرـقزلردان آقنلار
توتقونلرک یالریغا کرمیلر،
قانارلرغا تولرنی هم آلماینر؛
توتقونلرنی تیشکاه هم سامارلر...

(*) ناوروز کونی ـ یرنجی مای دونیا بیرامیدر.

توتقونلرنك کوز یاشلری، یاهرك
شودرتیلدیان کوزه‌للکنی هرللیلر!
«کوزه‌للکنی سیوم، دیکن تیرکنلر،
کوروب توروب توماتیلر، تولمیلرا..

ناوروز کونی ـ تیرکنلرکه تیرك بیرمر،
توزبیك قزی، تیرکلی کوندو بوشالمای،
زیندان کبی تار تویدن چیقالمای،
قان، آغز دیوارلرنی ییقالمای،
بارلیغینی کیلك دونیاغا آتالمای،
چن تیرك کونی کونه ـ کونه تیلمیرر...

١٩٢١ یل، تاپریل ٢٧ تاشکینت.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1391

سیزگیلەر

بیرگ، نیمه

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

بەرك...

جانلاندى، ياشاردى، كوكەردى قاراشم،
ئوزمدە برتۇرلى ئيركنلك سيزەمەن؛
كوڭلمدە قالمان شۇزنندە غەم — غەشم،
ئۆميدنڭ ئيبەكلاك قيلبنى چوزامەن.

—

شۇ چاغدا، شۇ باغدا هەر نەرسە يۇشنادر،
هەر نەرسە كوكەركەن، هەر نەرسە ياشناپدر،
شۇ باغدا، شۇ چاغدا هەر نەرسە آيباقدر؛
قۇياشدا نۇرينى هاوجلاب تاشلابدر.

—

آريقدا سۇلارنڭ تويناقى قوشۇغى
شاخلاردا تۇخلاغان بەرگلەرنى ئۇيغاندى،
آينوقما شامالنڭ ئۇ يۇمشاق شوخلىغى
شاخلاردا بەرگلەرنى تترەندى، تويناندى.

—

قيزيل قاناتلى كەپەلەك، يوليدا
ئوچراندى چرايلق چوزەندك قزينى،
كەپەلەك تكلگدچ، ئۇ قزچا قوليدا
ئوشلاغان ياپراقلە يبركندى يۇزىنى...

—

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

آنتونلی قوتقوزنی باتار توتالشب،
اپ یینمن کوکلرگه توچوروب ئوینابلار!
قوللقنی سیوممهگهن یوقسولنی کوچلهشب،
نیمهگه ئوزینناڭ ئیرکیگه قویمابلار؟

لهبلهرم شوتنده چاتقاغان، قزارغان:
کهوسهرنڭ سوویدان شهرابلهر ئیچمهس؛
خهریشته قیلقلی، مهلیکه قزلاردان
چاتقاوزنی باسغوچی بر... توپش سوراماس.

کوکلهردهن مهلهکلهر قز بولوب توشهلر،
یهنه مین توتلهرنی قوینمغا قویمایمن؛
قوینمغا تولسالر، قوینمدان تاشسالار
گوزلهرنڭ هیدلهری... مین سره تویمایمهن!

توبهیمهن شو چاقدا فهریشته ـ مهلهکنی،
نوبهمهن یوزناقزا تترهگهن بر یهرگهنی...

۱۹۲۲ یل، مای ۳، بوخارا.

نیمه؟

بر ـ نیککی باحتی سوز ئهیتدڭ،
حالمنی آڭلاغانمی؟
کوزلهرنی قابغیلی ئهرتدڭ،
حالمغا یغلاغانمی؟

یاتلقلار بتدیمی ئیندی،
آرتق مین سینگه یاقنمی؟
قارغشلار کیتدیمی ئیندی،
آندمی نیککی محهببتمی؟

توبهرغیچ، قابقارا توتلهر
یابقچنی تالدیمی بزدهن؟
بورکهیمی یاغدولی کونلهر
سین باسقان «سیوگیلی» تزدهن؟..
کوکلمنڭ تالدینی توسقان
زنداننالان دشمی یقلدی؟
بوینیغا لالهلهر آسقان
کوکلمی ئورنیغا کیلدی؟

کوکلمگه، سرلی قاتلغان
توتلگنڭ شهربه حیدرمی؟
یا، کوکلده یاتلش آتلغان
بر یولدوز کوبره سیدرمی؟

بر سوزله، بر کینه سوزله،
قالدرما شوبهه کوکلده!

۱۹۲۲ یل، ئییون ۲۲.

قیرای ــ تاشکینت توبهزی

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK1139.1

سیوگی

[illegible]
دەر (عوسمانلی تورکجەسندە)
سبندن بیر انقدا کبنکشکده

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

قزارش

نیجزن قزاردی یوزڭ، نیقزل ئانار یاڭلغ؟
دلڭده ئویناغانی برشوریه توتدیمی شاشیلش؟
کوزڭده کوُچلی هدوه‌لرنڭ ئزلاری قالمش...
قزارا! غدڭ، یوق ئیسه، سرلی ئیکدمی باقلغ؟

قزارغانڭدا لهبڭده‌نده برتلدك ئوُچدی،
ئوزنڭ قاناتلری کوُڭلمگه غملی ییل ئوردی،
تویینی ئوُل تندگمن برگه تلڭکری سوزدی،
وه‌کوکده بر توده آلدلمچی سیوُگیلر قوُچدی.—

نیچون، نیچون بونه کوزلرده تامچیلار ئوینار؟
نیچون، نیچون بوتدامملرنی کومه‌دك برگه؟
نیچون، ئوتلرنی تاشیلتمی سولڭ قونوق — کورگه؟
نیچون، یوزڭ بونه سولغون، نیچون ئوزوُن ئوتلر؟

لهبڭده برکینه سوز بار، فقدت دییالمایه‌ن،
نیچون، ئونی دیمه‌گه کیچیکشگی قویمایدر؟
نیچون مینی کوره‌دن سوزلادی، ئیندی آلمایمن؟
نیچون سینڭ قاراشاڭ ئوزیگه هیچ تویالمایدر؟

برآز . . برآز آجیلیب سوزاه، آلاتب بیر، سین،
لەبکده مەنگی بابق قالماغون تۆ برگینه سوز،
گوزەل چیچەك دیك آچلغون سونۆك وەسولغون‌یور،
وەمین‌دە دردکه برجاره، برشیفا تاپابن.

لەبکده قالما تۆ سوزلەر یەنە توشەل قرارش،
یەنە کوکلده حەرامی وە تویناقی شەربە،
یەنە سولش وە توجش ... مەنگی، دائیما قارغش؛
بتر، کیتسر شۆ بەلالەر . . لەبکه جان کرسه ! -

نیچون بۆزکده قزل چوغ کەبی یانش، قزارش؟
یلرلرمی مینگمه بلەك : نیچون، نیچون یۆنش؟..

٩٢٢ یل، فیۋرال ٥.

بۆخارا (حربی حەمدخانه)

کوکلمەك ئستەدك...

نەئوچون کولمك ئستەدك، گوزەلم؟
بوتسه سولماقنی (١) لبلرگنك ئیشی...
نە ئوچون تشلەرنی (٢) بیرکیتیشی
ویولی بتمك ئستەدی، مەدلەم؟

. . . . .

سین‌کی کولمك بیلەن وجودمنی
دعزیزده سیزگیکه کومەر ئیردك :
سوکره بردەن یەنە چوکەر ئیردك
نیکی . بیهوده . کیك حدیاللەرکە،
آل قوالمنی برآزدا قولاریکه ،
اوککه بیهوده قویما دۆدمنی !

. . . . .

سیزگی ــ دەرد، سیزگوزجیده ــ برنیتدك ،
سینده تیتدکدەن ابحتیاز ایتدەسەن،
اچلسەن: آه . فەقدت تلاش کیتسەن،
ئستەرکن یارمی‌لەم یارب یندسەن؟
فەدا بولسەدا غیرت یوغار سیزمەك:
سیزلیدەن قاچماق ئستەسەك، گوزەلم .
ئیللا بیهوده نویدر کول، قدیەلم.

مەنگه بر کولمك ئستەدك، مەدلەم .
کول‌کی کولگون کولالماغان تلەگم ا..

٩٢٢ یل. یانوار ٤.

بۆخارا (حربی حەمدخانه)

---

(١) سولماو قیدی. (٢) تشلەرگەك (الا)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

[illegible]

ضیای قمر

قمر ضیاسنی دوکدکیجه دلغالی ده‌کیزده،
گنلیر خیالیمه. کیچمش او عمر عشق وهوس:
یوزنگ صباسنی سربد کیجه بوسونوق یکره
کوکل تلاطمه باشلر: فقط، یوزنده قفس.

ـــــ

کوکل قفسده تلاطمده توعراشیر کمن بمن.
زوالی بمن که آواره عشقنگ آردندان
قوشار، گیدر: که آلالی بولمیازاق
دونر، گلیر، دوکدرم قطره‌لر.. صدف کبی آق!

ـــــ

ده‌کیز میاه کبودیده ایشته چالقانارق
تلاطمده مداوم.. بن ایشته آلدانارق
کوکل تلاطمده: «عشق گل، بوراده» دیرم،
وشویله عشق سرابنگ الده جان ویریرم...

ده‌کیزده تلاطم اوستنده بر یقن یریلر،
بیاض، خفیف، سیه‌یکزلر ظریف تنبله،
قمر ضیاسینی اوقشار و رقص ایدرلر سویندر،
ده‌کز قوجاغی ــ توبون باغچسی گونلر، اوینار،
بن ایشته سوگلی امیدلر.. وه سونگ تنفسله
نفس آلیر و.کنه راهیمه گیررم، گیدرم،
بو یولدا جانمی ــ هیچ شبهه‌سز ــ فدا ایدرم...

قمر ضیاسینی سربه‌ر اودالغالی ده‌کیزده،
یوزنگ ضیاسنی سربه‌ر بو سویلونق یکره...

۹۲۲ یل، فیورال ۲.

ـــــ

سینه‌دن ییراقده..

ییراقلاشده و اوزاقلاشدم بر نیچه کون سینه‌دن،
حال سوراب کورمینه‌من:
بکه مونچه تاغر کیلدی بو ییراقلق مینگه
تاتلانابن سینگه!

ـــــ

جونکی سینانگ قارشکده مین تاپریقنی اویلمه‌ی،
کوزلرنگگه تیکلبه،
اوزلیگیگه، بارلیغنگا ماها قویمه‌ی، سانلامه‌ی
ییرگه قسمر تیکلدیم.

ـــــ

او کوزلرنگ تاشقونیدا بالق کبی سوزگن مین،
تاپریقنی اویلیمی؟
تاشقا دونیا، تاشقا اویدین تاغلاشنی اوزگن مین،
سینگه قاراب تویایمی؟

ـــــ

منه ایندی بر نیچه کون سینه‌دن ییراق قالدم‌دا،
قایغیلرغا کومیلدم،
تابرلقدا ــ قایغی تجربه اولشمی تالدم‌دا،
کوزلرنگنی حوب بلدم!

ـــــ

ایندی سینگه کوکل دردن بوتنکول تاچب ییرمیمی،
تیلیمنی سین شونی؟
نه‌نه‌سه‌ده. قسته‌لیمن.. تالدین سینی کورمیمی،
سونگ تیلیمی مین اونی؟

ـــــ

بخش... ایندی قتانمنی راستلاین،
اوجوب یارب تالدین سینی تاپاین،
سونگ دردمنی تاچاین!..

۹۲۲ یل، تابریل ۱۱ تاشکینت.

ـــــ

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.1

کیتکاندن‌کیین

(کیله‌تو یاتر اغا)

کیتدینگمی منینگدن تاشلاب،
قالدیمی قایغیلاریم‌ده؟
هیجرانینگ اوتیغه تاشلاب
یغلاوچی چالغیلاریمده؟

سیزگیدن سولغین صداکلار
یوریوغری کولکمی ئوچدی؟
کوکلیمدن تازا تلهکلار
یاونگمی باغریغا توشدی؟

ئارتق سین مینده‌ن توزاقدا
کوزلرنی ئوینانامه‌می؟
ئارتق سین باشقا یولاقدا
دیلدارنی قاینتاسه‌می؟

ئارتق سین ئوتده‌گی داغدا . .
ئارتق مین یه‌ککمی قالدیم؟
فریاد یوق، بارچه جهان جم،
بیربوتنه یحتی شو چاقدا ! . .

کیتدینگمی سین مینی تاشلاب؟
قالدیمو قایغینی باشلاب؟

۹۲۲ یل، ئییون ۲۶.
تاشکند.

چولپان.

تاڭ سرلەری

شعرلەر توپلامىدان ٣ نچی بولەك.

ئوزبېكستان دەولت نەشرياتی.
تاشكېنت ــ 1926 ــ يل

باهاسی 1 سوم

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

Типо-литография №1 Узгосиздата.

بوتون دونیا یوقسوللاری برلەشلك!

چولپان.

تاڭ سرلەری.

شعرلەر توپلامدان ۳ نچی بولەك.

بر ئەسب ئوتدەلەر «ئویغانش» یەللەری،
بر قاپناب-تاشدەلار كوز یاشی-«بولاقلار»
ئەی، تاڭدا قالتراب ئویناشقان یاپراقلار،
تەك تۆرك، یاپلسن ئەپنەدی...
«تاڭ سرلەری»!...

Chiny Ishak-ogly
Tashkent

ئوزبېكستان دەۋلەت نەشرییاتی.
تاشكېنت — 1926.

Чулпан.

СТИХОТВОРЕНИЯ

На узбекском языке.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139. 2

ИЗДАНИЕ УЗБЕКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ИЗДАТЕЛЬСТВА.
Ташкент 1926 г.

تاڭ سرلەری.

بەعزی بر اورناقـلار چولپاننی یغـلاق، دیب عەیب ستەدزلەر. بەلـکی حەقلەری هەم باردر چونـکی، اونك:

چیچەکلەر اوسکوسی کوز یاشلارمدان
بوغنلار تۆنـگوسی اویلاشلارمدان..—

— دیب هەسرەتلەنیشی بزنك کوز اۆنـگیمزدە «یغلاق» بر شاعرنی گەوذەلەندیرەدر. براق شاعر شو توکـکەن کوز یاشلاریدان چیچەکلەر اوسپرماقچی بولماسا ایدی بز هەم اونك موعتەرزلەری قاتاریغا کرگەن بولار ایدك.

آنقاو تەعنەچیلەر شاعرنی رەنجیتشدە موداوەمەت قیلادرلار حەتتا: «سینکوك شاعیری!» دیگوچیلەر هـەم بولب، چارەسز شاعر اولەرگە اوز حالیدان آچق جاواب بیرشـکە مەجبور قالادر:

سز دییسز، کم مین کوکلەرنی اویلایمین،
بیر بیتبگە سیرە نەزەر سالمایمین.
یاشکلیشاسز: مین کوکلەرگە بیرکنـگەن
بیر قیزیدان خەیالمنی آلمایمین!..

اوکتەبر اوزگەریشی قارا تۆنیمزنك اۆتاشینی — آندردی ایسەدە بو مودهش کیچەنك بەدنەما کولەگەلەری هەمان شاعرنك یورەگینی تترەتدیلەر وە اول چار — ناچار یغلادی.. شو یغی

آراسیدا بەرق اورب کورنگەن ایرك قویاشی بو کوز یاشلاریدان «چیچەکلەر اونگوسی» نی سوزلادی.

مینمچە «تاڭ سرلەری» دە کورلگەن کوز یاشلارینڭ سری شودر. شو قسقا جۇملەدە اوقوغوچینی بو کونگی چولپان بیلەن تانشدیرا آلغان بولسام اوزمنی بەختلك سانار ایدم.

جولقۇنبای.

تاشکند؛ 6 سینتابر، 1925 نچی یل.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

کوڭل!

کوڭل، سەن مۇنچەلەرنگە
کشەنلەر برلە دوستلەشدڭ؟
نە فەریادڭ، نە دادڭ بار،
نیچۇن سەن مۇنچە سۇستلەشدڭ؟

حەقارەت دلنی ئاغرتماس،
تۇبەنلك مەنگی کیتمەسمی؟
کشەنلەر پارچالانماسمی؟
قلچلار ئیندی سنمەسمی؟

ئیرکسەن، ئولمەگەنسەن،
سێن‌دە ئادمم، سێن‌دە ئنسان سێن؛
کشەن کییمە،
بویۇن ئیگمە،
کی سێن هەم حۇر تۇغۇلغانسێن!

تاشکەنت، 1922، ئاۇغوست - 7.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

بەس ئېندى!

يېتەر، بەس، چېكدەن ئاشقانىدر
بۇ قارغىش، بۇ حەقارەتلەر!
تولۇغدر، بەلكى، ئاشقاندر
تۇبەنلىك هەم سەفالەتلەر!

قولمدا سوڭفى تاش قالدى،
كوڭلدە سوڭغى ئنتلمەك؛
كوزمدە سوڭغى ياش قالدى،
كۇچمدە سوڭغى تالپنماق!

بۇ قارغىش، بۇ حەقارەتلەر،
كۇچمنى تارتماق ئستەيلەر؛
تۇبەنلك هەم سەفالەتلەر،
ئوزمنى يوتماق ئستەيلەر!

كوڭلدە سوڭغى ئنتلمەك،
شۇحالدا كېتمەك ئستەيمەن؛
كۇچمدە سوڭغى تالپنماق،
ئەمەلگە يېتمەك ئستەيمەن!

قولمدا سوڭغى تاش قالدى،
باۋمغا ئاتماق ئستەيمەن!
كوزمدە سوڭغى ياش قالدى،
ئەمەلگە يېتمەك ئستەيمەن!..

تاشكەنت، 1923، ئيۇرال.

«كلېئوپاترا» ئۇيقۇسى. (*)

— 1 —

«كلېئوپاترا» — نيلنك بويىدا،
ئوز قولى برلەن نيلوفەر ئوزدى.
گوزەل چيچەكنى، يازۇقسز گۇلنى
ئشدەن چيقاردى، تورمۇشن بۇزدى.

بر تويلام قلدى، بر ئيپەك برلەن
باشيغا ئاسب — ئۇيقوغا كيتدى؛
ئۇل ئۇخلاغاندا — بۇتۇن ميسردە،
بۇتۇن ئولكەدە ئويغاقلق بيتدى..!

جم تۇر فەرشتە، قاناتك قاقما،
پرعەۋننك قيزى تنچلەب ئۇخلاسن!
ئۇزنك يۇزيدەن، گوزەللىگيدەن
عاشقنك كوڭلى بر ئارام ئالسن!

ئۇنك ياتيشى؛ كوننك باتيشى!
قارا كۆغۈلقدا يۇلدۇزلار ئوينار؛
بۇتۇن عاشقلار، كوڭلى يانقلار
گوزەل ئويلارنى شۇل چاقدا ئويلار.

(*) «كيالېئوپاترا» ناملى ساچما حيكايەمنك تزمە شەكليدر.

ئۇبەن فاراب بۇر، نبلنك سۇۋن بۇر؛
قاندای پىرايلق ليمللەب آقار،
برعەۋن قيزيدەی، ئيلان ئيزيدەی
بۇرالب آقار، قيمرلاب آقار...

— 2 —

" كليئوپاترا» — ئۇيغاندی نيگە؟
نيگە، ئۇل چاغسز ئۇيقۇسن آچدی؟
ئۇنك كوزيدەن، گوزەل يۇزيدەن
ئۇيقۇ، قيزللق، تولبلق قاچدی!

ئەنە: قولينى گۇلگە ئۇزاندی،
باق: ئيپنى ئۇزدی.. گۇللەر قولبدا!!
آه.. غۇجۇم قلدی، يېرگە تاشلادی؛
كوب بوقسۇل گۇللەر قۇربان يولبدا...

— نيگە تاشلادی؟

— گۇل سولغان ئيدی..
شۇنكچۇن زالم يېرگە تاشلادی!
ئوزينى كور بر: مەست ئيلان ياڭلغ
جاييدا ياتب تولغاق باشلادی.

بار، ئەی بيگت سين، نبلنك بوييدان
زالم قيزيچۇن نبلۇفەر كيلتۇرا

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

زالم قيزيڭى بۇ سرلی كيچەدە
كوب ئۇرۇنتورما، ئيزرەك تنچلەنتۇرا!

برتوپلام گۇلنى باشيغا آسسا
يەنە ئۇيقۇغا آچار قۇچاغن،
يوقسا — بۇ زالم هيچ باسا آلماس
يۇرەگيدەكی «سۆمەسلك» داغن...

-- 3 --

قوی، سين قوزغالما.. مينك كوكسمدە
كوز ياشم برلەن ئوسكەن چيچەك بار،
شۇنى بيردرمەن، بر هيدلەش برلەن
سۆگيگە باتب بر عومر ئۇخلار!..

بۇخارا؛ 1921، ئاۋغوست: 17

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

مېن شاعرمی؟(*)

(«تەرجمەئی حالم»گە)

خەیالم برئۆچۉب کېتېب قالادر،
مېن هەم تزگنىنى قویۉب بېرەمېن.
زاتەن، قانداق قیلب تۆتۉب تۆرامېن؟.
ئېلك نازك قىلمغا تېگب قالادر.

ئۆچادر.. ئۆچادر.. ملك قابات كوكنی،
برباشدان سېپەلەب ئوتەبېرەدر،
زېر کەی، ئېرنمەی کېتەبېرەدر،
بەعزەن، هاۋلقندرب جننی یۆرەکنی...

کولەنکە کەبىدر؛ ئوتکەن یېرېدەن،
سوڭرە قاراساڭز بر نشان قالماس.
یۆرگەن یېرلەرىدەن آزق هەم آلماس.
شۆندە زېرکەمېن ئۆنك سەیرىدەن:...

بېرزامان بر شیرن جایغا یېتکەندە،
نەرىگە ئوتمەسدەن توقتاب قالادر؛
عاشقدەك یاسنانب، یاتب آلادر...
شۆ چاقدا قینالش باشلانار مېندە.

(*) بۆ شیعر، تاشکەنتدەگی «ئۆلکە ئۆزبېك بلم یۆرتی» نك یۆقاری سنف ئۆقوغوچیلاریغا ئاتاپ یازیلب ئۆلەر تامانیدان دەرسدە تېکشرلگەن بر شیعردر.

چۆنکی، خەیالمنك کوزلەری بىلەن،
بر گوزەل حالەتنی کورۆب تۆرامېن؛
لەززەتگە غەرق بولۆب، ئولب تۆرامېن.
ئۆحالنی بارلقنك سوزلەری بىلەن-

ئاڭلاتش، قولمدان کېلمەی قالادر!.
شو چاقدا تللەرىم کەلدىرەب کېتب،
بارلىغم- یوقلقغا غلدىرەب کېتب
دیمەنکی: «باشقالار بلمەی قالادر-

شۆندەی گوزەللكنی ا ئەتتەلك، ئەگەر مېن
رەسسام بولسام ئېدی، چزب بېرەردم،
ئوخشاش نۆسخە بىلەن، یازب بېرەردم.
شۆ عاجز حالمدا، شاعرمەنمی مېن؟..»

شاعرلك، مېندە بر سایەمی دیمەن،
هەر بر تۆشۆنچەمنی یازا ئالماغاچ!
رەسسامدەك خەیالنی چزە آلماغاچ!
حەقیر بارلىغیمغا کوب ئەفسۆس یېمەن...

خەیالم یۆکسەکدەن تۆشۆب کېتەدر،
شاعرلك چەك بولۆب، ئۆچب کېتەدر...

قوقان، 1923، دیکەبر.1

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.2

دەملەر..

دەم بولۇركى، قەلبم ــ ئا ئنك شەمالى
قارشسىدا قالتىراغان ياپراقديك ــ
ئەستە ــ سكن تترەب كيتەر.. مەن هەم ئنك،
جم قالامەن ئۇنگە قۇلاق سالغالى،
بۇتۇن ئيسم، سيزگم بىلەن تالغالى..

* *
*

بەعزەن خەيال؛ ئيتەگنى ئۇتقۇزماس،
يات يىرلەردە ئوز باشچا يوق بولۇر.
شۇندە ئيس هەم قەلب تىلگە توشۇنمەس،
باشى قاتار، قوپاللانۇر، توگلانۇر.

* *
*

شۇندە بردەن، غەيبدەن تاووش: «ئەى شاعر،
قۇرۇق قالدك سەعادەتلى دەمدەن!» دير،
«دەمدەن!» دير..

ئەنديجان، 1923، ديكەبر ــ 14.

كشەن!

كشەن، گەۋدەمدەكى ئزلەر، بۇكۇن هەم بتكەنى يوقدر!
ئيبر بارماقلەرنك داغى، بوتكول كيتكەنى يوقدر!

نە مۇدهش، نە ساووق ـ مەنخۇس، نە قزغانماس قۇچاقك بارا
بەشەر تەئريخنك هەر سەفحەسىدە (*) قانلى داغك بار!

يۇمۇلماس كوزلەرنك هەر بىرى بر ئيلنى قەهر ئەيلەر؛
فەقەت، بر بارلىغىدركم؛ بۇتۇن بارلقنى زەهر ئەيلەر!

قۇلۇپ برلەن سينك ئيركدە كوب ييللەر قالب كيتدم...
فەقەت، هەر ئيبرەنشدەن قۇرتۇلشلقنى ئۇميد ئيتدم.

كشەن، گەۋدەمدەگى داغك هەنوز هەم بتكەنى يوقدر!
فەقەت، بۇتكۇل قۇتۇلماققا، ئۇميدم ئيندى آرتقدر!..

تاشكەنت، 1922، سينتەبر-15.

(*) «دەنى يد»(H)گە ئەيلەنتىرب، قاتتغراق چوزۇب ئوقوماق لازم («سەفحەسىدە» كەبى) يوقسا، عەرۇز (عەرۇز) وەزندە يازلغان بو پارچانك وەزنى بۇزۇلادر. بو پارچادا، شۇنگە ئوخشاغان جايلار يەنە برمۇنچە بار. عومومەن عەرۇز وەزندە يازلغان پارچالاردا شو قاعيدە كوزەتلمەگى كيرەك.
چ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

بەھار وە مېن.

بەھار كېلدى. . ليكن، ئۆنك دەۋرىدە
كېتب قالدى، بەھارلەرنك سۆلتانى.
ئۆميد ئۆندى، رەقيبمنك باغرىدا،
ئارتب كېتدى كېلگۆسىگە ئېمانى.

*
* *

بەھار چاغى. . . رەقيبلەرم كېتەرلەر،
ليكن، مېنم حەسرەتلەرم كېتمەيلەر.
بو رەقيبلەر مېنى مەلۇل ئېتەلەر،
فىغانلارم سۆلتانىمگە يېتمەيلەر!. .

قوقان، 1924، مارت: 18.

گۆلسەرە.

تېرمەك ئۆستەب بر - ئىككى دەستە چېچەك،
گۆلسەرە - چقدى قوشنى باقچاسىغا.
ئىلەشب بر «تىكەن - شاخ» ئارقاسىغا،
يېرتىلب قالدى شۆندە شاھى ئېتەك. .

گۆلنى بېرمەكچى بولدى سېۆگەنىگە:
سېۆنىب، ھاۋلىقب، شاشب كېلدى.
«مەنە بر ئەرزىمەس ھەدىيە» دېدى،
سېۆنىب، گېردەيب شۆ قلغانىغا.

سېۆگەنى كوردى: يېرتىلىبدۆر ئېتەك!
دېدى: «كىملەر بىلەن ئۆيۆشدك سېن؟»
دېدى: « يالغۆز تىكەننى ئوردم مېن...»
دېدى: « مېنمەس، سېن ئويلاغان تېنتەك!»

يېرگە - تۆپراققا تۆشدى گۆلدەستە،
سندى قز قەلبى شۆندە - برپەستە...
چمكەنت، 1924، ئىيون: 13.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

كەپتەر.

(семирамида - سېمىرامىس)

سېمىرامىس - كەلدانى وە ئاسۇرىيلەر خۇرافاتىدا «مەئبۇدە» سانالىپ يۈرگەن بىر قىز. باشى تامانى قىز، تەنەسى بالىق بولغان ئىمىش. ئاناسى، ئۇنى تۇغقاندىن كېيىن بىر قامىشزارغا تاشلىغان. ئۇندە؛ ئۇنى كەپتەرلەر ئۇستۇرىپ، پەرۋەرىش قىلغانلار. شۇ ئۈچۈن ئىسمى «كەپتەر» مەئناسىدا «سېمىرامىس» قويۇلغان. قەلئەلەر فەتىھ ئېتكەن، كوپ ئۇرۇشلەر كورگەن؛ ھىندىستانگە قەدەر بارغان بىر فاتىھە ئىمىش.

مىسردە بىر پەرىخانگە فال ئاچدىرغان، ئۇشە فال توغرى كېلىپ ئاخىردا سۈگە ئۈشۈپ يوق بولۇپ كېتكەن ئىمىش، ئورنىغا ئوغلى پادشاھ بولغان. ئوزى؛ كېچەلەرى تېڭىزگە چوكەر، كۈندۈزلەرى ھوكم سوراپ ئىكەن.

بىر رىۋايەتدە «سېمىرامىس» تۈرك قىزى بولۇپ، ئىران پادشاھلارىدان مەشھۇر «كەيخىسرەۋ» кир نى ئولتۇرگەن ئىمىش.

ئەي، تېڭىزنىڭ سۇلەرىندەن قۇدرەت ئالغان باتۇر قىز،
كېل، مۇنداغى تۇتقۇن قىزغا يالبارايلىق ئېككىمىز!

سېنى سۇلەرنىڭ كوپىگىدەن آق چېچەكلەر تىرگەندە،
سېنى قىلىچدان ئىلھام ئالىپ كۈن چىقىشىدا يۈرگەندە،

سېنىڭ بىلەن بىرگە چاپقان، بىرگە ئۇچقان ئانالار،
نىمە ئۈچۈن، بۇ تۇتقۇنلۇق ئالاۋىدا يانالار؟

سېنى كۈندۈزلەر قىزغىن قۇياش ياغدۇسىدا يانار كەن،
تاڭ ئاتقاندا تەنەلەرىڭدەن تېڭىز سۈيى تامار كەن،
كېيىك تالادا قۇشلار كەبى قانات قاققان ئانالار،
نېگە، يالغۇز ئاغۇلارغا — زەھەرلەرگە قانالار؟

سېنى ئىركەكلەر كېيىمىدە زور قەلئەلەر ئاچقاندا،
ئاتلارىڭنىڭ چەكلەرىنى (سىند) بويىغا ساچقاندا،
بوللەرىڭدە قان تېڭىزى كۆپۈرگەندە، تاشقاندا
سېنىڭ كەبى ئىستەگىڭگە ئېگە بولغان ئانالار،
نېگە بۈگۈن تۇرمىشداغى ھەر تىلەكدەن تانالار؟

سېنى مىسردە گۈزەل «نىل» نىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزماسدان،
نىمەگەدىر ھاۋلىقماسدان، قوتۇرماسدان، قىزماسدان،
يولىڭدەگى جانسىز ياتقان چوپلەرىنىدە ئېزمەسدەن
قەرى كاھىن مەئبەدىگە يۈرگەنىڭدە؛ سېزمەسدەن
كېچەلەرنىڭ سىرلەرىنى.. تولۇپ ياتقان ئانالار،
نىمە ئۈچۈن تاڭغا قەدەر قان - ياش تۆكۈپ قالالار؟

مەن دۇنیادە خاتن بولوب یاراتلغان ئېلمدە،
ئېلك قاهرامان ئېركەكلەردیك مۇعجزەلەر كورسەتلم!»
دیب یازدرغان سوزلەرنی (بوزقرلار)دا كوردمدە،
تۇتقۇن بولغان ئانالارنی قۇتقارماققا عەهد ئېتدم!
بۇ عەهدمگە یېتمەك ئۇچۇن سېندەن كۇتەمەن؛
كېل، بۇ یولدا كومەكلەشسەڭ هەر توسۇقنی ئۇتەمەن!

ئەی، ئېكزنڭ تۇبلەرىگە قاچب كرگەن كەپتەرقز،
كېل، مۇنداغی ئانالارنی ئویغاتاپلق ئېككىمز!..

تاشكەنت، 1922، ئاۋغۇست 21.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

ئای قوینددا

شەفتالی كیلنچەك،
ئۇنڭ قویندا مەن تېنتەك...

«مېن باغڭا كرمەسدەن،
ئاداق بوېنی یمەسدەن؛
مۇنچە تولۇب یېغلایسەن
مېن قوینڭغا كرمەسدەن...»
(خەلق قوشۇغی)

بر تامچی توكۇلگەن یاش ئۇچۇن شۇنچە سولشمی؟
بۇ باقچادا گۇل كوب ئېدی ـ سولدی ئەمەلمدەك!
كوڭلگدە برەر شەرپەنی سېزسەم ئېدی، گۇلدەك،
ئولگەندەدە سېن مېندە كورەردڭ سېونشنی!

شەفتالدە ئای نۇرنی كورگەچ یەنە ارەحم
ئایلار كەبی یاش دەورگە سۇقلار كەبی باقدی.
یاشلق ئوزی ـ سېۆگك كەبی ـ تارتلمادی بر زۇم؛
بر زۇم ئوزی، بر گۇل ئوزی... دوزەخ كەبی یاقدی!
كوب تترەمە، كوب ئوینامە، كوب قاینامە ئەی یەرگی!
حرس كوزلەری ساف كوكسڭە آغۇلی تكەندەك
بر باتسادە، یېغلاتسادە، دادلاتسادە.. مېندەك،
هەر كوزگە باقر سالدی: «تاپلماس تازە ئستەك!»

مېندەن سوراڭ: يالغوز مەنە مېن ئالدانب ئوتدم،
هەر سەفەسى، هەر ياپراغى: «ئالداش» - بۇ كىتابنىڭ!
بر ئوقغا ئىلنمەسمى، ئىلنمەسمىدى جانىڭ؟
ئاي قويىنىدا ئاك ئاتقونچا سېنگە شۇنى ئەيتدم...

بر تامچى توكولگەن ياش ئوچون شونچە سولوبسەن،
ئالدامچى، فەنا كوزلەرە تېنتەكچە كولوبسەن!.

تاشكنت، 1923، ئيون: 3

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

سرلەردەن.

— 1 —

بر توتام ساچلارىڭ مېنىڭ قولمدا؛
غجملەب، ئوپەيمى، يا تاراب-ئاچاى؟
«سر» ديب ساقلاغانىڭ مېنىڭ قوينمدا؛
«سر» ديب ساقلاينەمى، يا يېلگە ساچاى؟

ساچلغان ساچگداى ساچلسا سرىڭ،
ئانار يوزلەرىڭنى كمگە توتاسېن؟
ئوزگەكو-«ئولەردە ۋەفا يوقا» ديدىك،
نيمەگە ئولەرنى تاغن كوتەسېن؟

— 2 —

ئاچلغان قوينمدا تولغانغان تەنىڭ،
كوڭلمدەن قلچاهەم هيد يتكزمەسە،
- مينگە ياقنلاشما! ئەى، تىرىك بوسە!
«سېۋدم» ديگەنلەرىڭ، يالغاندر سينىڭ!.

تاشكينت، 1925، يەنۋەر: 19

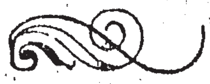

اسمان بويى تاغلار
قولۇنسز قالغان..
قيين كۇنلەر تۇشدى مېنم باشمغا..

كوز ياشمدا يۇۋسام
يۇرتىنك باغرىنى
تىلم بىلەن سورسام
آققان قاننى...
قانلى كۇنلەر تۇشدى مېنم باشمغا.

حەسرەتم كوب، ئېلگە
ئەيتە ئالمايمەن،
ئارمانم كوب، دلـگە
جايلاى ئالمايمەن.
ئوتلى كۇنلەر تۇشدى مېنم باشمغا.

قەفەسلەرنى بۇزۇب
ئۇچسام ئاسمانغا؛
كشەنلەرنى ئۇزۇب
يېتسەم جانانغا!..
يارسز كۇنلەر تۇشدى مېنم باشمغا.

ئەندىجان، 1923، ئىيول: 1.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,2

غەفلەت.

«..... بز، عالەم كىتابىنى ياگلش ئوقىمزدە
«ئۇ بزنى ئالدايدر» دېمز» ر. تاگور.

تاگلارنك سەرلەرى تورنى كېك يايغاندا،
بز ــ غافل، ئۇيقۇنك قەعرىدە قالامز.
تولغان ئاى كوكلەردە سۇزۇلب بارغاندا،
بز ــ قوپال، توگلقنك قەهرىدە قالامز.

يالغانلار، ئالداشلار باشلانغان دەملەردە
ئۇيقۇمز ئاچىلب، بارلققا چىقامز.
بر زامان قىلچلار هېچ تۇرماس قنلاردا...
شۇل زامان، بز، حەتتا، كوكلەردە ئۇچامز!

دېرلەركى: «ئايلارنك نۇرىدە وەفا يوق!»
دېمەسلەر ئۇلەركى: «عەيب بزدە، بز بۇزۇق!»

ئەندىجان، 1923، سېنتەبر: 23.

کیچکیرش.

بەلەند ــ پەستلك، کەتتە کیچك بینالەر؛
قیزل، کومکوك، یاشل تاملار ئۆستیدە،
ئالا ــ بۇلا، قویۇق ــ سۇیوق بۇلۇتلار . .
کوکنی قاپلاب بر تاماندا توپلانغان!

گۇن باتادر . تارقاۇ، یایق لالەلەر،
ئۇندە ــ مۇندە بۇلۇتلارنلڭ یۇزیدە،
سل یۇزیدەك رەنگی کیتیب سولۇبلار . . .
قاراڭغلق شەرق تاماندان قوزغالغان!

شام ئازانی . . مۇئەززننلڭ یوسۇنسز،
کۇچسز تاووشی تترەبگینە چوزولغان . .
یامغۇر پیچە یاغیب ئوتکەن؛ بۇزۇلغان .
فکفر کوچە چیتیدەگی ئۇزۇن ئز .

قسمەت ئزلەب هەر تامانغا تارقالغان
کەتتە ــ کیچك، یاشۇ قەری بوشاشب،
هارب، چارچاب سیکنگینە قایتادر .
مەحەللەنلڭ بر یەرگە توپلانغان
بر توپ بالا . تۇرلۇك ئویۇن ئویناشب،
کیتکەنلەرنی کۇتەدر . . .

بیلگیسزلك قاناتینی کیك یایب،
کائیناتنی قۇچاغیغا تارتادر .
چیراغلار هەم «جن کوزیدەك یلتیللەب»
خیرە قاراب، مۇڭایب
کورۇندیلەر .
کیلکیللەب ــ
یاغمۇر سۇۋی یەر باغریدا یاتادر . .
تاشکەنت، 1923، مای ــ 5.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.2

شەفتالىگە.

18 گە كرگەن قشلاق قزلارنىڭ يۈزىدەك.
قىپقىزارغان يۈزلەرگىدەن بر ئۆپش بېر، شەفتالى!
سېنىگە قاراب تۇرغانمدا ـ بر ئازغىنا بولسا هەم ـ
بولماس كەبى، يوق كەبىدر . . ئۈمىدىمنىڭ زەۋالى!
ئۈمىدىمنىڭ زەۋالىگە قان يىغلاغان كوزلەرم،
ياشلارىنى يۈزلەرگىگە تامچى ـ تامچى توكدىمى!
ياكى، سېۋگى ئارماندا شەهىد بولغان يگىتنىڭ
يېسىر روحى قانى يىلەن لەبلەرگىدەن ئۆپدىمى ؟؟
مەيلى، سېۋگەن عاشقلارىڭ يۈزلەرگىگە تويماسۇن،
لېكن، رەقيب لەبلەرگىگە لەبلەرىنى قويماسۇن،
زەهەرىنى قويماسۇن! . .

قوقان، 1924، ئەپرىل.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

ئۆش كېچەسى.

قاپقاراڭغى كېچە . . چەراغلاردان
سوڭغى نۇر كېتدى. ئو . . . . . يېراقلاردان
ئوكۈرۈب، گۈۋلەگەن تاۋۇش كېلەدر،
كېچەنىڭ كېك سۈكۈتىنى تىلەدر . . .

نىمە؟
قانداق تاۋۇش بۇ؟
بلمەيمېن؛
قۇلاغمنى سىرە ئاالمايمېن.
بەلكى، برتوپ ئەجىنەنىڭ قوشۇغى،
ياكى، ئالباستى تاۋۇشىنىڭ چۇزۇغى،
ياكى تاغلاردا دېۋ باتۇر ئۈينار،
ياكى، سەهرادا بورىلەر تويى بار . . .

كېچەنىڭ، بەلكى، يىغلاغان دادى،
بەلكى، كۈننىڭ ئەلەملى فەريادى! . .

ئوش، 1924، فيۋرال ـ 7.

ئككى ئوت ئورتاسىدا.

«Между двух огней»
(روسچه بر ئەسەردەن)

برئەرەفدە سېنڭ كوزڭ كۆلمەكدەدر، ئەى يۆلدۇزا!
برتەرەفدە جىگەرمنى تلمەكدەدر، گوزەل قز،
سېنڭ ئوتكور كوزلەرڭ!

يۆكسەكدەگى ئەبەديەت، قۆچاغىنى ئاچادر،
قۆيىداغى يانب ـ ئوچش هېيدلەرنى ساچادر؛
توغرى ئېكەن سوزلەرڭ،

ئەى، هەر زامان ئادەملەرنى يۆكسەلشگە چاقرغان!
وە بۆ قوپال مىيەلەرگە سغالماغان حۆر ۋجدان!..

قوقان، ئوكتەبر: 5، 1924

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK /139.2

جەر بويلەرندە (*).

يەنە جەر بويلەرندە يانباشلاب،
كوزنى ئەتراف‌گە يۆرگيزب قالدم؛
يەنە «سېبەرگە»لەرگە گەپ تاشلاب،
تلدە قللارنى ترگەزب قالدم..

يەنە دوستلەر بىلەن كۆلۆب، ئويناب؛
قايغىنى كوممەك ئستەدم يرگە.
يەنە بار ـ يوقنى مۆگلەنب كويلەب،
يەنە تاووشمنى قۆلادم قرغا.

يەنە جرلەردە سەكرەشب، چاپب؛
يەنە قزلارنى قۆلاشش كېتدى.
يەنە گۆللەرنى ياستاشب، يانچب؛
كوكەت ئۆستندە ئويناشش ېتدى.

يەنە يۆمشاق شامال باشمدان ئۆچۆب،
يەنە ساچلارنى تارقاتب، كېتدى،
يەنە ئويلەر، بەلەندگە ـ كوككە كوچب،
يەنە ئۆمىدگە يول تاپب كېتدى...

(*) بۆ پارچادا هەم وەزن تارقاسىدان كېلگەن «هىجا» بوزۆلوشى بار، چۆنانچى: «بويلەرندە»نىڭ ئورندغا «بويلەرندە» ئشلەتلگەن («دە» ئورنىدا «دە»). شۆخىل ئويەنلەر حازر ئوزمگە بېلگىلى بولسالاردە، يوچرگەن وەقتدە توزاتب ئولندۆرمادم. ئونداق قلسام هەر بر پارچانڭ كېتدگە قويۆلغان تەئريخنڭ ئونچە هەم ئەهەمىيەتنى قالماس ئېدى...

قورقا ــ قورقا سەكن كۆلۆپ گۈللەر،
يەنە كۈن تينىنى قۇچاقلايلار.
يوق، فەقەت، مۇندە تازە سۇنبۇللەر،
"شۇ» ئۈچۈن چن ئەمللەر ئاغلايلار...

قۇيىدا سۇ ئاقار قوشۇق ئەيتب،
جمگىنە تڭلاماقدا برتۇپ تال..
«مەن ئوراز (*) ئافتاراى تۇبەنگە كېتب،
سەن بۇ جەر بويلەرندە ياشناب قال!»

بۇ قوشۇقلار مېنىمدە كوڭلمدە،
ئېسكى ئويلەرنى قوزغاتب قويادر.
گۈل ئېمەس، شاخ ــ تىكەنكۇ قوينمدا،
هەر بەهار بر باتب، ئېزب قويادر...

يەنە يار بويلەرندە.. قايغى فەقەت،
يەنە ياستانى، سولدى، مەيسە، كوكەت....
تاشكەنت، 1923، ئەپرېل - 8.

(*) ئوراز - بەخت.

چ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

يېر ئەسىرەلەرى.

يېر ئەسىرەلەرى، يېر ئەسىرەلەرى!
ئالتۇن بىلەۋزكلەر، ياقۇت مەرجانلەر،
سەدەف دانەلەرمى تەسەللىلەرى،
قورغانمى، ديوارمى نەسيبەلەرى،
كۈن ساناب ئوتەرمى ئاى يىللەرى،
تلگەكېلمەسلەرمى شۇ قەدەر جانلار؟؟؟.

يېر ئەسىرەلەرى، گوزەل تاڭلارنىڭ
ساچىدان كوڭلگە قۇوەت ئالىڭز!
ئوزىڭز تىرشب، بى ۋجدانلەرنىڭ
دوڭلىگە ئېرك ئۈچۈن، ئلهام سالىڭز!

يېر ئەسىرەلەرى، يېر ئەسىرەلەرى،
ياش نوكۇب يىغلاشمى نەسيبەلەرى؟!.
ئەندىجان، 1924، سېنتەبر- 24.

ياڭليشاسز!

سز ديسزكم، مەن كوكلەرنى ئويلايمەن،
يېر بېتىگە سىرە نەزەر سالمايمەن!
ياڭلشاسز: مەن كوكلەرگە يېرگنگەن
يېر قىزىدان خەيالمنى ئالمايمەن...
قوقان، 1924، سېنتەبر: 28.

ئەي، بۇلۇت!

(سەياھەت ئېسدەلىكلەرىدەن)

تاللار — قىرلاردا، ئەدىرنىڭ يانىدا،
ھەر تۈرلى ياۋۋايى كوكەتلەر قوينىدا
ئۆغلاغان يولچىنى نىمەگە ئويغاتتىڭ،
نە ئۈچۈن كوزگىدەن سەدەفتەك ياش توكتىڭ؟

بىۋەفا بىر ئېتەك قولىڭدان چىقتىمى،
يا، گوزەل مەسكەنىڭ ئىلانغا ئىن بولدى،
يا، ئېركىن كوڭلىڭنى ئېرگىلىك سىقتىمى،
يا، سېۋگەن گودەكىڭ بورىگە يەم بولدى؟؟؟

ھەرھالدا مېنىڭ كەبى بىر ساياق — ئېلبەسېن،
يۈزىڭگە ھېچ قايدا بىر ئىشىك ئاچىلماس.
سېنى قاچقان يول بىلەن ئادەتتە قاچىلماس؛
ئۇ يول ھەم - باشقادەك - مەدھۇ ئېتىر... بىلگەيسېن!..

ئەدىرنىڭ تېپەسى بىر ئازراق جاي بېردى،
كىرپىكنى - كىرپىككە قويىمدە يايىلدىم.
شۇ چاقدا كوكلەردە كولەنكەڭ كورىندى،
تۈش بىلەن يۈرۈشەر - كورۈشمەس ئايرىلدىم...

كوزىمدە سېنىڭ كەبى ئۇيقۇ يوق، ئەي بۇلۇت!
ئىستەيمىن ئۇلمەدەك ئومرلى بىر سۇكۇت!..

چىمكەنت، 1924، ئيون: 2.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139. 2

تەن بېردىم!

(«ئۆمىد ئۇچقۇنلارى» شاعىرىغە)

تەن بېردىم مېن، ئۇنادىم مېن سېنىگە، سېنىگە ئەي ياش كۈچ!
ھەقىقەتەن بۇ كېلىشىڭ زور عسيان!
ئۈمىد بىلەن زىچ تولۇبېر ھەممىيان.
قاناتلارىڭ قارشى يېلنى سېزمەيدىرلەر، يۈكسەل! ئۈچ!!
يېر كۈننى كوككە بېر!
«يۇنكېرس»، «مارس» غا بارماقچى،
بوشلۇقلارنى ئالماقچى،
قاناتىڭنى كېڭرەك كېر!
تامىرىڭدا عسيانچى قان، توقتاماسدان يۈگۈرۈب،
سېنى، دائىم بىر تالۋاسا قۇچاغىدا ساقلايدىر؛
ئەلەنگەلى تىلى بىلەن «كېلگۈسى» نى ھەقلەيدىر.
سېن ھەم بۈگۈن، يۈزلەرىڭنى كېلگۈسىگە ئۈگۈرۈب،
ئۇنى ماقتاب-ئالقايسېن.
ئۆتكەنلەرگە يامان «گىنە» ساقلايسېن...
بىزلەر، فەقەت، ئۆتكەنلەرگە باغلانىب،
ئۆتكەنلەردەك ئەستە-ئەستە يوق بولدىق؛
«كوڭۈل» دېدىك، كوڭۈللەردە «كۈل» بولدىق...
ئۆتكەنلەرنىڭ كەفەنىگە چۇلغانىب،
ئۇ ئالاۋلى كوزلەرىڭگە قاراسام،
ھەمىياندان ئۇچۇب چىققان ئۇچقۇنلارنى ساناسام،
عسيان ئوقى ئۆلىك تەنگە كىرمەسۈن،
ئاتقۇچىسى ياش —
ۋەتەنداش بولماسۇن!..

ئەندىجان، مارت: 27، 1925.

کوکلەم کیلەدرا

کوکلەم ئایم یۆلغا چققان، کوکلەم ئایم قوزغالغان؛
کوك کویلەکنك بۆتنشگە، ئونچە کوب هەم قالماغان!

تنق هاوا.. کوك یۆزندە ئاپپاق، هەریر پەردەدەك
آق بۆلۆتلار، ئۆندە- مۆند پایلغانلار پەریشان.
شوعلەلەرنك عەکسی بلەن، یلتللەدەن یگنەدەك،
ئۆن‌تیغلاری، قاراشلارغا ئوتکۆر-ئوتکۆر سانچلغان..

قیپ یالانغاچ دەرەختلەرهەم قۆچاق ئاچب، کۆزتۆتۆب،
کوك کویلەکنك بۆتشنی، چدەمەسدەن کۆتەلر.
قارغالار هەم قشدا قلغان، گۆناهلارنی ئۆنۆتۆب،
عۆزر ئەیتمەسدەن، ئندەمەسدەن، ئۆچۆب-ئۆچۆب کیتەلر.

سبز گلەرنی ئویغاتغۆچی، هیدلی گۆللەر توپلانب:
«بزهەم یولغا چقدق!» دیبە یوبارغانلار بر چاپار.
گۆل هیدیدەن، رزق ئیمگۆچی جانوارلار ئویغانب،
ئېرتە، ئېبندن باقچالارغا، چەمەنلەرگە تارقالار.

کوکلەم ئاینك، ئیپەك کویلەك ئېتەکلەری سودرەلب،
قارا یېرنك باشلارینی، سلەب- سیپەب کېلەدر.
ئۆسلەشدەن، ئۆسیپەشدەن قۆوەت ئالب، کۆچ ئالب،
قارا یېر هەم کوکسدەگی، ئالتۆنلارنی بېرەدر.

کوکلەم بلەن یۆرتمگە هەم برکوکەرش کېلسەیدی،
کوکللەر هەم هەوالەردەك، کوکلەم هیدی بېرسەیدی،
دللەرگە هەم هەوالەردەك، کوکلەم روحی کرسەیدی!..

ئەندیجان، 1924، فیۆرال-18.

☼ ☼

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

مېن ھەم سېۋە مېن!

— 1 —

ئايدىن كېچەلەردە كۆككە كۆز تىكىپ،
يارۇغ يۇلدۇزلاردان سېۋگى كۈتتىم مېن؛
ھەر يۇلدۇز تىيغىغا، روھ بىلەن تېگىپ،
ئۇزۇن تۈنلەر بويى كۈتۈپ ئۆتتىم مېن.

بۇرغاندا، تۇرغاندا ھەر گۈزەل نەرسە،
مېنىم كۆزلەرىمگە سېۋگى كۆرۈندى؛
سېۋگىگە يات بولغان ھەقىقى شوئلە،
ئوتلەر، ئالاۋلارچى،

پلپللەپ سوندى!

بىگىتلىك كۆكەرىپ ياشارغان دەمدە،
ھەر يۇمشاق تاۋۇشقا تۇتقۇن بولدىم مېن...
ھەر گۈزەل چېھرەگە كۆڭۈل بېرگەندە،
بارلىقنى «ئۇ» ئۈچۈن قۇربان قىلدىم مېن...

— 2 —

ئېندى ئۇ كۈنلەرىم ئۆتۈپ كېتتىلەر...
ئېندى تۇرمۇشىمدا ئايدىن كېچەلەر يوق،
ۋەفاسىز سېۋگىلەر ئۇچۇپ بىتتىلەر...
ئاڭلادىم: سېۋگىدە ھەر كۆڭۈل بۇزۇق!

كۆڭلۈم قۇرۇق ئەمەس، يەنە سېۋگى بار؛
فەقەت، بۇ سېۋگىدە ئالدانىش يوقتۇر،
ھارغان كۆزلەرىمدە خەيال يەنە بار؛
فەقەت، ئۇ خەياللەر، نۇردەن تىنىقتۇر.

ئېندى ھەر نەفەسدە يەنە كۈيەمەن،
فەقەت مەجنۇن بولۇپ ئېلنى سېۋەمەن،
ئۇنىڭگە جۇرئەت بىلەن بويۇن ئېگەمەن،
باشىمنى «ئۇ» ئۈچۈن دارغا قويامەن!..

تاشكەنت، 1923، ئىيۇل: 3.

❀ ❀

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

Dr. ... OKTAY
... Bahariye Cad. 120
ISTANBUL / Tel.: 36 45 97

«ئۆرکن سىنگىل»گە

— 1 —

بۇرۇن — ھەممەدىن
تۆۋەن تۇتۇلغان،
«چۈرکن پەردەدىن
ئېندى — قۇتۇلغان.» —
ئۆرکن سىڭلىمىز،
بىزدىن ھەم ئېشتى!
بىز ھەم «ئوز» يىگىت،
«باشقا» ئەمەسمىز!

— 2 —

كۈن چىقماي قورغال،
ئۇراغىڭنى ئال،
تالالارغا بار،
ئېكىنلەرنى يار،
بۇغدايلارغا سال!
يوقسا — تاڭ زۇۋال...

———

قارشىڭداغى چال،
خيلى قارىغان،
ياشاب ھارىغان،
ساقلى ئاپپاق...
شۇنداق بولسا ھە

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

سېندەن بۇرۇنراق
تالاغا چىقىب،
غاراملار يىغىب،
قانچا باغلاغان!
ھيچ چارچاماغان،
ئاياق — قول ئىلدەم!

———

ياقىن بارىب كور،
گۆل — يۈزىڭنى بۇر،
ئويناقلاب تۇرۇب،
شاراقلاب كۈلۈب
«ئانا، ھارماڭ!» دى،
«چارچاب، تالماڭ!» دى،
كوڭلىنى كوتەر!
ياشارب ياشى،
قارىغان باشى،
كوكلەرگە يىتەر!

— 3 —

كۈچۈك كېتەدىر،
حالك بىتەدىر،
چارچاب قالاسىن،
ھارىب — تالاسىن.
قشلاقىقا قاراب،

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

ئېكن ئارالاب
يولنى سالاسېن...

يولگىدە تالا،
تالادا «لالە»
قىپقىزىل بولۇب،
ھەياتقە تولۇب،
كۈلۈب تۇرادر...
سېنىگە تىكىلىب،
«ئاپا جان، ئال!» دېب؛
ئەگەر ئالماسالىڭ،
نەزەر سالماڭ،
«قول» دەك يالىنىب،
«قۇش» دەك تالپىنىب،
ئولب تۇرادر...

چىدەى ئالمايسېن،
تېك قالالمايسېن؛
ھەۋەس قوزغالۇر،
قولىڭ ئۇزالۇر،
ئۈزۈب ئالۇرسېن...
كوكەت ئىبلەرگە
برمۇنچاسىنى
چىزب ئالۇرسېن...
كۈلۈب باقارسېن،
سوكرە تاقارسېن..

ئېلڭ كېنجە سىڭلى
ئاقتارب تاپب،
قۇلاقغا تاقب؛
جەعلى سېپلەرگە
ئوپكەلەر باشلاب،
پىچكلەر تاشلاب،
دەشنام بېرەرسېن،
پولغا كىرەرسېن...

— 4 —

بر دېھقان يىگت،
شەھرگە كېلب،
يىغىنغا كرب،
ئەحۋالنى بىلب،
قەرار ئوقۇلغاچ،
يىغن ياپلغاچ،
ئەستە.. پىيادە
قايتب بارادر.
قوشۇق: «يار، دادە...»،
ئېيتب بارادر.

يولدا تالا،
تالادا «ھالە»،
ھالەدە «لالە»..

خوشتار بولادر،
ھەۋەس نولادر،
«ھارما، ئزا» دیدر،
«ھارماڭ، سزا» دیسەن،
يۇمشاق كۆلەسەن؛
بەدتەر ئېريەر...

— 5 —

بۇغداي ئارالاپ،
قشلاقلا قاراپ
كېتكەن ۋاقتڭدا،
ئاياق ئاستڭدا
سامان پارچالار،
ئەلبەت، بانچىلار...
فەقەت، ئۇلەرنڭ
ئۇ مسكنلەرنڭ
ئۇلۇغ خرماندان،
ئەرزاقدان-داندان،
ئېك زەرزەر «نان» دان
ئۇۋالپ تۇشكەن،
يەرده ئۇۋشكەن
ئۇلۇغ زەررەلەر،
ملیان كەررەلەر،
بولغانلىغىنى
ئۇنۇتما، سڭلم!

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

چوپسز يەرلەرنڭ،
دانسز ئيللەرنڭ،
تولملەر بىلەن تولغانلىغىنى
ئۇنۇتما، سڭلم!

— 6 —

كۈن تۇگەل باتقاچ،
تالادان قايتقاچ
«لال» دەن چەمبەر
تاقب ئالاسىن،
كۆللەردەن كەمەر
تاپب ئالاسىن...

برتۇپ تالڭ بار؛
يۇمشاق قىمرلار،
پاش ناۋدالارى
كېچكى يېللەردەن.
يازسەۋدالەرى،
يىراق ئېللەردەن
مۇندە قوۋلاغان،
دەر بەدەر قلغان
كېچكى يېللەرنى،
قەلەندەرلەرنى...

ئال شاخى پەستەك!
چورۇلۇپ چىلدەك،
ئۈزۈپ ئالاسىن
ئال ــ ئاۋدالارنى.
ئۇساددەلەرنى
ساچقىغا ئىلىپ ــ
«چەچپەپۈك» قىلىپ،
يۇرۇپ قالاسىن.

شۇندە ئاي چىقار،
زۇلمەتنى سىقار،
سۇنى توكۇلۇر...
بۇتــۇن يەر يــۇزى
«ئايپاق كول» بولۇر...
يۇلدۇزنىڭ كوزى،
«خەفيف» جىملەپ
سىنگە تىكىلەر.
ــ قانداي «ئايدنلق» !
ــ گوزەل شۇ بارلق!
ــ كىچەلەر قۇتلۇق !
ديگەن سوز بىلەن،
يانغان كوز بىلەن
ئەستە.. ئىمللەپ
ئۇ... يىگت كىلەر !

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

«خەفيف ئايدنلق» !
قشلاقدا تنلق..
كوكدە ئاي ــ يۇلدۇز،
يەردە يىگىت ــ قز
تۇنگە چومارسز،
ھەيات ئىمەرسز...

— 7 —

ئش، كۆچ.. كونلەردە !
شۇنداق تۈنلەردە
«خەفيف ئايدنلق»
پۇچ نەرسە ئىمەس !
«ئەسل جانلىلق،
يىگت قانلىلق
شۇندە !» ديمەسە،
شۇنى سىزمەسە...
سىنى تەنىمەس،
هيچ نەرسە بلمەس !..

سگلم!
شۇنداق تۈنلەردەن،
لالە ــ گۈللەردەن
تارتنما، بىزمە،
باغرمنى ئىزمە !..

قوقان، 1925، ئىيول، 15.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 139.2

سامان پارچا.

(«كۈندەلىك دەفتەرم» دەن)

«... دهر بر سیلابدر ملحق فنا دریاسنه
بزکه سرگرانز اول سیلابه دوشمش خاروخس
چرکینور خاروخس اول سیلابه اولدقچا روان
یتمدەن دریایه راحت ممکن اولمازبرنفس...»
«فۇزۇلى»

تاپشردم ئوزمنی مۇحبت نىڭ ئېركىگه...

مۇحبت گردابىدە بر سامان پارچا،
بر پاخال چوپىدەك ئاقىب بارامېن؛
هەر عەمەل، هەر ئشنی «حەق» دیب بارامېن،
وەزمنم قالمادی بر،ئوزۈك قلچا...

مۇحبت كۈچلك ئېكەن، ئېگدم بوينمنی،
چاقماقدەك پالتراب ئوچش يوق ئېندی،
يالغان خەياللەرگە كوچش يوق ئېندی،
ئاقشنىڭ يولىغا ساللدم كۈنمنی،

نه عسیان، نه تولقۇن، نه توفان، نه ئوت!
كوزمدە ئاغر بر «تەسلیم» نۆرى بار،
ئەی، ئوتلك كېچمشم، يۈزكنى بېركمت!
سېندە شايتانلارنىڭ حەقسز زورى بار.

مېن ئېندی خۆددى بر سامان پارچاسى...
لاكن، زور ديڭزنىڭ چېكسز قوينىدا؛
جەگننە بارادر كرسز قوينمدا،
ئېركن كوپكلەرنىڭ ئەللە قانچاسى!

كرمەيمېن كوچەنىڭ باشى بېركىگە،
چونكى، «تەسلیم» بولدم مۇحبت ئېركىگە...

ئەندىجان، 1923، ئوكتەبر.

ئوزمنەكىگە.

كوب كوركەم چېچەكلەر ئوراب ئالغاندا،
بېهۇدە حرسلەرم خيلى قينادى،
بۇتۇن كوركەملكنى سېن مېنگە ساقلا،
سېندەن باشقا گۇللەر «ئوز ئېمەس» ئېندی!..

تاشكەنت، 1923، ئاۋغوست: 12.

نه آرییور؟

(عوسمانلىچە)

گونلم، بوشلقلاردان بير شەی آرییور،
تەئمين ئېدەرمكى، گۈنەش اولاماز،
نەدر آراديغى، كمسه بيلمييور،
گۈنەش، كەندیسنه بر ئەش اولاماز!..

تاشكەنت، 1923، ئاۋغوست: 13.

قۇشنىڭ خەدرىگى.

— 1 —

قۇش بېچارە قور قادر كم، ئۇيەسىدەن ئايېرغايلار،
ئۇيەسىدەن ئايېرماقلە قاناتىنى قايېرغايلار.

مەيدە سىمدەن سىللىق قىلىب، ماھىرانە توقۇلغان بىر
قەفەس تاپىب، دەرچەسىنى ئاچىب دېرلەر: «مەسكەنگەكىرا»

— 2 —

مىسكىن قۇش ھەم يەڭگى مەسكەن «چەكەس»يگە قونۇب ئالار،
مەسكەنىگە كوز يۈگۈرتەر، تېگرەسىگە نەزەر سالار،

وە كورەر كىم، مەسكەن ئوزى ماشىنادا قويۇلمىشدر،
ئۇنى حازر قىلماق ئوچۇن، كوب زەھنىيەت سەرف بولمىشدر.

دەرچەلەرى مەحكەمگىنە، پۇختە گىنە، خاتر جەملىك.
سۇ ئىچكەلى، دان يېگەلى ئېشىكلەر بار كىچىك ـ كىچىك..

— 3 —

سىملەر بىلەن ئىشى يوقدر، چقماق ئوچون ئوچۇن كورەر،
ئورمانلارنىڭ خەيالىدە ھەر تامانغا ئوزنى ئورار.

تامنى تېشىب چقماق ئوچۇن، سىملەرگە ھەم كوب ئىلىنەر،
ئوندەى قىلىب، بىر ئىنتىلەر ـ موندەى قىلىب، بىر ئىنىلەر.

— 4 —

فەقەت، زەعيف وۇجودىنى قانچا ئورسون دىوارلارغا،
بەلكى، ئونىڭ يۇمشاق تەنى، تولىب كېتسون آل قانلارغا،

دىوارلارنىڭ سېزگىسى يوق، تۇيغۇسى يوق، تاوۇش بېرمەس؛
تېگرە بۇتۇن روحسز گەۋدە:
«نېچۇن مۇنداق بولدىڭ؟» دېمەس.

— 5 —

ئونىڭ بۇتۇن تەسەللىسى؛ تولۇب ـ تاشىب سايراماقدر،
كومكوك تالا ـ ئورمانلارنى، ئېسلەب ـ ئېسلەب يىغلاماقدر،
يىغلاماقدرا..

ئوش، 1924 فېۋرال ـ 3.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TU/139.2

«كوكلدم قوشوقلارى» دان: 3.

«باى چىچەك».

«باى چىچەكنىڭ بالاسى»
ئاچدى يۈزىنى؛
سۈۋغا چىققان خالاسى
كوردى قىزىنى!

«باى چىچەكنىڭ بالاسى»
يىتىمچە بر قز...
ئۈنىڭ ئوگەى ئاناسى،
جۈدە يامان تىز!

«باى چىچەكنىڭ بالاسى»
يۈلۈب ئالىندى،
يۈرتىنىڭ كوزى ئالاسى
جۈدە سىيۈندى!

«باى چىچەكنىڭ بالاسى»
هەر ئۈيدە كۈلدى،
گودەكلەرنىڭ خالتاسى
نان بىلەن تولدى!..

ئەندىجان، 1925، مارت: 18.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

سەتەك.

قاپقارا ساچىدان ئككتە گەجەك
بۈرالب - بۈرالب يۈزىگە تۈشمش.
قالغانلارى يەنە بولەكمە - بولەك
بىلىدەن - بىلاندەك يەرگە چوزۈلمش.

ئۈنىڭ يۈزلەرىدە باشقا قزلاردەك
كىتسز قايغىلارنىڭ ئزلەرى يوقدر؛
بەلكى، ئىركىدە توسكەن ئىركە قزلاردەك
تولغۈن يۈزلەرىدە دائم شوخلقدر.

كوزلەرى كۈلشدەن باشقانى بلمەس.
هەر دائم ئاغزىدان شەكەر توكۈلۈر.
سىۋگىدەن باشقاغا بوينى ئىگلمەس.
ئالىدا سوفىنىڭ عەهدى بۈزۈلۈر...

ئخچەم بارماقلارى قلدا يۈگرسە،
جانسز قللاردا خى قۈش كەبى سايرار.
يىنگل ئاياقلارى يورغالاب كىتسە،
سل بولغان كوڭل هەم ئاچلار، يايرار!

قىزل يۈزلەرىدە ئككى گەجەكچە...
ئاينقسا كوب كوركەم بولغان شۈكىچە!..

تاشكىنت، 1922، ئاۋغوست: 6.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

/ 2 باش 1 تەنە. /

«فاشىزم»،
«پاتسىفىزم»: (1)
2 باش،
1 تەنە.

— شەرقلى ئورتاق!
«پانسونبى»، (2)
«مۇسسولىنى»: (3)
ئەكە — ئۇكە؛
ئېز مەكچىلەر سېنى...
قەلبلەردە — شەيتانلەر كىنى...
كوردىلەركم، ئويغاق
— قوللارىدا «نەجات» بازلغان بايراقى،
عەرەبستاننى، هىندنى؛
يۇرەكلەرى تەكە — پۇكە...

— هاى شەرقلى ياش!
«ماندات»، (4)
«پروتېكتورات»: (5)
2 باش،
1 تەنە!
كۆچسزنى ئېزشگە بەهەنە!

ئاۋرۇپا — مەمەدەنە،
«حۇقۇق! حۇقۇق!»
دىيدى،
مۇشتدەن باشقا نەرسە يوق!
پ......... پېدى!..

«مىللەتلەر ئىتتىفاقى» — (6)
ئالداش تۇزاغى!
«خالسلەر سوراغى» — (7)
عەزرائىل ئوراغى!
2 باش،
1 تەنە!
ئەشەنمە،
بەرى — بر
قارا گور!

مەقسەد — ئالتۇن،
ئالتۇن — قانۇن!
حەقىقەت — ئوت!
حۇقۇق — توپ، پولىموت!

ئال:
توپ،
پولىموت!
ياق:

ئوت!
«قان»نى ــ ئوپ!
چز،
ئوقلارنى قاتار ــ قاتار!
قوزغالش كەرنەيىنى چال!
يۆر،
ئۆر،
«حۆقۆقلار»نى پارچالا، ئېز!
شۆندەگىنە قۆتۆلش بار!..

قوقان، سېنتەبر، 30، 1924.

ئۆقدرىشلار: 1 ــ "پاتسيفىزم»، ئاۋرۆپادا «عۆمۆمى يەرەش تەرەفدارلىغى» مەعناسىدە يۆرگىزلگەن ئاللدامچى بر مەسلەك. 2 ــ «پانسونبى»، ئەنگلىيەدە بر ئاز حوكم سۆرۆب ئوتكەن «ئشچىلەر» حوكۆمەتىنىڭ ئەعزالەرىدەن؛ ما كدانالدنىڭ يات ئېل ئشلەرىدەگى مۆعاوىنى. 3 ــ «مۆسسولىنى»، ئىتاليا فاشيستلارىنىڭ سەردارى. 4 ــ «ماندات»، ــ شەرق ئولكەلە-رىنى ئىدارە قلماق ئۆچۆن ئەنگلىيە وە فرەنسىيە دەۋلەتلەرىگە «ميللەتلەر ئتتىفاقى» تاماندان بېرلگەن وەسىقە. 5 ــ «پروتېك-تۆرات»، حيمايە قىلش وە قورۆغلاش مەعناسىدا يورگىزلەدر. ئەنگلىيە حوكۆمەتى هەم عىراق ئولكەسىنى «حيمايەت» قلادر، يەعنى «ئەسرەيدر». فەقەت، كمدەن، قايسى ياۋدان؟ ئوشا مەملەكەتنىڭ ئوز خەلقىدەن ئەلبەتتە... 6 ــ «ميللەتلەر ئتتىفاقى»، براۋلارنىڭ مۆلكىگە «ماندات» بېرب كەتتەلك قىلا تۆرغان كوز بوياما بر مەحكەمە. 7 ــ «خالسلار سوراغى»، (حەكەم مەجلسى ‑ Третейский суд) وە هەم (بەينەلخلق حوكم مەجلسى ‑ Международный суд) مەعنالەرىدە ئالندى.

ئادەم وە قۆش.

(روسچادەن)

گوزەل قۆشلارا مېنىڭ مۆندە بارلىغىم،
هيچ سەبەبسز قورقۆتادر سزلەرنى!
سرە قورقماڭ! سابراى بېرك ئېركنلەب،
كوڭلنگزدە ياشرن ياتقان سرلەرنى!

هەم تالادا، هەم باقچادا ــ تنچ بولۆڭ!
ئۆتماق ئۆچۆن سزگە تۆزاق قويمايمەن،
ئېركنلكدە ئېركلى بولۆب ياشاشنىڭ
قيممەتىنى مەن ئوزم هەم بلەمەن!..

تاشكەنت، 1922، ئاۋغوست-20.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

ئوزبيك چيناۋچيلاريغا (*)

بيرنى ئولچەك، تاناپ تارتاك، ھەندەسەگە توغريلاك!
بير ايككۇچى ديھقانلارنىڭ حالينى، ھەم خۇب ئويلاك!

تاناپ ديگەن جانسز نەرسە مولجەلگەچە چوزۇلۇر،
ئەمما، جانلى ديھقانلارچى؟ — ئۇنگە يينەەى، ئۇزۇلۇر!

بير؛ سزلەرگە كوكرەگينى كەنتە ئاچب كورسەتەر،
ديھقان بولسا كوز ياشينى يىرگە ساچب كورسەتەر.

رەقەم بلگەن ميبە بيلەن ديھقان غەمىن ئاڭلاڭز!
تاناپ تارتقان قوللار بيلەن يارەسينى باغلاڭز!

ئوزيڭزنى بير ئيككەننڭ خزمەتيگە چاغلاڭز،
بير وە مېحنەت باۋلارينڭ يورەگينى داغلاڭز!..

قوقان، 27: ايىون، 1925

(*) چيناۋچى - «Землемер» تاناپچى» ديمەك. چ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139, 2

گەلدر (*).

مېن دۇتار برلەن تۇغۇشقان، كوھنە بر ديوانە مەن،
ئۇل تۇغۇشقانم بلەن، بر ئوتدە، دائم يانەمەن.

دللەريدە غەم تولا بيچارەلەرگە يارمەن،
واقتنى خوش، غەم كورمەگەنلەردەن تەمام بېزارمەن.

مېن دۇتارنڭ ھەر بيريگە بېركێنب ئالسام ئەگەر،
پەردەلەرنڭ ھەربېرى بېرگەى بولەك غەمدەن خەبەر:

پەردەلەر ئۇززە، بۇرۇب تۇرغان آدەم بارماقلارى
كوكرەگمنى كوب باسار، شۇندەن بولۇر تالماقلارى.

ئككى تارنى قاقشاتب، بارماقلار ئوتسە توقتاماى،
غەملى ئۇن چقماس اوشال تارلاردا« گەلدر» ييغلاماى.

ئەھلى غەملەر، مېن كەبى مەجنۇن سۇفەت «گەلدر» بولار،
شۇل سەبەبدەن، بەندەنڭ نامينى «گەلدر» قويديلار...

يوق ئشم: حاكم، عەمەلدار، شاھۇ خاقانلار بلەن:
برگە دۇرمەن دائيما — ھەمدەرد بولغانلار بلەن!...

ئەنديجان، 1925، مارت: 26.

(*) «گەلدر»: 1- ديۋانە، تىلبە، «پەريشان حال» ئادەم؛ 2- بر كوى(مەشق)نڭ ئسمى،
بۇ شيعر، اوشا كويگە سالنب وە ئوشا كوينڭ ئسميدەن ئەيتلگەن. چ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.2

پەرەنجى (*)

كۆكلەم چاغى بولسا،
ئاي تولسا،
يۇلدۇز كۆلسە،
سېنىڭ شۇندە كۆرسەم،
بىردەستە گۈل بەرسەم،
ئالساڭ،
مەستانەۋەر سالساڭ،
بىر نەفەس بىرگە قالساڭ،
ئەبەدى زاۋقلارغا تولسام! . .
ئېمسەك ـــ
يۇلدۇزلاردان نۇر!
كېيسەك ـــ
شوعلەلەردەن تور!
ئويناسا كويلەسە!
ـــ ئىنىق كولدەن چىقىپ ـــ
بىر توپ پەرى حورا!
ھاى قىز!
ھاى قىزغا ئوخشاغان جۇۋان،
يورا!
كىم سېنى ئويلەسە؛
بار لىقىمنى يىقىپ،
يەرلەرگە كۆمۈلسۇن!

(*) بۇ شېئىرنى پېراۋنىڭ قولىدا كۆرگەندەن سوڭ دوستۇم ... ھەم بىر
«پەرەنجى» يازىپ، ئۆزىنىڭ «ئۈمىد ئوچقۇنلىرى»دا باسدىرىپ چىقاردى (بەت: 34). چ.

يوق بولسۇن،
يوق بولسۇن،
يوق بولسۇن
پەرەنجى!
يىرتىڭىز!
گورلەرگە ئېلتىڭىز!
ياندىرىڭ چىدەتنى؛
بوغماسۇن،
توسماسۇن
تەبىعى زىينەتنى!
يوق بولسۇن،
يوق بولسۇن
پەرەنجى!
ئاچىلسۇن،
گۈللەسۇن،
ياشناسۇن
پەرەنجى ئاستىدا بىر كىمگەن،
«مېنگە ھەم ئېرك!» دېگەن.
ئىنجى، ئىنجى! ! .

توقان، 1924، ئوكتەبر: 1.

XX نچی عەسر.

(عوسمانلیچا)

بۇ ئېمش: بیلگی - فەن، هۇنەر عەسری،
بۇ ئېمش: یۇ کسەلەن بەشەر عەسری،
حادسات ئویلە گوستەرەر کی، بۇ عەسر
یالنگز: شەر وە شەر وە شەر عەسری‌ا..
ئەندیجان، 1924، مارت: 13.

بەلەنلکلە،

ئاقشام چاغی مۇندە کېلدە سەیر ئېت،
کابۇسی عەدەم بیلەن فەنانی،
ئنتلمە سەماگە، توقتا، سەبر ئېت،
بۇ بېردە نەنب. ئال آق - قارانی ا...
بۇخارا (ئەمیر سەرایی: «ستارەئی ماخاسە») 1923، مای: 4.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139, 2

چېچەك.

(بر کېچەنلك ئېسدەلىگی)

یەنگگنە یاپراق یارب چققان چېچەك،
بېش - ئالتی کۇن هەر کم ئۇچۇن تانسوق بولۇر؛
«بندی ئیسنی»دیب تاشلاسا بېرەر تېنتەك،
هەر کم تېپسە، هەر کم ئېزسە، ئۇ - حەقلدر!
بېش - ئالتی کۇن کوکرە کلەردە ئۇلۇغلانب.
«مېن گوزەلمەن، چېرایلقمەن!» دیگەن گۇلنی،
یېرگە تۇشکەچ ئالب کورۇك... سولغۇنلانب،
ئولم تۇسلی رەنگی بیلەن ئستەر چولنی!
وە ئەیتەرکی: «ئەگەر چولدە، بیابانکا،
بر یاۋۋایی، هدسز چېچەك بولسا ئېدم،
ئۇزۇب ئالب یېرگە ئۇرماس هەر ئنسانکە،
کېك سەحرادە ئوزم یاشناب، سارغایاردم!
هەر خائن قول، مېنی یېرگە ئۇرماس ئېدی،
هەر بر ئایاق، کوکرەگمدەن یۇرمەس ئېدی!...»
تاشکەنت، 1923، مارت 3.

كېلىنچەك.

بۈتۈن گۈنامى
«كوك قارغا شاهى»
كېيىپ يۈرگەنى...

دۈنيا كورگىنى،
ئويۇن - كۈلكىنى
ياخشى كورگەنى...

هەر كۈنى سەھەر،
باقچاغا چىقار
گۈللەر تېرگەلى.

تېرىگە ئېمەس،
— چۈنكى، ئەرزىمەس! —
دىلگە تېرگەلى...

بوينىغا ئاسىب،
باغرىغا باسىب
ئاۋۇنغان بولار،

بىر تالاي غەمدەن،
ھەسرەت - ئەلەمدەن
ساۋۇنغان بولار...

ئەينەككە قاراب،
ساچىنى تاراب
ئوزىگە عاشق...

«شۇ ئېرگە تېگدىم،
ۋەددىمنى ئېگدىم،
ئولگەنىم ئارتۇق!»

هەر كۈن ئېرتەلەب،
بىر تالاي غەزەب
ئېر ئولگۈرىدەن.

كۈندۈز ناغماسى -
قايىن آناسى
كولگۈرىدەن...

قوشنى كېلىنچەك،
ئىستەب «ھەلۇنچەك»
چىقىب قالادر،

ئولتۇرۇب بېرگە -
ئوشا كېلىندە
ھەسرەت قىلادر. -

شۇندە: ئاچىلىب،
خېلى ساچىلىب،
ئەنچە يايرايدر.

قايغىغا تولسا،
ئوزى جم بولسا...
دۈنار سايرايدر!..

ئەندىجان، 1925، مارت: 25.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

يەنە ئوت. (*)

يەنە تېگرەمدە ئوت، ئالاۋ، ئۇچقۇن؛
يەنە كوكلەردە سار وە بۇرگۇتلەر؛
يەنە قوزغالماق ئالدىدا تۇتقۇن؛
يەنە سېرحەددە «ئۇر يېقت، تۇتا!» لەر.

ئۇ ئاغر زەنجىرگنى شالدراتب،
قەرى شەرق سېن‌دە قوزغالۇرسەنمى؟!
ئۇيۇشۇق قوللارگنى قالتراتب،
«مەدەنىيەت»گە شاپ سالۇرسەنمى؟!

ياكى، ئوتكەندەگى ئېرنچەكلك،
يەنە يېللەرچە ئېبرەتۇرمى سېنى؟
ياكى، بر هاۋلنقاردە ئېر كەكلك،
قانلى مەيدانگە ئېزلەتۇرمى سېنى؟

قوزغالب كېكتەنگنى بر كورسەم،
«قۇتۇلورمەنا»، دىگەن ئشەنچ بولسا؛
كىشەنك پارچا - پارچا توغراسا،
قۇتۇلش ئزلەرگگە يۇز سۇرسەم!

(*) بو ئەرسدا؛ كەتتە بر ئۇرۇش باشلانماق ئحتمالى كوچەيگەندە يازيلب ئەدى، ئۇرۇش چقماى قالدى؛ شەرق هەم شو ئوچون قوزغالماى قالدى. چ.

روحى يوق بر «машина» ئالدىدا
نېگە يېرلەر قەدەر تۇبەنلەندىك؟
نېگە جانسز تېمركە باغلاندىك؟
خارلانش شۇنچەلەرمى ئنساندا؟

يەنە هەرياندا ئوت وە ئۇچقۇنلار،
يەنە قوزغالدى قانلى تولقۇنلارا..

تاشكەنت، 1923، ماى: 26.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.2

عرفان كیلەدر!

(ئوزبەك بیلم یورتینی برنچی مرتەبە بیترب چقان 5 ییگتکە)

شو ییگتلەركی، قولغا نورلی عەسا
ئوشلاشب یولچلقنی كوزلەیلەر؛
ئو ئولوغ یولكی، بر ئولوغ سەحرا،
چن سەعادەتنی شوندەن ئزلەیلەر.

ئو قوروق، كەسەسز، وەهیم یولدان
چارچامای، سوسەمەی ئوتب كیتمەك!
توگەمەی ئوزلی ئنتیلش دلدەن،
بار توسوقلارنی یوق ئیتب كیتمەك!

شو یامان، زم — زیا، ئوزون كیچەلەر
بزنی یوتماق، بیترمەك ئستەیلەر،
ئیسكیلەر قوتقارشقا كیلمەیلەر،
بەلكی، قانلارنی تامچلاب ئیچەلەر..

تازە قانلارغا ئشتەها ساقلاب،
كوتەدر یولدە: آچ، حەریس دوشمان.
ئو ئولوغ یولنی نور بیلەن تازالاب،
ییتەسین تستە كیگە، ئەی، عرفان!

چونكی، سین — یەنگی، تازە بر كوچسین،
بیلەگك بر تیمر، پولات كەبیدر.
چونكی، سین — یاغدو — نورگە كوب ئوچسین،
تیلەگك بر ئالاو، بر ئوت كەبیدر.

سین ئوچون یوق: ئولم، مەزار، یوقالش.
سین ئوچون بار: حەیات — یاشاش، ئورونش؛
ئیزگی ئستەككە توغرلاب یول ئالش
وە ئو یوللەردە چارچامای یوگورش!

شو تیلەكلەرگە زور، ئولوغ حورمەت!
شو یورەكلەرگە سوگغی یوق هیممەت!..

تاشكەنت، 1923، مای: 12.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

«كوكلەم قوشوقلارى» دان : ا .

كوكلەم ياغمۇرى.

ئۇچكۇنلك ياغمۇر،
توقتادى بەزور؛
بۇلۇتلار كوچدى.

كېچكرگەن چاقدا،
تال شاخلارىغا
شوعلەلەر تۇشدى...

هەۋانڭ يۈزى،
زُمەرلى كوزى
مۇلايملاشدى...

شەرقنڭ مەلەگى-
نەى كەمەلەگى
كوككە ئۇلاشدى...

تالدا«چەپچەپۇلك»،
قز كوڭلى «پوك - پوك»...
قاقماق ئستەيدر !

ئورتاق - جاننى،
خەبرى خاننى
«هە» ديب قستايدر...

لاكن، شوعلەلەر
سنگب بارالار...
ئاقشام، «تور» سالدى.

«چەچپەپۇك» تاقش،
يىگتكە ياقش...
ئېرتەگە قالدى!..

ئەندىجان، مارت: 22، 1925.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK(139.2

شۇ كۈنلەر

ئسنە كۈكگگە بېتەر ئېكەن، قاناتلارىڭ سىنىلدىمى،
ئەي كۆڭلۈمنىڭ بۇلبۇلى؟
سېنىڭگە قارشى كۈلۈب تۇرغان گوزەل چېچەك ئېسىلدىمى،
تاشلادىمى بىر يولى؟

ھەۋا يارغان كوكرەگىڭنى سېۋگى بىلىن تىلدىمى،
يىقان تولامى ھەر تامان؟
كوزلەرىڭگە ئايرىلىقنىڭ ئىيلەرىنى ئاسدىمى
شۇ قىلىقى كوب يامان...

يا - ئېر كىنلەب ھىندلەگەلى بىرمەيلەرمى گولگىنى،
توسەلەرمى يولگىنى؟؟
گۈل ئوزەى كوزلەر دىدەن - كوزلەرىنى قاچردى،
يوقلۇقلارغا ياشردى

شۇ بولۇنغان پەرلەرىڭلە ئۇچالماسسەن، يوقسۇل قۇش،
ئو ئۇمىدلەر ھەۋاسىدەن ئىندى بىر ئاز توبەن تۇش...

تاشكەنت: 1922. مارت. 2.

ئەلىكسەندەر بلو كلەن

كوكل جەدر. ساووق كوكدە،
قاراب ئۆزىگە يانىب تۇرغان
ھەنوز — حالا ئۇيۇلدۇزلار.

بوتون ئەتراف ۋە ھەر ياقدا،
«نان، ئالتون!» ديب قىقان قلقان
تالاشچى، غەلۋەچى ئېللەر.

ئو، جم؛ لاكن، قىقانلارغا -
قولاق بېرگەن ۋە كوز تىككەن
ئوزاقلارغا - يىراقلارغا...

تاشكەنت: 1922. ئاۋغوست، 7.

---

3 — 4تە يۇلدۇز.

گورستان، قاراڭقى، زم - زيا بوشلقدا
آداشقان بر يولچى نەسەۋۇر قىلىڭز!
قورقارسزا قورقا رسزا..

ۋەلاكن ئوفوقدا
3 - 4 نە يولدۇزنىڭ ئوچمەسدەن يارقىراب،
نۇر ساچىب تۇرغانى كورۇلسە.. دىلىڭز
قورقوشدان بر قەدەر تۇقتاردە، پارقىراب
كوزىڭز ئالدىدا بر ئۇمىد كورۇنور.

شۇ ئۇمىد: قۇتولش تاڭىنىڭ نۇرىدرا..

بوخارا، 1923، ماي:!

كورۈنگەن ئەلەنگە.

(گرمانيا واقعەلەرى توغرالق)

خۇنۇك، بوزۇق، ساوۇق يۇزلەر - ئەلەنگەنك باغريدا.
قان ئوينياغان كوزلەرينى كەتتە ئاچىب تۇرالار...
توپ كىشىلەر ئەلەنگەگە تۇزلەرىنى ئۇرالار،
ئانالارنك كوز ياشلارى باللارنك داغيدا.

ئەي مەدەنى، ئەي فەيلەسوف، ئەي عەللامە «كۇنباتىش»!
بىر يۇزيگە كىشەن يايىب، قۇللق سىپىب، آخردا
بونىمە، بۇ- ئەلەنگەلەر تورى بىلەن ئورالش؟
هيچ مۇمكنمى قەهر ئيتلسۇن قەهر ئيتگۇچى ئاهردە؟..

بىر يۇزىنك هەر بورچىدە سز بەزملەر قورغاندا،
عالەم - عالەم بيچارەلەر باتقاقلاردا سورۇلدى.
نىمە ئۇچۇن ئەنرافىكز ئەلەنگەگە بورۇلدى،
قان ناقۇسى سزنك ئۇچۇن يىگىش مەشقن تۇرغاندا؟

هەر نەرەدە سزنك غالب قوللارىكز يورگەنىمە،
نىمە ئۇچۇن والاۋچقدى، ئەلەنگەلەر كورۇلدى؟..

ئەندىجان، 1923 نويەبر 31.

كوكلەمدەن خەبەر.

باقا سايراسا،
«واققا-قا» ديسە،
«كوكلەم قوزغالدى!»
ديب خەبەر بيرسە؛
شۇندە هەم كوكلم ئەنچە يابرايدر!

نە ئۇچۇن ياپراق، چەيشەب باينمايدر-
ئەنلەرىگە قان
تولۇب قالسا هەم،
كوكرەگىگە جان
كىرب قالسا هەم؟

ئەي گوزەل كوكلەم،
سودرەلمە سين هەم!
بۇ گورۇب، بيلب،
تيزدەرەك كيلب،
ئوپىب ئال بەركنى،
ئۇ ئيرنچەكنى؛
ئاچسۇن كوزينى،
ئەلۋان يوزينى!..

ئەندىجان، مارت: 17، 1925.

بۇ نەرسە: ياش باللارغا ئاتاب يازلغان ئيدى. مەكتەب باللارىغا ئوقۇب بيرلگەن وە ئۇلەرنك ئوزلەرىدەن يازدرلغان ۋاقتدا ئۇلەرنك قزقانلقلارى كورۇلدى.
چ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

كورونگەن ئەلەنگە.

(گرمانیا واقعەلەری توغرالق)

خونوك، بوزوق، ساووق یوزلەر ـ ئەلەنگەنك باغریدا.
قان تویناغان كوزلەرینی كەتتە ئاچب تورالار...
توپ كشلەر ئەلەنگەدە توزلەرینی ئورالار،
ئانالارنك كوز یاشلاری بالالارنك داغیدا.

ئەی مەدەنی، ئەی فەیلەسوف، ئەی عەللامە «كونباتش»!
یەر یوزیگە كشەن یایب، قوللق سەپب، آخردا
بونمە، بو ـ ئەلەنگەلەر نوری بلەن یورالش؟
هیچ مومكنمی قەهر ئیتلسون قەهر ئیتكوچی واهردە؟..

یەر یوزینك هەر بوریچەدە سز بەزملەر قورغاندا،
عالەم ـ عالەم بیچارەلەر باتقاقلاردا سورونەدی.
نمە ئوچون ئەنرافنكز ئەلەنگەگە بورونەدی،
قان ناقوسی سزنك ئوچون ییكش مەشقن تورغاندا؟

هەر تەرەفدە سزنك غالب قوللارنكز یورگەنیدە،
نمە ئوچون والاوچقەدی، ئەلەنگەلەر كورونەدی؟..

ئەندیجان، 1923، نویەبر 31.

كوكلەمەن خەبەر.

باقا سایراسا،
«وانقا ـ قا» دیسە،
«كوكلەم قوزغالدی!»
دیب خەبەر بیرسە؛
شوندە هەم كوكلم ئەنچە یایرایدر!

نە ئوچون یاپراق، چەیشەب یایمایدر ـ
تەنلەریگە قان
تولوب قالسا هەم،
كوكرەگمگە جان
كیرب قالسا هەم؟

ئەی گوزەل كوكلەم،
سودرەلمە سین هەم!
یوگوروب، یلب،
تیزدەرەك كیلب،
توپب ئال بەركنی،
ئو ئیرنچەكنی؛
ئاچسون كوزینی،
ئەلوان یوزینی!..

ئەندیجان، مارت: 17، 1925.

بو تەرسە؛ یاش بالالارغا ئاتاب یازلغان ئیدی. مەكتەب بالالاریغا توقوب بیرلگەن وە ئولەرنك توزلەریدەن یازدرلغان واقتدا ئولەرنك قزقانلقلاری كورولدی.

چ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

بېزگەك قويىندا (38,2)

ئۈچكۈن بولەي سوۋ كېلمەس،
ئارقلاردان غوۋ كېلمەس،
شامالالاردان «هوۋا» كېلمەس
چاگقاغانمدا. . .

ئېگە، كۈلدم؟ — بلمەدم.
خۇرسەن بولدم — بلمەدم.
ياشقا تولدم — بلمەدم،
ئويناغانمدا. . .

سوۋ كېرەكمەس، يار كېرەك،
يار ئېمەس، ديار كېرەك،
ديارغا «فەنار» كېرەك:
ئويغاق چاغمدا. . .

«فەنار» تاپب ياقاين،
قاناتمنى تاقاين،
ديار ئېچرە ئاقاين
ساغالغانمدا!...

ئەنديجان، مارت: 17، 1925.

بۇ نەرسە؛ بېزگەك ئېستمەسنك 38،2 دەرەجەسدە «ئەينب بېرش» يولى بيلەن يازلغان.

چ.

شەرەفلك خزمەت.

(ئوزبېك سەحنەسنك قيمەتلى سەنعەتكارى سەعدييە توتاشقا)

ئەى، پۇقسوللار سەحنەسدە ئېك قيمەتلى سەنعەتكار،
ئەى، زەنك باسقان كوڭللەرنى ئاقارتقوچى مەليكە!
بوكون سېنى كوڭلم بوتون بارلغى‌لە ئالقشلار:
فەقەت، قانچا ئالقش، حورمەت قلنسادە آز سېنگە!

....

ئوزبېك قزى — نوز ئاغزى‌لە ئەيتەلمەگەن سوزنى،
سېنك ئوتكور تلك بلەن ئېشتەردى ئېلىگە؛
ئوزبېك قزى — سل ئاقارتقان، سولغون غەملى يوزنى
سېن ئارقالى كورسەتدى‌دە، قوتولنىرش يولدغا.
بوكون يورتنك هەر يېرىدە ئوزنى تككەن يېگنلەر،
ئو قايقارا پەردەلەرگە: «يېرتل، ئېندى بەس!» ديلەر!

....

ئەى، پەردەلەر، چمەتلەرنك ئاستداغى قايغنى —
تېرك، جانلى شەكلى بلەن ئېل كوزىگە كورسەتكەن؛
ئەى، ديوارلار ئارقاسدا يېغلاغوچى چالغنى
قولاقلارغا ئېشتدرب، شەفقەت حسسى قوزغاتقان؛
ئەى، سەنعەتنك ئېك هەوەسلك، ئېك بېرلگەن مەلەگى،
بوكون سېندە سەحنەمزنك بارچا ئوممد، تلەگى!

....

ئوزبېك قزى يەنە كوب يل كشەنلەردەن قوتولماس؛
كوز ياشلەرى يەنە كوب يل ئوز يوزىگە توكولور...

ئۆنىڭ يۈزى يەنە كوب يىل شاداق كورمەس، ئاچىلماس؛
يەنە كوب يىل تاۋوشلارى قاراڭغىدا يوق بولۇر...

شۇنىڭ ئۈچۈن مىندەن—سىڭگە ئىلك سەمىمى ئالقىشلار،
ئەى، يوقسۇللار سەنئەسىدە ئىلك قىمەتلى سەنئەتكارا..
تاشكەنت؛ 1922، ئىيۇل 7.

تاشلاما!

(گ. . . . .)

كوكسىڭدەن گۈلىڭنى ئالىب تاشلاما!!

خەيالىڭ كوڭلەردە ئۈچۈب يۈرگەندە،
ئوينىاق ئىستەكلەرنى قۇچۇب يۈرگەندە..
كوزلەرىم كوكسىڭگە باغلانىب تۇردى؛
قاراشىم ئوزىنى ئۇ گۈلگە ئۇردى.

سىۋگەنىڭ سىنى گۈلگە ياقماس بولسادە،
سىنى جەفا رەسمىنى ئەسلا ئۇشلەمە!
كوكسىڭدە بىر كۈنى قۇرۇب سولسادە،

گوزەل قىز، ئۇ گۈلنى ئالىب تاشلاما!..
توقان، 1923، نويەبر 21.

«ئىچكى ھىسلەر» ئاستىدا...

(تەنسە كىچەسىدە قاغازدان گۈل ساتىب يۈرگەن بىر قىزغا)

ھاى ئۇتاش، كوب چاپدىڭىز... بىزلەر ئۇتاشىدىق سىز ئۈچۈن!
بىر كۈلىش، بىر يىلمەيىش ئارتىقمى دىيرسىز بىز ئۈچۈن؟

تولدى كوكرەكىڭە بۇتۇن گۈللەر، چىچەكلەر، لالەلەر؛
سىز قاداب قويماساڭىز بىز پۈلگە تورمەيدىر ئۇلەر...

جىنگەلەك ساچلار بىلەن كوز ئوينىاتىب، گۈل ساتچىدىڭىز،
آھ، فەقەت، دىلدە مۇھەببەتدەن جەراھەت ئاچدىڭىز!

گۈل—چىچەك ھەم لالەلەر باغرىمدا سولغاى تىزگىنە،
كوب زامان ياشناب يۈرارسىز كوب كوڭلدە سىزگىنە...

بىز فەقىر. كوب آقچا يوق.. تاپقاننى سالدىق خەلتەگە،
ھەر ئوتىش، ھەر بىر كورۇش چاغىدا ئاچچىغ—بۇ نىگە؟

توبدە بىز مۇندەى ئويۇنلەردەن تاقر تات آلمادىق،
باشقالاردای چاپچىشىب، مەسرۇر بولۇب ئوينالمادىق...

بۇكىچە كوردىڭ فەقەت سىزنى... يۈرەك بىر ئوينادى!
يازماس ئىردىم، ئەفۋ ئىتەرسىز... ئىچكى ھىسلەر قويمادى!..
تاشكىنت، ئەپرىل: 13، 1923.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

جەۋالەش

(بر ئولمەنىڭ ئەزى)

دېدېلەركم «ۋەفات ئېتىدى جەۋالەش!»
تەنلەرمدە چوزۇق؛ ئاغر بر تترەش
باشلاندى‌دە ياپراق كەبى چوزۇلدم،
بر قانچا چاغ تۇشۇنچەدە يوق بولدم..

هاى، قوشلاردەك ئوچوب يورغان يېنگل جان،
گەۋدەڭ ئېتىدى ئوپراقلارغا قويۇلدى،
ئزلەرلڭ هەم يېربيتمەدەن يوۋۇلدى؛
فەقەت، روحڭ كېتمەس ئانا باغردان!

باشقا دونيا تارتقانيدا ئوزگە
ئوناماقدان باشقا يولڭ بولماغان.
ئاز بولسادە بر مەرحەمەت قلماغان،
مەئيوس ـ مەئيوس قاراساڭ هەم يوزگە..

دېدىلەركم «وەفات ئېتدى جەۋالەش»،
قەلب كوزىدەن چىقب ـ كېتدى قانار ياش..

1924، 9 ـ ماي؛ قوقان (تېمر يول يېكەتى)

سېزگى.

باقچالاردا سولدى گوللەر ـ سولدى گوللەر؛ سېزمەدم
قيپقزارب باتدى كونلەر ـ باتدى كونلەر؛ سېزمەدم.
قايدا قالدى قانلى قنلار ـ قانلى قنلار؛ سېزمەدم.
ساچلارڭ باغلاب آلب، باغلاب آلبدر سېزگمنى!!!

بر يەراق يولكم، ئونڭ يوقدر كېتى ـ يوقدر كېتى؛
چەك وە توپراق بولدى، كېتدى... ئوندە كوپلەرنڭ يېتى؛
ملڭ جەهەننەملر ـ جەهەننەملر ئونڭ ئيلكى چېتى.
بر كونى ئولگەى آداشب قان موحيتنڭ كېلگمنى..

كوزلەرمنى مېن تېكب قالدم ـ تېكب قالدم ئوڭا،
لالە گوللەرنى ئيكب قالدم ـ ئيكب قالدم ئوڭا،
تازە ئومىدنى توتوب قالدم ـ توتوب قالدم ئوڭا،
چونكى، مېن كوردم، كوروب قالدم كېرەكلك بيلگمنى!..

قوقان؛ 1923، 9 دېكەبر.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.2

مونده‌رىجه

	سه‌حيفه
ئاك سرله‌رى (جولقنباى ته‌ره‌فيده‌ن موقه‌دده‌مه)	5
كـوگـل	7
هه‌س ئيندى	8
«كلېئوپاترا» ئويقوسى	9
مېن شاعرمى؟	12
سازم	14
قوزغالش	15
ده‌مله‌ر	16
كېنشه‌ن	17
به‌هار، وه مېن	18
گولسدره	19
كه‌پته‌ر	20
ئاى قوينيدا	23
سرلاردن	25
قش ئالديدا	26
يه‌نه كوكله‌م	28
قـز قوشوغى	29
غه‌فله‌ت	31
كېچكېرش	32
شه‌فتاليگه	34
ئوش كېچه‌سى	35
ئيككى ئوت ئورتاسدا	36
چه‌ر بويله‌رنده	37
بيز ئه‌سيره‌له‌رى	39
پاكلينماسز	39
ئه‌ى، بولوت!	40
ته‌ن بېردم!	41
كوكله‌م كېله‌در!	42
مېن مه‌م سېزۋه‌يه‌ن	44
«ئېركن سگل»گه	46

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK / 139. 2

	سەھيفە
سامان پارچا (كوندەلك دەفتەرمدەن.)	54
ئوزمشكگە	55
نەئاربەورا؟ (موسمانلەرچە)	55
قوشنلك خەدەگى	56
«باي چەرچەك»	58
سەتەك	59
2 باش 1 تەنە	60
ئادەم وە قوش	63
ئوزبەك چيناوچيلاريغا	64
گەلدر	65
پەرەنجى	66
كوز كوليگە	68
XX نچى عەسر	70
ھەلەندلكدە	70
چەرچەك	71
كەلنچەك	72
يەنە زەرئەفشان	74
يەنە ئوت	76
عرفان كەلەدر	78
كوكلەم ياغموری	80
شو كوندە	82
ئەليكسەندر بلوكدەن	83
3-4تە يولدوز	83
كورنگەن ئەلەنگە (گيرمانيە ۋاقيەلەرى)	84
كوكلەمدەن خەبەر	85
بەزگەك قوينىدا	86
شەرەفلك خزمەت	87
تاشلاما!	88
«بەچكى ھيسلەرە» ئاستيدا	89
جەۋالەش؛	90
سەزگى	91

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.3

Çolpan

<u>Uyğanış</u> (1922)

I. Yurt Kayğısı:

1.	Ağrığanda (16.2.1922)	Buhara
2.	Küz (4.11.1921)	Cuma Niyaz stansası
3.	Yupanmak istegi (9.6.1922)	Buhara

II. Ümid Ve İmân

4.	Halk (7.9.1921)	Buhara
5.	Men Kaçmadım (1921)	Buhara
6.	Otlu Suv (23.3.1922)	Taşkent
7.	Kel beri! (21.9.1921)	Divâne Bağ
8.	Vicdan Erki (9.6.1922)	Samarkand
9.	Küreş (8.3.1921)	Taşkent
10.	Yurt Yolı (13.12.1922)	Buhara

III. Corılar Üçün

11.	Şark Kızı (23.4.1920)	Taşkent
12.	Men Ve Başkalar (4.1921)	Taşkent
13.	Nevruz Künide (27.4.1921)	Taşkent

IV. Sezgiler

14.	Berg... (3.5.1922)	Buhara
15.	Nime? (22.6.1922)	Kıpray: Taşkent Üyezi

V. Sevgi

16.	Kızarış (5.2.1922)	Buhara (Harbî hastahâne)
17.	Külmek İstedik... (4.1.1922)	Buhara (" ")
18.	Ziyâ-i Kamer (2.2.1922) Osmanlıca	?
19.	Senden Yırakda... (11.4.1922)	Taşkent
20.	Ketkeninde (26.6.1922)	Taşkent

Abdülhamit Süleyman Çolpan

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/1139.3

A. Şiir Kitapları:

1. Uyğanış (1922)
2. Bulaklar (1924)***
3. Tang Sırları (1926)
4. Sazım (1935)***

B. Antolojilerdeki şiirleri:

1. Özbek Yaş Şairleri (1922)
2. Adabiyat Parçaları (1926)
3. İntiliş (1930)

C. Dergilerdegi şiirleri:

1. Bilim Ocağı (1923)
2. Ma'arif ve Okutguçı (192)
3. Yeni Türkistan (1927)
4. Millî Türkistan (1945-1975)
5. Türk Kültürü (1965-75)
6. Hür Türkistan İçin

D. Çeşitli kitaplardaki şiirleri:

1. Okuş Kitabı (1926)
2. Tahir Çağatay, Türkistan'da Türkçülük ve Halkçılık, Cilt 2
3. Baymirza Hayit, Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri (1971)

*** Bulunamayan eserler.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/133.3

Çolpan

<u>Tan, Sırları</u> (1926)

1. Könül (7.8.1922)	Taşkent
2. Bes İndi! (2.1923)	Taşkent
3. "Kleyopatra" Uykusı (17.8.1921)	Buhara
4. Men Şâir mi? (1.12.1923)	Kokan
5. Sazım (14.8.1924)	Oş
6. Kozğalış (15.7.1922)	Taşkent
7. Demler... (14.12.1923)	Andican
8. Kişen! (15.9.1922)	Taşkent
9. Bahar Ve Men (18.3.1924)	Kokan
10. Gülsere (13.6.1924)	Çimkent
11. Kepter (21.8.1922)	Taşkent
12. Ay Koynıda (3.6.1923)	Taşkent
13. Sırlardan (19.1.1925)	Taşkent
14. Kış Aldıda (5.10.1922)	Taşkent
15. Yana Köklem (31.3.1924)	Taşkent
16. Kız Koşuğı (1.7.1923)	Andican
17. Ğaflet (23.9.1923)	Andican
18. Keçkiriş (5.5.1923)	Taşkent
19. Şeftalige (3.4.1924)	Kokan
20. Oş Keçesi (7.4.1924)	Oş
21. İkki Ot Arasıda (5.10.1924)	Kokan
22. Cer Boylarında (8.4.1923)	Taşkent
23. Yer Esireleri (24.9.1924)	Andican
24. Yanlışasız! (28.9.1924)	Kokan
25. Ey, Bulut! (2.6.1924)	Çimkent
26. Ten Berdim! (27.3.1924)	Andican
27. Köklem Keledir! (18.2.1924)	Andican
28. Men Hem Sevemen! (3.7.1923)	Taşkent
29. "Erkin Sinil"ge (15.7.1925)	Kokan
30. Saman Parça (10.1923)	Andican
31. Özimnikige (12.8.1923)	Taşkent
32. Ne Arıyor? (13.8.1923) <u>Osmanlıca</u>	Taşkent
33. Kuşnın, Hedegi (3.2.1924)	Oş

34.	"Bay Çeçek" (18.3.1925)	Andican
35.	Seten, (6.8.1922)	Taşkent
36.	2 Baş 1 Tene (30.9.1924)	Kokan
37.	Adam Ve Kuş (20.8.1922)	Taşkent
38.	Özbek Çınavçılarığa (27.6.1925)	Kokan
39.	Gelder (26.3.1925)	Andican
40.	Perenci (1.10.1924)	Kokan
41.	Küz Gülige (21.3.1925)	Andican
42.	XX.nci Asır (13.3.1924) Osmanlıca	Andican
43.	Belendlikde (4.5.1923)	Buhara (Sitare-i Mâhasa)
44.	Çeçek (3.3.1923)	Taşkent
45.	Kelinçek (25.3.1925)	Andican
46.	Yana Zerefşân (29.4.1923)	Samarkand (Temiryol beketi)
47.	Yana Ot (26.5.1923)	Taşkent
48.	İrfân Keledir! (12.5.1923)	Taşkent
49.	Köklem Yağmurı (22.3.1925)	Andican
50.	Şu Künde (2.3.1922)	Taşkent
51.	Aleksandr Blok'dan (7.8.1922)	Taşkent
52.	3-4-ta Yulduz (1.5.1923)	Buhara
53.	Körüngen Elenge (31.11.1923)	Andican
54.	Köklemden Haber (17.3.1925)	Andican
55.	Bezgek Koynıda "38,2" (17.3.1925)	Andican
56.	Şereflik Hızmet (7.7.1922)	Taşkent
57.	Taşlama! (21.11.1923)	Kokan
58.	"İçki Hisler" Astıda...(13.4.1923)	Taşkent
59.	Cevâlaş (9.5.1924)	Kokan (Temiryol beketi)
60.	Sezgi (9.12.1923)	Kokan

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,3

Çolpan

<u>Özbek Yaş Şairleri</u> (1922)

1.	Süygen Çaklarda (?)	?
2.	Gözel (2.1919)	Taşkent
3.	Hayâlî (4.1920)	Taşkent
4.	Zerefşân (8.1920)	Samarkand
5.	Kalandar Işkı (9.1920)	Baku (3.üncü Konak)
6.	Tabi'atga (29.4b1920)	?
7.	Uyku (2.1921)	Taşkent
8.	Bakuge Şark Kurultayığa Ketgende (10.8.1920)	Taşkent
9.	Parça (?)	?
10.	Yaruğ Yulduzğa (19.8.1920)	Bahr-i Hazer
11.	Purtana (5.1920)	Taşkent
12.	Tartışu Tanı (10.1920)	Taşkent
13.	Şark Nurı (?)	?
14.	Özbek Kızı (8.1920) <u>Osmanlıca</u>	Baku

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,3

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.3

Çolpan

Adabiyat Parçaları (1926)

1. Çırağlar (3.1924) R. Tagor'dan, s.32	?
2. Küz, s. 65 (bak. Uyğanış)	
3. Halk, s. 66 (bak. Uyğanış)	
4. Otlu Suv, s. 67 (bak. Uyğanış)	
5. Vicdan Erki, s. 68 (bak. Uyğanış)	
6. Küreş, s. 69 (bak. Uyğanış)	
7. Bir Tilla Konğuz (1.5.1922), s. 70	Çarcoy
8. Şark Kızı, s. 72 (bak. Uyğanış)	
9. Kurban (21.7.1923), s. 84	Andican
10. Kış Keçeleri (29.2.1922), s. 85, Rusçadan	Çarcoy
11. Uluğ Yolda (10.8.1920), s. 87	Taşkent
12. "Appak Ay" (?), s. 88	?
13. Yana Kar (?), s. 89	?
14. Benefşe (?), s. 91	?
15. Baharda (23.4.1923), s. 93	Kokan
16. Kırdan Ayrılış (6.1924), s. 94	Çimkent
17. Kar (6.1924) Osmanlıca Türkçesinden/(Ali Uluvi'den) s. 95	?
18. Kette Yol Boyıda Üçregen Yaprak Üçün (25.5.1924) s.120	Taşkent
19. Bulaklar Kuçağıda (5.1924), s. 134	(Çimkent?)

Çolpan

İntiliş (1930)

1. On yıl (?), s. 29	?
2. Uluğ Biritaniyenin, Büküngi Hakimlerığa (?), s. 29	?

24
47

سا تسیالیزم نیگزیه قورولغان تورکستان شورالار جمهوریه تی

ئوزبیك

یاش شائرلاری

[شیئرله ر تو پلامی]

СБОРНИК

СТИХОТВОРЕНИЙ
УЗБЕКСКИХ МОЛОДЫХ
ПОЭТОВ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.4

تورکستان دولت نه شریاتی

ТУРКЕСТАНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТАШКЕНТ 1922 г.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,4

بر - ئیکی سوز

ئه ده بیات : بر ئیلنك یوکسه لش کورسه ته تورغان بر قورال - دور . دونیاده یاشاغان بر ئیلنك یوکسه لگه نن وه یوکسه له گه نن شول ئه ده بیاتی بلمن تورلچه ب بلسه بولور .

ئه ده بیاتی یوکسه لگه ن بر ئیلنك بلم - هونه ری ده یوکسه لگو - سیدر . بر ئیلنك ئه ده بیاتی قانچا یوکسه لسه ئونك بلم - هونه - ریلك ده شونچه یوقاریلا شقانلیغی ئاچقلا شیلادر .

شونك ئوچون ده بو یوکسه لش بیلگیسی بولغان ئه ده بیاتغا - قارشو . بو بیوك ئحترام بله ن قاراب ، ئه هه میه ت بله ن ئش کورمه ك لازم کبله دور .

مه نه شول ، تله ك وه ئومیدله ر ئارقاسندا بز هه م ئوز ئیلمز ده ن یتشکه ن یاش ئوز بیك - شاعرلارینك یوره کله ریده ن چقغا - ن یتلگه ن شئرله ریده ن بر قانچاسن توپلاب ، ئیلمز نك قارشو - لارینا قویدق .

ئه لبه تته بونده ن بزنك توتقان تله گمز : شول ، ئه ده بیات -

دەن ئبلمەزتا سغلانسون (پايدالانسون) دە ئوزلەرينىڭ يوكسەلش-
يولدۇزلەرن شۇندە يازلغان ئەدەبيات ئارقالى تاپسون: دېگەن
بر ئومىدگىنە بولغوسىدر.

تە بيعى. بزنىڭ يە نە مۇندەن بولەك كوب-كوب ئەدەبى بتكلە-
ركيتە بلەرگە موختاجلغمز باردر. بو، موختاجلقلاردان ئبسە-
سېكن-سېكن قوتولغومز در؛

ئوزبېك بلم هە يئە تى.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.4

ثروت شعرلەری

کم دبیەی سینی ؟
بر ئازکول !
ئاچقلانمادیگەن یادك ؟
مرریغ یولدیزیگە ،
ئادەنچاق .
شقمنك تەئوریغی .
یە نە یاندم ...!
نگە بو یلە ؟
شائر ،
پارچا
بهبودینك ساغا ناسینی ئزلەدم ،
ئارق ،
رگوت ،
ئوقوچیلاریوە تیغا .

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.4

چولپان شعرلەری:

سویگەن چاقلاردا ،
گوزەل ،
خايالى ،
زەرنەفشان ،
قالاندارنىڭ ،
تەبيئە تگە ،
ئويغۇ ،
باكوكە شەرق قىزىلنا پيغاكينكەندە
پارچا ،
ياروغ يولدوزغا ،
چيرتەنە ،
تاڭنىڭ تاڭى ،
شەرق نورى ،
ئوزبېك قىزى

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.4

پارتوشلاری

اوزبیك قیزیغا:
پارچا،
کوز کونده...
سورما!
هجران تولغونی
یته رسیدی..؟
قایانغا،
پارچا
پارچا
تیمور قازوق یولدوزیگه!
..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.4

تل
تکنچی،
یه نه ئاللادگ؟!
برلولنا:
مرحیت نچیده،
ساغنان چاقلاردا
ئویغان کوگلم!
سچرگم گه،
قونغالیه؟
قورالغا!
کومه کت!
کیسگه ن ئومید،
منگ قشلاق،
تیرو قتز مایون،
ئوکوز،
ئوکم؟
قول نه سلکه رگه ئالنتان بر کیشینینگ سوزی؟

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.4

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.5

Türk Kültürü sayı 95 (Eylül 1970) s. 801-805

TÜRKİSTAN'IN MİLLİYETÇİ ŞAİRİ ÇOLPAN'IN VATANÎ ŞİİRLERİ

Prof. Dr. İbrahim Yarkın

Şair Çolpan (Abdulhamit Süleyman)ın hayatı, edebi faaliyeti ve yurdun kurtuluşu için mücadelesi hakkında Türk Kültürü dergisinin 5. sayısında (Mart 1963) "Türkistanın Hürriyet Şairi Çolpan" adlı yazımda kısaca bilgi vermiştim.

Çolpan, gençliğinin ilk devrelerinden başlayarak, Türkistanın kurtuluş hareketlerine faâl surette iştirak etmiştir. O 1917 yılı 10 Aralık'ta Kokand şehrinde toplanan ve Türkistan'ın millî muhtar Cumhuriyet olduğunu ilân eden, Türkistan müslümanları 4. kongresine faâl surette iştirak etti. 1918 yılı Şubat sonlarına doğru modern silâhlarla mücehhez kızıl Ruslar, Avusturyalı ve Macar harb esirlerinden ücretle tutulan askerler ve Ermeni Taşnak milislerinin katılmasiyle teşkil olunan üstün kuvvetle Kokand şehrine hücuma geçtiler. Kokand millî hükümetinin yalnız bir miktar milis kuvvetleri vardı. Bu milisler, halktan gönüllülerle birlikte üstün Sovyet kuvvetlerine karşı koydular. Üç günlük mücadeleden sonra Kokand şehri 19 Şubat 1918'de Ruslar tarafından zaptedilmiş ve millî hükümet dağıtılmıştır. Kokand zaptedildikten sonra kızıl Ruslar şehri bir kaç gün yağmaya ve halkı katliame devam etmişler ve bundan sonra tarihî ve zengin Kokand şehri yakılarak tahrip edilmiş ve birkaç yıl harabe halinde kalmıştır. Kokand şehrinde kızıl Rus kuvvetlerine karşı halkın kanlı mücadelesi devam ederken, Şair Çolpan bu mücadelede yaralananları tedavi için kurulan Kızılay hastahanesinde gönüllü olarak çalışmış ve bundan dolayı da bir müddet Türkistan dışına kaçmağa mecbur kalmıştır.

Daha sonraları Sovyet Rusyanın Türkistanın asıl sahibi yerli Türklere hiç hak tanımayan ve devlet idaresine iştiraklerine imkân bırakmayan, tam mânasiyle gasp ve istilâcı sömürme idaresine karşı, geniş halk kitlelerinin millî kurtuluş hareketi başladı. Sovyetler küçük düşürmek maksadiyle bu isyan hareketlerine "Basmacılık hareketi" adını takmışlardır. Bugün bu ad Türkistanlıların millî mücadelelerinin hususî ifadesi mânasına gelmektedir. Uzun yıllar devam eden bu mücadeleler ve halk

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,5

isyanları sonucunda, Türkistanın en zengin ve verimli topraklara sahip ve sulama ziraatı sayesinde cennet gibi yeşil tarlalar ve bağlar-bahçelerle dolu kısımlarında ve bilhassa bu mücadelenin başladığı ve şiddetle devam ettiği münbit Fergane vadisinde sulama kanalları tahrip edilmiş ve taşan sulardan dünkü yeşil ekin sahaları, kamış biten batak sahalarına dönmüştü. Halk da kitle halinde öldürülmüş yahut başka bölgelere sürülmüştü. Şair Çolpan bu fecî durumları ve buna rağmen halkın düşmana karşı mücadeleye devam ettiğini ve sonunda yurdun kurtuluşuna olan inancını "Güzel Fergâna" adlı şiirinde terennüm etmiştir. Aşağıda bu şiirin Özbek lehçesiyle orijinal metni ve altında da Türkiye türkçesindeki karşılığı verilmiştir. O tarihlerde bu şiirin yayınlanması şair için tehlikeli görüldüğünden, elden ele dolaştırılarak okunmuş ve millî mücadelenin "Basmacılık" hareketinin en yaygın olduğu 1920-1923 yıllarında halk ve aydınlar tarafından türkü halinde söylenmiştir.

Metinde üstü işaretli ñ = sagir k'dir ve nğ gibi okunur.

Güzel Fergâna

Ey güzel Ferğâna kanlı kömleğiñden aylanay,
Tarkalıp ketken kara, vahşî saçıñğa baglanay
Vahşi bir orman kibi bağrıñnı başmıştır kamış,
Hiç körinmes közlerinde bir alev, bir ot yanış.
Keñ çozuk yaylalarıñ yavlarğa açmış köksini
Bir kara perde basıbdır toprağıñnıñ üstini
Közlerin solğan, ölük, ruhıñ bilen bakdıñ menge,
Kurtuluşnın yulduzı aslâ körünmesmi senge
Bu belend zor tagların nige tosalmas yav yolın
Yokmıdır ötkür kılıç kesmekke yavlarnın kolın
Biz heme aciz, zebûn, bağrı ezilgen sen için!
Bul kadar kanlar töküldi, ol dahidir sen için!
Yığlama yurtım egerçi bu küniñde yok bahar
Kelgüsi künlerde bahtıñ yulduzı oynab kalar.

Güzel Fergâna

Ey güzel Ferğâna kanlı gömleğin etrafında döneyim,
Perişan olmuş[1], kara, vahşî saçına bağlanayım.
Vahşi bir orman gibi bağrını basmıştır kamış,
Hiç görünmez gözlerinde bir alev, bir ot yanış,
Geniş, açık yaylaların düşmanlara açmış göğsünü,
Bir kara perde basmıştır toprağının üstünü[2]

(1) Perişan olmuş = darma dağınık.
(2) Üstünü = yüzünü

Bu bülend, zor[3] dağların niye men edemez düşmanların yolunu
Yokmudur keskin kılıç, düşmanların kolun kesmek için,
Biz hepimiz aciz, zebun bağrı ezilmiş sen için
Bu kadar kanlar döküldü ol dahidir sen için
Ağlama yurdum egerçi bu gününde yok bahâr,
Gelecek günlerde bahtın yıldızı oynab kalar[4].

Çolpan'ın 1924-1925 yıllarına doğru elden ele dolaştırılarak okunan bir çok şiirlerinden biri de "Yapraklar" adını taşır. Burada şair mecâzi şekilde Rus istilâsını, kışa başlangıç olan, güz mevsimi olarak tarif eder ve sömürücü Rusları da Kuzeyden buz giyerek gelenler ve Türkistanın bağında meyveyi toplayanlar olarak tarif eder ve lânetler.

Yapraklar

Küz çağı topraklar kezerip kaldılar
Kezerib kaldılar, küz çağı topraklar
Soñ demde yapraklar kızarıb aldılar,
Karğalar bağlarda kağ..laşıb kaldılar,
Bilmedim kimlerniñ kısmeti üzülür,
Yañğakka yapışıb bir çengel saldılar,
Gözlerin solmuş, ölü ruhun ile bakdın bana,
Kurtuluşun yıldızı aslan görünmezmi sana.
Bilmedim kimlerniñ ümidi yok bolur,
Ey! sovuk illerden muz giyib kelgenler,
O, kopal tavuşıñız kırlarda yok bolsın,
Ey menim bağımda mêveni tergenler,
Kapkara başıñız yerlerge kömülsin.
Bilmedim kimlerniñ ümidi yok bolur
Son demde yapraklar kızarıb aldılar
Bilmedim kimlerniñ kısmeti üzülür,
Küz çağı topraklar kezerib kaldılar.

Yapraklar

Güz çağı[5] topraklar soğuktan kabardılar,
Kabardılar soğuktan güz çağı topraklar,
Son demde yapraklar kızardılar,
Kargalar bağlarda kağ.....laşdılar;

(3) Zor = zorlu
(4) Kalar = kalır
(5) Çağı = mevsimi

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.5

Bilmedim kimlerin kısmeti kesilir,
Cevize (kargalar) yapışarak bir çengel[7] saldılar,
Bilmedim kimlerin ümidi yok olur.
Ey soğuk illerden buz giyerek gelenler,
O, kaba sesiniz kırlarda yok olsun,
Ey benim bağımda meyveyi toplayanlar,
Kapkara başınız yerlere gömülsün.
Bilmedim kimlerin ümidi yok olur,
Son demde yapraklar kızardılar
Bilmedim kimlerin kısmeti kesilir,
Güz çağı topraklar soğuktan kabardılar.

Çolpan'ın "Kişen" (zincir) adlı şiiri de mecazi şekilde, Türkistan'ı ve Türkistanlıları prangaya vurulmuş tutsak olarak ve Rusya istilâsı altında esareti de kişene (zincire) bağlı hayat olarak ele alır.

Kişen

Kişen! gövdemdeki izler, bukün hem ketkeni yoktur!
Temir barmaklariñniñ dâğı bütkül ketkeni yoktur!
Ne müdhiş, nê sovuk-menhus, ne kıskamaz kuçağın bar!
Beşer târihiniñ her safhasında kanlı dağın bar!
Yumulmuş közleriñniñ her biri bir ilni kahreyler,
Fakat bir barlığın, durkim bütün barlıknı zehreyler:
Kulup birden seniñ ârk'inde köp yıllar kalup kettim,
Fakat her tebrenişden kurtuluşlıknı ümid ettim.
Kişen! gövdemdeki dâğın henüm hem bitkeni yoktur!
Fakat bütkül kurtulmakğa ümidim emdi artıktır!

Kişen

Kişen[8] gövdemdeki izler bugün dahi gitmiş[9] değildir!
Demir parmaklarının dâğı[10], büsbütün gitmiş[9] değildir.
Ne müthiş, nê soğuk-menhus, ne acımaz kucağın var!
Beşer târihinin her safhasında kanlı dâğın[11] var.

(7) Çengel = pençe
(8) Kişen = pranga, zincir
(9) Gitmiş = yok olmuş
(10) Dâğı = yakısı, izleri
(11) Dâğın = izin

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.5

Yumulmuş gözlerinin her bir ili[12] kahr eyler,
Fakat tek var olmandırki, bütün varlığı[13] zehir eyler!
Kilit altında senin serayında çok yıllar kalıp gittim[14]
Fakat her deprenişden kurtulmayı ümit ettim.
Kişen gövdemdeki dâğın[11] şimdi dahi bitmemiştir.
Fakat büsbütün kurtulmak için ümidim fazladır!...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL/1139.5

(12) İli = milleti
(13) Varlığı = dünyayı
(14) Kalıp gittim = kalageldim

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.5

ESKİ TÜRK HAYATINDA "KIMIZ" VE SAĞLIKTAKİ ÖNEMİ

Zir. Yük. Müh. Azmi Güleç

Geniş Orta Asya bozkırlarına hakim olan eski Türkler hususiyle hayvan yetiştiriciliğine çok önem verirlerdi. Dr. Duerst, Türkistan kazılarında; Türkistan'da Mezopotamya ve Mısır'ın bilinen kültürlerinden daha eski bir devirde 2000 yıl süren bir medeniyetin mevcut olduğunu tesbit ederek diyor ki: "...vahşi hayvan sürülerini, atları, ateşte sertleştirilmiş oklarla avlıyorlar ve dağlardan koyunları kovalıyorlardı." Ve yine Orta Asyanın en eski ziraat ve hayvancılık merkezi ve kaynağı olduğunu teyid eden bir çok âlimler vardır. Bunlardan Dr. Conrad Keller; "Asya insan nevinin en eski bir teşekkül ve inkişaf kaynağı olmakla kalmayarak, aynı zamanda en eski bir kültür menşei ve ziraat nebatının ve ehlî hayvanların ilk kaynağı olmak sıfatını haizdir" demektedir.

Hususiyle at yetiştiriciliğine Türkler arasında büyük bir önem verilmeğe başlandığından itibaren, at yalnız bir savaş vasıtası olarak kalmamış, onun kuyruğundan, derisinden istifade edildiği gibi ve en nihayet "kısrak" sütünde mevcut olan hassadan dolayı en mükemmel süt içkisi olan "Kımız"ı elde etmek Türkler için başlıbaşına bir sanat halini almıştır. En eski bir Türk içkisi olarak vasıflandırılan "Kımız" hakkında, Türk kaynaklarından bazı eserlerde tarihî bilgilere raslamaktayız. Eski Türklerin "Şölen" adını verdikleri son derece millî ve insanî yardımlaşmaya da hizmet eden ziyafetlerinde, kımızın göl gibi sağıldığı hakkında *Kitab-ı Dede Korkut*'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde aşağıdaki satırları okumaktayız: "Dirse Han dişi ehlinin sözüyle ulu toy eyledi, hacet diledi. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı. İç-Oğuz, Dış-Oğuz beğlerinin üstüne yığınak etti. Aç görse donattı, borçluyu borcundan kurtardı. Tepe gibi et yığdı. Göl gibi kımız sağdırdı"[1] Bununla beraber Yakut Türkleri arasında Kımız içmekle bir nevi kurban ayini yapılırdı. Yakutların en büyük mâbudu olan "Ar Toyon Aga" ken-

(1) Kilisli muallim Rifat, *Kitab-ı Dede Korkut*, s. 90.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.6

ساتسيالىزم بيگريه قورولغان توركستان شورالار جمهوريه تى

ئوزبيك ياش شاعيرلارى

[شيئرله ر توپلامى]

بيتره وت – چولپان – باتو – ئيلبيك .

HALİT FAYRI
KİTAPLARI
No. 95
TK 1192

СБОРНИК
СТИХОТВОРЕНИЙ УЗБЕКСКИХ МОЛОДЫХ ПОЭТОВ.

توركستان دەولەت نەشرياتى

ТУРКЕСТАНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТАШКЕНТ 1922 г.

بىر-ئىككى سۆز

ئەدەبىيات، بىر بىلىمنىڭ يۈكسەلىشىن كۆرسەتەتۇرغان بىر قورال-
دۇر. دۇنيادا ياشاغان بىر مىللەتنىڭ يۈكسەلگەن دە يۈكسەلمەگەنىن ئۇنىڭ
ئەدەبىياتى بىلەن ئۆلچەپ بىلسە بولۇر.

ئەدەبىياتى يۈكسەلگەن بىر مىللەتنىڭ بىلىم-ھۈنەرى دە يۈكسەلگۈ-
سىدۇر. بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى قانچە يۈكسەلسە ئۇنىڭ بىلىم-ھۈنەر
بىلىكى دە شۇنىڭچە يۇقارىلاشقانلىقنى ئاڭلاتادۇر.

شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر يۈكسەلىش بېلگىسى بولغان ئەدەبىياتقا-
قارشۇ، ئۇنىڭ ئىھتىرام بىلەن قاراپ، ئەھەمىيەت بىلەن ئۇنى كۆزەتىش
لازىم كېلەدۇر.

ئەمما نە ئۇشۇل، تىلەكدە ئۆز مىللەتلەر ئاراسىندا بىزدە ھەم ئۆز بىلىمىز
دەن يېتىشكەن ياش ئۆز بىلەن شائىرلارنىڭ يازغانلارىدىن چىقا-
رىلىپ ئەنە شۇلارنى بىر قانچا سىن تۈپلەپ، بىلىمىز نىڭ قارشۇ-
لارىغا قويدۇق.

ئەلبەتتە يۈزدەن بىرنىڭ تۈپلەنگەن ئەدەبىياتى: شۇل، ئەدەبىياتى

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.6

دەن ئىبارەت ئا سەلانسون (پا يىالانسون) نە ئۆزلە رىنىڭ يۈركىنە ئىلش

يولە رلە رنى شۇنىدە يازغان نە دە بىيات ئار قالا تا پسون. . ۋەيكەن

بر ئۆزمىين گىنە يوغۇ سىندر.

نە بىيش، بىز نىڭ بە نە مۆزىدە ن بىلەلە كوپ كوب نە دەلى بىتكەنلە

[كىتە بەدر] كە مۆرخىتا جىلنىنى باردر، بۇ، مۆرخىتا جىلقلار دان ئۇبىسە

سبكن - سىبكن قۇتۇلغۇ سىز دىر:

ئۆزبېك بىلم ھە يئە تى .

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.6

کم دیه جکسینی ؟
بر تازه گل !
آچیلمامش دیکه ن یاپراقی ؟
صیدیغ یولدوزیکه،
آدامجاقی،
عشقینك نه تویغی،
یه نه یاشدم ...!
نیکه بو یله ؟
شاعر،
یارچا
یهبود ینك ساغنا تاسیجی تزله دم،
شارق،
وگوت،
نرقو چیلاد یوده تیغا.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.6

چولپان شعرله‌ری:

سویگه‌ن چاغلارده،
گوزه‌ل،
خایالی،
نه‌رنه‌فشان،
قالاشدان ئیشق،
ته‌بیئه‌ت تیکه،
ئوییقو،
یاکوکه شه‌رق قیزلاری بیقا چیکه‌که‌نده
یارچا،
یاروغ یولدوزغا،
چه‌ره‌نه‌نه،
تارتشو تاکی،
شه‌رق ئوره‌فا،
ئوز سیلیه‌ قزی

یاتوب اوله‌رمی

نه‌دمیك قز ثنا :
پارچا ،
کوز کوندن ...
سورما !
هجرانن تولقون
یته رشندی ... ؟
قایا ثنا ،
پارچا
پارچا
تمور قانق یولدزیکه :
. .

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.6

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.6

قل
تکنچی،
یه نه تالمادگز؟
یر ایو لقا!
مزجیت نجیده،
ساعتنا نچا تکلار،
قوجقان ککز کم!
سبز کلر که
قوزغا لک،
قیرا لقا!
کوسه ک تبت!
کیسنگکه ن توسید،
یر تک تشلاق،
تو یروز تنز ساچوت،
توکسوز،
تو کم؟
قزل نه سکدرگه تالمادن یوکتینگ حتنه؟

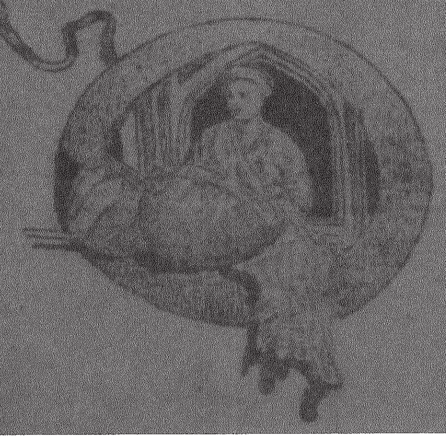

İST BÜYÜK BEL ATATÜRK

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

15-тапсырма. Диалогтарға астындағы сөздердің тиістісін енгізіңіз.

а) — Қандай жаңалық бар?
— Кеше мен магнитофон ... .
— Қандай магнитофон?
— Кішкентай магнитофон.
— Ертең дүкенге ... , жақсы кассета ... .
— Құтты болсын!
— Рақмет.

Қажетті сөздер: *сатып аламын, барамын, сатып алдым, бардым.*

ә) — Кеше күндіз маған достарым ... .
— Сендер не істедіңдер?
— Біз музыка ... , ән ... .
— Ертең сен маған кел.
— Біз не істейміз?
— Музыка..., ...

Қажетті сөздер: *әңгімелестік, тыңдаймыз, келді, айттық, әңгімелесеміз, айтамыз, келеді, тыңдадық.*

16-тапсырма. Сөйлемдерді өз орнына қою арқылы диалогтарды құраңыз.

а) — Кеше мен "Заңғарға" бардым.
— 200 теңге
— Не сатып алдың?
— Рақмет.
— Қандай?
— Диктофон алдым.
— Қанша тұрады?
— Кішкентай, қолайлы.
— Арзан екен, құтты болсын!

ә) — Жақсы, ертең кешке саған барамын.
— Не істедіңдер?
— Не істейміз?
— Ертең сен маған кел.
— Біз музыка тыңдадық, ән айттық, әңгімелестік.
— Музыка тыңдаймыз, әңгімелесеміз.
— Кеше достарым келді.

б) — Ертең барады.
— Кеше Мұрат концертке билет алды.
— 250 теңге.
— Қашан барады?
— Билет қанша тұрады?

17-тапсырма. Диалогтарды оқыңыз, не туралы екенін айтып беріңіз. Бірінші (екінші) адамның атынан диалогты жазып беріңіз.

а) — Сәлеметсің бе!
— Сәлем.
— Халің қалай?
— Жақсы, рақмет.
— Жаңалықтарың бар ма?
— Иә, бар.
— Қандай жаңалық бар?
— Кеше мен магнитофон сатып алдым.
— О-о. Жақсы. Қандай магнитофон?
— Кішкентай, бірақ өте қолайлы.
— Бағасы қанша? Қанша тұрады?
— 2000 теңге.
— Арзан екен, құтты болсын!
— Рақмет. Ал сен қазір қайдан келе жатырсың?
— Базардан. Үйге азық-түлік апара жатырмын. Енді қайда барасың?
— Дүкенге.
— Не үшін?
— Кассета сатып алу үшін.
— Жақсы, жарайды. Кездескенше.
— Иә, жақсы, сау бол.

18-тапсырма. Текстті оқыңыз. Сұрақтарға жауап беріңіз.

Бүгін мен ағама бара жатырмын, хат апара жатырмын. Қазір менің ағам осында фирмада жұмыс істейді, ал мен ҚазМҰУ-да дайындық факультетінде оқимын. Біз екеуміз өткен жылы Қазақстанға Америкадан келдік.

Ағама өткен айда әке-шешеміздің жаңа суреттері керек болды. Біз Америкаға хат жаздық. Кеше маған Америкадан әке-шешемізден хат келді. Онда ағама керек суреттер бар екен. Енді мен ол суреттерді ағама апарамын.

Жақында әкем Алматыға келеді екен. Ол қуанышты хабарды ағама айтамын. Келесі жазда әкем Алматыға келеді, біз мұражайға, Медеуге, орталық паркке барамыз. Бұл өте жақсы уақыт болады!

1. Ол кімге барады?
2. Не апарады?
3. Олар қашан келді?
4. Олар не істейді?

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk 1139.7

5. Ағасына не керек, олар не істеді?
6. Қашан, кімнен хат келді?
7. Онда не бар екен?
8. Ол ағасына не туралы айтады?
9. Әкелері Алматыға қашан келеді?
10. Олар қашан мұражайға, Медеуге, орталық паркке барады?

19-тапсырма. Диалогты оқыңыз. Мазмұнын айтып беріңіз.

— Алло, Мұхтарсың ба?
— Иә, мен Мұхтармын.
— Сәлем, Мұхтар. Мен Әлимін.
— А-а, Әли, халің қалай?
— Жақсы, рақмет. Мұхтар, ертең кешке маған кел.
— Не істейміз?
— Музыка тыңдаймыз.
— Сенде магнитофон бар ма?
— Иә, бар, кеше сатып алдым.
— О-о! Құтты болсын! Мен ертең кешке саған барамын, сенде жақсы кассеталар бар ма?
— Жоқ, ертең күндіз дүкенге кіремін, сатып аламын.
— Жақсы, менде де жақсы кассеталар бар, мен де апарамын.
— Жарайды. Сау бол. Ертең кездесеміз.
— Ертең кездескенше сау бол.

20-тапсырма. Диалог бойынша мазмұндама жазыңыз (Әлидің атынан, Мұхтардың атынан, басқа адамның атынан).

21-тапсырма. Досыңыз туралы сөйлесіңіз. Кеше не істеді, ертең не істейді?

22-тапсырма. Үнемі/ылғи не істейсіз, бүгін не істедіңіз? Өзіңіз туралы қысқа шығарма жазыңыз.

Тіл ұстарту

I. ДИАЛОГТАРДЫ ОҚЫҢЫЗ.

1. — Сәлеметсің бе!
— Сәлеметсің бе!
— Халің қалай? Қандай жаңалық бар?
— Біз кеше күндіз тауға бардық.
— Тауда не істедіңдер?
— Тауларды араладық, таза ауада демалдық. Ертең тағы барамыз, жақсы демалуға болады. Тауда тамақ ішеміз, ойнаймыз. Сен де барасың ба? Келесі жолы бірге барайық.
— Рақмет, қазір әлі білмеймін, ойланайын.
— Сен қазір қайдан келе жатырсың?
— Саяжайдан келе жатырмын.
— Онда не істедің?
— Саяжайда жұмыс істедім. Жеміс ағаштарды отырғыздым, одан кейін демалдым.
— Көп жұмыс істедің бе?
— Иә, көп жұмыс істедім. Ал енді кешір, қазір уақытым жоқ, кетуім керек еді. Саған телефон соғайын. Кейін сөйлесейік, жарай ма?
— Жақсы, көріскенше сау бол.

2. — Алло, бұл Әсет пе?
— Иә, Әсетпін.
— Сәлем! Халің қалай? Не жаңалық бар?
— Мен саяхатқа барып келдім.
— Қайда бардың?
— Ақмолаға бардым.
— Ақмолада қыдырдың ба, қаланы араладың ба?
— Иә, араладым, бұл қала онша үлкен емес екен.
— Ақмоладан не көрдің, не жаңалық әкелдің?
— Достарыма көп жаңалық әкелдім, кітаптар сатып алдым.
— О, жақсы. Мен ертең түсте саған барамын. Кездесейік, әңгімелесейік. Жақсы кітаптар бар ма?
— Иә, жаңа қызықты кітаптарды әкелдім, көресің.
— Жақсы, мен де жаңа басылым апарамын, саған көрсетейін. Шай ішейік, әңгімелесейік, сөйлесейік.
— Жарайды, келістік. Сау бол.
— Сау бол.

II. СӨЙЛЕСЕЙІК.

1. Досыңыз өткен аптада демалыстан келіп, келесі аптада іс сапарға кетеді. Досыңызбен сөйлесіңіз.
2. Өткен аптада жазылған жоспарыңызды қараңыз. Не орындалды, не орындалмады? Келесі аптадағы жоспарыңыз туралы ағаңызбен ақылдасыңыз.
3. Шетелден саяхаттан қайтып келген ағайыңыздың үйінде отырсыз. Қонақтар туристік саяхат туралы сөйлесіп отыр. Әңгімелеріне қатысып, өз пікіріңізді айтыңыз.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

СӨЗДІК

ақылдасу	келісу	мұражай	саяхат
аралау	концерт	ойнау	спорт сарайы
бұрын	күндіз	орталық	таңертең
бірге	қайту	отырғызу	түнде
демалу	Құтты болсын!	өткен	шетел
кейін	қызықты	парк	үнемі
келесі (жолы)	мәдениет сарайы	пікір	ылғи
		сабақ	іссапар!

13-САБАҚ

БІРІНЕН СОҢ БІРІ БОЛҒАН/БОЛАТЫН ІС-ӘРЕКЕТТЕГІ БІРІНШІ ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ ЕКІНШІ ӘРЕКЕТТІҢ ОРЫНДАЛУ УАҚЫТЫН/ЖАҒДАЙЫН КӨРСЕТЕ АЛУ

Келесі аптада достарым маған келгенде,
біз жаңа кассета тыңдаймыз.

1-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

Келесі аптада	[ке-ле-сі-ап-та-да]
Өткен жексенбіде	[өт-кен-жек-сем-бі-де]
Келесі жексенбі күні	[ке-ле-сі-жек-сем-бі-гү-ні]

ҚАШАН/КІМ НЕ ІСТЕГЕНДЕ/НЕ БОЛДЫ
ҚАШАН/КІМ НЕ ІСТЕГЕНДЕ/НЕ БОЛАДЫ

Өткен жексенбіде концерт болды.
Келесі аптада концерт болады.

Өткен жексенбі күні концертке барғанда, біз жаңа өлеңдер тыңдадық.
Келесі аптада достарым маған келгенде, біз жаңа кассета тыңдаймыз.

Ескерту!

		кашан?
		дүйсенбіде
бұрын = өткен	дүйсенбі	дүйсенбі күні

кейін = келесі	күн	күні
	апта	аптада
	ай	айда
	жыл	жылы

Қашан болды? Өткен күні, өткен дүйсенбіде / Өткен дүйсенбі күні, өткен аптада / Өткен айда, өткен жылы → болды.

Қашан болады? Келесі күні, келесі дүйсенбіде / Келесі дүйсенбі күні, келесі аптада / Келесі айда, келесі жылы → болады.

2-тапсырма. Оқыңыз, аударыңыз.

— Бұл әншінің концертіне бұрын бардың ба?
— Иә, өткен жылы бардым.
— Оның концерттері келесі аптада сенбі, жексенбі күндері болады. Барасың ба?
— Бұл сенбіде бармаймын. Келесі жексенбіде барамын.

3-тапсырма. Сөйлемдерді толықтырыңыз.

Қашан не болады/не болды?
Ү л г і: *Ол өткен күні маған келді.*

Біз ... күні жаңа опера тыңдаймыз.
Олар ... жексенбі күні кездесті.
Мен ... жылы Наурызда айтысқа барамын.
Ол ... сенбі күні сөйлеседі.
Сіз ... айда жаңа концерт тыңдайсыз ба?
Сен ... аптада досыңды көрдің бе?
Мен ... айда бейнемагнитофон сатып алдым.
Сіздер ... жылы Наурыз мерекесіне бардыңыз ба?

4-тапсырма. Қажетті сөздерді пайдаланып сөйлемдерді толықтырыңыз.

Үлгі: *Олар өткен айда көрмеге барды.*

Біз ... жақсы концерт тыңдадық.
Мен ... концертке билет сатып аламын.
Мен ... досымды көрдім.
Біз ... әңгімелесеміз.
Ол ... газеттерді сатып алады.

Қ а ж е т т і с ө з д е р: *өткен сәрсенбіде, келесі сенбі күні, ертең, келесі жексенбіде, кеше, өткен аптада.*

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK1139.7

5-тапсырма. Сөйлемдерді құрап жазыңыз.

	Қашан	не	болды/болады?
Үлгі:	*Өткен жексенбіде*	*концерт*	*болды.*
	Келесі сенбіде	*қойылым*	*болады.*

Өткен күні кездесу ... ... сенбіде болды.
Келесі жылы Абайдың мерейтойы ... ... жұмада болады.
Келесі аптада өн жарысы ... ... айда болады.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

... + -ған/-ген -қан/-кен I/II + -да/-де

	I/II
I, II, III, IV	-ған/-ген
IV — б, в, г, д; V	-қан/-кен

не істе	не істеген	не істегенде
бар	барған	барғанда
кел	келген	келгенде
жат (бара жатыр)	бара жатқан	бара жатқанда
біл	білген	білгенде
айт	айтқан	айтқанда
сөйлес	сөйлескен	сөйлескенде

6-тапсырма. Сөздерді өзгертіп жазыңыз.

а) Үлгі: бар — *барған*

істе, істеме, тыңда, көр, келме, оқы, көрме, әкел, апар, оқыма, көрсет, соқ, болма, айт, біл, барма, хабарлас, бол, білме.

ә) Үлгі: барған — *барғанда*

істеген, тыңдаған, көрген, оқымаған, әкелген, апарған, оқымаған, көрсеткен, істемеген, соққан, айтқан, білген, хабарласқан, болған, ішкен, білмеген, айтпаған, болмаған, білмеген.

қашан/не істегенде	не істейді/не істеді?
Сабаққа бара жатқанда, досымды	көремін/көрдім.
	көресің/көрдің.
	көресіз/көрдіңіз.
	көреді/көрді

7-тапсырма. Сөйлемдерді толықтырып оқыңыз.

Үлгі: *Жолдастарың хабарласқанда, сенен сәлем айттым.*

Біз концертке бар..., музыка тыңдаймыз.
Театрға бара жат..., досыңызды көрдім.
Шешемнен келе жат..., журналдарды сатып алдым.
Достарым маған кел..., әңгімелесеміз.

8-тапсырма. Оқыңыз, аударыңыз.

Бір досымның туысқандары демалысқа Алматыға келді. Олар қалаға келгенде, мен Алматыда болған жоқпын. Бірақ өткен күні олар маған хабарласты, телефон соқты. Әңгімелескенде, олар досымнан сәлем айтты. Оны естігенде өте қуандым, оларға өте риза болдым. Келесі сенбі күні бос уақыттары болғанда, оларға қаланы көрсетемін. Алматыны аралаймыз. Бірге қыдырғанда, көбірек танысамыз. Жексенбіде олар үйіме қонаққа келгенде, отбасымды таныстырамын.

9-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Үлгі: *Университеттен келе жатқанда, көршімді кездестірдім.*
Университетке бара жатқанда, көршімді кездестіремін.

Концертке барғанда, ...
Сабақтан келе жатқанда, ...
Кездесуден келе жатқанда, ...
Саған келгенде, ...
Үйге келе жатқанда, ...

10-тапсырма. Сөйлемдерді толықтырыңыз. Оқыңыз.

Үлгі: *Біз ертең кездескенде, әңгімелесеміз, ақылдасамыз.*

Біз ..., жаңа әндерді тыңдаймыз.
Мен ..., билет сатып аламын.
Ол ..., жақсы кассета сатып алды.
Мен ..., студенттерді көрдім.

11-тапсырма. Сұраққа жауап беріңіз.

Үлгі: *Біз өткен жексенбі күні концертке барғанда, жаңа өлеңдер тыңдадық.*
Қашан? — *Өткен жексенбі күні концертке барғанда.*
Не істеді/не істейді? — *Жаңа өлеңдер тыңдадық.*

Мен өткен сенбіде театрға бара жатқанда, ағаңызды көрдім.
Кеше шешемізге бара жатқанда, дәрі сатып алдым.

Келесі сәрсенбі күні достарым маған келгенде, әңгімелесеміз.
Інім ертең маған келе жатқанда, газет сатып алады.

12-тапсырма. Сөйлемдердің екінші бөлімін құрап жазыңыз.

Мен өткен жексенбіде мейрамханаға барғанда, ...
Бүгін асханаға бара жатқанда, сіз ...
Ол өткен аптада жұмысын бітіргенде, ...
Келесі аптада көрмеге барғанда, біз ...
Кеше сабақтан келгенде, сендер ...
Таңертең орталыққа бара жатқанда, сіздер ...
Келесі сенбі күні сабақтарын бітіргенде, олар ...

13-тапсырма. Сөйлемдерді құраңыз. Жазыңыз, оқыңыз.

Ү л г і: *Кеше жексенбі болды. Мен өткен жексенбіде Медеуге бардым.*
Ертең жексенбі болады. Мен келесі жексенбіде Медеуге барамын.

Кеше	дүйсенбі болды. Біз ...	Ертең	жұма. Ол ...
	сейсенбі болды. Мен ...		сенбі. Олар ...
	сәрсенбі болды. Сіз ...		жексенбі. Біз ...
Бүгін	бейсенбі. Сен ...		

14-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз, оқыңыз.

Ү л г і: — Сендер қашан жаңа өлең тыңдадыңдар?
— *Біз өткен сенбіде концертке барғанда, жаңа өлең тыңдадық.*

— Сіз қашан билет сатып алдыңыз?
— Сен қашан досыңды көрдің?
— Сендер қашан әңгімелесесіңдер?
— Інің қашан жаңа газеттерді сатып алады?
— Сіздер қашан кездесуге барасыздар?

15-тапсырма. Диалогтарды толықтырыңыз.

а) — Сіздер қашан жаңа өлең тыңдадыңыздар?
— Концертке барғанда.
— Концерт қашан болды?
— ...

ә) — Билеттерді қашан сатып алдың?
— ... сатып алдым.
— Ол қанша тұрады?
— 250 теңге.

16-тапсырма. Жақшада берілген сөйлемдерді пайдаланып, диалогты толықтырып оқыңыз.

— Сәлеметсің бе, Алмас!
— Сәлеметсің бе, Жанар!
— Алмас, досымды көрдің бе?
— Иә, көрдім.
— Қашан?
— ... көрдім.
— А-а, жақсы рақмет. Сау бол.
— Жарайды, сау бол.

(Өткен сенбіде театрға бара жатқанда;
Келесі сәрсенбіде концертке барғанда).

17-тапсырма. Диалогты дауыстап оқыңыз.

Е: Сәлеметсің бе, Шолпан!
Ш: Сәлеметсің бе, Еркін!
Е: Шолпан, қайдан келе жатырсың?
Ш: Жұмыстан келе жатырмын. Өзің қайда бара жатырсың?
Е: Мен үйге бара жатырмын. Сен өткен жексенбі күні не істедің?
Ш: Жексенбі күні концертке бардым. Концертке барғанда, жаңа өлеңдер тыңдадым. Концерт тамаша екен!
Е: Иә, бұл концерт өте жақсы, мен де сенбі күні бардым. Сен ертең не істейсің?
Ш: Ертең қай күн?
Е: Бүгін дүйсенбі. Ертең сейсенбі болады.
Ш: А-а, сейсенбі ме? Сейсенбіде театрда жақсы қойылым болады. Онда менің әпкем ойнайды. Театрға бара жатқанда ол үшін гүл сатып алуым керек.
Е: Білесің бе, орталық гүл базарында жақсы, әдемі гүлдер көп.
Ш: А-а, жақсы, мен ертең театрға бара жатқанда базарға кіремін, әдемі гүл сатып аламын. Жақсы, саған рақмет. Сау бол.
Е: Кездескенше аман-сау бол.

18-тапсырма. Мына сөздерді пайдаланып астындағы сөйлемдерді толықтырыңыз.

<u>қашан?</u>	<u>қандай? не?</u>
<u>қай күні?</u>	
жексенбі күні	*әдемі гүл*
бара жатқанда	*жақсы қойылым*
концертке барғанда	

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

не істеді?
тыңдады
барды
не істеуі керек?
сатып алуы керек

не істейді?
болады
қайда?
концертке
театрға

Шолпан ... ...
Ол ... , ...
Сейсенбі күні ... .
Шолпанға ... ...

19-тапсырма. Досыңыз өткен аптада бір қызықты кездесуде болды. Келесі жолы қашан барады? Сол туралы сөйлесіңіз.

20-тапсырма. Жұмыстан үйіңізге келе жатқанда сіз қалай келесіз? Жолда не істейсіз? Досыңызға хат жазыңыз.

21-тапсырма. "Мәдениет сарайында", "Театрда", "Кино үйінде" деген тақырыптарда әңгіме айтып беріңіз/шағын шығарма жазыңыз.

Тіл ұстарту

I. ДИАЛОГТАРДЫ ОҚЫҢЫЗ.

1. — Сендер қашан суретке түстіңдер?
— Өткен аптада Қапшағайға барғанда.
— Онда қалай екен?
— Өте жақсы, әдемі екен.
— Қапшағайға қашан бардыңдар?
— Осы сенбі күні. Аптаның аяғында Қапшағайға автобустар Орталық автовокзалдан жүреді. Келгенде сол жерден билет алдық. Бара жатқанда автобуста да билет алуға болады.
— Қапшағайға автобус билеті қанша тұрады екен?
— Бір билет жүз теңге тұрады.
— Қалай демалдыңдар?
— О, өте жақсы демалдық. Біз келесі жолы барғанда, сен де бармайсың ба? Келесі демалыс күндері бірге барайық!
— Жарайды, барайық. Келесі сенбіде, автовокзалға бара жатқанда маған телефон соғыңдар, мен де вокзалға келемін, сонда кездесейік. Жарай ма?
— Жақсы, сенбі күні таңертең телефон соғайын. Сау бол.
— Жақсы, келістік. Көріскенше сау бол.

2. — Сәлеметсің бе, Жанат!
— Сәлеметсің бе, Қайрат!
— Жанат, Мұраттың қарындасын көрдің бе?
— Иә, көрдім.
— Қашан көрдің?
— Саяжайға бара жатқанда көрдім.
— Сен саяжайға қашан бардың?
— Өткен сенбіде бардым. Осы аптада барғанда да мен Мұраттың қарындасын көремін. Саяжайда көршіміз, сондықтан сенбі, жексенбі күндері жиі кездесеміз. Келесі жолы оны көргенде, оған не айтайын?
— Менен сәлем айт. Алдағы күндері маған телефон соқсын, сөйлесу керек еді.
— Жарайды, кездескенде айтайын.
— Рақмет, көріскенше сау бол.
— Сау бол.

3. — Сәлеметсің бе, Алма!
— Сәлеметсің бе, Толқын!
— Алма, қайда бара жатырсың?
— Университетке сабаққа бара жатырмын. Ал өзің қайдан келе жатырсың?
— Мен жұмыстан келе жатырмын.
— Сен өткен сенбіде қайда бардың? Университеттен келе жатқанда, сені Абай көшесінде көрдім.
— Мен Спорт сарайына бардым.
— Онда не істедің?
— Онда өте қызық кездесу кеші болды. Мен бұл әнші туралы көп естідім. Өткен аптада кездесу туралы естігенде, билет алдым.
— Адам көп болды ма?
— Иә, өте көп болды, кездесу кеші өте қызықты өтті. Келесі жолы сондай кездесу болғанда, саған айтамын. Сенің де оны көруің керек.
— Жақсы, рақмет. Енді естігенде, барамын. Сау бол.
— Сау бол.

II. СӨЙЛЕСЕЙІК

1. Оқушылардың арасында әншілер жарысы болады. Бұл жарысқа сіздердің жолдастарыңыз да қатысады. Олар сізге телефон соқты. (Сөйлесіңіз, жарыс туралы бәрін сұрап біліңіз.)
2. Сіз келесі аптаға театрға билеттер сатып алдыңыз. (Досыңызды концертке шақырыңыз. Концерт туралы сөйлесіңіз.)

3. Ауылдан туысқандарыңыз келіп жатыр. Олардың біреуі жұмыспен (іссапармен) келді, басқасы қыдырып келді. Олармен әңгімелесіп отырсыз. Келесі аптадағы жоспарлар туралы сөйлесіңіз.

СӨЗДІК

ай	бос	күн	ойлау
автобус	бітіру	көрме	өлең
автовокзал	жақында	қойылым	риза болу
алдағы	жарыс	қуану	театр
апта	жиі	мейрамхана	үй-іші
(...) аяғында	жыл	мерей тойы	хабарласу
әнші	жол	мереке	шақыру

14-САБАҚ

НЕ ІСТЕГІСІ КЕЛЕТІНІ ТУРАЛЫ АЙТА БІЛУ, СҰРАЙ БІЛУ. БІРЛЕСІП ОРЫНДАЛАТЫН ӘРЕКЕТ ТУРАЛЫ АЙТА БІЛУ, СҰРАЙ БІЛУ. ІС-ӘРЕКЕТКЕ ӨЗІНІҢ ҚАТЫСЫН БІЛДІРЕ АЛУ. ІС-ӘРЕКЕТТІҢ СЕБЕБІ МЕН САЛДАРЫН ТҮСІНДІРЕ БІЛУ

Менің саяхатқа барғым келеді.
Саяхатқа досыммен барғым келеді.
Саяхатқа пойызбен барғымыз келмейді, өйткені пойыз ұнамайды, сондықтан ұшаққа билет аламыз.

Кімнің	не істегісі	келеді/келмейді?
Менің саяхатқа	барғым	келеді/келмейді.

1-тапсырма. Дұрыс айтып үйреніңіз.

Менің барғым келеді,	[ме-нің бар-ғым-ге-ле-ді]
барғым келмейді.	[бар-ғым-гел-мей-ді]
Оның барғысы келеді.	[бар-ғы-сы-ге-ле-ді]

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

— Иә, Ет.+ -ғы/-гі + тәу. ж. келеді / -қы/-кі
(Менің) бар+ғы+м келеді

— Жоқ, Ет.+ -ғы/-гі+тәу.ж. келмейді / -қы/-кі
(Менің) бар+ғы+м келмейді

I, II. III, IV— з	V
-ғы/-гі	-қы/-кі
барғы... сөйлегі... үйренгі... оқығы...	хабарласқы... кездескі... айтқы... кеткі...

2-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

Менің барғым келеді/ келмейді	Біздің барғымыз келеді/ келмейді
Сенің барғың келеді/ келмейді	Сендердің барғыларың келеді/ келмейді
Сіздің барғыңыз келеді/ келмейді	Сіздердің барғыларыңыз келеді/ келмейді
Оның барғысы келеді/ келмейді	Олардың барғылары келеді/ келмейді

3-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Менің саяхатқа бар... ... , ал сендердің бар... ... .
Оның болашақта дәрігер бол... ... , ал менің дәрігер бол... ... .
Сенің университетте оқы... ... , ал оның оқы... ... .
Сіздердің ән айт... ... , ал біздің айт... ... .
Олардың пойызды күт... ... , ал сіздердің күт... ... .
Нұржанның Алматыда тұр... ... , ал Бекзаданың тұр... ... .
Біздің шетелде жұмыс істе... ... , ал Сәуленің жұмыс істе... ... .

4-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

— Менің қазақша үйренгім келеді, ал сенің үйренгің келе ме?
— Иә, үйренгім келеді.

Е с к е р т у

— Сенің (сендердің)	... ...	келе ме?
Сіздің (сіздердің)	... ...	келе ме?
— Иә,	...	келеді.
— Жоқ,	...	келмейді.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

5-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1. а) — Сіздің қазақша-орысша сөздік сатып алғыңыз келе ме?
— Иә, ...
ә) — Мен Алматы қаласын араладым, ал сенің аралағың келе ме?
— Иә, ...
б) — Менің тамақ ішкім келеді. Сенің ше?
— Жоқ, менің кофе ішкім келеді.

2. а) — Уолтердің Қазақстанда жұмыс істегісі келеді, сіздің ше?
— ...
ә) — Біздің аспирантурада оқығымыз келмейді. Сіздердің оқығыларыңыз келе ме?
— ...
б) — Хуан Самның болашақта тарихшы болғысы келеді. Ал сіздің ше?
— ...
в) — Сіздің досыңыздың кім болғысы келеді?
— ...

6-тапсырма. Қандай сұрақ қойылғанын айтыңыз.

а) — Сіздің ...?
— Иә, менің қазақ тілін үйренгім келеді.
ә) — Сендердің ...?
— Иә, біздің Абайдың өлеңдерін оқығымыз келеді.
б) — Нұржанның ...?
— Жоқ, оның мұғалім болғысы келмейді, инженер болғысы келеді.

7-тапсырма. Диалогты оқып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

— Рашид, сен әдетте бос уақытта не істейсің?
— Кітап оқимын немесе музыка тыңдаймын.
— Ал бүгін не істегің келеді?
— Бүгін әке-шешеме хат жазғым келеді.

Сұрақтар: 1) Рашид әдетте не істейді, бүгін не істегісі келеді?
2) Досыңыздан әдетте не істейтінін, бүгін не істегісі келетінін сұраңыз.

8-тапсырма.
1. Сіздің театрға, мұражайға, концертке барғыңыз келеді. Досыңызға оны айтып, оның баргысы келе ме, сұраңыз.
2. Сіздің болашақта кім болғыңыз келеді, қайда жұмыс істегіңіз келеді, айтыңыз. Достарыңызбен осы мәселе туралы сөйлесіңіз.

— Менің саяхатқа барғым келеді.
— Қайда барғың келеді?
— Түркістанға.
— О-о-о, өте жақсы, кіммен бірге барғың келеді?
— Досыммен бірге барғым келеді.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

... + -мен -бен -пен
досым + мен пойыз + бен ұшақ + пен

I, II, III.	IV — з, ж	IV — б, в, г, д V.
-мен	-бен	-пен
баламен досыммен Жанармен машинамен	қызбен бізбен Гүлназбен пойызбен	кітаппен Серікпеспен Талғатпен ұшақпен

9-тапсырма. Оқыңыз.

а) мен — менімен; сен — сенімен; сіз — сізбен; ол — онымен
біз — бізбен; сендер — сендермен; сіздер — сіздермен; олар — олармен

ә)

кім?	кіммен?	не?	немен?
мен	менімен	машина	машинамен
досым	досыммен	ұшақ	ұшақпен
ағам	ағаммен	пойыз	пойызбен
Серіктес	Серіктеспен	автобус	автобуспен
Марат	Маратпен	трамвай	трамваймен
қыз	қызбен	троллейбус	троллейбуспен

10-тапсырма. Сөйлемдерді толықтырыңыз.

Үлгі: Кім кіммен/немен не істегісі келеді?
не істейді/не істеді?

Менің досым... саяхатқа барғым келеді. Біздің пойыз... барғымыз келмейді. Мараттың сабаққа мұғалім... бірге дайындалғысы келеді. Қанипаның декан... сөйлескісі келеді. Оның біз... кездескісі келеді. Менің сіздің ағаңыз... танысқым келеді. Әпкеннің сен... хабарласқысы келеді. Мен сіз... телефонмен хабарласамын. Ричард кеше елші... кездесті. Менің досым сендер... бірге оқиды. Шолпан Майра... бірге театрға бара жатыр. Біз Тараз қаласына автобус... барғымыз келмейді, пойыз... барғымыз келеді.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

11-тапсырма. Диалогтарды толықтырыңыз.

а) — Менің саяхатқа барғым келеді. Сенің менімен бірге барғың келе ме?
— ...

ә) — Сенің саяхатқа немен барғың келеді?
— ...

б) — Сен қайда бара жатырсың?
— Кездесуге бара жатырмын.
— Кіммен кездесуге бара жатырсың?
— ...

в) — Шолпан қайда?
— ...
— Кіммен бірге кетті?
— ...

г) — Мен келесі айда Ыстықкөлге барамын.
— О-о-о, тамаша! Кімдермен бірге барасың?
— ...
— Немен барасыңдар?
— ...

12-тапсырма. Қандай сұрақ қойылғанын айтыңыз.

а) — ...?
— Мен базарға Гүлнармен бірге бардым.

ә) — ...?
— Ыстықкөлге досымның машинасымен бардым.

б) — ...?
— Иә, олардың бізбен бірге Түркістанға барғысы келеді.

13-тапсырма. Диалогты оқып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

Менің Тараз қаласына барғым келеді,
себебі тарихи ескерткіштерді көргім келеді.

— Сәлем, Ғайни!
— Сәлем, Жомарт!
— Жомарт, мен Тараз қаласына барамын.
— Неге?
— Себебі онда тарихи ескерткіштер бар, соларды көру үшін барғым келеді.
— О-о-о, тамаша! Менің де сенімен бірге барғым келеді. Сен қашан барасың?

— Осы демалыста.
— Осы демалыста мен де бос боламын.
— Тамаша, ендеше, бірге барайық!
— Немен барамыз?
— Пойызбен барайық, себебі автобус ұзақ жүреді.
— Жақсы.

Сұрақтар: 1) Ғайнидің қайда барғысы келеді, неге барғысы келеді?
2) Ол кіммен бірге, қашан барады?
3) Олар немен барады, неге?

14-тапсырма. 1. Сіздің әке-шешеңізбен бірге саяхатқа барғыңыз келеді. Оларға қашан, қайда барғыңыз келетінін айтыңыз және себебін түсіндіріңіз.
2. Досыңыздың қай елдер мен қай жерлерді барып көргісі келетінін және себебін сұраңыз.

Саяхатқа пойызбен барғымыз келмейді,
себебі пойыз ұнамайды.

Кімге	не	ұнайды/ұнамайды?
ағама	пойызбен жүру	ұнайды
маған	пойызбен жүру	ұнамайды
бізге	қазақ тілі	ұнайды
Ахметке	опера	ұнамайды

15-тапсырма. Оқыңыз.

Кімнің	не істегісі	келеді/не істейді, себебі не?

Менің досыммен бірге саяхатқа барғым келеді, себебі бізге жер аралау ұнайды.
Біздің саяхатқа пойызбен барғымыз келмейді, өйткені пойыз ұнамайды.
Уолтердің Алматы қаласында жұмыс істегісі келеді, себебі оған Алматы ұнайды.
Нұржан кітапты көп оқиды, себебі оған кітап оқу ұнайды.

16-тапсырма. Сөйлемдерді оқып, кімге не ұнайды, себебін айтыңыз.

Үлгі: Еркін киноны көп көреді. *Себебі Еркінге кино көру ұнайды.*

Шолпан Моцарттың шығармаларын көп тыңдайды. Асқар ылғи Абайдың өлеңдерін оқиды. Гүлнар күнде түрлі тағамдар

пісіреді. Сұхраттың теледидардан футбол көргісі келеді. Дананың ағылшын тілін үйренгісі келеді.

17-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Ү л г і: *Хуан Сам саяхатқа көп барады, себебі оған жер аралау ұнайды.*

Алмат магнитофон сатып алды, себебі ...
Куртистің домбыра үйренгісі келеді, өйткені ...
Біздің саяхатқа пойызбен барғымыз келмейді, себебі ...
Айдар радио тыңдамайды, себебі ...
Біздің бұл сапарымыз сәтсіз болды, ...

18-тапсырма. Диалогтарды толықтырыңыз.

а) — Сіздің досыңызбен бірге саяхатқа барғыңыз келе ме?
— Иә, ...
— Неге?
— ... жер аралау ұнайды.

ә) — Сіз саяхатқа немен барасыз?
— Ұшақпен.
— Не себепті?
— ... пойыз, автобус ұнамайды, олар ұзақ жүреді.

б) — Мараттың бізбен кездескісі келеді.
— Не үшін?
— ... оның да саяхатқа барғысы келеді.

Кімге	**не ұнайды/ұнамайды,**	**себебі не?**
Бізге	Алматы қаласы ұнайды,	себебі ол әдемі қала.
	не істеу	

Айдарға поезбен жүру ұнамайды, себебі ол ұзақ жүреді.

19-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1) — Сізге саяхатқа шығу ұнай ма?
— ...
— Неге?
— ...

2) — Сізге қай мезгіл ұнайды?
— ...
— Не себепті?
— ...
— Қай мезгіл ұнамайды?

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

— ...
— Неге?
— ...

3) — Сізге қандай гүл ұнайды?
— ...
— Неліктен?
— ...

4) — Сіз қандай жемісті жақсы көресіз?
— ...
— Себебі не?
— ...

5) — Сізге қандай музыка ұнайды?
— ...
— Неге?
— ...

20-тапсырма. Текстi оқып, "сондықтан" деген сөзді қалай түсінесіз, айтыңыз.

Менің Түркістанға саяхат жасағым келеді. Себебі Түркістанда Ахмед Иасауидің кесенесі бар және оның тарихи маңызы көп. Менің саяхатқа досыммен бірге барғым келеді. Біз саяхатқа пойызбен барғымыз келмейді, өйткені ол ұнамайды. Сондықтан ұшаққа билет аламыз.

21-тапсырма. Оқыңыз.

Кімнің не істегісі келеді/не істейді, сондықтан не істейді?

Менің сені ағаммен таныстырғым келеді, сондықтан бүгін үйге кел.
Бүгін кешке концертке барамыз, сондықтан гүл сатып алу керек.

22-тапсырма. Төмендегі сөйлемдерді "сондықтан" жалғаулығы арқылы мағынасына қарай біріктіріңіз.

Бүгін ауа райы нашар.	Сабаққа бармадым.
Мен жексенбі күні қонақ шақырамын.	Серуендеуге барғым келмейді.
Кеше ауырдым.	Бүгін азық-түлік сатып алуға баруым керек.
Менің қазақша жақсы сөйлегім келеді.	Заң факультетіне емтихан тапсырады.
Әкемнің менімен сөйлескісі келеді.	Жазғы демалысымда ауылға барамын.
Інімнің сот болғысы келеді.	Онымен кездесуім керек.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

23-тапсырма. Диалогты оқып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

— Алло!
— Алло!
— Сәлеметсіз бе! Маған Жомарт керек еді.
— Иә, мен тыңдап тұрмын. Шоқан, бұл сен бе?
— Иә, бұл менмін. Халің қалай?
— Жаман емес. Мен кеше ауырып қалдым, сондықтан сабаққа бара алмадым. Сен маған үй тапсырмасын айтшы.
— Жақсы, үй тапсырмасы онша көп емес. Сен дәрігерге бардың ба?
— Жоқ, барғым келмеді, себебі маған дәрі ішу ұнамайды. Мен ылғи әр түрлі дәрілік, шөптер қайнатып ішемін.
— Жақсы, ендеше, тезірек жазыл.
— Рақмет.

Сұрақтар. 1) Жомарт неге сабаққа келмеді?
2) Ол дәрігерге барды ма?

24-тапсырма. Сіздің Еуропаға барғыңыз келеді. Сіз досыңызға саяхатқа барғыңыз келетінін және неліктен барғыңыз келетінін айтып, оны саяхатқа бірге баруға шақырыңыз. Диалог құрастырып, қашан, немен баратындарыңызды және оның себептерін айтып беріңіз.

Тіл ұстарту

I. ДИАЛОГТАРДЫ ОҚЫҢЫЗДАР.

1. — Сәлеметсің бе, Әли! Халың қалай?
— Сәлеметсіз бе. Өз халыңыз жақсы ма?
— Жақсы, рақмет.
— Сен деканға бардың ба?
— Деканға?.. Жоқ, барған жоқпын.
— Деканның сенімен сөйлескісі келеді.
— Не жөнінде сөйлескісі келеді, білмейсіз бе?
— Білмеймін, қазір деканға бар.
— Жарайды, жарайды, мен қазір деканға барайын.

2. — Сәлеметсің бе, Ибрагим?
— Сәлем, Әли! Қашан келдің?
— Бүгін келдім. Сен қашан келдің, Ибрагим?
— Үш күн болды. Сен немен келдің?
— Мен ұшақпен келдім. Ал сен ше, Әли?

— Мен ұшақпен Атырау қаласына келдім. Атыраудан Алматыға пойызбен келдім.

3. — Жун Фен, қайда бара жатырсың?
— Аэропортқа бара жатырмын, досымды күтіп алғым келеді. Ол Пекиннен ұшақпен келе жатыр.

4. — Дженифер, кешке не істейміз? Қайда барамыз?
— Менің театрға барғым келеді. Сенің ше?
— О-о-о, менің де театрға барғым келеді, "Абай" операсын тыңдағым келеді.
— Операға?.. Дженифер, менің де операны тыңдағым келеді, бірақ мен қазақша әлі жақсы білмеймін ғой, сондықтан операға емес, балетке барайық.
— Жарайды, онда бірге балетке барайық.

5. — Михо, сен Жапонияға қашан барасың?
— Жақында барамын, неге сұрадыңыз?
— Менің Жапонияға саяхатқа барғым келеді, сондықтан сұрадым.
— Өте жақсы, маған Жапонияның көктемі ұнайды. Сол кезде бару керек.
— Менің де көктемде барғым келеді, себебі сакура гүлін көргім келеді.
— Тамаша! Сакура гүлдеген кез — бізде өте жақсы мезгіл.

6. — Менің сені қонаққа шақырғым келіп еді, бірақ кездестіре алмадым. Сен қайда болдың?
— Мен Жапонияға барып, демалып келдім.
— О-о-о, Жапонияға бардың ба! Саған ұнады ма?
— Маған өте ұнады, бірақ ауа райы ыстық екен.
— Солай ма?
— Иә, Жапония аралда орналасқан, сондықтан ауасы өте ылғалды.
— Жапония әдемі ме?
— Иә, табиғаты керемет әдемі. Қара, мынау менің суреттерім. Көресің бе?
— Иә, көрсетші. Өте әдемі сурет! Мынау қасындағы кім?
— Бұл — Михо. Біз онымен бірге оқимыз.
— Мынау сакура гүлі ме?
— Иә.
— Өте нәзік, тамаша гүл. Менің де Жапонияға барғым келеді, бірақ қазір уақытым болмай жүр.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

II. СӨЙЛЕСЕЙІК

1. Демалыс күндері жақындады, демалыс уақытында сіз не істегіңіз келеді? Себебін түсіндіріңіз.
2. Төмендегі сөйлеу үлгілерін пайдалана отырып, бүгін не істегіңіз келетінін айтыңыз.

   Бүгін ауа райы жақсы, сондықтан ...
   Бүгін ауа райы нашар, сондықтан ...
   Менің уақытым жоқ, сондықтан ...
   Бүгін көңіл-күйім жақсы, сондықтан ...

3. Сізді саяхатқа шақырды; бірақ сіз бара алмайсыз. Себебін айтыңыз.
4. Сіз туған күн тойына сыйлық алдыңыз, неліктен бұл сыйлықты таңдап алдыңыз?

СӨЗДІК

аздап	**ескерткіш**	**нашар**	**серіктес**
арал	**жазылу**	**нәзік**	**сондықтан**
аралау	**жасау**	**неліктен**	**тағам**
ауа райы	**кездестіру**	**өйткені**	**тез**
ауыру	**кездесу**	**өлең**	**ұшақ**
әдет	**кесене**	**пісіру**	**хабарласу**
әдетте	**құқық қорғау**	**салдар**	**шақыру**
әрекет	**құрастыру**	**сапар**	**шөп**
әр түрлі	**күтіп алу**	**саяхат**	**ылғал**
бос уақыт	**маңыз**	**саяхатқа шығу**	**ылғалды**
бірлесу	**мезгіл**	**сөтсіз**	**ылғи**
демалыс	**мұражай**	**себеп**	**істеу**

15-САБАҚ

**БЕЛГІЛІ БІР ІС-ӘРЕКЕТТІ ІСТЕЙ АЛАТЫНЫ НЕМЕСЕ ІСТЕЙ АЛМАЙТЫНЫ ТУРАЛЫ АЙТА БІЛУ ЖӘНЕ СҰРАЙ БІЛУ.
БЕЛГІЛІ БІР ІС-ӘРЕКЕТТІ ОРЫНДАУҒА НИЕТ БІЛДІРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРЫНДАЛУ, ОРЫНДАЛМАУ СЕБЕПТЕРІН ТҮСІНДІРЕ БІЛУ**

Мен қазақша сөйлей аламын.
Мен кітапханаға барайын деп едім,
бірақ бара алмадым, себебі уақытым болмады.

Кім не істей алады	не істей алмайды
Мен қазақша сөйлей аламын	сөйлей алмаймын

1-тапсырма. Дұрыс оқып, айтып үйреніңіз.

Мен қазақша сөйлей аламын. [... сөй-лей-а-ла-мын]
Мен кітап бере аламын. [... бе-ра-ла-мын]
Мен өлең айта аламын. [... ай-та-ла-мын]

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

Ет. +-а/-е/-й ал+а+жік.ж.	Ет. +-а/-е/-й ал+ма+й+жік.ж.

2-тапсырма. Оқыңыз.

не істеу?	не істей алу?	не істей алмау
сөйлеу	сөйлей алу	сөйлей алмау
көмектесу	көмектесе алу	көмектесе алмау
көрсету	көрсете алу	көрсете алмау
аудару	аудара алу	аудара алмау
түсіндіру	түсіндіре алу	түсіндіре алмау
жазу	жаза алу	жаза алмау
оқу	оқи алу	оқи алмау

3-тапсырма. Тыңдаңыз, оқыңыз, қайталаңыз.

Сіз қазақша сөйлей аласыз ба? — Иә, (мен) сөйлей аламын.
Сен қазақша сөйлей аласың ба? — Жоқ, (мен) сөйлей алмаймын.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK(139.7

Сіздер орысша сөйлей аласыздар ма?	— Иә, (біз) сөйлей аламыз.
Сендер орысша сөйлей аласыңдар ма?	— Жоқ, (біз) сөйлей алмаймыз.
Ол (олар) ағылшынша сөйлей ала ма?	— Иә, ол (олар) сөйлей алады. Жоқ, ол(олар) сөйлей алмайды.

Қай тіл	қай тілде?	қалай сөйлей алады?
қазақ тілі	қазақ тілінде/қазақша	еркін сөйлей аламын
орыс тілі	орыс тілінде/орысша	жақсы сөйлей аламын
ағылшын тілі	ағылшын тілінде/ ағылшынша	аздап сөйлей аламын
неміс тілі	неміс тілінде/немісше	онша сөйлей алмаймын
түрік тілі	түрік тілінде/түрікше	мүлдем сөйлей алмаймын

4-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Сен қазақша еркін сөйле... Мен сізге көмектес... Сіз орысшадан қазақшаға жақсы аудар... Ол ағылшын тілінде аздап түсіндір... Ағам қонақтарға қаланы көрсет... Біз қашан кездес...?

5-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

а)— Сіздер ағылшын тілінде сөйле... ?
— Иә, ...
ә)— Сіз түрікше оқ(ы)...?
— Иә, еркін ...
б)— Досыңыз қазақша өлең айт...?
— Иә, ол қазақша өте жақсы ...
в)— Сіз жапон тілінде сөйле...?
— Жоқ, мүлде ...
г)— Сіз орысша сөйле...?
— Жоқ, онша ...
ғ)— Сіз бүгін театрға бар...?
— Жоқ, ...

6-тапсырма. Үлгі бойынша сөйлем құрастырыңыз.

Ү л г і: *Мен саған кеше көмектесе алмадым, ренжіме, бүгін көмектесейін, бос уақытым бар.*

Өткен жексенбіде (кездесу), енді келесі сенбіде кездесейік. Бүгін ауа райы жақсы, сондықтан паркке қыдыруға (бару). Кенжегүл бірнеше музыкалық аспапта (ойнау), себебі ол музыка

мектебінде оқыды. Ол қазақша еркін (сөйлеу), себебі қазақ тілін Қазақстанда үйренді. Дана коньки (тебу), ал шаңғы (тебу), себебі оған шаңғы тебу ұнамайды.

7-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

а) — Сіз қай тілдерде сөйлей аласыз?
— ...
— Қалай сөйлей аласыз?
— ...
ә) — Сіз домбырада ойнай аласыз ба?
— ...
— Жақсы үйренгіңіз келе ме?
— ...
б) — Сіз өлең айта аласыз ба?
— ...
— Қай тілдерде айта аласыз?
— ...
в) — Сіз коньки тебе аласыз ба?
— ...
— Ал шаңғы ше?
— ...

8-тапсырма. Суретке қарап отырып, досыңыздан сұраңыз.

Ү л г і: Ол өлең айтады.— *Сен өлең айта аласың ба?* немесе — *Сіз өлең айта аласыз ба?*

Ол суда жүзеді.

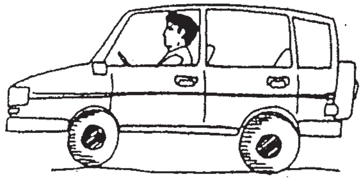

Ол машина жүргізеді.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

Ол сурет салады.

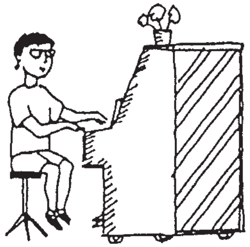

Ол күйсандықта ойнайды.

Ол билейді.

9-тапсырма. Сіз бүгін бұл іс-әрекеттерді орындай аласыз ба? Егер орындай алмасаңыз, себебін айтыңыз.

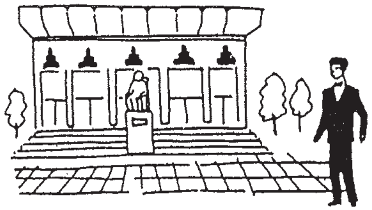

Ол бүгін театрға барады,
себебі билет сатып алды.

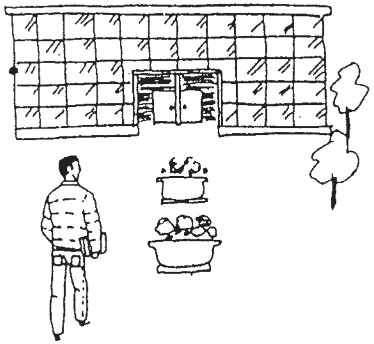

Ол бүгін кітапханаға барады.

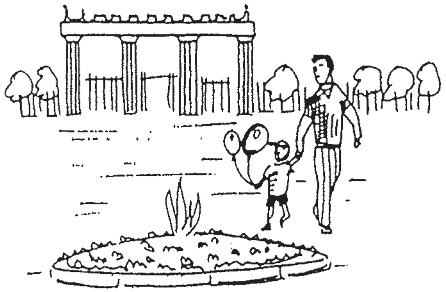

Ол бүгін паркке барады.

10-тапсырма. Үлгі бойынша сөйлем құрастырыңыз. Көп нүктенің орнына **бірақ, себебі/өйткені, сондықтан** сөздерінің тиістісін қойыңыз.

Ү л г і: *Медеуге барғым келеді, бірақ бара алмаймын. Себебі уақытым жоқ.*

Ағамның қонақтарға қаланы көрсеткісі келеді, ... көрсете алмайды. ... машинасы жүрмейді. Менің сізге көмектескім келеді, ... көмектесе алмаймын. ... ертең емтихан болады, дайындалуым керек. (Біздің) сіздердің тойларыңызға барғымыз келді, ... мен ауырып қалдым. ... бара алмадық. Мен ағылшын тілінде сөйлей аламын, ... жаза алмаймын. ... жазуды үйренгім келеді.

11-тапсырма. Диалогтарды толықтырыңыз.

I. — Сіз Қазақстан қонақ үйінде тұрасыз ба?
— Иә, сонда тұрамын.
— Алматыны араладыңыз ба?
— Жоқ, әлі ... . Бүгін Медеуге барғымыз келді, бірак ... , себебі ауа райы жақсы емес.
— Өкінішті. Сіз коньки ... ба?
— Онша ... , сіз маған ...?
— Әрине, Медеуге барғанда үйретейін.
— О-о-о, тамаша!

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

2. — Маған текстi қазақшаға аудару керек едi, бiрақ мен жақсы ... . Михо, сiз маған ...?
— Әрине, ..., бiрақ бүгiн ..., себебi ертең емтихан болады, дайындалуым керек. Сiз маған ертең түстен кейiн ...?
— Жақсы, мен ертең түстен кейiн сiзге барайын.
— Ендеше, ертең мен сiздi күтемiн.

12-тапсырма. 1. Сiздi серуендеуге (Медеуге, театрға, тойға) шақырды. Ал сiз бара алмайсыз. Себебiн түсiндiрiңiз.

себебi | ауа райы нашар
| қолыңыз бос емес
| ауырып тұрсыз
| көңiл-күйiңiз жоқ
| үйiңiзге қонақ келедi

2. Сiзден қаланы көрсетудi өтiндi. Сiз қазiр көрсете алмайсыз, себебiн айтып түсiндiрiңiз және қашан көрсете аласыз, айтыңыз.

— *Бекет, бүгiнге қандай жоспарың бар?*
— *Мен бүгiн кiтапханаға барайын деп едiм, бiрақ бара алмаймын, себебi қолым бос емес.*

13-тапсырма. Дұрыс оқып, айтып үйренiңiз.

Мен барайын деп едiм.	[... ба-ра-йын-де-бе-дiм]
үйренейiн деп едiм	[... үй-ре-не-йiн-де-бе-дiм]

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

Ет. +-айын/-йын деп едi+жiк.ж. -ейiн/-йiн
(Мен) бар+айын деп едi+м

14-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

Мен барайын деп едiм.	Бiз барайық деп едiк.
Сен барайын деп едiң.	Сендер барайық деп едiңдер.
Сiз барайын деп едiңiз.	Сiздер барайық деп едiңiздер.
Ол барайын деп едi.	Олар барайық деп едi.

15-тапсырма. Сөйлемдердi аяқтаңыз.

Ү л г i: *Бiз бүгiн киноға барайық деп едiк, бiрақ бара алмаймыз, себебi билет жоқ екен.*

Мен аэропортқа билетке ..., бiрақ бара алмаймын, себебi уақытым жоқ. Менiң ағам ауылдан Алматыға ..., бiрақ келе алмады, себебi жұмысы көп болды. Бiз Роза Рымбаеваның әндерiнiң таспасын ..., бiрақ сатып ала алмадық, себебi дүкен жабық болды. Мен биыл елiме ..., бiрақ бара алмаймын, себебi емтихан тапсырамын. Мен бүгiн шашымды қысқарту үшiн шаштаразға ..., алайда әлi де ойланғым келедi, себебi шашты кесiп тастау оңай, ал өсiру қиындау сияқты.

16-тапсырма. Диалогты толықтырыңыз.

Ү л г i: — *Мен дүкенге барайын деп едiм, сен бара аласың ба?*
— *Жақсы, барайын.*

а) — Мен қонақ шақыр..., сен көмектесе аласың ба?
— Жақсы, көмектес...
ә) — Шешем ауруханаға бар..., сен апара аласың ба?
— Жақсы, ...
б) — Жанат, мына ән таспасын ..., маған бере аласың ба?
— Жақсы, ..., ал.
в) — Бiз компьютер ..., сiз үйрете аласыз ба?
— Жақсы, ...

17-тапсырма. Қандай сұрақ қойылғанын айтыңыз.

а) — ..., ...?
— Әрине, домбыра ойнауды үйрете аламын.
ә) —..., ...?
— Жақсы, аэропортқа билетке апара аламын.
в) — ..., ...?
— Жақсы, текст аударуға сөздiк бере аламын.
г) — ..., ...?
— Жоқ, өкiнiшке орай, серуендеуге бара алмаймын, себебi қолым бос емес.

18-тапсырма. Диалогтарды толықтырып жазыңыз. (Керектi етiстiктер тиiстi формаға қойылсын.)

а) — Жанар, кеше кешке не iстедiң?
— Кеше мен текст ..., бiрақ ..., себебi басым ауырды. Ендi бүгiн ... Сен ше, сен не iстедiң?
— Мен сынаққа дайындалдым.
ә) — Раушан, мен сенi қонаққа ...
— Жай ма?
— Жоқ, жай емес, мен жаңа пәтер ...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.7

— О-о-о, құтты болсын! Қашан ...?
— Өткен аптада. Бүгін маған ...?
— Әрине, ...
— Ендеше, күтемін.

б) — Біз Роза Рымбаеваның әндерінің таспасын ..., себебі оның әндері бізге ... Сіздерде бар ма?
— Өкінішке орай, бәрі сатылып кетті, келесі аптада тағы болады. Сіздерге тағы қай әншілер ...?
— Ермек Серкебаев, Әлібек Дінішевтің әндері ұнайды.
— Иә, олар маған да ... Қазір бізде Әлібек Дінішевтің ән таспасы бар. ...?
— Иә, ... Сізге көп рақмет.

19-тапсырма. 1. Сіз кеше не істейін деп едіңіз? Істей алдыңыз ба, айтыңыз. Егер істей алмасаңыз, себебін түсіндіріңіз.
2. Досыңыздан кешегі әрекеттері туралы сұраңыз.
3. Досыңыздан қазақша жаңа ән, домбыра үйретуін және шаңғы тебуді үйретуін сұраңыз.

— Сіз сабаққа дайындалайын деп пе едіңіз?

— Иә, дайындалайын деп едім.
— Жоқ, дайындалайын деген жоқпын.

20-тапсырма. Дұрыс оқып, айтып үйреніңіз.

Сіз дайындалайын деп пе едіңіз?	[да-йын-да-ла-йын-деп-пе-ді-ңіз]
Мен дайындалайын деген жоқпын.	[да-йын-да-ла-йын-де-ген-жоқ-пын]

21-тапсырма. Оқыңыз.

— Сіз үйренейін деп пе едіңіз? Сен үйренейін деп пе едің?	— Иә, үйренейін деп едім. Жоқ, үйренейін деген жоқпын.
— Сіздер үйренейік деп пе едіңіздер? Сендер үйренейік деп пе едіңдер?	— Иә, біз үйренейік деп едік. Жоқ, үйренейік деген жоқ едік.
— Ол (олар) үйренейік деп пе еді?	— Иә, үйренейік деп еді. Жоқ, үйренейік деген жоқ еді.

22-тапсырма. Диалогтарды толықтырыңыз.

а) — Сен ертең аэропортқа билетке ...?
— Иә, ..., ертең түстен кейін барамын.
ә) — Сендер емтиханға ...?
— Иә, дайындалу керек, себебі уақыт аз.
б) — Мәдина ертең қонақ ...?
— Жоқ, ол ертең ..., бүгін шақырады, себебі оның туған күні бүгін.

23-тапсырма. 1. Сіздің бүгінгі жоспарыңыз қандай? Сіз не істейін деп едіңіз, себебі не? Нені істей аласыз, нені істей алмайсыз, айтыңыз.
2. Досыңыздың бүгінгі жоспары туралы сұраңыз.

24-тапсырма. 1. Сіздің орталық мұражайға барғыңыз келеді. Бірақ сіз оның мекен-жайын білмейсіз. Досыңыздан көмек сұраңыз. (Диалог құрастырыңыз.)
2. Сізден шаш қиып беруді өтінді. Сіздің қолыңыздан келмейді, бас тартыңыз. (Диалог құрастырыңыз.)
3. Дүкеннен шешеңіздің туған күніне сыйлық сатып алу керек. Қалай сатып аласыз? (Диалог құрастырыңыз.)

Тіл ұстарту

І. ДИАЛОГТАРДЫ ОҚЫҢЫЗ.

1. — Қайдансың, шырағым, елің қай жақта?
— Менің елім — Жапония. Мен Жапониядданмын, атым Михо.
— Жапониядан? Мұнда қандай жұмыспен келдің, оқисың ба?
— Иә, оқимын, студентпін.
— Қазақша жақсы сөйлей алады екенсің.
— Қазақ тілін білемін.
— Өте жақсы, орыс тілін білесің бе?
— Орысша түсінемін, бірақ сөйлей алмаймын.
— Жарайсың, қызым!

2. — Михо қалқам, мына сөзді жапоншадан аудара аласың ба?
— Қане, көрсетіңізші. Иә, аудара аламын.
— Ендеше, маған аударып берші.
— Аударып берейін. Міне.
— Жақсы, рақмет.

3. — Демалыс күні серуендеуге барасың ба? Біз Медеуге барайық деп едік.
— Медеуге... Рақмет, өкінішке орай, мен серуендей алмаймын, өйткені дүйсенбі күні бізде қазақ тілінен бақылау жұмысы болады. Менің дайындалуым керек.
— Өкінішті!

4. — Ахмед, сен не істеп отырсың?
— Түрікшеден қазақшаға текст аударайын деп едім, бірақ маған дәл аудару қиын екен.
— Текст аударайын деп пе едің? Сен неге қазақ досыңнан көмек сұрамайсың?
— Себебі өзім аударғым келеді.

5. — Сәлем, Ахмед! Хал қалай, досым?
— Сәлем, Ибрагим! Халім жақсы. Өз халің жақсы ма?
— Рақмет, жақсы. Қалай, текстi аудара алдың ба?
— Иә, аудардым. Мұғалімге апардым.
— Ал мұғалім түсіне алды ма?
— Түсінді, жақсы түсінді, қатесі аз екен.
— О-о-о, жарайсың!

6. — Сен кеше неге тойға келмедің?
— Барғым келді, бірақ бара алмадым, себебі ауырып қалдым.
— Өкінішті, қазір денсаулығың қалай?
— Жаман емес, тойларыңыз қалай өтті?
— Өте қызық болды. Мен саған суреттерді көрсетейін.
— Жарайды.

7. — Өткен сенбіде сен қайда болдың? Мен сені іздедім.
— Өткен сенбіде мен киноға бардым. Алғаш Медеуге барғым келді, бірақ бара алмадым. Себебі жаңбыр жауды. Сен мені неге іздедің?
— Ол күні спорт сарайында қызық жарыс болды. Менің сенімен бірге барғым келді.

II. СӨЙЛЕСЕЙІК

1. Сізді тойға шақырды, бірақ сіз бара алмайсыз. Себебін түсіндіріңіз. Былай айтыңыз: *Кешіріңіз, ... Өкінішке орай, ...*
2. Сізге фотоаппарат керек. Кім бере алатынын достарыңыздан сұраңыз. Қалай сұрар едіңіз? (Бірнеше мысал келтіріңіз.)
3. Сізден еліңізден немесе басқа елден келген саяхатшылар Алматыны аралатуды, мұндағы халықтардың тұрмысы, өмірі туралы әңгімелеп беруді өтінді. Сіз оларға ойдағыдай көмектесе аласыз ба? Қалай көмектесер едіңіз, жоспар құрып, айтып беріңіз.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

СӨЗДІК

аспап
аудару
аурухана
ауырып қалу
ән таспасы
әрине
бақылау жұмысы
билеу
бос
дайындау
дәл
денсаулық
деу
домбыра
ел
ендеше
еркін
жай
жаңбыр жауу
жоспар
жүзу
жүргізу
келесі
көмектесу
коньки тебу
көңіл-күй
көрініс
күйсандық
қалай
қашан
қиын
қолы бос болу
құт
құтты болсын
мүлдем
мүмкін
мүмкіндік
орындалу
орындау
өкініш
өкінішке орай
өкінішті
өлең
өту
өткен
сарай
сатылып кету
серуен
серуендеу
сурет салу
сүйену
сынақ
той
түсіну
шаңғы
шаңғы тебу
іздеу
іс-әрекет

16-САБАҚ

ІС-ӘРЕКЕТТІҢ БІРІНЕН СОҢ БІРІ БОЛҒАНЫН БІЛДІРУ. БОЛАШАҚТАҒЫ ӘРЕКЕТТІҢ МАҚСАТЫН БІЛДІРУ. ҮШІНШІ АДАМҒА ХАБАР АЙТУ

Мен былтыр Түркістанға барып,
Иасауидің кесенесін көргенмін.
Менің әке-шешем Түркістанға әлі барған жоқ,
сондықтан биыл оларды Түркістанға апарып,
кесенені көрсетпекпін.

Ол былтыр Түркістанға барып, Иасауидің
кесенесін көріпті.
Оның әке-шешесі әлі бармапты, сондықтан биыл оларды
Түркістанға апарып, кесенені көрсетпек.

Кім	не істеген?
Мен Түркістанға барғанмын.	
Мен кесенені көргенмін.	

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK-1139.7

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

Шақ кестесі:

Ет. + -ған/-ген + жік. ж. -қан/-кен

Бар + ған +мын
Көр + ген+ мін

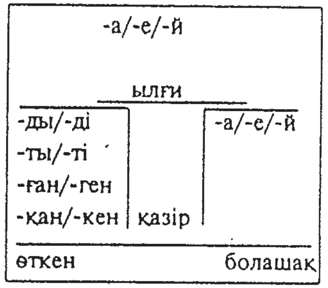

1-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыздар, оқыңыз.

Мен	барғанмын көргенмін	Біз	барғанбыз көргенбіз
Сен	барғансың көргенсің	Сендер	барғансыңдар көргенсіңдер
Сіз	барғансыз көргенсіз	Сіздер	барғансыздар көргенсіздер
Ол	барған көрген	Олар	барған көрген

2-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

Сіз не істегенсіз? Сен не істегенсің?	Мен барғанмын, көргенмін, ...
Ол не істеген?	Ол барған, көрген, ...
Сіздер не істегенсіздер? Сендер не істегенсіңдер?	Біз барғанбыз, көргенбіз, ...
Олар не істеген?	Олар барған, көрген, ...

3-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Сіз Түркістанды көр... . Ол саяхатқа пойызбен бар... . Олар менімен таныс... . Біз бұл жаңалықты есті... . Сендер кесенені көрсет... . Сіздер Иасауи туралы оқы... .

— Сен ауылда тұр... ба?
— Иә, бұрын тұр... .

4-тапсырма. Диалогты оқып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

— Дәурен, мен жақында Түркістанға тағы барамын.
— О-о-о, өте жақсы, сен бұрын барғансың ба?
— Иә, өткен жылы барғанмын.
— Сен Иасауи туралы қызықты аңыздар естідің бе?
— Иә, Мен Түркияда жүргенде көп оқығанмын және Түркістанға барғанда да естідім.

С ұ р а қ т а р:

1) Ол жақында қайда барады?
2) Бұрын қайда барған?
3) Ол Иасауи туралы не біледі?
4) Сіз Иасауи туралы бұрын естігенсіз бе?
5) Сіз соңғы рет саяхатқа қайда барғансыз?

Мен Түркістанға барып, Иасауидің кесенесін көргенмін.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

Ет. + -ып/-іп/-п

бар + ып
көр + іп
тыңда + п

I, II.	III, IV, V.
-п	-ып/-іп
сөйлеп тыңдап	барып көріп

5-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Қ а ж е т т і ф о р м а л а р: *-ып/-іп/-п, -ған/-ген/-қан/-кен.*

Мен Түркістанға бар..., Иасауидің кесенесін көр...мін. Иасауи туралы Түркияда жүргенде есті..., ол туралы кітаптарды оқы...мын. Содан кейін кесенені көргім келген. Түркістанға барғанда, кесенемен жақын таныс...мын. Иасауи туралы көп әңгіме тыңда..., достарыма айт...мын.

6-тапсырма. Төмендегі жай сөйлемдерден (-ып/-іп/-п көмегімен) күрделі сөйлем жасаңыз.

Ү л г і: Мен таңертең тұрдым. Таңертеңгі тамағымды іштім.
Мен таңертең тұрып, таңертеңгі тамағымды іштім.

Мен бүгін таңертең кітапханаға барғанмын. Қазақ тілі оқулығын алғанмын. Менің досым Хуан Сам Кореядан келген. Ол университеттің дайындық факультетінде қазақ тілін үйренген.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

Жапон студенті Кадзунори Қазақстанда бір жыл оқыды. Содан кейін Мәскеуге кетті. Кеше кешке сабаққа дайындалғанмын. Аздап музыка тыңдағанмын, теледидардан жаңалықтар естігенмін.

7-тапсырма. Бүгін таңертең не істедіңіз, екі сөйлеммен айтыңыз.

Таңертең ерте тұрдым.
Содан кейін жуындым, киіндім.
Сағат сегізде таңертеңгі тамақты іштім.
Содан кейін сабаққа келдім.

— *Сіздің әке-шешеңіз кесенені көрген бе?*
— *Жоқ, әлі көрген жоқ.*

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

Ет. + -ған/-ген -қан/-кен	жоқ+жік. ж.

(Мен) көр+ген жоқ+пын

8-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

Мен көрген жоқпын.	Біз көрген жоқпыз.
Сен көрген жоқсың.	Сендер көрген жоқсыңдар.
Сіз көрген жоқсыз.	Сіздер көрген жоқсыздар.
Ол көрген жоқ.	Олар көрген жоқ.

9-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Мен Түркістан туралы ешқашан есті... . Менің досым саяхат туралы біл... . Сендер оқытушыны әлі көр... . Біз Медеуге әлі бар... . Сіз досыңызды күт... . Сен бұл көйлекті ұнат... . Сіздер жазғы демалыс туралы әлі ойла... . Олар кездесуге кел... .

10-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1) — Сіз Түркістан туралы бұрын естігенсіз бе?
— ...
2) — Сіздің досыңыз Қожа Ахмет Иасауи кесенесін көрген бе?
— ...
3) — Олар саяхатқа ұшақпен барды ма?
— ...
4) — Сендер Түркістан тарихымен университетте оқып таныстыңыздар ма?
— ...

11-тапсырма. Сіз бұл әрекетті істемегеніңізді айтыңыз және себебін түсіндіріңіз.

Ү л г і: Кеше Самат теледидардан жаңалықтар тыңдаған.
Кеше мен теледидардан жаңалықтар тыңдаған жоқпын, себебі сабаққа дайындалдым.

Кеше Сан теледидардан концерт тыңдады. Кеше Уолтер кітапханаға барып, кітап алған. Өткен аптада Дженнифер Медеуге барып, коньки тепкен. Менің достарым сәрсенбі күні деканмен сөйлесуге барған. Куртис факультеттің концертіне қатысып, өлең айтып, әр түрлі көріністерде ойнаған.

12-тапсырма. Диалогты толықтырыңыз.

— Сіз Түркістанға бардыңыз ба?
— Иә, былтыр ... . Ал сіз ше, көрдіңіз бе?
— Жоқ, мен әлі ... . Сізге кесене ұнады ма?
— О-о-о, әрине ұнады. Себебі Түркістан тарихи жер, сондықтан онда тарихи мәліметтер өте көп. Мен Түркістанға тағы барамын.
— Солай ма?
— Иә, менің әке-шешем әлі Түркістанға ..., сондықтан оларды апарғым келеді.
— Менің сіздермен бірге барып көргім келеді.
— Жақсы, бірге барайық.

— *Сіз Түркістанға әке-шешеңізді қашан апармақсыз?*
— *Әке-шешемді Түркістанға келесі жазда апармақпын.*

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

Шақ кестесі

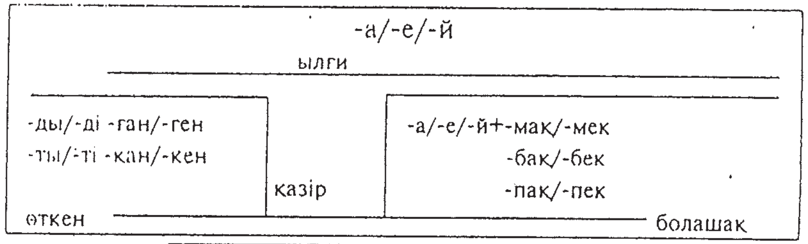

ЕТ. +	-мақ/-мек -бақ/-бек -пақ/-пек	+жік. ж.

(Мен) апар+мақ+пын

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

I, II. III — л,р,й,у	III — м, н, ң IV— з	V
-мақ/-мек	-бақ/-бек	-пақ/-пек
сөйлемек тыңдамақ бармақ көрмек	жазбақ жуынбақ сызбақ	айтпақ көрсетпек таныспақ

13-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

Мен апармақпын.	Біз апармақпыз.
Сен апармақсың.	Сендер апармақсыңдар.
Сіз апармақсыз.	Сіздер апармақсыздар.
Ол апармақ.	Олар апармақ.

14-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

а) Мен ертең лекция тыңда... . Ол ертең кітапханаға бар... .
Олар келесі айда факультеттің жарысына қатыс... .
Біз жаңа жылда концертте өлең айт... .

ә) — Сендер газеттің келесі нөміріне мақала жаз... ма?
— Иә, біз үлкен мақала жаз... .
— Сен досыңды әуежайда (аэропортта) күтіп ал... ба?
— Иә, әуежайда күтіп аламын.
— Сіз ертең кешке не істе...?
— Театрға бар... .

15-тапсырма. Диалогты толықтырыңыз.

1) — Сен ертең елшімен кездесуге...?
— Иә, ...
— Қашан бармақсың?
— Ертең түстен кейін.

2) — Сіздер базарға бүгін...?
— Жоқ, бүгін бармаймыз. Ертең ... .
— Жақсы, менің де бірге барғым келеді.
— Жарайды, сен таңертең бізге кел.
— Мақұл.

3) — Сендер қаламен қашан ... ?
— Осы жексенбі күні таныс қымыз келген, бірақ бұл жексенбіде уақытымыз болмайтын сияқты, сондықтан келесі жексенбіде міндетті түрде ... .

16-тапсырма: Бұл — Мараттың ертеңгі жоспары. Ол ертең не істемек, айтыңыз.

Жоспар

8.30. Университет.
14.00. Кітапхана.
15.30. Стадион.
17.00. Кездесу.

17-тапсырма. 1. Сіз ертең не істемексіз, айтыңыз.
2. Досыңыздан ертеңгі жоспары туралы сұраңыз.

18-тапсырма. Хатты оқып, төмендегі тапсырманы орындаңыз.

Сәлеметсің бе, досым Жәдігер!
Халің қалай? Денсаулығың жақсы ма?
Жәдігер, менің үлкен жаңалығым бар. Мен өткен жылы жазда Қожа Ахмет Иасауидің кесенесін барып көрдім. Қожа Ахмет Иасауи XII ғасырда өмір сүрген. Мен Иасауи туралы бұрын өте аз білгенмін. Қазақстанға келіп, оның кесенесін көріп, көп мәлімет алдым. Кесене маған өте ұнады. Мен Түркістан туралы әке-шешеме, достарыма айттым. Олар Түркістанды көрген жоқ еді. Сондықтан олардың барып кесенені көргісі келді. Мен биыл демалысымда әке-шешемді Түркістанға апарып, кесенені көрсетпекпін.

— Мұрат, сен естідің бе? Әли Түркістанға барыпты.
— О-о-о, өте жақсы, қашан барыпты?
— Өткен жазда барыпты.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

— Иә.	— Жоқ
(Ол) Ет. + -ып/-іп/-п + -ты/-ті	(Ол) Ет + -ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе + -п + -ты/-ті

(Ол)	бар + ып + ты	(Ол)	бар + ма + п + ты
(Олар)	көр + іп + ті	(Олар)	көр + ме + п + ті
	жаз + ып + ты		жаз + ба + п + ты

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.7

Шақ кестесі:

-а/-е/-й		
ылғи		
-ды/-ді; -ған/-ген -ты/-ті; -қан/-кен -ыпты/-іпті/-пті/-пты	қазір	-а/-е/-й -мақ/-мек -бақ/-бек -пақ/-пек
өткен		болашақ

19-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1-ү л г і:
— Әли Түркістанға барып па? — *Иә, өткен жазда барыпты.*
— *Жоқ, бармапты.*

а) — Сіздің достарыңыз жақында саяхатқа барып па?
— Иә, ...
— Жоқ, ...

ә) — Достарыңыз саяхатқа шетелге барып па?
— Иә, ...
— Жоқ, ...

б) — Ол кеше сабақ оқып па?
— Иә, ...
— Жоқ, ...

в) — Кеше сіздің ағаңыз елшімен кездесіп пе?
— Иә, ...
— Жоқ, ...

2-ү л г і: — Сіздің әке-шешеңіз Түркістанға барды ма?
— *Иә, барды.*
(— *Жоқ, барған жоқ.*)

а) — Сіз Түркістанға бардыңыз ба?
— ...
— Сіздің досыңыз Түркістанға барып па?
— ...

ә) — Сіз Абайдың өлеңдерін оқығансыз ба?
— ...
— Сенің достарың қазақ күйлерін бұрын естіп пе?
— ...

б) — Сендер қазақ тілінің жаңа оқулығын алдыңдар ма?
— ...
— Ал олар ше?
— ...

20-тапсырма. Бұл хабарды екінші адамға айтыңыз.

Ү л г і: Мен кеше көшеде Бақытты көрдім. *Ол кеше көшеде Бақытты көріпті.*

Мен кеше көшеде Бақытты көрдім. Арман жаңа пәтер сатып алды. Өткен аптада Сәуленің туған күні болды. Өткен жылы Алматыда көп қар жауған. Концертте біздің досрымыз өлең айтты. Біз өткен аптада қонаққа барғанда, белгілі әнші, әрі сазгер Марат Ілиясовпен таныстық.

21-тапсырма. Диалогты толықтырыңыз.

1. а) — Жафар, сен Иасауидің кесенесін көрдің бе?
— Иә, былтыр ...
— Әке-шешең барды ма?
— Жоқ, ...
— Достарыңыз барып па?
— ...

ә) — Жафар Иасауидің кесенесін көріпті, мен оны білген жоқпын. Маған да бару керек еді, сондықтан биыл...
— Жафар Түркістанға кіммен ...?
— Ол жалғыз өзі ... Енді биыл тағы ...
— Не үшін?
— Оның әке-шешесі кесенені әлі ..., сондықтан оларды биыл Түркістанға ...

2. а) — Дэвид, сен қазақ тілін қайда үйрендің?
— Осында, Алматыда. ҚазМҰУ-дың дайындық факультетінде ...
— Сіз өте жақсы сөйлейсіз.
— Рақмет.
— Сіздің досыңыз Патрик те сонда оқыды ма?
— Иә, менен бір жыл бұрын келіп ...

ә) — Мұхтар, сен білесің бе? Дэвид қазақ тілін ҚазМҰУ-дың дайындық факультетінде ...
— А-а-а, солай ма, ол өте жақсы сөйлейді. Ол Патрикпен бірге оқып па?
— Жоқ, олар бірге ... . Патрик бір жыл бұрын ...

22-тапсырма. Жоғарыда берілген диалогтардың мазмұнын айтыңыз.

23-тапсырма. 1. Сіз досыңыздан өткен күні не істегенін сұрап, бізге айтыңыз.
2. Сіз өзіңіздің болашақ жоспарыңыз туралы не айта аласыз?

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.7

Тіл ұстарту

I. ДИАЛОГТАРДЫ ОҚЫҢЫЗ.

1. — Әли, "Қазақстан тарихы" кітабын қайдан алдың? Маған да керек еді.
— Кеше дүкенге барып, сатып алдым.
— Қай дүкеннен алдың?
— Мен дүкенге ертең тағы бармақпын.
— Онда бірге барайық.
— Жарайды.

2. — Тахсин, демалыс күні Медеуге барып, коньки теуіп қайту керек. Оған қалай қарайсың?
— Өкінішті, Кенан, мен демалыс күні қазақ досымның үйіне бармақпын.
— Не үшін?
— Ол мені ата-анасымен таныстырмақ. Сонан кейін біз тамақ ішіп, паркте серуендеп қайтпақпыз. Медеуге келесі жексенбіде барайық.
— Өте жақсы. Сау бол.
— Көріскенше.

3. — Бұл кітапты оқып болған соң, кітапханаға апарып тапсырмақпын.
— Сен тапсырма, сенен кейін мен алып оқимын.
— Жарайды.

4. — Сумейра, сені декан іздепті, барған жоқсың ба?
— Жоқ, барған жоқпын, онда мен қазір барып келейін.
— Барып сөйлесіп қайт.
— Кеттім.

5. — Тахир, сен Түркиядағы досың Османмен хабарластың ба?
— Жоқ. Ертең хабарласпақпын.
— Хабарласқанда менен сәлем айт.
— Жарайды.

6. — Ханифе, сен білесің бе? Біздің дайындық факультетімізде бұрын Африканың студенттері оқыпты.
— А-а-а, солай ма? Сен қайдан білдің?
— Мен оны бұрын білген жоқ едім. Біздің мұғаліміміз айтты.
— Тағы қай елдерден келіп оқыпты?
— Кубадан, Камбоджадан, Сириядан, Ираннан тағы басқа көп елдерден келіп оқыпты.
— Біздің факультет қашаннан бері жұмыс істеп келе жатыр?
— 1985 жылдан бері жұмыс істеп келе жатыр екен.
— О-о-о, біздің факультетке 12 жыл болыпты ғой.
— Иә... Иә.

СӨЙЛЕСЕЙІК

1. а) Әли ертең не істеуге тиіс?
Ертең:
8.30 — сабақ
12.00 — кітапхана.
13.00 — кафе.
14.00 — дүкен.

2. Кеңес сізге театрға билет беріп жіберіп, күтетіндігін айтыпты. Не істейтініңізді хабарлаңыз.

3. Сіздердің топтарыңызға журналист келді. Ол сіздердің болашақтағы жоспарларыңыз туралы білгісі келеді. Рөлге бөлініп, сұрақ-жауап ұйымдастырыңыздар.

4. Сіздің досыңыз жақында Орта Азияға саяхат жасап келді. Ол туралы естігеніңізді достарыңызға айтып беріңіз.

СӨЗДІК

алайда	жаңалық	өмір сүру
аңыз	жуыну	ренжу
әлі	кесіп тастау	сазгер
бас тарту	кию	сияқты
биыл	көріну	сызу
бұрын	қатысу	тамақ
былтыр	қолдан келу	туралы
бірге	қысқарту	тұрмыс
бірінен соң бірі	мақсат	шаш
екінші	мәлімет	шаштараз
елші	нөмір	шетел
есту	ойдағыдай	іздеу

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

17-САБАҚ

БЕЛГІЛІ ІС-ӘРЕКЕТКЕ БАЙЛАНЫСТЫ МЕЗГІЛДІК ҚАТЫНАСТЫ БІЛДІРЕ АЛУ. БЕЛГІЛІ БІР ШАРТҚА БАЙЛАНЫСТЫ ІС-ӘРЕКЕТТІҢ ОРЫНДАЛУ, ОРЫНДАЛМАУ МҮМКІНДІКТЕРІН АЙТА БІЛУ ЖӘНЕ СҰРАЙ БІЛУ

Қазақстанға келгеннен кейін, Орта Азияда тұратын халықтар үшін Түркістанның қасиетті жер екенін білдім. Сондықтан Иасауи туралы мақала жазбақпын. Оған дейін Иасауи туралы жазылған кітаптарды оқығым келеді. Егер менің жазған мақалам жақсы болса, мүмкін, конференцияға қатысармын.

1. Не істегенге дейін?	Не істегеннен кейін?
келгенге дейін	келгеннен кейін
түске дейін	түстен кейін

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

1. Не істегенге дейін? — Не істегеннен кейін?

Не істегенге дейін?	Не істегеннен кейін?
Ет. + -ған/-қан + -ға / -ген/-кен + -ге дейін	Ет. + -ған/-қан + -нан / -ген/-кен + -нен кейін
Кел + ген + ге дейін	Кел + ген + нен кейін

2. Неге дейін? — Неден кейін?

Неге дейін?	Неден кейін?
Е. + -ға/ -ге / -қа/-ке дейін	Е. + -нан/-нен / - дан/-ден / -тан/-тен кейін
саяхат + қа дейін	саяхат + тан кейін
сағат үш + ке дейін	сағат үш + тен кейін

1-тапсырма. Сөйлемдерді толықтырыңыз.

1. Қазақстанға кел... ... қазақ тарихы туралы көп оқыдым. Қазақстанға кел... ... қазақ тілін үйреніп, қазақ тарихымен тереңірек танысып жүрмін. Түркістанға бар... ... кесене

туралы мәліметтер жинадым. Түркістанға бар... ... кесенедегі жұмысшылармен сөйлестім. Мақала жаз... ... Иасауи туралы кітаптарды оқимын. Мақала жаз... ... газетке беремін, немесе конференцияға қатысамын.

2. Түс... ... сабаққа барамын. Түс... ... мұражайға барамын. Сағат 8-де сабақ... ... таңертеңгі тамағымды ішемін. Сабақ... ...стадионға барып, спортпен шұғылданамын.

2-тапсырма. Сіз Қазақстанға дейін қазақ тарихы туралы оқыдыңыз ба? Қазақстанға келгеннен кейін Қазақстанның қай қалаларына бардыңыз? Жауап беріңіз.

Орта Азияда тұратын халықтар үшін Түркістанның қасиетті жер екенін білдім. Сондықтан Иассауи туралы мақала жазбақпын. Оған дейін Иасауи туралы жазылған кітаптарды оқығым келеді.

1. Орта Азияда тұратын халықтар.

а) Түркі тектес халықтар Орта Азияда тұрады.
Орта Азияда тұратын түркі тектес халықтар.

ә) Ғалымдар Иасауидің өмірін зерттейді.
Иасауидің өмірін зерттейтін ғалымдар.

Кім не істейді?	Қай кім/не? Не істейтін кім/не?
Халықтар тұрады.	тұратын халықтар
Ғалымдар зерттейді.	зерттейтін ғалымдар

2. а) Ғалымдар кітап жазған.
ғалымдар жазған кітап

ә) Мен Орта Азияға саяхат жасағанмын.
мен Орта Азияға жасаған саяхат

Кім не істеген?	Қай кім/не? Не істеген кім/не?
Ғалым кітап жазған.	жазған кітап
Мен саяхат жасағанмын.	жасаған саяхат

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.7

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

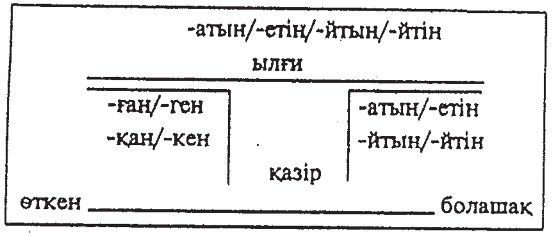

Ет. + -ған/-ген -қан/-кен	Ет. + -атын/-йтын -етін/-йтін
жаз + ған мақала	бар + атын адам
оқ(ы) + ған кітап	кел + етін адам
кел + ген адам	оқ(ы) + итын кітап
сөйле + ген сөз	сөйле + йтін сөз

3-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз. Уақытқа байланысты айтылатын сипаттау формаларына көңіл аударыңыз.

а) <u>Ылғи (әрқашан, үнемі)</u>

тұратын халық
жұмыс істейтін адам
зерттейтін ғалым
оқитын студент
қазақша сөйлейтін адам
түркі тілін білетін адам

ә) <u>Өткен уақытта</u>

жазған мақала
оқыған кітап
дайындаған тапсырма
көрген кесене
істеген жұмыс

б) <u>Болашақта</u>

жазатын мақала
оқитын кітап
дайындайтын тапсырма
көретін кесене
істейтін жұмыс

4-тапсырма. Сөйлемдерді дұрыс қалыпқа келтіріңіз.

а) Қазақстанға келгеннен кейін, тарих факультетінде (оқу) студенттермен таныстым. Түркістанға (жүру) пойыз 18 сағат жүреді. Менің Иасауи кесенесінде (жұмыс істеу) адамдармен кездескім келеді. Алматыда Иасауиді (зерттеу) адамдармен сөйлеспекпін.

ә) Менің келесі (жазу) мақалам Иасауи туралы. Менің келесі жазда (тапсыру) емтихандарым бар. Менің ертең мұғалімнен (сұрау) сұрақтарым бар. Болашақта (істеу) жұмыстарымның жоспарын жасадым.

б) Менің былтыр (жазу) мақалам тарихи ескерткіштер туралы. Менің өткен жылы (тапсыру) емтихандарым қиын емес еді. Мен (сұрау) сұрақтарыма жауап алдым. Журналистің (айту) сөздерінің барлығын жазып алдым.

5-тапсырма. Сөйлемдердің етістіктерін орнына қойып, тиісті формада жазыңыз. (Төменде керекті сөздер берілген.)

Ү л г і: *Былтыр тарих факультетінде оқитын достарым маған көп көмектесті.*

Былтыр тарих факультетінде оқитын достарым маған көп ... . Менің биыл тапсыратын емтихандарым қиын, сондықтан мұқият ... . Тарихи ескерткіштер туралы көп білетін адаммен ... . Саяхаттан кейін дайындайтын мақаламды газетке ... . Мен ағамның домбырада жақсы ойнайтын досынан көп қазақша ән ... . Мұғалімнің берген тапсырмасын түсінбедім, сондықтан ертең қайта ... . Сіздердің газетке жазған баяндамаларыңыз ... . Орта Азияда тұратын халықтар үшін Түркістан қасиетті ... .

К е р е к т і с ө з д е р: *оқу, үйрену, сөйлесу, беру, ұнау, болып саналу, дайындалу, сұрау, кездесу, көмектесу.*

ЕСТЕ САҚТАҢЫЗ!

Түркістан қасиетті жер <u>екен.</u>

Түркістанның қасиетті жер <u>екенін</u> білдім.

6-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1) — Сіздің қазақ тілін білетін достарыңыз көп пе?
— ...
2) — Сіздің қалаңызда қандай демалатын орындар бар?
— ...
3) — Сіз жақсы көретін жемістеріңізді атаңыз.
— ...
4) — Сізге қай ақын, жазушылардың жазған шығармалары ұнайды?
— ...
5) — Қазақстан, қазақ халқы туралы көрген фильмдеріңіз бар ма?
— ...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

Иассауи туралы жазылған мақала.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

S O	S O
а) Ғалым жазған мақала	ә) Мен жасаған саяхат
S O	S O
— жазылған мақала	— жасалған саяхат

Ет. + -ыл/-іл/-л + -ған/-ген

(бұрын) жаз +ыл + ған
жаса + л + ған

7-тапсырма. Сөйлемдерді қалпына келтіріңіз.

Мен кеше дүкеннен Қазақстан тарихы туралы (жазу) кітаптарды сатып алдым. Университеттің конференциясында (айту), (ұсыну) мәселелер көп. Текст бойынша (беру) тапсырмаларды орындадым. Үйге (беру) жұмыстарды істедім.

8-тапсырма. 1. Диалогты мұқият оқып шығыңыз.
2. Диалог бойынша сұрақтар дайындап, оған жауап беріңіз.
3. Диалогтан Түркістан туралы мәлеметтерді жинақтап алып, жазыңыз.

— Сәлеметсіз бе, ағай!
— Сәлеметсің бе, Дэвид!
— Ағай, менің сізден сұрайтын мәселелерім бар.
— Жақсы, жақсы. Сұрайтын мәселең не туралы?
— Мен, өзіңіз білесіз, Қазақстанның тарихын зерттемекпін. Сұрайтын мәселем Иасауи туралы болмақ.
— Өте жақсы, көмектесейін.
— Мен Қазақстанға келгеннен кейін, Орта Азияда тұратын халықтар үшін Түркістанның қасиетті жер екенін естідім. Неліктен қасиетті жер, сол жөнінде білгім келеді.
— О-о-о, сұрағың өте жақсы! Түркістан түркі тектес халықтар үшін, яғни мұсылмандар үшін қасиетті жер. Оның себебі, онда Қожа Ахмед Иасауидің кесенесі бар. Ал Қожа Ахмед Иасауи алғаш рет Орта Азияда мұсылман дінін таратушы болды. Сондықтан мұсылман халықтар Түркістанды екінші Мекке деп атайды және оны қасиетті деп санайды.
— Иә-иә, араб елінде негізгі Мекке бар. Ол жаққа да мұсылман халқы көп барады.

— Иә, солай. Себебі Меккеге бару — мұсылманның парызы. О-о-о, бұл қызықты деректер екен. Ағай, сізге көп рақмет. Мен жақында Түркістанға бармақпын. Оған дейін Иасауи туралы жазылған кітаптарды тауып оқимын.

Егер менің жазған мақалам жақсы болса, онда конференцияға қатысамын.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

Сөйлемнің схемасы:

Егер ... -са/-се, онда ...

— Иә	— Жок
Ет. + -са/-се + жік.ж.	Ет. + -ма/-ме, -ба/-бе, -па/-пе + -са/-се + жік.ж.
бар + са + м	бар + ма + са + м

9-тапсырма. Тыңдаңыз, қайталаңыз, оқыңыз.

Мен көрсем/көрмесем	Біз көрсек/көрмесек
Сен көрсең/көрмесең	Сендер көрсеңдер/көрмесеңдер
Сіз көрсеңіз/көрмесеңіз	Сіздер көрсеңіздер/көрмесеңіздер
Ол көрсе/көрмесе	Олар көрсе/көрмесе

10-тапсырма. Оқыңыз.

ЕГЕР НЕ БОЛСА,	ОНДА НЕ БОЛАДЫ.
Егер мақала жақсы болса,	онда конференцияға қатысамын.
Егер биыл уақытым болса,	ауылға бармақпын.
Сен қазақша сөздік көрсең,	маған да сатып ал.
Досыма телефон соқсам,	ол үйінде жоқ екен.
Егер менің уақытым болмаса, қонаққа бармаймын.	

11-тапсырма. Сөйлемдерді толықтырыңыз.

... ертең ауа райы жақсы бол..., ... паркке қыдыруға барамыз. ... жиналыс ерте аяқтал..., екеуміз кездесеміз. ... келесі аптада қолым бос бол..., көлге демалуға барамыз. ... ауылдан әкем кел..., мұражайға апармақпын. ... циркке билет алма..., онда бармаймыз.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

12-тапсырма. Сіз бұл әрекеттерді белгілі бір шарттарға байланысты орындай алатыныңызды айтыңыз.

Егер	ауа райы қолайлы болса уақытым болса ауырып қалмасам	Мен қонаққа барамын. Қаланы аралап, қыдырамын. Әуежайға билетке барамын. Саяхатқа ұшақпен барамын, себебі пойыз ұнамайды. Сенбі күні қонаққа бара аламын.

13-тапсырма. Сіз бүгін не істемексіз? Ол үшін сізге қандай жағдайлар керек? Айтыңыз.

Егер жазған мақалам жақсы болса, онда, мүмкін, конференцияға қатысармын.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

-а/-е/-й
ылғи

өткен	қазір	болашақ
-ды/-ді, -ған/-ген -ты/-ті, -қан/-кен -ыпты/-іпті/-пті/-пты		-а/-е/-й -мақ/-мек, -пақ/-пек, -бақ/-бек -ар/-ер, -р

Ет. + -ар/-ер + жік. ж.
-р

(Мен) қатыс + ар + мын.

14-тапсырма. Оқыңыз.

Мен қатысармын.	Біз қатысармыз.
Сен қатысарсың.	Сендер қатысарсыңдар.
Сіз қатысарсыз.	Сіздер қатысарсыздар.
Ол қатысар.	Олар қатысар.

15-тапсырма. Жоғарыда берілген етістіктің формасын пайдалана отырып, сөйлемдерді аяқтаңыз.

Егер жасалған саяхат сәтті болса, мүмкін, мақала жаза... . Егер кесенеде істейтін тарихшылармен сөйлессем, мүмкін, жаңа мәліметтер есті... . Егер жазған мақалам жақсы болса, онда кейін газетке бер..., конференция болса, мүмкін, конференцияға қатыс... .

16-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

Ү л г і: — Сіз конференцияға қатысасыз ба?
— *Иә, мүмкін, қатысармын.*
(— Жоқ, қатыспаймын).

а) — Сіз саяхатқа пойызбен барасыз ба?
— Иә, мүмкін, ...

ә) — Сәуле, сен маған ертең телефон соға аласың ба?
— Иә, егер жұмысым ерте аяқталса, мүмкін, ...

б) — Жексенбі күні мұражайға көрме көруге барасың ба?
— Иә, егер уақытым болса, ...

в) — Сендер конференцияға қатысасыңдар ма?
— Жоқ, біз қатыса алмаймыз, себебі саяхатқа кетеміз, бірақ саяхаттан келгеннен кейін келесі конференцияға, мүмкін, ...

г) — Сіздер саяхаттан қашан қайтып келмексіздер?
— Мүмкін, үш аптадан кейін...

17-тапсырма. 1. Диалогты оқып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.
2. Диалогтардың негізгі мазмұнын жазбаша жазып беріңіз.

а) — Сәлеметсің бе!
— Сәлеметсің бе!
— Халің қалай, Дэвид?
— Жақсы, Жомарт, өзіңнің халің қалай?
— Жақсы, рақмет.
— Жомарт, маған Қазақстан тарихы туралы жазылған кітаптар керек еді. Сен маған көмектесе аласың ба?
— Әрине, көмектесемін. Менде Орта Азия тарихы жөнінде кітаптар бар. Егер қолың бос болса, үйге барып көрейік.
— О-о-о, жарайды, жақсы, қолым бос. Барайық.
— Ендеше, кеттік.

С ұ р а қ т а р: 1) Дэвидке не керек?
2) Жомартта не бар?

ә) — Жомарт, мен сен берген кітаптардан көп ғылыми мәліметтер алдым. Орта Азияның тарихы туралы жазылған зерттеулер маған өте ұнады. Онда қызықты, мәнді ой-пікірлер бар екен.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.7

— Иә-иә, онда XI ғасырда өмір сүрген Қожа Ахмет Иасауи туралы мәліметтер бар және баска да ойшылдар жөнінде көп жазылған.
— Иә, мен оқыдым. Енді мақала жазбақпын. Егер мақалам сәтті болса, ағылшын тіліне аударып, мүмкін, газетке беремін.
— Өте дұрыс, Дэвид, жақында конференция болады. Қатысқың келе ме?
— Иә, қатысқым келеді. Баяндамам дайын болса, мүмкін, сөз сөйлермін.
— Қатысқаның өте дұрыс, ақ жол тілеймін.
— Рақмет.

Сұрақтар:
1) Дэвид қайдан, не туралы, қандай мәліметтер алды?
2) Кітаптарда кім туралы мәліметтер бар?
3) Дэвид не істемек?

18-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1. Қазақстанға келгенге дейін Қазақстан туралы жазылған қандай кітап (мақала) оқыдыңыз?
2. Қазақстанға келгеннен кейін Қазақстан туралы жаңа не білдіңіз?
3. Орта Азияда тұратын халықтар қай тілдерде сөйлейді?
4. Сіздің болашақта не істегіңіз келеді, басты мақсаттарыңыз қандай? Олар орындалу үшін сізге қандай шарттар керек?

Тіл ұстарту

I. ДИАЛОГТАРДЫ ОҚЫҢЫЗ.

1. — Тахсин, сен қысқы каникулда не істейсің?
— Мен Түркістанға бармақпын, себебі ол жерде мұсылман қауымы қастерлеп, қадір тұтатын Иасауидің кесенесін көріп, тағзым етпекпін.
— Е-е-е, кіммен бармақсың?
— Әлі белгісіз. Онда барғанға дейін әлі уақыт бар. Сонымен қатар емтихандарды да тапсыру керек.
— Түсіндім, хабарласармыз. Мүмкін, сенімен бірге мен де барармын.
— Жарайды, тағы кездесерміз.

2. — Мынау кім түсірген фотосурет?
— Мен түсіргенмін, жақсы шықпаған сияқты.

— Меніңше, жақсы түсірілген сурет.
— Солай ма? Рақмет.

3. — Сен Қазақстанның көп жерлерін аралап, суретке түсіріпсің.
Бұл суреттерді не істемексің?
— Қазақстан туралы жинаған мағлұматтарды елге барғаннан кейін мақала жазуға пайдаланса, фотосуреттермен безендірсе, жақсы болмай ма? А?.. Соны істесем деген арманым бар.
— Ой, өзің жақсы журналист болыпсың ғой. Жарайсың. Талабыңа нұр жаусын!
— Рақмет.

4. — Қалай, досым? Қазақстан жайлы мақала жаздың ба?
— Мақала жазылған, газетке де басылған, тағы да жазбақ ойым бар.
— Өте жақсы, құттықтаймын.
— Рақмет.

5. — Бізде ертең пікірталас болады, мүмкін, қатысарсың?
— Тақырыбы қандай?
— Тақырыбы — "Жақсы журналист деп кімді айтамыз?"
— Мүмкін, қатысармын, тіпті сөз де сөйлермін. Бүгін кешке кездескенде, қатысарымды, қатыспасымды нақты айтармын.
— Жарайды.

6. — Сен білесің бе, Әли, Тахсин елге барып келмек.
— Қашан кетеді екен?
— Бүгін немесе ертең кетер.
— Менің шешеме беріп жіберетін сәлемдемем бар еді. Апарып берер ме екен?
— Әрине, апарып береді.
— Ендеше, шешемнің туған күніне сыйлық беріп жібергім келеді.

СӨЙЛЕСЕЙІК

1. Сіз досыңызбен бірге сағат 11-де мұражайға баруға уәде бердіңіз, ал сағат 10-ға сізді декан шақырыпты. Үлгересіз бе, үлгермейсіз бе, өзіңіз білмейсіз. Осыны досыңызға түсіндіріп айтыңыз.

2. Тахсиннің елге баратынын естідіңіз. Сіз шешеңізге сәлемдеме апарып беруді өтінбексіз. Осыны досыңызға хабарлаңыз.

3. Сізге Азияда тұратын халықтардың өмірі туралы мақала жазуды тапсырды. Сіз бұл тақырып туралы жазылған қандай кітаптарды оқыдыңыз, олардың авторы кім екенін айтыңыз. Жазатын мақалаңыздың жалпы жоспарын құрыңыз.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK1139.7

СӨЗДІК

алғаш рет
арман
атау
әкету
басылу
баяндама
безендіру
белгісіз
беріп жіберу
газетке басу
ғалым
дейін
демалатын орын
дерек
дін
жағдай
жақ
жөнінде
зерттеу
кейін
қадір тұту
қасиет
қасиетті
қастерлеу
қатынасу
қауым
қиын
құттықтау
қызықты
мағлұмат
мақала
мәлімет
мән
мұсылман
мүмкін
нақты
негізгі
ойшыл
өмір
өмір сүру
өтіну
пайдалану
парыз
пікір
пікірталас
рас
санау
саябақ
солай
сонымен қатар
суретке түсіру
тағзым ету
тақырып
талап
талабына нұр жаусын
таратушы
тектес
тиісті
уәде
ұят
үлгеру
шұғылдану
шығарма
шығу
яғни

18-САБАҚ

КІМНІҢ НЕ ДЕП АЙТҚАНЫН БАСҚА АДАМҒА ЖЕТКІЗЕ БІЛУ ЖӘНЕ СҰРАЙ БІЛУ. ІСТЕП ЖАТҚАН ІС-ӘРЕКЕТ ТУРАЛЫ АЙТА БІЛУ

— *Жыл сайын болатын "Қазақстан сурет өнері" атты көрмеге шақыру қағазын алдым. Сіздің салып жүрген суреттеріңіз көпшілікке ұнайды. Сондықтан сіз де көрмеге қатысыңыз, — деді жетекшім.*
— *Көрме қашан болады? — деп сұрадым.*
— *Көрме жыл сайын наурыз айында болатын, биыл да наурыз айының 15-16-күндері болады, — деді жетекшім. Сонымен, мен қазір көрмеге дайындалып жүрмін.*

1-тапсырма. Дұрыс айтып, оқып үйреніңіз.

Кім не
- деді [де-ді]
- деп айтты [деб-айт-ты]
- деп сұрады [деп-сұ-ра-ды]
- деп жауап берді [деб-жа-уаб-бер-ді]

2-тапсырма. Оқыңыз.

Мен	дедім деп айттым	Біз	дедік деп айттық
Сен	дедің деп айттың	Сендер	дедіңдер деп айттыңдар
Сіз	дедіңіз деп айттыңыз	Сіздер	дедіңіздер деп айттыңыздар
Ол	деді деп айтты	Олар	деді деп айтты

3-тапсырма. Төл сөздің жазылуына көңіл аударыңыз.

1) — Көрмеге қатыс, — деді жетекшім.

Сөйлемнің схемасы:

— [ ], — деді/деп айтты жетекшім.

2) Жетекшім:
— Көрмеге қатыс, — деді.

Сөйлемнің схемасы:

Жетекшім:
— [ ], — деді/деп айтты.

4-тапсырма. Керекті тыныс белгілерін қойыңыз.

Декан жиналысқа келіңдер деп айтты. Жетекшім конференцияға мақала дайында деді. Ағам телефон соқ деді. Досым маған келемін деді. Саяхатқа барғыларыңыз келе ме деп сұрады.

5-тапсырма. Диалогтардағы негізгі мәліметті үлгі бойынша хабарлаңыз.

Ү л г і:
— Сәлем, Патрик!
— Сәлем, Уолтер! Қайда бара жатырсың?
— Саяхатқа бара жатырмын.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

— Қайда?
— Түркістанға.
— О-о-о, ендеше жолың болсын!
— Рақмет.

Мен кеше Уолтерді көрдім. Ол: — Түркістанға саяхатқа бара жатырмын, — деді.

1. — Сәлеметсің бе, Раушан!
— Сәлем, Гүлнәр!
— Раушан, қайда бара жатырсың?
— Сурет көрмесіне бара жатырмын.
— А-а-а, жақсы, жолың болсын!
— Рақмет.

2. — Алло!
— Алло!
— Сәлеметсің бе!
— Сәлеметсіз бе!
— Маған Бекзада керек еді.
— Иә, мен Бекзадамын.
— Бекзада, мен Құралаймын. Мен ертең сабаққа бара алмаймын, себебі ауырып тұрмын.
— Өкінішті.
— Кейін кездесерміз.
— Жақсы.

3. — Сәлеметсің бе, Еркін!
— Сәлем, Нұржан!
— Еркін, мен жаңа пәтер сатып алдым.
— О-о-о, құтты болсын!
— Рақмет. Қонаққа кел.
— Жарайды.

Көрме жыл сайын наурыз айында болатын.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

		а-/-е/-й			
ылғи					
-ды/-ді	-ған/-ген		-а/-е/-й	-мақ/-мек	-ар/-ер
-ты/-ті	-қан/-кен			-бақ/-бек	-р
-ыпты/-іпті/-пты/-пті		қазір		-пақ/-пек	
-атын/-етін					
-йтын/-йтін					
өткен					болашақ

Ет.+ -атын/-етін + жік.ж. -йтын/-йтін

(Ол) бол + атын
(Мен) қатыс + атын + мын

6-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Көрме жыл сайын наурызда бол... . Мен көрмеге ылғи қатыс... Мектепте жүргенде сурет салумен айналыс... . Менің досым бұрыннан тарихты жақсы көр... . Біздің бала кезімізде әжеміз қызық әңгімелер көп айт..., бізге ертегілер оқ/ы/... . Менің атам араб тілінде сөйлей ал... .

7-тапсырма. 1. Диалогты оқып, "болатын" етістігінің қолданылу ерекшелігіне көңіл бөліңіз.
2. Диалогта кім не дегенін айтыңыз. Ол үшін мына сөздерді пайдаланыңыз: *деді, деп сұрады, деп жауап берді.*

— Сәлеметсіз бе, ағай!
— Амансың ба, айналайын Қайрат! Қайрат, сен маған керек едің.
— Иә ...
— Қайрат, жақында мен жыл сайын болатын көрмеге шақыру қағазын алдым. Сенің салған суреттерің халыққа ұнайды. Сенің сол көрмеге қатысуың керек.
— Рақмет, ағай. Мүмкіндік болса, мен қатысамын.
— Әрине, мүмкіндік бар.
— Көрме қай жерде болады?
— Әбілхан Қастеев атындағы өнер мұражайында болады.
— Тамаша. Уақыты қашан?
— Жыл сайын наурызда болатын, биыл да наурыздың 15-16-күндері болады. Сен жақсы дайындал.
— Әрине, дайындаламын.
— Жақсы, табыс тілеймін!
— Рақмет.

8-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1) Сіз бала кезіңізде не істеуді ұнататынсыз? (сурет салу, коньки тебу, суда жүзу, футбол ойнау, ...)
2) Сізге әжеңіз, атаңыз, әке-шешеңіз ертегілер айтатын ба? Сізге қай ертегі ұнайтын. Неге?
3) Сіз Қазақстанда үнемі болатын қандай концерт, көрме, конференцияларды білесіз. Олар қалай аталады.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,7

Мен қазір көрмеге дайындалып жүрмін.

9-тапсырма. Дұрыс оқып, айтып үйреніңіз.

Кім не істеп	жүр	[... іс-теб-жүр]
	жатыр	[... іс-теб-жа-тыр]
	отыр	[... іс-теб-о-тыр]
	тұр	[... іс-теп-тұр]

10-тапсырма. Оқыңыз.

Мен көрмеге дайындалып жүрмін. Досым баяндама жазып жатыр. Інім қазір сабақ оқып отыр. Мен досымды күтіп тұрмын.

ГРАММАТИКАЛЫҚ АНЫҚТАҒЫШ:

-а/-е/-й   -ып/-іп/-п жатыр/жүр
ылғи

өткен	қазір	болашақ
-ды/-ді -ған/-ген -ты/-ті -қан/-кен -ыпты/-іпті/-пты/-пті -атын/-етін -йтын/-йтін	-а/-е/ жатыр -ып жатыр -іп жүр -п отыр/тұр	-а/-е/-й -мақ/-мек -бақ/-бек -пақ/-пек -ар/-ер -р

Ет. + -ып/-іп -п	отыр тұр жүр жатыр	+ жік.ж.

(Мен) жаз + ып жатыр + мын

11-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Қазір мен сабаққа дайындал... . Менің інім музыка тында... .Әпкем күнде емтиханға дайындал... . Ағам көптен бері конференцияға баяндама жаз... . Сәуле жиналыста сөйле...

12-тапсырма. Сөйлемдерді аяқтаңыз.

Отыр
Ол орындықта ... .
Мен кітап оқ/ы/... .
Сен хат жаз... ба?

Тұр
Ол көшеде ... .
Сіз күт... ба?
Олар сөйлес... .
Біз өлең айт... .

Жатыр
Ол диванда... .
Ол ұйқта... .
Сендер демал... ма?

Жүр
Мен көшеде ... .
Олар қыдыр... .
Ол коньки теп... .
Сіздер ойлан... ме?

13-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1) — Сіз қазір не істеп отырсыз?
— ...
2) — Сіздің досыңыз не істеп отыр?
— ...
3) — Сіздің әке-шешеңіз не істеп жүр? /ылғи/
— ...
4) — Сіздің ағаңыз бар ма?
— ...

14-тапсырма. Диалогты оқып, кім не істеп жатыр, айтыңыз..

а) — Алло!
— Алло!
— Арман, бұл — мен, Асанмын. Халің қалай?
— Жақсы. Өзіңнің халің қалай, Асан?
— Жақсы, рақмет. Сен не істеп жатырсың?
— Мен теледидар көріп отырмын. Ал сен ше?
— Мен музыка тыңдап отырмын.

ә) — Сәлем, Маулет!
— Сәлем, Жандос!
— Маулет, не істеп жүрсің?
— Баяндама жазып жатырмын. Ал сен ше?
— Мен көрмеге дайындалып жүрмін.

б) — Алло!
— Алло!
— Сәлем, Марат!
— Сәлем, Сәбит!
— Халің қалай?
— Жақсы, рақмет. Не істеп жатырсың?

— Емтиханға текст аударып отырмын. Ал сен ше?
— Мен аударып бітірдім, қазір демалып отырмын. Сөбит, мен кеше Қайратты көрдім.
— Иә, ол не деді?
— Ол: "Көрмеге қатысамын", — деді.
— Қандай, жақында болатын көрмеге ме?
— Иә.
— Тамаша, біз де барып көрейік.
— Жарайды, барайық.

15-тапсырма. Тексті оқып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

Менің аты-жөнім Қадыржан Бекежанұлы. Мен суретшімін. Алматы қаласында Көркем өнер институтында оқып, 1983 жылы бітірдім. Институтта оқып жүргенде менің жақсы көретін жетекшім бар болатын. Оның аты-жөні Құрасбек Тыныбекұлы еді. Бір күні ол Әбілқан Қастеев атындағы өнер мұражайында болатын көрмеге шақыру қағазын алып, маған келді. Көрме жыл сайын наурыз айында болатын. Ол маған:

— Көрмеге қатыс, сенің салған суреттерің көпшілікке ұнайды, — деді. Мен:

— Рақмет, көрмеге көптен бері қатысқым келіп жүр, — дедім.

Мен бұл көрмеге қатысу үшін көп дайындалып, әр түрлі суреттер салдым. Менің еңбегім босқа кеткен жоқ. Көрмеде суреттерімді мамандар мен көрермендер жоғары бағалады. Мен бұл мамандығымды өте жақсы көремін, қадірлеймін, сондықтан үлкен жетістіктерге жеткім келеді. Менің салған суреттерім Америка, Германия, Түркия, Ресей елдерінде жеке қорларда сақтаулы.

1. Қадыржан кім?
2. Ол қайда оқыды?
3. Жетекшісі қандай қағаз алыпты.
4. Көрме ылғи қашан болатын?
5. Жетекшісі Қадыржанға не деді?
6. Қадыржан не деді?
7. Ол қандай жетістіктерге жетті?

16-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1. Сіздің кім болғыңыз келеді?
2. Ол үшін сіздің не істегіңіз келеді/не істемексіз?
3. Сіз өзіңіздің мақсаттарыңыз, істейтін жұмыстарыңыз туралы әке-шешеңізге айттыңыз ба?
4. Олар сізге не деді, қандай ақыл-кеңес берді?

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

Тіл ұстарту

І. ДИАЛОГТАРЫ ОҚЫҢЫЗ.

1. — Әли, қайда барып келе жатырсың?
— Мен ғылыми жетекшіме барып келе жатырмын.
— Иә, ол кісі не айтты?
— Ол кісі: — Ақпанда болатын ғылыми конференцияға баяндама дайындау керек, — деді.
— Ал, сенің дайындығың бар ма еді?
— Дайындалып жүрмін.
— Өте жақсы.

2. — Сәлем, Сумейра! Хал қалай?
— Рақмет, халім жақсы. Өз халің жақсы ма?
— Жақсы. Сумейра, кеше Сәуле: — Театрға барайық, — деді.
— Ол билет алды ма екен?
— Білмеймін. Ол билет алатын болған.
— Олай болса, алған болар.

3. — Мен досымнан хат алдым.
— Досың не жазыпты?
— Ол маған: "Сені сағындым, келіп кет", — деп жазыпты.
— Ал, енді не істейтін болдың? Барасың ба?
— Мен оған қыстағы демалыста (каникулда) баратынымды айтып хат жаздым.
— Қысқы демалыс қай айда болады?
— Жылда ақпан айында болатын еді. Биыл да сол айда болатын болар.

4. — Тахсин, сен үйден хат алып тұрасың ба?
— Иә, мен елден хатты жиі алып тұрамын.
— Саған кімдер жазады?
— Маған інім мен қарындасым жазып тұрады.

5. — Ибрагим, саған досың келіп отыр.
— Қашан келді?
— Келгеніне жарты сағат болды. Өзі асығып отыр. "Жақында елге қайтамын", — дейді.
— Солай ма? Ендеше, мен қазір бөлмеге барамын.

СӨЙЛЕСЕЙІК

"Өнер" атты тақырыпқа пікірталас ұйымдастырыңыз. Өнердің қандай түрлерін білесіз, қандай түрі ұнайды, айтыңыз және себебін дәлелдеңіз. Қандай атақты өнер қайраткерлерін білесіз?

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

СӨЗДІК

айанлысу
асыгу
аталу
бағалау
бұрын
ғылыми
еңбек боска кету
ертегі
жеке
жетекші
жетістік
жиналыс
жоғары
жолың болсын
жыл сайын
көпшілік
көрермен
көркем өнер
көрме
қор
сағыну
сақтау
табиғат
табыс тілеу
үнемі
шақыру қағаз

19-САБАҚ

ҚОРЫТЫНДЫ САБАҚ

I. Берілген кестені пайдалана отырып, сұрақтарға жауап беріңіз

1-к е с т е

№	Септіктер	Мағынасы	Сұрақтары	Жалғаулары	
				жай	тәуелді
1	Атау	Заттың, іс-әрекеттің атауын білдіру	кім? не?	—	—
2	Ілік	Заттың, іс-әрекеттің біреуге меншікті екенін білдіру	кімнің? ненің?	-ның/-нің -дың/-дің -тың/-тің	
3	Барыс	1) іс-әрекеттің бағытын және адресатты білдіру; 2) іс-әрекеттің мақсатын, себебін білдіру; 3) іс-әрекеттің уақытын білдіру	қайда? кімге? неге? нешеге?	-ға/-ге -қа/-ке	тәу.ж. I. -а/-е II. III. -на/-не
4	Табыс	Тура объектіні білдіру	кімді? нені?	-ны/-ні -ды/-ді -ты/-ті	тәу.ж. III. -н
5	Жатыс	1) заттың немесе іс-әрекеттің орнын білдіру; 2) іс-әрекеттің уақытын білдіру; 3) жас мөлшерді білдіру	қайда? кімде? неде? нешеде? қашан?	-да/-де -та/-те	тәу.ж. III.-нда/ -нде
6	Шығыс	1) іс-әрекеттің шыққан орнын білдіру; 2) іс-әрекеттің мезгілін білдіру	қайдан? кімнен? неден? қашан?	-нан/-нен -дан/-ден -тан/-тен	тәу.ж. III.-нан/ -нен
7	Көмектес	1) бірлесіп істелінетін әрекетті білдіру; 2) көлікпен жүруді білдіру	кіммен? немен?	-мен/ -бен/ -пен/	

Сұрақтар:

1. Сіз қай жерден, қай қаладан, қашан, немен келдіңіз?
2. Сіздің жасыңыз нешеде?
3. Сіздің отбасыңызда кімдер бар?
4. Сіздің отбасыңыз қайда тұрады?
5. Сіздің досыңыздың отбасында кімдер бар?
6. Сізге не істеу ұнайды?
7. Сіз қай елдерде, қай қалаларда болдыңыз?
8. Қайда барғыңыз келеді?
9. Неге барғыңыз келеді?
10. Сіз қай тілдерде сөйлей аласыз?
11. Қазақ тілін неге үйреніп жүрсіз?
12. Сіздің кім болғыңыз келеді?
13. Сіздің қайда жұмыс істегіңіз келеді?
14. Сіз әдетте түске дейін, түстен кейін не істейсіз?
15. Сіз жеміс-жидекті, көкөністі қайдан сатып аласыз?

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.7

II. Берілген сын есімдерді қолдана отырып, төмендегі тапсырмаларды орындаңыз.

ақ	үлкен	жақсы	ауыр	тар	аққөңіл
қара	кіші	нашар	әдемі	ескі	қайырымды
қызыл	кішкентай	жаман	жас	ыстық	қарапайым
сары	ұзын	қиын	кәрі	суық	түзу
жасыл	қысқа	оңай	арық	тарихи	қисық
көк	биік	жеңіл	толық	алыс	дөңгелек
сұр	аласа	қалың	нәзік	жақын	сопақ
көгілдір	ұзақ	жұқа	кең	ақылды	жаңа

1-тапсырма. Текcті оқыңыз.

БАЯН

Баян ұзын бойлы, ақ құба, нәзік, сымбатты, сұлу қыз. Оның шаштары ұзын, қап-қара, өзіне жақсы жарасады. Үлкен қара көздері және жіңішке қара қастары да өте әдемі. Оның құлағындағы әдемі, үлкен сырға, мойнындағы зерлі алқа, білегіндегі білезік, қолындағы сақина Баянға одан әрі көрік беріп тұр.

Баян жылы жүзді, ақылды, қарапайым қыз.

2-тапсырма. Ал, қанеки, ойнайық! Ойынның аты: "Бұл кім?" немесе "Бұл не?"

Ойынның шарты:

Студенттер бір студентті сыртта қалдырып, бір затты немесе бір студенттің бейнесін суреттеп жасырады. Сырттағы студент аудиторияға кіріп, қосымша сұрақтардың көмегімен ол заттың не немесе кім екенін табуы керек. Мысалы:

Сұрақ:	Жауап:
Ол кім бе, не ме?	Ол — не.
Ол үлкен бе, кішкентай ма?	Ол кішкентай.
Ол қалың ба, жұқа ма?	Ол жұқа.
Ол кітап па?	Жоқ, ол кітап емес.

Осылай қашан тапқанша жалғаса береді.

III. Кестені пайдалана отырып, төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

2-кесте (Есімше кестесі)

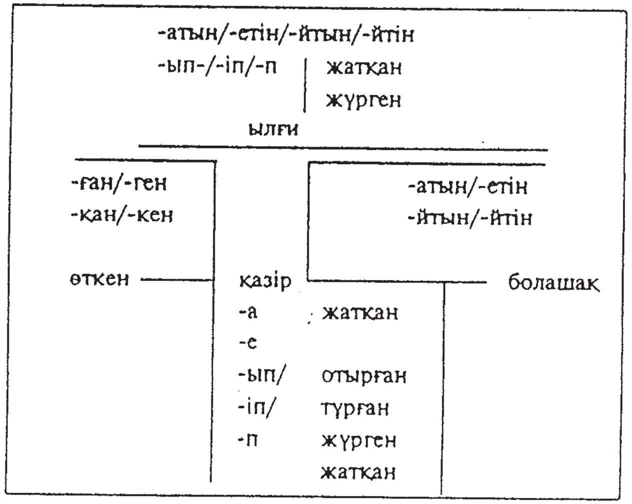

Сұрақтар:

1. Сіздің қазақша сөйлейтін достарыңыз бар ма?
2. Сіздің болашақта істейтін қандай үлкен-үлкен жұмыстарыңыз бар?
3. Сіз оқыған кітаптарыңыздың ішінде сізге қай автордың кітабы ұнады?
4. Өзіңіздің еліңізде тұратын қандай ұлттарды білесіз?
5. Сіздің қазір оқып жатқан кітабыңыз не туралы?

Тапсырмалар:

1. Досыңыздан кітапханадан алған кітабын уақытша бере тұруын сұраңыз.
2. Мұғаліміңізден емтиханға дайындайтын тапсырмаларыңыз жөнінде сұраңыз.
3. Сіз достарыңызға үйреніп жатқан тіліңіз туралы айтып беріңіз және олардан сұраңыз.

IV.

1-тапсырма. Кестені және төмендегі етістіктерді пайдалана отырып, етістіктің шақтарының барлық формаларын жасаңыз.

3-к е с т е. (Етістіктің шақ формалары)

-а/-е/-й   -ып/-іп/-п жатыр/жүр

ылғи

өткен		казір		болашақ
-ды/-ді, -ты/-ті, -ыпты/-іпті/-пты/-пті, -атын/-етін, -йтын/-йтін	-ған/-ген, -қан/-кен	-а/-е жатыр; -ып, -іп, -п + жатыр, жүр, отыр, тұр	-а/-е-й	-мақ/-мек, -бақ/-бек, -пақ/-пек, -ар/-ер/-р

оқу	көрсету	бару	жабу
тұру	сөйлеу	апару	ойнау
жұмыс істеу	сөйлесу	келу	аталу
дайындалу	айту	әкелу	қарау
жазу	үйрену	қайту	жалғастыру
тыңдау	көру	пісіру	қолдану
басталу	үйрету	дайындау	пайдалану
аяқталу	отыру	оралу	ашу
болу	жүру	билеу	аудару
алу	жату	жүзу	туу
сатып алу	кездесу	жүргізу	аралау
беру	шақыру	тебу	

2-тапсырма. Айтып беріңіз.

1. Сіз — кеше
   — бір ай бұрын
   — бір жыл бұрын
   не істедіңіз, не үшін істедіңіз?
2. Сізге бала кезіңізде не істеу ұнайтын. Неге?
3. Сіз — ертең
   — бір аптадан кейін
   — келесі жазда
   не істейсіз, не үшін істемексіз?
4. Он жылдан кейін сіз не істеуіңіз мүмкін?
5. Сіз қазір не істеп жүрсіз? Неге дайындалып жүрсіз?
6. Досыңызға телефон соғыңыз. Не істеп жатыр екен? Сұраңыз.
7. Сіз әдетте — бір нәрсе сатып алғыңыз келсе,

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.7

— театрға барғыңыз келсе,
— досыңызды шақырғыңыз келсе,
не істейсіз?

V. Коммуникативтік жағдайларға байланысты берілген рөлдік ойын-тапсырмалар.

1. Сіз екі жыл бойы көрмеген досыңызды кездестірдіңіз:

а) — амандасыңыз;
— өзіңіз туралы айтыңыз;
— оның жағдайы, жаңалығы туралы сұраңыз.

ә) Сізді досыңыз қазір кафеге шақырды.

Сіздің барғыңыз келеді, бірақ бара алмайсыз	кафеге бара аласыз, келісіңіз
себебі	қай кафеге баруға болатынын айтыңыз
кафеге бару уақытын өзгертуін сұраңыз	себебі

2. Сіз достарыңызды қонаққа шақыруды ұйғардыңыз. Не істеуіңіз керек? — Достарыңызға телефон соғып, оларды қонаққа шақырғыңыз келетіні туралы айтып, мекенжайды, уақытты белгілеңіз.

3. Сіздің танысыңыз Мұраттың Қазақстанға келіп оқығысы келеді. Онымен әңгімелесіңіз.

а) — оның Қазақстанда оқу мақсаты туралы сұраңыз;
— өзіңіздің Қазақстанға келу себептеріңіз туралы, мұндағы оқу, өмір сүру тәжірибеңіз туралы айтыңыз;
— екі елдің арасындағы өмір, тұрмыс-тіршілік, білім беру салаларындағы айырмашылықтарды айтыңыз.

ә) — Мұратқа қандай ақыл-кеңес берер едіңіз, оның себебі неде?
— Өзіңіз Алматыда Мұратқа қандай көмек көрсете алар едіңіз?
— Мұратты Қазақстанның қай жерлеріне апарар едіңіз, себебін түсіндіріңіз.

СӨЗДІК

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

Аа

аға
ағай
ағайын
ағаш
адам
аз
азамат
аздап
азық-түлік
ай
айналайын
айналысу
айту
ақ
ақпан
ақыл
ақылдасу
ақын
ақша
ал
алайда
алғаш
алма
алмұрт
алпыс
алты (алтау)
алтын
алу
амандасу
аман-сау бол
ана
анау
анықтама
аңыз
апай
апару
апта
арал
аралау
арзан
арман
ас
аспаз
аспап
аспирант
аспирантура
асхана
асығу
ат
ата
атақты
атау
аты-жөні
ауа райы
аудан
аудармашы
аудару
ауру
аурухана
ауыл
ашу
аяғында
аяқ киім
аяқталу
аялдама

Әә

әдебиетші
әдемі
әдет
әдетте
әже
әке
әкелу
әкету
әлі
ән
ән таспасы
әнші
әңгімелесу
әпке
әрекет
әрине
әр түрлі
әртіс
әріптес
әуежай

Бб

баға
бағалау
базарлық
бақылау жұмысы
бала
балабақша
балмұздақ
банк
бар
бару
бас
бас киім
басқа
басталу
бас тарту
бастау
басшы
басылу
басылым
баяндама
бәрі
безендіру
бейнекамера
бейнемагнитофон
бейсенбі
белгі
белгілі
беру
бес
бесеу

билеу
биолог
биші
биыл
болашақ
болу
бор
бос
бос уақыт
бөлме
бұл
бұрын
бүгін
бүгінгі
былтыр
біз
білезік
білу
білім
бір
бірақ
бірге
біреу
бірлесу
бірнеше
бірінен соң бірі
бітіру

Вв

вокзал

Гг

газетке басу
геолог
гүл

Ғғ

ғалым
ғапу ету
ғылыми

Дд

дайындау
дайындық
дала
дәл
дәптер
дәрі
дәрігер
дәрісхана
дәріхана
дейін
демалу
демалыс
денсаулық
дерек
деу
домбыра
доп
дос
достық
дүйсенбі
дүкен
дін

Ее

екеу
екі
екінші
ел
елтану
елу
емдеуші
емес
емтихан
емхана
енді
ең
еркін
ертең
есепші
ескерткіш
ескі
есік
есім
есіту
ет

Жж

жабу
жағдай
жағрапия (география)
жазу
жазушы
жай
жақ
жақсы
жақында
жаңа
жаңалық
жаңбыр
жарайды
жарайсың
жарнама
жарым
жарыс
жас
жасау
жасыл
жатақхана
жаттығу
жауап
жауын
және
жезде
жеке
жексенбі
желтоқсан
жеміс
жеңге
жер
жетекші
жетпіс
жеті (жетеу)
жетістік
жинақ
жиналыс
жинау
жиырма
жиі
жоғары
жол
жолдас
жолың болсын
жоспар
жөнінде
жуыну
жұма

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

жұмыс
жұмыс уақыты
жүз
жүзу
жүзім
жүру
жыл
жыл сайын
жылы
жіберу
жігіт
жіп

Зз

заң
заңгер
зейнеткер
зерттеу

Ии

ине
инженер

Кк

кассета
кәмпит
кәрі
кездесу
кейін
келесі
келу
(тағы) келіп тұр
келісу
кен
кеңсе
керек
кесене
кесте
кесіп тастау
кету
кеш
кешке
кешіру
киоск
киім
кию
коньки тебу
көйлек
көк
көкек
көкөніс
көмек
көмектесу
көңіл-күй
көп
көпшілік
көр
көрермен
көркемөнер
көрме
көрсету
көру
көрші
көрініс
көріскенше
көше
курс
күйеу
күйсандық
күлу
күлкі
күміс
күн
күнде
күндіз
күт
күту
күтіп алу
кім
кіру
кітап
кітапхана
кішкентай
кіші

Ққ

қабырға
қағаз
қадір тұту
қадірлеу
қажет
қазақ
қазақ тілі
қазан
қазір
қайдан
қай жер(ден)
қайталау
қайырымды
қала
қалай
қалам
қалашық
қалқам
халің(із) қалай
қанша
қаңтар
қара
қарағым
қаратпа сөз
қарау
қараша
қарт
қарындас
қарындаш
қасиет
қасиетті
қастерлеу
қатысу
қауым
қашан
қиын
қойын дәптер
қол
қолайлы
қолдан келу
қолшатыр
қонақ
қоңыр
қосымша
қуану
қуанышты
құқық қорғау
құрастыру
құрдас
құрылыс
құрылысшы
құт
құтты
құтты болсын
құттықтау

қыдыру
қыз
қызметші
қызық
қызықты
қызыл
қымбат
қыркүйек
қырық
қысқарту

Мм

магнитофон
мағлұмат
май
мақала
мақсат
мақұл
мамандық
мамыр
маңыз
маусым
мәдениет сарайы
мәлімет
мән
мәселе
мезгіл
мейрам
мейрамхана
мейірім
мейірімді
мекенжай
мен
мерейтой
мереке
мұғалім
мұражай
мұсылман
мүлдем
мүмкін
мүмкіндік
мынау
мінеки

Нн

назар
нақты
нан
наурыз
нашар
нәзік
нәрсе
негізгі
неліктен
немере
немесе
неше
нөмір

Оо

ойдағыдай
ойлау
ойнау
ойшыл
оқу
оқулық
оқы
оқытушы
ол
он
онда
онша
орамал
орналасу
орта жас
орталық
орын
орындау
орындық
от
Отан
отбасы
отыз
отырғызу
отыру
ояну

Өө

өз
өйткені
өкініш
өкінішке орай
өкінішті
өлең
өмір
өмір сүру
өрік
өсіру
өте
өтіну

Пп

пайдалану
парыз
пән
пәтер
пікір
пікірталас
пісіру

Рр

рай
рас
рақмет
ренжу
рет
риза болу
рұқсат

Сс

сабақ
сабақ кестесі
сағат
сазгер
сақина
сақтау
салдар
салу
санау
сапар
сарай
сары
сату
сатып алу
сау бол
саябақ
саяхат
саяхат жасау

саяхатқа шығу
сәлем
сәлемдеме
сәлемдесу
сәлемет/сіз бе/
сән дүкені
сәрсенбі
сәтсіз
себеп
сегіз
сейсенбі
сексен
сен
сенбі
сену
серік
серіктес
серуен
серуендеу
сирек
сияқты
солай
сондықтан
сонымен қатар
сөз
сөздік
сөйлем
сөйлеу
сөмке
спорт сарайы
су
сусын
сурет
сурет салу
суретке түсіру
суық
сұлу
сұр
сұрақ
сұрау
сүйену
сүт
сызу
сыйлық
сынақ
сырға
сіз
сіңлі

Тт

табиғат
табу
табыс тілеу
тағзым
таза
тазалау
тақта
тақырып
талабына нұр жаусын
талап
тамақ
тамақтану
тамаша
тамыз
таныс
танысайық
танысу
танысып қояйық
таңдау
таңертең
тап
тапсырма
тапсыру
тар
тарақ
таратушы
тарихшы
тау
тәрбиеші
тәржімеші
театр
тез
тек
тектес
теледидар
телефон соғу
тиісті
тоғыз
той
тоқаш
тоқсан
топ
төрт (төртеу)
туған күн
туралы
туысқан
тұз
тұздық
тұрмыс
тұру
түзу
түн
түнде
түс
түсу
түсіну
түсінікті
тым
тыңдау
тігу
тілашар
тілші

Уу

уақыт
уәде

Ұұ

ұзақ
ұзын
ұйықтау
ұл
ұлттық
ұлы
ұнау
ұсыну
ұшақ
ұят

Үү

үй
үйрену
үй тапсырмасы
үй-іші
үлгеру
үлкен
үнемі
үш
үшеу
үшін

Фф

филолог
филология
философ

Хх

хабар
хабарлама
хабарласу
халық
халықаралық қатынас
хат
хатшы

Цц

цирк

Шш

шай
шақыру
шақыру қағаз
шаңғы тебу
шаш
шаштараз
шеберхана
шетел
шеше
шөп
шұғылдану
шүберек
шығарма
шырын
шілде

Ыы

ыдыс-аяқ
ылғал
ылғалды
ыстық

Іі

іздеу
іс-әрекет
іске сәт
іссапар
істеу
іні
ішу

Ээ

экономист
экскурсия

Яя

ягни

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.7

TDD/JofEL

Éva Ágnes Csató
UPPSALA UNIVERSITY

LITHUANIAN KARAIM
LİTVANYA KARAYCASI

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1139.8

Özet
Bu makale yüksek derecede tehlikede olan Litvanya Karaycasının temel fonolojik, gramatikal ve sosyolinguistik özelliklerine dair kısa bir bilgi vermektedir. Batı Kıpçak dillerinden biri olan Karayca diğer çeşitli dillerle çok yakın temas halinde bulunmuş ve sonuç olarak fonolojik, morfolojik, sentaktik ve leksikal düzeylerde birtakım değişikliklere uğramıştır.

Anahtar Kelimeler: Karaim, Karayca, tehlikedeki diller, Litvanya Karaim dili, Kıpçak dili, Kıpçakça

Abstract
This article gives a short account of the basic phonological, grammatical and sociolinguistic features of the highly endangered Lithuanian Karaim language. Karaim is a West-Kipchak language, which has been in close contact with a variety of other languages which, as a result, induced changes in its phonological, morphological, syntactic and lexical composition.

Key Words: Karaim, endangered languages, Lithuanian Karaim language, Kipchak language

1. Ethnonyms (Internal Naming and External Naming)

The Karaims call themselves *karaj* 'Karaim man' or *karajka* 'Karaim woman'. The name goes back to the Hebrew verb 'to read'. In English, the ethnonym is *Karaim,* a plural form in Hebrew, whereas in Turkish their name is *Karay* or *Karay Türkleri*. In German the form *Karäer* is often employed. In Turcology, the form *Karaite* is used to refer to the followers of the Karaite confession. Thus, the name Karaim is used to denote the Turkic speaking Karaites in order to distinguish them from the Karaites who had a different background. The Karaims call the language *karajče* [ka'raytʃɛ] or *karaj tili* [ka'ray tʲi'lʲi]. In English, the language is called *Karaim* or less often *Karay*.

2. Religion and Culture

The communities are followers of the Karaite confession, which developed in the 9th century in Babylonia and spread over the whole Middle East. The main characteristic of this Mosaic confession is the recognition of the Hebrew Bible as the sole source of religious law, to the exclusion of the Oral Law, i. e. the Talmud (W. Zajączkowski 1990, Polliack (ed.) 2003).

3. Geography and Population

The traditional settlements of the Turkic speaking Karaims are situated in three of Eastern Europian areas: Crimea, Western Ukraine (Galicia) and Lithuania.

The Karaim community counts today about two hundred members. In spite of its small size, the community is a stronghold of the Karaim cultural heritage including the unique musical tradition (Firkavičiūtė 2001, 2003) and the only community in which the language is still spoken by about ten percent of the people. The community is recognized as a historical national minority of Lithuania and enjoys the special rights defined by European conventions. The community is administered by a religious and a cultural board. The leader of the community is the *ullu hazzan* or in certain periods the *hachan*. Two prayer houses, *kenesa*, are functioning in Lithuania: one in Trakai and another one in Vilnius. The Karaim street in Trakai serves as a vivid community center where each summer Karaim summer schools are organized for over one hundred participants both local and from other countries where Karaims live — mostly from Poland, Russia and Ukraine (Harviainen 1997, Csató 2002b, in print a, Csató & Nathan 2002, 2003,). See a review of the Karaim literature in A. Zajączkowski 1964. The revitalization efforts are today supported also by distance courses at Uppsala University.

4. Historical Background (e.g. Connection to Khazars for Karaim)

The Karaim community has an over six hundred years presence in Lithuania. See about the history and culture of Karaims A. Zajączkowski 1961, Kobeckaitė 1994, Harviainen 2003a, 2003b, Csató 2006. See about the old Swedish-Karaim relations Csató 2008.

5. Orthography and Notation

Karaim was originally written in Hebrew script. The biblical texts were translated into Karaim and preserved in the community in handwritten books. See more about the biblical texts and other religous texts in Harviainen 2003a, 2003b, and 2007. During the Soviet times, the Cyrillic alphabet was employed, thus, the most comprehensive Karaim dictionary (Baskakov et al. 1974) and grammar (Musaev 1964 and 2004) are written in Cyrillic script. A Latin script based on the Polish writing system was used in the early 19th century (Csató & Nathan 2007).

The present Lithuanian orthography was introduced by Mykolas Firkovičus. He published a number of religous texts, the Karaim prayer book, literary texts and a textbook written in this script (Firkovičus 1989, 1993, 1994, 1996, 1998-99, 2000). His writing system employs the following letters for rendering consonants: *b, c* [ts], *ch* [χ], *č, d, d', dž* [ǯ], *f, g, h* [ɣ], *j, k, l, l', m, n, ń* [nʲ], *p, r, s, ś* [sʲ], *š, t, t'* [tʲ], *v, z, ź* [zʲ], *ž*. The vowel letters rendering front vowels as the first sound in a word are *i, ė, ü,* and *ö*, e.g. *it'* 'dog', *ėt'* 'meat', *üč* 'three', *öp* 'kiss!'. In other positions, the front vowels are writen as *ie* [e], *ia* [ä], *io* [ö], *iu* [ü/ů], e.g. *kiel'* [kʲelʲ] 'come!', *üriak* [yrʲæk] 'heart', *giol'* [gʲølʲ] 'lake', *siut'* [sʲytʲ] 'milk'. An *e*-sound in back syllables is written as e [ɛ], e.g. *atej* [ɑ'tɛj] 'your father'. Observe that the letter *i* marks both the frontness of the vowel and that of the consonant. The misunderstanding that only the consonant is palatal and the vowel is not is partly due to a misinterpretation of the orthography. The back vowels are written in the same form in all positions: *y* [ï], *u, o,* and *a*, e.g. *jarych* [yɑ'rïχ] 'light', *uprach* [up'rɑχ] 'clothe', *kol* 'hand, arm', ata [ɑ'tɑ]. The soft consonant characters *d', l', ń, ś, t'* and *ź* are not used when followed by an *i*, e.g. *ėd'liar* [e'dʲlʲær] 'they were' but *ėdim* [e'dʲim] 'I was', *jel'* [jelʲ] 'wind' but kieliaś [kʲe'lʲæsʲ]'you

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK139.8

come'. After *j* no *i* can be written, consequently the sequence *ju* can be read either as a back syllable [ju] or a front one [jʉ], e.g. *yuv* can be read as [juv] 'wash!' or [jʉv] 'house'.

In this article, the Karaim words are given in the present Lithuanian orthography followed in parantheses by a broad phonetic transcription, e.g. *giol'* [gʲölʲ] 'lake'. In some cases, Turcological standard notation is employed. Morpheme segmentation is marked with a hyphen. Word accent is denoted by ' in front of the accented syllable, e.g. *kieliad'liar* [kʲeˈlʲædʲlʲær] 'they come'.

6. Language

This article gives a short account of the main phonological and grammatical features of the highly endangered Lithuanian Karaim language, which has undergone considerable contact induced changes in its phonological, morphosyntactic and lexical composition (Johanson & Csató 1998, Johanson 2002, Csató 2002a). It is important to point out that this high copying language shares basic genealogical features with other Turkic languages and, consequently, its genealogical relatedness to other Turkic varieties is indisputable. Speakers of endangered languages may develop negative attitudes towards copying. These attitudes increase the endagerement of the language (Csató 1998).

More general treatments of Karaim grammar have been written by the Polish Turcologist Tadeusz Kowalski (Kowalski 1929) and the Kazakh Turcologist Kenesbaev Musaev (Musaev 1964 and 2004). Ananjasz Zajączkowski published in 1932 a comprehensive description of nominal and verbal suffixes in Karaim (A. Zajączkowski 1932). Pritsak gives a brief summary of the main features of the Karaim varieties (Pritsak 1959). The Karaim scholar, Aleksander Dubiński wrote a number of studies on Karaim topics (Dubiński 1994). Mykolas Firkovičius' Karaim textbook is a reliable source on Karaim morphology (Firkovičius 1996). Csató 2002c gives an overview of the typological features characterizing Karaim. See more about current reasearch in Csató 2010. The most comprehensive Karaim dictionary is the *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'* (Baskakov, A. Zająnčkovski, Šapšal 1974).

6a. The language among the Turkic Languages

Karaim is a West-Kipchak language.

6b. Dialectology

Standard Turcological handbooks, e.g. Pritsak 1959, treat the Turkic varieties of the Karaim communities as dialects of one Karaim language and distinguish between a North-Western variety (Lithuanian or Troki/Trakai Karaim), a South-Western variety (Halich Karaim), and an Eastern variety (Crimean Karaim). The communities have common religious, historical and cultural traditions and the varieties are linguistically related. Even so it is important to point out that the differences between the varieties spoken in Halich and in the Lithuanian community are so significant that speakers of the two varieties prefer to choose Russian or Polish when communicating with each others. The present differences are partly due to the fact that they developed from different Kipchak varieties, partly to the different linguistic surroundings that influenced their later development.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/1138.8

6c. Phonology and morphophonology

Karaim has the typical Turkic vowel system containing five front and four back vowel types. Thus, in Turcological transcription followed by its corresponding IPA notation, the following vowels types can be distinguished: *ü* [y], *i* [i], *e* [e] or [ɛ], *ä* [æ], *ö* [ø] and the back vowels *ï* [ɯ], *u* [u], *o* [o] and *a* [ɑ]. In non-first syllables or after *y*, and especially in absolute auslaut, the high rounded front vowel *ü* is pronounced retracted as *ú*, i. e. as a near-front high [ʉ] (between *ü* and *u*), for instance, *üriatiuvčiu* [yrʲætʲʉv'tʃʲʉ] 'teacher'. In some lexical items, the vowels are lengthened, e.g. *bieria* ['bʲe:ræ] 'hereto'. Diphtongs and sequences of vowels are avoided. The back vowel *ï* does not occur in initial position. Words beginning in a front high vowel have variants with a *j* e.g. *igit'* [i'gitʲ]or *jigit'* [ji'gʲitʲ] 'young', *üč* [ytʃ] or *juč* [jʉtʃ] 'three'. If the vowel is back, this is maintained when preceded by a *j*, e.g. *ir* 'song' vs. *jyr* [jïr] 'song'. Note that the stem is in both forms classified as back, thus the plural forms are *irlar* and *jyrlar* 'songs'.

The inventory of the consonant types includes b, bʲ, p, pʲ, f, fʲ, v, vʲ, m, mʲ, č, čʲ, t, tʲ, d, dʲ, s, sʲ, z, zʲ, r, rʲ, l, lʲ, j, n, nʲ, ts, tsʲ, dz, dzʲ, š, šʲ, ž, žʲ, tš, tšʲ, ǰ, ǰʲ, k, kʲ, g, gʲ, χ, γ, γʲ, ŋ, ŋʲ. The palatalized variants are marked here with an additional diacritical ʲ. The palatal variants precede front vowels. In syllable final position only *d, l, n, s, t* and *z* are palatalized in front syllables. This is reflected also in the orthography e.g. *ėd'liar* [edʲ'lʲær] 'they were', *ėl'* [elʲ] 'people', *kiuń* [kʲynʲ] 'day', *kieliaś* [kʲe'lʲæsʲ] 'you come', *kieliat'* [kʲe'lʲætʲ] '(s)he/it comes' and *kioź* [kʲøzʲ] 'eye'.

The following text sample, a prayer, illustrates the present orthography: *Tabu ėtiabiź Tieńrigia* [tɑ'bu e'tʲæbʲizʲ tenʲrʲi'gʲæ] *bolušluhu üčiuń biźgia* [bolušlu'γu yčʲʉnʲ bʲizʲgʲæ] 'We thank God for his help to us.' Glosses: *tabu ėtiabiź* 'we thank', present form of *tabu ėt'*- 'thank', *Tieńri-gia* 'to God', *-gia* = dative case, *bolušluhu üčiuń* 'for his help', *-u* = his, possessive of the 3rd person; *üčiuń* 'for', *biźgia* [biź-gia] 'to us', *-gia* = dative case.

The distinction between front vs. back syllables plays a significant role in Karaim. Both vowels and consonants signal the quality of the syllable. See the [+front] monosyllabic word *kioź* [kʲøzʲ] 'eye' vs. the [-front] word *koz* [koz] 'nut'. The distinctive feature, the syllabic frontness or non-frontness, is a suprasegmental feature that spreads over both the consonants and the vowels in a syllable (Csató & Johanson 1996, Csató 1999b, Csató & Johanson 1996, 2009). A tendency towards syllabic harmony manifested by the systematic suspension of phonological features in suffix syllables is typical of Turkic. In this respect, syllables in a word harmonise with one another in terms of frontness vs. backness and in some cases the vowels also in terms of roundedness vs. unroundedness. Karaim is in this respect a typical Turkic language. Some suffixes with low vowels have two variants: a front one and a back one, e.g. the plural suffix *-LAr*: *jazyš-lar* [jɑzïʃ'lɑr] 'writings' vs. *bitik-liar* [bʲitʲik'lʲær] 'letters'. Suffixes containing high vowels, have four vowel variants characterised as [± front] and [± rounded], e.g. the first person possessive suffix *-(I)m*: *jazyš-ym* [jazï'ʃïm] 'my writing', *bitig-im* [bʲitʲi'gʲim] 'my letter', *kioz-ium* [kʲøzʲ'ʉm] 'my eye' and *koz-um* [ko'zum] 'my nut'.

The typical Turkic aversion to consonant clusters is relaxed in Karaim, because of the many lexical items copied from the contact languages. Thus the name of the town *Troki* is pronounced without any inserted vocalic element in the initial consonant cluster.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL / 139. 8

Consonant assimilation is observed in Karaim, e.g. *al-dy* [take-PAST] vs. *at-ty* [throw-PAST]. Word-final voice reduction, i.e. that lenis obstruents are pronounced with reduced voicing in word-final position is also observed in Karaim e.g. Karaim *at* 'name' but *ad-ïm* [name-POSS1SG]'my name', *bitik* 'letter' *but bitig-im* [letter-POSS1SG] 'my letter', *čych!* [tʃïχ] 'go out!' vs. *čyhat* [tʃïɣat] 'goes out'.

A special type of consonant dissimilation occurs when two *l*-sounds follow each other, e.g. as a result of suffixation: *giol'* [gʲølʲ] 'lake' but *giol-liar* [gʲøŋ'lʲær] 'lakes'. This is not indicated in the orthography. Observe also the form *eńli* [eŋʲlʲi] 'fifty', cf. Turkish *elli*, and *ullu* [uŋlu] 'big', cf Turkish *ullu* .

The stress pattern is similar to the normal Turkic one. The stressed syllable is normally the last syllable in the word. The realisation of the stress is, however, different from other Turkic languages, because stress and high-pitch falls always on the same syllable. When a suffix that cannot carry stress, as for instance the negation suffix *-MA*, the preceding syllable is stressed, e.g. *anlamadym* [ɑn'lɑmɑdïm] 'I didn't understand (it)'. Compounds are stressed on their first element, e.g. *biugiuń* ['bʲygʲʉnʲ] 'today'. This pattern is valid also in compounds which are today not analysable any more, as for instance *jalbarma* ['jɑlbɑrmɑ] 'to pray' *kiogiut'* ['kʲøgʲʉtʲ] 'grass' and in some verbs including a causative suffix, e.g. *siekirmia* ['sʲekʲirmʲæ] 'to jump/to dance'. Many adverbs display an irregular accentuation pattern, e.g. *hale* ['ɣɑ:lɛ] 'now', *ančech* ['ɑntʃəχ] 'only'.

6d. Morphology and Syntax

In the domain of word formation Karaim has copied some non-Turkic derivational suffixes such as *-ka*, *-čA* and employs them to mark feminine lexical forms, e.g. *haver* 'friend', *haver-ka* 'female friend', *jubij* 'the master of the house', *jubijčia* 'housewife'. Gender agreement is sometimes marked, namely when the adjective is a copied item with adjectival morphology, e.g. *ol ė-di inteligent-na* [she COPULA-PAST3SG intelligent-feminine] 'She was intelligent'. See more about word formation in Csató in print b.

The prevailing Turkic type of compound nouns follows the following pattern: N + NPOSSESSIVE3SG. This is also employed in Karaim, e.g. *jaz-baš-y* [summer-head-POSSESSIVE3SG] 'spring'. A further non-Turkic type is illustrated by the example *savuchturuvču tiš-liar-niń* [doctor tooth-PLURAL-GENITIVE] 'dentist'.

Karaim has a synthetic morphological structure employing numerous morphosyntactic categories with very generalised contents. The nominal paradigm includes singular and plural forms, seven case suffixes, and five possessive suffixes.

The plural suffix is *-LAr*, e.g. *at* 'horse' *at-lar*, *it'* 'dog' *it'-liar* 'dogs'. The case suffixes include seven cases. The instrumental, which is marked by the suffixed form of the postposition *byla* 'with' has become a case suffix in Karaim. Karaim has copied the combinational properties of the Slavic instrumental suffix. Thus, for instance in copular clauses, the instrumental case is assigned to the predicative element, e.g. *Ol vachtta ėdi üriatiuvčiu-bia* [that time-LOC COP-PAST3SG teacher-INSTR] 'At that time, he was a teacher'. The postposition *-ba* 'with' can also be governed by a postposition or an adverb, e.g. *mienimbia yanaša* [I-GENITIVE-WITH next to] 'next to me'; compare

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.8

Russian *rjadom so mnoj* [next to with I-INSTRUMENTAL] 'next to me'. The accusative case is *-NI* after the third person possessive -N, e.g. *at-ny* 'horse (accusative)', *it'-ni* 'dog (accusative)', *uvul-nu* 'son (accusative)', *kioź-n'ü* 'eye (accusative)' but *uvl-u-n* 'his/her son (accusative)'. The genitive suffix is *-NIN*, e.g. *at-nyn* 'of the horse', *it'-nin* 'of the dog', *uvul-nun* 'of the son', kioź-*niuń* [kʲözʲ'nʲʉnʲ] 'of the eye'. Tha dative suffix has three back and two front variants. Compare *at-cha* [ɑta'χɑ] 'to the horse', *ata-ha* [ɑtɑ'ɣɑ] 'to the father', *Troch-ka* [troχ'kɑ] 'to Trakai', *it'-kia* [itʲ'kʲæ] 'to the dog' and *kioź-gia* [kʲözʲgʲæ] 'to the eye'. After the third person possessive suffix the dative is different, see e.g. *ata-syn-a* 'to his father'. The locative and ablative suffixes are *-DA* and *-DAN*. The instrumental is built with the suffixed form of the postposition 'with' *-BA*, e.g. *at-ba* ['ɑtbɑ] 'with horse', *it'-bia* [itʲbʲæ] 'with dog'. The instrumental suffix is not accented.

The possessive suffixes are *-(I)m, -(I)j, -(s)I, -(I)mIZ* and *-(I)jIZ*. The third person singular and plural are identical, e.g. *at-ym* 'my horse', *at-yj* 'your horse', *at-y* 'his/her their horse', *at-ymyz* 'our horse', *at-yjyz* 'your (pl.) horse'. Observe that a stem final [ɑ] or [æ] becomes [ɛ] respectively [e] when the possessive suffix of the second person *-j* or *-jIZ* follows; e.g. *ata* 'father', *ate-j* 'your father', *inia* [i'nʲæ] 'needle', *inie-j* [i'nʲey] 'your needle'.

The personal pronouns are: *mień, sień, ol, biź, siź, alar*. The dative forms are *maja, saja, anar, biźgia, siźgia, alarha*. The demonstrative pronouns are *bu* 'this', *ol* 'that', *ušpu* 'this here', *ošol* 'that there'. Some of the most frequent interrogative pronouns are *kim* 'who', *nie* 'what', *niečik* 'how', *nińdi* 'what (like)', *kajsy* 'which', *kejre* 'whereto', *niek* 'why', *niegia* 'for what', *nie üčiuń* 'for what', *kačan* 'when'. Some of the indefinite pronouns are *bar* 'all', *har* [ɣɑr] 'each', *nie-ėś* 'something', *kim- ėś* 'somebody', *kačan- ėś* 'sometimes', *kiši-die* 'nobody', *niemiet'* 'nothing', *hieč* [ɣʲeč] 'no', *öńgia* 'other'. The reflexive pronouns are based on *öź* 'self': *özium* 'myself', *öziuj* 'yourself', etc. Adjectival forms are *alej* 'so', *bulej* 'this way'.

Karaim employs a comparative suffix *-rAK*, e.g. *jachšy-rach* [good-COMPARATIVE] 'better'. The superlative is expressed by a particle and the comparative, e.g. *ėnk jachšy-rach* 'best'. The Turkic pattern of comparison is used, e.g. *mieńdiań jachšy-rach* [I-ABLATIVE good-COMPARATIVE] 'better than I'. Moreover, new non-Turkic syntactic patterns employing a comparative junctor have been copied, e.g., *jachšy-rach niečik mień* [good-COMPARATIVE as I] 'better than I'.

Karaim is a postpositional language (Csató 2000a). Frequently used postpositions are: *üčiuń* 'for, about', *kibik* 'as, like', *son* or *sortun* (with the ablative) 'after', *ašyra* 'over', *sartyn* 'because of, by reason of', *janaša* (with the instrumental) 'by', *kioria* (with the dative) 'according to', *dejiń* and *dieria* (with dative) 'until'. The secondary postpositions include *üśt'iunia* 'on' or 'onto', *üśt'iuńdiań* 'from the top of', *tiubiunia* 'under' or 'underto', *tiubiuńdiań* 'from below', *alnyna* 'in front of' or 'to the front of', *alnyndan* 'from the front of', *artyna* 'behind' or 'to behind', *artyndan* 'from behind', *arasyna* 'between, among', *arasyndan* 'from', *katyna* 'by', *katyndan* 'from', *utru* 'opposite to'.

Karaim employs the interrogative particle *mo/me/mia*, although less frequently than, for instance, Turkish. The particle is often used in a non-Turkic way, i.e. it follows the first word of the clause even when it questions the whole clause. Consider the following example: *bil'-mim mień mia kibit'kia bar-y-m* [know-NEGATION-PRESENT1SG I interrogative.particle shop-DATIVE go-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1139.3

AORIST1SG] 'I don't know whether I will go to the shop'. The Polish interrogative particle *czy* has been copied and is frequently used clause initially (Csató 1999).

Negation is expressed by *tiuviul'* 'not', e.g. *kiorkliu tiuviul'* 'not beautiful'. Some other particles and conjunctions are, e.g. *DA* 'also', *da* 'and' *dahy* [dɑɣï] 'and, also', *hanuz* ['ɣɑnuz] 'still, yet', *hiem* [ɣʲem] 'or', *jemiešia* 'or', *klia* 'or', *tiek* 'only', *ėgier* 'if', *ki* 'that, because', *bunar ki* 'in order to', *anyn üčiuń ki* 'because of'. The word for 'yes' is *ė* or *ėhieš*, for 'no' *jo*. The particle *ė* is a vocative particle used in prayers: *ė Tieńri* 'oh God'.

The verbal paradigm is somewhat less complex compared to big Turkic languages (Csató 2000b). The typical Turkic category of the indirective (Turkish *-mIş*) is missing.

The present tense is formed by the suffix *-A/j*, i.e. *-A* after consonant stems and *-j* after vowel stems. Thus, the verb *al-* 'take' has the following present tens forms: *al-a-m* 'I take', *al-a-s* 'you take', *al-a-t* '(s)he/it takes', *al-a-byz* 'we take', *al-a-syz* 'you (pl.) take', *al-a-dlar* 'they take'. The *-t* in the third person singular and the *-d* in the third person plural are contracted forms of *-DIR* that have become obligatory markers of the third person. The present tense forms of *sana-* 'to count' are: *sane-j-m* 'I count', *sane-j-s* 'you count', *sane-j-t* '(s)he/it counts', *sane-j-byz* 'we count', *sane-j-syz* 'you (pl.) count', *sane-j-dlar* 'they count'. Observe the morphophonological change of the stem vowel [ɑ] > [ɛ] preceding [j]. This change does not affect the backness of the syllable. The negated forms are: *al-my-m* 'I do not take', *al-my-s* 'you do not take' *al-my-t* '(s)he/it does not take', *al-my-byz* 'we do not take', *al-my-syz* 'you (pl) do not take', *al-my-dlar* 'they do not take'.

The aorist functions as a future tense. The aorist suffix is *-r* after vowels and a high vowel after polysyllabic stems and certain monosyllabic stems in first and second persons. In the third persons the original *r* is maintained. In regular monosyllabic stems, the suffix is *-ar* or *-iar*. The aorist forms of *at-* 'to cast' are: *at-ar-m* 'I shall cast', *at-ar-s* 'you will cast', *at-ar* '(s)he/it will cast', *at-ar-byz* 'we shall cast', *at-ar-syz* 'you (pl.) will cast', *at-ar-lar* 'they will cast'. The monosyllabic verb *al-* 'to take' takes high vowel suffix, thus the aorist forms are: *al-y-m* 'I shall take', *al-y-s* 'you will take', *al-yr* '(s)he/it will take', *al-y-byz* 'we shall take', *al-y-syz* 'you (pl.) will take', *al-yr-lar* 'they will take'. The negated forms are: *al-ma-m* 'I shall not take', *al-ma-s* 'you will not take', *al-mas-t* '(s)he/it will not take', *al-ma-byz* 'we shall not take', *al-ma-syz* 'you (pl.) will not take', *al-mas-tlar* 'they will not take'.

The past tense in *-DI* in Karaim does not exhibit any specific features. The high vowel in the suffix has four variants and the consonant is in back stems [d] or [t] and in front stems [dʲ] or [tʲ]; see the past tense forms of *al-* 'to take': *al-dy-m* 'I took', *al-dy-j* 'you took', *al-dy* '(s)he/it took', *al-dy-ch* 'we took', *al-dy-jyz* 'you (pl.) took', *al-dy-lar* 'they took' and compare them to those of the front stem *kiel'-* 'to come': *kiel'-di-m* 'I came', *kiel'-di-j* 'you came', *kiel'-di* '(s)he/it came', *kiel'-di-k* 'we came', *kiel'-di-jiź kiel'-di-liar* 'they came'. The meaning can also be rendered as a perfect, e.g. *aldym* 'I have taken'.

An intraterminal past tense is built with the aorist and the past tense of the copula. For instance, *al-yr ė-di-m* 'I was taking', *al-yr ė-di-j* 'you were taking', *al-yr ė-di* '(s)he/it was taking', *al-yr ė-di-k* 'we were taking', *al-yr ė-di-jiź* 'you (pl.) were taking', *al-yr ėd'liar* 'they were taking', or in the

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tu/139.8

negative forms *al-mas ė-di-m* 'I was not taking', etc. The forms can get a habitual reading, e.g. *al-yr ė-di-m* 'I used to take', 'it was characteristic of me at that time to take'.

The modal forms include the imperative, voluntative, potential, optative and hypothetical (Csató (2012a, 2012b). The imperative of the second person singular is either the naked stem or a form in *-GIN*, e.g. *al-hyn!* 'take!', *kiel'-gić!* 'come!', *ochu-hun!* 'read!', *at-chyn!* 'cast!'. This more elaborated form is used in prayers and biblical texts, e.g. *Kiuńdiagi öt'miag-imiź-ni biergiń biźgia* [daily bread-POSSESSIVE1PL-ACCUSATIVE give-IMPERATIVE2SG we-DATIVE] 'Give us our daily bread'. In the second person plural, the ending is *-(I)jIZ; al-yjyz!* 'take!', *kiel-ijiź!* 'come!', *ochujuz!* 'read!'.

The voluntative paradigm includes first and third person forms. See the following voluntative forms of the verb *al-* 'take': *al-ajym* 'let me take', *al-ajych* 'let us take', *al-syn* 'let her/him take', *al-synlar* 'let them take'.

The optative is formed with the suffix *-Gej*, e.g. *bar-hej-m* 'may I go', *bar-hej-s* 'may you go', *bar-hej* often *bar-hej-t* 'may (s)he go', *bar-hej-byz* 'may we go', *bar-hej-syz* 'may you (pl.) go', *bar-hej-lar* often *bar-hej-dlar* 'may they go'. The past tense foms are considered to be more polite, e.g. *klia-giej-di-m* 'I would like to'.

Potential forms can be built synthetically with the old postverb *-(y)al-* or analytically with the combination of the potential form of the copula *bol-* and the infinitive in *-MA* of the lexical verb, e.g. *Bolalam sioźliamia karajče* 'I can speak Karaim'. The synthetic forms of the potential in the present of the verb *al-* 'to take' are: *bar-al-a-m* 'I can go', *bar-al-a-s* 'you can go', *bar-al-a-t* '(s)he/it can go', *bar-al-a-byz* 'we can go', *bar-al-a-syz* 'you (pl.) can go', *bar-al-a-dlar* 'they can go'. The negated forms are: *bar-al-my-m* 'I cannot go', etc.

A hypothetical (conditonal) in *-SA* is inflected in the regular way, e.g. *ajt-sa-m* 'when I say', *ajt-se-j* 'when you say', *ajt-sa* 'when (s)he says', *ajt-sa-ch* 'when we say', *ajt-sa-jyz* 'when you (pl.) say', *ajt-sa-lar* 'when they say'.

The present participle is formed with *-A/jdoyoń* e.g. *kiel-iadohon* 'coming', *sioźlie-jdohon* 'telling', and the past participle with *-GAN*, e.g. *oburlahan* 'enchanted', *bier-giań* 'given', *ėl't-kiań* 'brought'. The past participle forms a pluperfect together with the appropriate form of the past copula *ėdi* 'was', e.g. *Kačan maja jomachla-dy bu jomach-lar-ny mień alar-ny tuj-han joch ė-di-m* [when I.DATIVE tell-DI.PAST3SG this tale-PLURAL-ACCUSATIVE I they-ACCUSATIVE hear-PAST.PARTICIPLE not-existing COPULA-DI.PAST-1SG] 'When he told me these stories, I had not yet heard them'.

A resultative is expressed by an analytic construction which is diathetically neutral, e.g. *bar-t yaz-han* [existing-COPULA.3SG write-POSTTERMINAL.PARTICIPLE] 'is written', *ol öl'giań* '(s)he is dead. A special expression is illustrated by the following example: *bar-t tuj-han-ym* [existing-COPULA.3SG hear-PAST.PARTICIPLE-POSSESSIVE1SG] 'I have heard it'. The past participle can also express indirective nuances, e.g. *Ol tuj-ma-han* [(s)he hear-NEGATION-PAST.PARTICIPLE] '(S)he has apparently not heard it'.

The most frequently used converbs are *-(j)Ip(tA)*, e.g. *kior-iup(tia)* 'seeing', *ajt-yp* 'saying', *-A/y*, e.g. *tanych ėtia* 'witnessing', *sahyndyra* 'reminding', and *-GANdA*. e.g. *kiel'giańdia vachty* 'when its time comes'. The present participle can be employed in adverbial function, e.g. *kiel-iadohon*

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tic / 139.8

Trochka 'when coming to Trakai'. The converb form is built by adding *-č* to the present participle: *ajt-adohonč* 'saying'.

In Karaim the number of postverbs is reduced. A lexicalized form of the frequentative formed with a postverb is, e.g., *kiet'-kialia-* 'to travel / drive around' vs. *kiet'-* 'to travel, drive', *bahyn-hale-j-dlar* 'they look again and again' vs. *bahyna-a-dlar* 'they look'. See also the potential forms.

Turkic languages are typically relatively rigid SOV languages. Karaim, on the other hand, observes a typically right-branching syntax. The basic word order is SVO with relatively free word order, e.g. *Ullu hazzan jazar ėdi jomachlar ulanlar üčiuń* [great hazzan write-AORIST COPULA-DI.PAST3SG story-PLURAL child-PLURAL FOR.POSTPOSITION] 'The great hazzan was writing stories for the children'. In some recent publications, verb final sentences are prefered of normative reasons. This is, however, a purely normative effort to Turkify the word order and does not reflect the linguistic facts. SVO word order characterizes all early written texts.

Genitive constructions follow both the NGEN + N(POSSESSIVE) and the reverse N(POSSESSIVE) + NGEN patterns, e.g. *Tieńri-niń ad-y* [God-GENITIVE name-POSSESSIVE3SG] or *ad-y Tieńri-niń* (Csató 2011). The possessive suffix may be missing, e.g. *biź-niń bijlik* [we-GENITIVE country] or *bijlik biź-niń* or *biź-niń bijlig-imiź* [we-GENITIVE country-POSSESSIVE1PL] or *bijlig-imiź biź-niń*. The genitive attribute may be preceded by another attribute of the head noun, e.g. *ullu biź-niń bijlig-imiź* [great we-GENITIVE country-POSSESSIVE1PL] 'our great country'.

Turkic embedded clauses differ syntactically and morphologically from main clauses. They are based on infinite verb forms, and units of the infinite verbal morphology function as junctors. Karaim embedded clauses are similar to the European type. They are rightbranching structures introduced by a free junctor and based on finite verb forms. See the following examples. A nominal action clause: *Klia-j-m sa-ja ajt-ma ki juvdia biź sioźle-j-biź karajče* [want-PRESENT-1SG you.DATIVE say-INFINITIVE that we speak-PRESENT-1PL Karaim at home] 'I want to tell you that we speak Karaim at home'. A relative clause: *Bar-t kolega kajsy-nyn tierk altmyš jyl-y bol-ur* [existenting-COPULA3SG friend which-GENITIVE soon sixty year-POSSESSIVE3SG become-AORIST3SG] 'I have a friend who will soon be sixty'. An adverbial clause: *niečik bir ulan tuv-a-t* [when a child is.born-PRESENT3SG] 'when a child is born'.

Predications indicating possession are formed in Karaim as in other Turkic languages, e.g. *bar-t achča-m* [existing-COPULA3SG money-POSSESSIVE1SG] 'I have money'. An alternative, and equally frequent construction with the same meaning is, e.g. *mieńdia bar-t achča* [I-LOCATIVE existinging-COPULA3SG money].

6e. Lexicology and Sociolinguistical Aspect

The names of the days are: *jechkiuń* 'Sunday', *jechbaškiuń* 'Monday', *ortakiuń* 'Tuesday', *chankiuń* 'Wednesday', *kičibaraski* 'Thursday', *baraski* 'Friday', *šabbatkiuń* 'Saturday'. The Karaims apply a moon calendar. The names of the month are: *artcharych-aj* 'March-April', *kural-aj* 'April-May', *baškuschan-aj* 'May-June', *jaz-aj* 'June-July', *ulah-aj* 'July-August', *čirik-aj* 'August-September', *ajrychsy-aj* 'September-October', *kiuź-aj* 'October-November', *sohum-aj* 'November-December', *kyš-aj* 'December-January', *karakyš-aj* 'January-February', *siuviuńč-aj* 'February-March' and *artych-aj* 'March-April (only in leap years)'.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tu/139.3

Thus, the most frequently used basic vocabulary is of Turkic origin. In addition, a high number of Slavic-Baltic words have been copied and adjusted to the Karaim phonological and grammatical frame. Verbs are copied employing the usual Turkic strategy to use the Karaim light verb adding a nominal form of the copied verb, e.g. *zvont' ėt'-* 'to call'.

6f. Text sample

S. A. Firkovič: *Oburlahan sanduk* 'The enchanted chest'

Trochta, Gal'vie gioliuńdia jarym mińjyldan artych, jatat battyrhan tiemir sanduk.	In Trakai, in the Lake Galve, more than half a thousand year, lies an iron chest, which was sunk here.
Üriujt' chabar ki bu sandukta tabulat bahaly tašlar, altyn, kiumiuš, bahyr, kiop achča, üziukliar, syrhalar da óńgia.	The rumour circulates that in this chest there are precious stones, gold, silver, copper, a lot of money, rings, earrings and other things.
Bundahy dunja ajtadlar ki jarych ajly kiečialiardia tiemir sanduk kiotiuriuliat' suv üśtiunia diejiń da tan saruvdan burun ėniat' jane tiupkia.	People here say that during nights with moonlight the chest rises up to the surface of the water and before dawn it sinks again to the bottom.
Az tiuviul' balychčylar, iščiliar da óńgia jarlylar da kliavčiuliar chodžalanma kyjnaladyrlar bu sanduhuba.	Many fishermen, workers and other poor people and those who want to get rich were tormented by this chest.
Kiel'giańdia vachty ėńmia tiupkia, sanduk öź avurluchba üziar ėdi bar avlarny, örkiańliarni syndyryr ėdi tiuśliu karmachlarny da akyryn tiobrianiadohon ėniar ėdi ornuna.	When it was time for the chest to sink to the bottom, with its weight it destroyed all nets and tore the ropes, all sorts of crooks and with an easy sway it sank to its place.
Sansyz kabarčychlar kaplar ėdiliar giol' juziuń, biuriuškiań suv kiotiuriur ėdi tolhunlarny, tanych ėtia ki sanduk tieriań kazyndy imšach jergia.	Numerous bubbles covered the surface of the lake, waves rose on the swaying water witnessing that the chest got burried deep into the soft soil.
Iščiliar kiučsiuź kalyp kyjynly kiečiadiań son, jomachlar ėd'liar ki bu sanduk bajlahan tiemir syndžyrlarba ullu tašlarha suv tiubiuńdia ki ol mohorlahan ėśki Lietuva bijlik mohorlaryba da kiuń kieč saklejdlar any kiorkliučialiar giol' kyzlary da ki ol oburlahan ėnk bijikriak kara tonlularba.	The workers, who were weak after the painful night, told that the chest was tied with iron chains to large stones at the bottom of the water and that it was stamped with the stamps of the old Lithuanian kingdom and beautiful mermaids took care of it and that it was enchanted by giant black monks.
Niečik anda bart, alej bart, ančech biugiuńliej bu jomach Trochta tiriliat', avuzdan avuzha kiočiup ašat sahyndyra aščhanlychny.	How it is so it is. However, this tale is alive in Trakai. It goes from mouth to mouth reminding of the past.
Birliari kiul'miasejd'liar bu jomachtan.	Some people would not laugh this tale off.
Óńgialiari čomadohon kajikliardia korchuna bahynhalejdlar suvha kyryjlary katyna bolhan bij kiermiańliarniń da tioziad'liar ki oburlahan sanduk bir kiorkliu ajly kiečiadia kiotiuriuliur da ačylyp, kajtaryr kajsyna-de alardan biutiuń bahaly da suklančy chaznasyn bijniń.	Others sitting in boats look frightened into the water and to the shores of the castle of the late king and expect that one night when the moon is beautiful, the chest comes to the surface, opens and returns to someone all the precious and desirable treasures of the king.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.8

7. Sources

Baskakov, Nikolaj A., Seraja M. Szapszał & Ananiasz Zajączkowski (1974). *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'*. Moskva: Russkij jazyk.

Csató, Éva Á. (1998). "Should Karaim be 'purer' than other European languages?". *Studia Turcologica Cracoviensia* 5. 81–89.

Csató, Éva Á. (1999). "Analyzing contact-induced phenomena in Karaim". In: Chang, Steve S. & Liaw, Lily & Ruppenhofer, Josef (eds.) *Twenty-Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society, Special Session: Caucasian, Dravidian, and Turkic linguistics*. Berkeley Linguistic Society 25 S. 54–62.

Csató, Éva Á. (2000a). "Syntactic code-copying in Karaim". In: Dahl, Östen & Koptjevskaja-Tamm, Maria (eds.) *The Circum-Baltic languages: Their typology and contacts.* Amsterdam: John Benjamins. 265–277.

Csató, Éva Á. (2000b) "Some typological features of the viewpoint aspect and tense system in spoken North-Western Karaim". In: Dahl, Östen (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe.* Berlin: Mouton de Gruyter. 671–699.

Csató, Éva Á. (2002a). "Karaim: A high-copying language". In: Jones, Mari C. & Esch, Edith (eds.) *Language change. The interplay of internal, external and extra-linguistic factors*. (Contributions to the sociology of language 86.) New York & Berlin: Mouton de Gruyter. 315–327.

Csató, Éva Á. (2002b). "The Karaim community in Lithuania". In: Maciejewski, Witold (ed.) *The Baltic Sea region. Cultures, politics, societies*. Uppsala: Baltic University Press. 272–275.

Csató, Éva Á. (2002c). "Karaim". In: Stolz, Thomas (ed.) *Minor languages of Europe.* (Bochum-Essener Beiträge zur Sprachwandelforschung 30.) Bochum: Brockmeyer. 1–24.

Csató, Éva Á. (2006). "The Karaims: The smallest group of Turkic-speaking people". In: Çagatay, Ergun (ed.) *The Turkic speaking world. 2000 years of art and culture from Inner Asia to the Balkans.* Munich: Prestel Verlag. 384–403.

Csató, Éva Á. (2008). "Karaim studies at Uppsala". *Orientalia Suecana 17*. 165-172.

Csató, Éva Á. (2010). "2010. Report on an Uppsala workshop on Karaim studies". *Turkic Languages 14*. 261-282.

Csató, Éva Á. (2011). "A typological coincidence: Word order properties in Trakai Karaim biblical translations". In: Rona, Bengisu & Erguvanlı-Taylan, Eser (eds.) *Puzzles of language. Essays in honour of Karl Zimmer.* (Turcologica 86.) Wiesbaden: Harrassowitz. 169-186.

Csató, Éva Á. (2012a). "On the sustainability of inflectional morphology". In: Johanson, Lars & Robbeets, Martine (eds.) *Copies versus cognates in bound morphology*. (Brill's Studies in Language, Cognition and Culture). Leiden & Boston & Tokyo: Brill.

Csató, Éva Á. (2012b). "Modal categories in Karaim: A case of complex contact morphology". In: Otsuka, Hitomi & Stroh, Cornelia & Urdze, Aina (eds.). *More morphologies. Contributions to the Festival of Languages, Bremen 17 Sep 7 Oct, 2009.* (Diversitas Linguarum 35.) Bochum: Brockmeyer. 121-131.

Csató, Éva Á. (in print, a). "Spracherhalt und Kontinuität in den karaimischen Gemeinden". In: Erdal, Marcel (ed.) *Akten der 6. Deutschen Turkologenkonferenz mit dem Rahmenthema "Kontinuität und Erneuerung in der Turcia" an der Johann Wolfgang Goethe-Universität. Frankfurt am Main, 23.–26. Juli 2005.*

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL/139.2

Csató, Éva Á. (in print, b). *189. Karaim*. In: Müller, Peter O. & Ohnheiser, Ingeborg & Olsen, Susan & Rainer, Franz (eds.) *Word formation. International handbook of the languages of Europe.* (Handbooks of Linguistics and Communication Science, HSK). Berlin: de Gruyter.

Csató, Éva Á. & Johanson, Lars (1996). "Zur Silbenharmonie des Nordwest-Karaimischen". *Acta Orientalia Hungarica* 48, 329–337.

Csató, Éva Á. & Johanson, Lars (2009). "Kuzeybatı Karaycasında Hece Uyumu Üzerine". In: Yılmaz, Emine & Eker, Süer & Demir, Nurettin (eds.) Articles on Turcology. Festschrift to commemorate the 80th anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's birth. *International Journal of Central Asian Studies* 13. Seoul. 137–148.

Csató, Éva Á. & Nathan, David (2002). *Spoken Karaim. Multimedia CD-ROM*. Tokyo University of the Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies.

Csató, Éva Á. & Nathan, David (2003). "Multimedia and the documentation of endangered languages". In: Peter K. Austin (ed.) *Language documentation and description 1.* London: Hans Rausing Endangered Languages Project. 73–84.

Csató, Éva Á. & Nathan, David (2007). "Multiliteracy, past and present, in the Karaim communities". In: Austin, Peter K. (ed.) *Language documentation and description* 4. London: Hans Rausing Endangered Languages Project. 207–230.

Dubiński, Aleksander (1994). *Caraimica. Prace Karaimoznawcze*. Warszawa: Dialog.

Firkavičiūtė, Karina (2001). *Liturgical music of Lithuanian Karaims.* PhD thesis. Vilnius: Lithuanian Academy of Music.

Firkavičiūtė, Karina (2003). "The musical heritage of Lithuania's Karaims". In: Polliack, Meira (ed.) *Karaite Judaism. A guide to its history and literary sources*. Leiden & Boston: Brill. 855–871.

Firkovičius, Mykolas (ed.) (1989). *Karaj jyrlary.* Vilnius.

Firkovičius, Mykolas (ed.) (1993). *Karaj koltchalary*. Vilnius.

Firkovičius, Mykolas (ed.) (1994). *David' bijniń machtav čozmaxlary*. Vilnius.

Firkovičius, Mykolas (1996). *Mień karajče ürianiam*. Vilnius.

Firkovičius, Mykolas (ed.) (1998-1999). *Karaj dińliliarniń jalbarmach jergialliari 1-2.* Vilnius: Karaim Religious Community in Lithuania.

Firkovičius, Mykolas (ed.) (2000). *Šelomonun mašallary.* [= Türk Dil Kurumu Yayınları 771] Ankara: Türk Dil Kurumu.

Harviainen, Tapani (1997). "Signs of new life in Karaim communities". In: Sabour, M'hammed & Vikør, Knut (eds.) *Ethnic encounter and culture change. Papers from the Third Nordic Middle East Conference on Middle Eastern Studies, Joensuu*, 1995. [Nordic Research on the Middle East 3.] Bergen: Nordic Society for Middle Eastern Studies. 72–83. <http://www.hffak.uib.no/Institutter/smi/pajlHarviainenD .html>

Harviainen, Tapani (2003a). "The Karaites in Eastern Europe and the Crimea: An overview". In: Polliack, Meira (ed.) *Karaite Judaism. A guide to its history and literary sources.* (Handbook of Oriental Studies. Handbuch der Orientalistik. The Near and Middle East. 73.) Leiden & Boston: Brill. 633–655.

Harviainen, Tapani (2003b). "The Karaites in contemporary Lithuania and the former USSR". In: Polliack, Meira (ed.) *Karaite Judaism. A guide to its history and literary sources.* (Handbook of Oriental Studies. Handbuch der Orientalistik. The Near and Middle East. 73.) Leiden & Boston: Brill. 827– 854.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TU-1139.8

Harviainen, Tapani (2003b). "Abraham Firkovich". In: Polliack, Meira (ed.) *Karaite Judaism. A guide to its history and literary sources.* (Handbook of Oriental Studies. Handbuch der Orientalistik. The Near and Middle East. 73.) Leiden & Boston: Brill. 875–892.

Harviainen, Tapani (2007). "Marriage contracts and items of dowry among the Karaims in Eastern Europe". *Studia Orientalia* 101, 61–83.

Johanson, Lars (2002). *Structural factors in Turkic language contacts.* [With an introduction by Bernard Comrie.] London: Curzon.

Johanson, Lars & Éva Ágnes Csató (eds.) (1998). *The Turkic languages*. London, New York: Routledge.

Kobeckaitė, Halina (1994). "Lithuanian Orient: its roots and researches". In: *Kipčiaku Tiurku Orientas Lietuvoje.* Vilnius: Danielus. 24-28.

Kowalski, Tadeusz (1929). *Karaimische Texte im Dialekt von Troki.* Krakow: Polish Academy of Sciences.

Kowalski, Tadeusz (1996). *Karayım lehçesi sözlüğü.* Translated and edited by Kemal Aytaç. Ankara: Engin.

Musaev, Kenesbaj M. (1964). *Grammatika karaimskogo jazyka. Fonetika i morfologija.* Moskva: Nauka.

Musaev, Kenesbaj M. (2004). *Sintaksis karaimskogo jazyka.* Moskva: RAN.

Polliack, Meira (ed.) (2003). *Karaite Judaism. A guide to its history and literary sources.* Leiden & Boston: Brill.

Pritsak, Omeljan (1959). "Das Karaimische". In: Deny, Jean et al (eds) *Philologiae turcicae fundamenta 1.* Wiesbaden: Steiner. 318-340.

Zajączkowski, Ananiasz (1932). "Les suffixes nominaux et verbaux dans la langue des karaïms occidentaux". Krakow: Polska Akademija Umiejetności.

Zajączkowski, Ananiasz (1961). *Karaims in Poland: History, language, folklore, science.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. La Hague & Paris: Mouton & Co.

Zajączkowski, Ananiasz (1964). "Die karaimische Literatur". In: Baxin, Louis (ed.) *Philologiae turcicae fundamenta 2.* Wiesbaden: Steiner. 793-801.

Zajączkowski, Włodzimierz (1990). "The Karaites in Eastern Europe". In *Encyclopaedia of Islam.* 1990. Leiden: Brill. 608-609.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tu/139.8

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
Türkiyat Araştırma Merkezi

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

BEŞİNCİ MİLLETLER ARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ

İstanbul, 23-28 Eylül 1985

Tebliğler

I. TÜRK DİLİ

cilt 2

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1987

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

BUGÜNE KADAR AZ TANINAN HÂREZM TÜRK EDEBÎ DİLİ VE ÖZELLİKLERİ (1920 - 1924)

Timur KOCAOĞLU

Türkistan yâni Orta Asyanın Türk kültür tarihi bakımından en ilgi çekici bölgelerinden biri şüphesiz Hârezm'dir. Ceyhun ırmağı (Amuderya, öküz, oxus)'nın Aral gölüne döküldüğü yerin etrafında tâ Miladdan Önce 6. ve 7. nci asırlardan itibaren tarihte önemli bir yerleşme ve kültür merkezi olarak bilinmeye başlayan Hârezm bölgesi Hive ve Ürgenç gibi çok eski şehirlere de sahiptir. Tarihte Türkistan'da kurulan çeşitli devletlerin idâresi altında kalan Hârezm bölgesinde 17. nci asır başlarından 1920 yılına kadar Hive Hanlığı hüküm sürmüştür. 1873 yılında Hive Hanlığı dış işlerinde bağımsızlığını kaybederek Çar Rusya'nın tâbiliği altında varlığını devam ettirmeye çalıştı. «Genç Hiveliler» adlı islahat taraftarları Rus Kızıl Ordusunun da yardımıyla 1 Şubat 1920 tarihinde Hive Hanlığını ortadan kaldırarak yerine Hârezm İçtimâyî Şuralar Cumhuriyeti'ni kurdular. Bu cumhuriyet ise 29 Eylül 1924'te ortadan kaldırılarak, Hârezm toprakları yeni kurulan Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile Karakalpakistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında paylaştırıldı[1].

1920 ile 1924 yılları arasında Hârezm Cumhuriyeti'nde *İnkılâb Kuyaşı* (İnkilâp Güneşi) gibi gazete ve *Kızıl Hârezm* ve *Maârif* gibi dergilerin çıktığı ve pek çok ders kitapları ve çeşitli eserlerin basıldığı bilinmekle birlikte, bu neşriyatın dil özellikleri üzerinde bugüne kadar ne Sovyetler Birliği'nde, ne de başka ülkelerde bir araştırma yapılmıştır.

Zâten, 1910 ile 1940 yılları arasındaki 30 yıllık devir içinde Türkistan'da dil sahasındaki gelişme ve değişiklikler henüz lâyıkiyle araştırılıp incelenmiş değildir.

1 Hive Hanlığı ve yerine kurulan Hârezm Cumhuriyeti'ndeki önemli tarihî ve siyasî olaylar hakkında etraflı bilgi edinmek için şu esere başvurmak gerekir : Dr. Baymirza Hayit, *Türkistan : Rusya ile Çin Arasında* (İstanbul : Otağ Yayınları, 1975), 100-106, 170-177, 267-274. Hârezm Cumhuriyeti'nin Batı Türkistan'daki yeri ve sınırları için bu tebliğin sonundaki haritaya bakınız.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

Buhara Cumhuriyeti ile Türkistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti idâresi altındaki yerlerde bugünkü Özbek Türkçesine yakın bir «edebî dil» kullanılıyordu. Hârezm Cumhuriyeti'nde ise, Buhara ve Türkistan Cumhuriyetlerinde kullanılan Özbek «edebî dili»nden oldukça farklı bir Türk «edebî dili» geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bunu, 26 Mart 1921 tarihinde Hive'de yazılmış ve ancak 1925'te Moskova'da basılmış bir eserden öğreniyoruz. Bu eser Hârezm Devlet Neşriyatı tarafından yayınlandığı için elbette o sıralar Hârezm'de kullanılmakta olan «edebî dil»de yazılmıştır. Hârezm Cumhuriyeti'nde yazılmış ve basılmış başka eserler elimize geçtiği zaman, Hârezm Cumhuriyeti'ndeki «edebî dil» meselesi daha bir açıklığa kavuşacaktır[2]. Bu tebliğde, elimizdeki *Hârezm Musikî Tarihçesi* adlı eserin «edebî dil»ini inceleyerek, bu Türk edebî dilinin o sıralarda Buhara ve Türkistan Cumhuriyetleri'nde kullanılmakta olan ve «Özbekçe» diye adlandırılan Türk edebî dilinden oldukça farklı dil özelliklerine işâret edeceğiz.

Söz konusu edilen *Hârezm Musikî Tarihçesi* adlı eser Molla Bekcan Rahmanoğlı ve Muhammed Yusuf Divânzâde adlı Hivenin tanınmış iki şahsiyeti tarafından yazılmıştır. 1925 tarihinde Arap harfleriyle basılan bu eser 52 sayfadan ibârettir[3].

Bu eser dil açısından incelendiği zaman, hem o sıralar Türkistan'ın diğer bölgelerinde kullanılmakta olan «Özbek» Türkçesi hem de bugünkü Özbek Türkçesinden şu farklı özelliklerle ayrıldığı anlaşılmaktadır :

1. Hârezm Türkçesinde* Oğuz Türkçesi dil unsurları Özbek Türkçesine nazaran daha çoktu.

2. Hârezm Türkçesinde arkaik (eski) kelimeler sayısı Özbek Türkçesinden daha fazlaydı.

3. Hârezm Türkçesinin gramer yapısı, Özbek Türkçesininkine nisbeten daha arkaik şekillere sahipti.

Hârezm Türkçesinin yalnız Özbek Türkçesinden değil, aynı zamanda Türkistan'daki diğer Türk edebî dilleri olan Türkmen, Kazak, Uygur,

---

2 Hârezm Cumhuriyeti'ndeki gazete, dergi ve kitap yayınları bugün Hive, Taşkent, Leningrad kütüphanelerinde mevcut olsa da, onları elde ederek incelemek bu tebliğ yazarı için henüz mümkün olmadı.

3 Bu eseri Profesör Tahir Çağatay'ın 27 Eylül 1984 tarihinde vefatından sonra Ankara'da şahsî kütüphanesinde buldum. Bu eserin bir kopyasını çıkarmama izin veren sayın Profesör Saadet Çağatay'a burada bir kere daha teşekkürlerimi sunarım.

* Bu tebliğ boyunca kolaylık olsun diye elimizdeki eserin edebî dili için «Hârezm Türkçesi» tarimi kullanılmaktadır.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.9

Karakalpak ve Kırgız Türk lehçelerinden farklı olan dil özelliklerini bu üç grup içinde ayrı ayrı inceleyelim :

1. OĞUZ TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ :

Elimizdeki eser metninde Özbekçe ve diğer bütün Doğu Türkçesi lehçelerine aykırı olarak, bâzı kelime başındaki ve ortasındaki «t» konsonantları «d», «k» konsonantları ise «g» harfleriyle yazılmışlar :

Hârezm Türkçesi :	*Özbek Türkçesi :*	*Türkmen Türkçesi :*	*Türkiye Türkçesi :*
(bu) doğruda بو دوغروده	(bu) toğrıda	(bu) doğruda	(bu) konuda
ad آد	at	ât	ad
adamak آداماق	atamak	ât dakmak	adlamak
gördük گوردوك	kördik	gördük	gördük

Ancak bâzı kelimelerde «t» ve «k» konsonantları aynen Doğu Türkçesindeki gibi kullanılmıştır :

Hârezm Türkçesi :	*Özbek Türkçesi :*	*Türkmen Türkçesi :*	*Türkiye Türkçesi :*
étilüb ايتولوب	étilib	édilib	edilip, edilerek
kéçirgen كيجرگەن	kéçirgen	géçiren	geçirmiş

Hârezm Türkçesinde datif eki Oğuz Türkçesindeki lehçelerde olduğu gibi «-a» ve «-e» şeklindedir. Bu bakımdan Özbekçe ve diğer Doğu Türkçesi lehçelerinden ayrılır :

Hârezm Türkçesi :	*Özbek Türkçesi :*	*Türkiye Türkçesi :*
kitabçamız-a كتابچەمزە	kitabçamız-ga	kitapcığımız-a
nezâretin-e نظارەتنە	nezâreti-ge	nezâretin-e
sorağları-n-a سوراغ رينە	sorağları-ğa	soruları-n-a
bizler-e بزلەرە	bizler-ge	bizler-e
inilerimiz-e اينى لەريمزە	inilerimiz-ge	kardeşlerimiz-e

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

Hârezm Türkçesinde bu Oğuz Türkçesi özellikleri yanında bir de hem Oğuz Türkçesinden hemde Özbek Türkçesinden farklı ve Kıpçak Türkçesine benzeyen kelimeler kullanılmıştır. Bunlardan biri *işek* kelimesidir :

Hârezm Türkçesi :	*Kazak/Karakalpak Türkçeleri :*	*Özbek Türkçesi :*	*Türkmen Türkçesi :*	*Türkiye Türkçesi :*
işek ایشاك	işek	içek	içege	bağırsak

2. ARKAİK (ESKİ) KELİMELER :

Elimizdeki eser metninde hem 1920'lerdeki hem de bugünki Özbek Türkçesi «edebî dilinde» kullanılmayan arkaik kelimeler geçmektedir. Bu kelimelerin çoğu 14 ve 16. ncı yüzyıl arasında yazılmış Çağatay edebî metinlerinde ve hatta daha eski Orta Asya Türk edebî eserlerinde *(Divanü Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig)* geçen kelimelerle imlâ ve fonetik bakımından aynıdır :

Hârezm Türkçesi :	*Özbek Türkçesi :*	*Türkiye Türkçesi :*
1. yazğuçı یازغوچی	yazuvçı	yazar
2. acun ئاجون	dünya	dünya
3. sorağ سوراغ	sorak, sevâl	soru
4. oḫşarlı اوخشارلی	muvâfık, kerekli	uygun, gerekli
5. tafmak تافماق	tapmak	bulmak
6. yarum یاروم	yarım	yarım, buçuk
7. oñuşuk اونکوشوق	mai'şet	geçim, mai'şet
8. ferde فەردە	perde	perde
9. aşak آشاق	ast, pest	aşağı
10. nüfuz adıkkan نوفوز آدیققان	tanılğan, meşhur bolğan	tanılmış, meşhur olmuş
11. igerüb ایگەروب	yığıb, terib	toplayarak, yığarak
12. birlenci برلانجی	birinçi	birinci
13. yedilenci یدیلانجی	yettinçi	yedinci

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.9

Yukarıdaki kelimelerden 10. uncu sıradaki adık- fiili «meşhur olmak, adı çıkmak» anlamındadır ve «nüfuz aldık-» birleşik fiili de «nüfuz arttırmak, tanılmak» anlamında kullanılmıştır. Bu «adık-» fiilini 11. nci yüzyıldaki *Kutadgu Bilig* metninde de «meşhur olmak, ismi yayılmak» anlamında rastlamaktayız (adık- < atık-)[4] :

2338 negü tir ATIKMIŞ yağıçı eşit
bu söz eştip ötrü özüngke iş it
(ADI DÜNYAYA YAYILMIŞ MEŞHUR harp adamı ne der, dinle; bu sözü dinle ve ona göre hareket et).

Metnimizde «birinci» ve «ikinci» gibi umumî Türk sıra sayı sıfatları yanında, onların daha çok «birlenci» «yedilenci» gibi şekilleri kullanılmıştır (yukardaki cetvelin 12. ve 13. üncü sıralarına bakınız). Özbek Türkçesinin ancak bâzı ağızlarında «birlemçi» (birinci) şeklini görmekteyiz ve bu şekildeki sıra sayı sıfatları Özbek edebî dilinde hiç kullanılmamıştır. Türkmencede de bulunmayan bu şekle, ancak Karakalpak Türkçesinin güney-batı ağızlarında ve eski edebî eserlerde rastlanır :

birlenşi (Karakalpak ağızları)[5]
birlemçi (Özbek ağızları)[6]
törtlençi (*Tefsir*, 13-14. üncü asır?, 76b)[7]
ikkilençi (Rabguzi, *Kıssasu'l-enbiya*, 1310, Abülgazi Bahadurhan, *Şecere-i Terâkime*, *Şecere-i Türk*, Nevâyî, *Mahbubu'l-Kulub*)[8]

Radloff da sözlüğünde, «birlençi» şeklindeki sıra sayı sıfatının Doğu Türkistan Türkî (Uygur Türkçesi) ağızlarında, Sart (Şehir Özbek ağızları, 19. uncu yüzyıl) ve Türkmen ağızlarında (?) geçtiğini zikrediyor[9].

3. ARKAİK GRAMER ŞEKİLLERİ :

Elimizdeki eser metninde ancak 14. üncü yüzyıl veya daha eski edebî metinlerde rastladığımız çeşitli fiil eklerinin yuvarlaklaşmış şekilleri bolca kullanılmıştır :

---

4 Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, I (İkinci Baskı), Ankara 1979; *Kutadgu Bilig*, II, Ankara, 1959; *Kutadgu Bilig*, III, İstanbul, 1979.

5 Baskakov, *Karalpakski yazık*, II, 1952, s. 228-229.

6 *Özbek Tilining İzahlı Lügati*, Cilt I, 1981; *Özbek Tili Grammatikasi*, I, Taşkent, 1975, s. 330.

7 ve 8 G. Abdurahmanov, Ş. Şukurov, *Özbek Tilining Tarihî Grammatikası*, Taşkent, 1973, s. 83.

9 Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, IV, 1911 (1960), s. 1756.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk /139.9

Hârezm Türkçesi :	*Özbek Türkçesi :*	*Türkiye Türkçesi:*
ayta alamuz آيته آلاموز	ayta alamız	söyliyebiliriz
körsete almaduk كورسه‌ته آلمادوق	körsetâlmadık	gösteremedik
hallardur حال‌لاردور	hallerdir	hallerdir
yasatur irdi ياساتور ايردى	yasatır idi	düzenler idi yapardı
kılub قيلوب	kılıb	ederek, kılarak
étilüb ايتولوب	étib	ederek
yetüştüredürler يه‌توشتوره‌دورلار	yetiştiredirler	yetiştirirler
özgerüş اوزگه‌روش	özgeriş	değişme

Elimizdeki eser metninde bir çok eklerin ve kelimelerin de modern Türk lehçelerinde görülmeyen eski şekillerinin kullanıldığını görüyoruz :

Hârezm Türkçesi :	*Özbek Türkçesi :*	*Türkiye Türkçesi:*
yañadan يانكادن	yañiden	yeniden
alarnıñ آلارنيك	ularnıñ	onların
ançaklı آنجاقلى	ançayın, ançaki	onca, o kadar
ayruça آيروچه	ayrıça	ayrıca
sanduk صاندوق	sandık	sandık
başlanğuçıdın باشلانغوچيدين	başlanğıçdan, başıdan	başlangıcından
bile بيله	bilen, ile	ile
kim كم	ki	ki
yolunda يولونده	yolıda	yolunda

Bugün tebliğimize ayrılan zaman sınırı içerisinde sözü edilen eser metninde Özbek Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinden farklı dil özelliklerinin hepsini incelemek mümkün değildir. Biz burada sadece birkaç ör-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

nekle bu metindeki «edebî dil»in kendisine hâs özelliklerine işâret etmekle yetindik. Bu eserin dil ve üslûp açısından diğer Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı incelenmesini başka bir araştırma yazısına bırakarak, sonuç olarak şu noktaları şimdilik ihtiyatla belirtelim :

1. 1921 yılında Hive şehrinde yazılıp, 1925'te basılan *Hârezm Musikî Tarihçesi* adlı eserde hangi sebeplerden o zamanki Özbek Türkçesinden farklı ve Hârezm bölgesi halk ağızlarına dayalı bir «edebî dil» kullanılmıştır?

2. Bu eserin «edebî dil»i ile 1920-1924 tarihleri arasında Hârezm Cumhuriyetinde neşredilmiş gazete, dergi ve kitapların «edebî dil»i aynı mıydı?

3. Eğer 2. soruya verilen cevap «evet» ise, bu, Hârezm Cumhuriyeti'nde, Türkistan'ın diğer bölgelerinde (Buhara Cumhuriyeti ve Türkistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti) kullanılmakta olan Özbek Türkçesinden ayrı bir «edebî dil» yaratma teşebbüsünün mevcut bulunduğunu göstermektedir.

4. «Hârezm Türkçesi» diye adlandırabileceğimiz bu «edebî dil» Hârezm Cumhuriyeti'nin 1924 yılında ortadan kaldırılması ile birlikte son bulmuştur. Hârezm bölgesindeki yerleşik halk bugün artık Özbek Türkçesini «edebî dil» olarak kullanıyor.

5. Bu konuda daha fazla bilgiye sahip olabilmek için şüphesiz 1920 ile 1924 yılları arasında Hârezm Cumhuriyeti'nde yayımlanmış gazete, dergi ve kitapların dil açısından incelenmesi gereklidir. Sovyet Türkologları Hârezm Cumhuriyeti'ndeki yayınlar hakkında toplu bir bibliyografya ve bu yayınlardan seçilmiş metin örneklerini içinde toplayan bir antoloji hazırlarlarsa, Hârezm Cumhuriyeti'ndeki «dil meselesi» böylece aydınlığa kavuşmuş olur.

6. Elimizdeki eserin «edebî dil»nde, Karluk, Oğuz, Kıpçak Türk lehçeleri dil özelliklerinin oldukça karışık bir halde yanyana bulunması, Hârezm bölgesinin etnik yapısıyla açıklanabilir :

Hârezm bölgesine çok eski çağlardan beri çeşitli Türk boyları gelip yerleşmişlerdir. Bu yüzden, gerek Hive Hanlığı ve gerekse Hârezm Cumhuriyeti'nin şehir ve köylerindeki yerleşik halkı belli bir Türk boyuna mensup göstermek 1900 yılları başında oldukça zordu. Bâzı Sovyet kaynaklarının verdiği bilgiye göre, 62 bin 200 km²'lik bir sahaya sahip Hâ-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

rezm Cumhuriyeti'nde 1920 yılında 500 bin kişi yaşıyordu ve bu nüfusun yüzde 64.7'sini Özbekler, yüzde 26.8'ini Türkmenler, yüzde 3.8'ini Karakalpaklar ve yüzde 3.4'ünü ise Kazaklar teşkil etmekteydi[10]. Ancak, Hârezm halkının yüzde 64.7 çoğunluğunu teşkil ettiği belirtilen Özbekler, tabiî ki çeşitli asırlarda bu bölgeye yerleşmiş Türk boylarının karışımından meydana gelen şehir ve köy halkıydı.

Her hâl-ü-kârda, Hive Hanlığının son devirleri (1850-1920) ile Hârezm Cumhuriyeti devrinde (1920-1924) yazılmış ve basılmış eserlerin dil açısından incelenmesi Türkoloji için oldukça önemli bir araştırma sahasıdır[11].

10 *Özbek Sovet Entsiklopediyası*, Cilt 12 (Taşkent, 1979), s. 370.

11 Ekte *Hârezm Musikî Tarihçesi*'nin önsözü (Arap yazısıyla asıl metninin tıpkıbasımı ve transkripsiyonu) sunulmaktadır.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

یازغوچیلاردەن:

بوخارا خلق شورالار جومهوریەتی خلق معاریف نظارەتی نڭ 1923 نجی یلی 18 نجی دیکابر تاریخلی خارەزم ایجتیماعی شورالار جومهوریەتی نیڭ معاریف نظارەتنە شرق موسیقی مەدەنیەتی خصوصیاغی قیلغان سوراغلارینە اوخشارلی جوابلار تاپماق ایشینی نظارەت طرەفندەن بزلرە تاپشورلغان ایدی. بو دوغرودە کوبگنە مراجعەت قیلغان بولساقدە زەمان وە مەکان خارەزم موسیقیسینی ایلك باشلانوچیدین توتوب مفصال روشدە معلومات وە جوجدلەریغنا ماقام مناسەدە قیلمادی. شونداق بولسادە کوبنە اورگنج دوغروسیداغی تاریخی حیکایەت وە قاری موسیقی شناسلاردەن آلنغان معلوماتمز وە هەمدە اوزلەریمزنیڭ کوبدەن بویان ییغنالغان شوداتیمز بیلە خارەزم چیزغلارینە سویەنیب گنە اوشبو کیتابچنی قارالدوق. هر نە قەدەر بیزلەرنڭ اورتاغە چقارغان بو کیتابچەمز خارەزم موسیقیسی تاریخی اوچون بوتکول برنرسە بولماسەدەم موندەن یاروم عاصر بورونداغی: خارەزم موسیقی احوالیدەن خیلیغنە معلومات بارلیقینی آیتە آلامز، یالغز شول یری باردورکم بزلرنیڭ یازغان بو کیتابچەمزە تدنسوف کیم دوتار، سورنای ناغمەلاریدەن. برپارە ناغمەلارنی کورسدتە آلمادوق. کیتابنڭ موحتەویاتی. خارەزم موسیقیسی کیچرگدن احوالی، مقاملارنیڭ تقسیمات وە اوصوللاری وە ترجمە حاللاردور.

کیتابچەمزنڭ آدینی **خارەزم موسیقی تاریخچەسی** دیب آداماقنی اوخشارلی گوردوك. طبیعی دورکم خارەزم موسیقیسی یولدنە ایلك یولە یازیلغان نرسە بولغانیدن قیلغان یانگیلش لیقلاریمیزنی برادرلیك یوزدسیدین بزلارە بیلدورگدن آغا اینیلریمزە قوللوقلاریمزنی سوزوب قورولنچلقمزنی بیلدیرەکنی اوزلاریمزە بر بورچ اورنیدە سانایمز.

یازغوچیلار:

موللا بیکجان رحمان اوغلی.
محمد یوسف دیوان اوغلی.
1924 - 20 نجی مارت.
مراقیو 1312 هـ - 5 نجی ... یلی.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

YAZĞUÇILARDAN :

Buḫara Ḫalḳ Şurâlar Cumhuriyeti Ḫalḳ Ma'ârif Nezâretiniñ, 1923-inci yıl 18-inci Noyabr tariḫli Ḫarezm İctimâ'î Şurâlar Cumhuriyeti'niñ, Ma'ârif Nezâretine şarḳ mûsiḳî medeniyeti ḫusussıdağı ḳılğan soraģlarına oḫşarlı cevâblar tafmaḳ işini Nezâret tarafından bizlere tapşurılğan édi. Bu doğruda köpgine murâca'ât ḳılğan bolsaḳ da zemân ve mekân Ḫârezm mûsiḳîsını eñ, başlanğuçıdın tutub mufassal revişde ma'lumât ve huccetlerigine mâḳâm musâ'ede ḳılmadı. Şundaḳ bolsa da köhne Örgenc doğrusıdağı tariḫî hikâyet ve ḳarrı mûsiḳî-şunâslardan alınğan ma'lumâtımız ve hem de özlerimizniñ, köpden buyan yığnalğan şehûdâtımız bile Ḫârezm çızığlarına süyenibgine uşbu kitabçanı karaladuk. Her ne kadar bizlerniñ, ortağa çıkarğan bu kitabçamuz Ḫârezm mûsiḳîsi tariḫi üçün bütkül bir nerse bolmasa hem mundan yarum 'âsır burundağı Ḫârezm mûsiḳî ahvâlıdan ḫeyligine ma'lumât barlığını ayta alamuz ,yalğuz şul yeri bardur kim bizlerniñ, yâzğan bu kitabçamıza teessüf kim dutar, surney nağmeleriden bir pâre nağmelerni körsete almaduḳ. Kitabnıñ, muhteviyâtı Ḫârezm mûsiḳîsi keçirgen ahvâlı, mâḳâmlarnıñ taḳsimât ve usulları ve tercüme-i hâllardur.

Kitabçamızınıñ, adını Ḫârezm Mûsikî tariḫçesi déb adamaḳnı oḫşarlı gördük. Tabi'îdur kim Ḫârezm mûsiḳîsi yolunda ilik yola yazılğan nerse bolğanıdan ḳılğan yañılışlıḳlarımıznı birâderlik yüzesidin bizlere bildürgen ağa inilerimize ḳulluḳlarımıznı sunub ḳuvançlıḳımıznı bildirmekni özlerimize bir borç ornıda sanaymız.

Yazğuçılar :
Molla Békcân Rahmân oğlı
Muhammad Yusuf Divân oğlı
1921, 26-ncı Mart.
(Muvâfıḳ: H. 1342, 5-inci Hemel)
Hive, Sıçan yılı.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.9

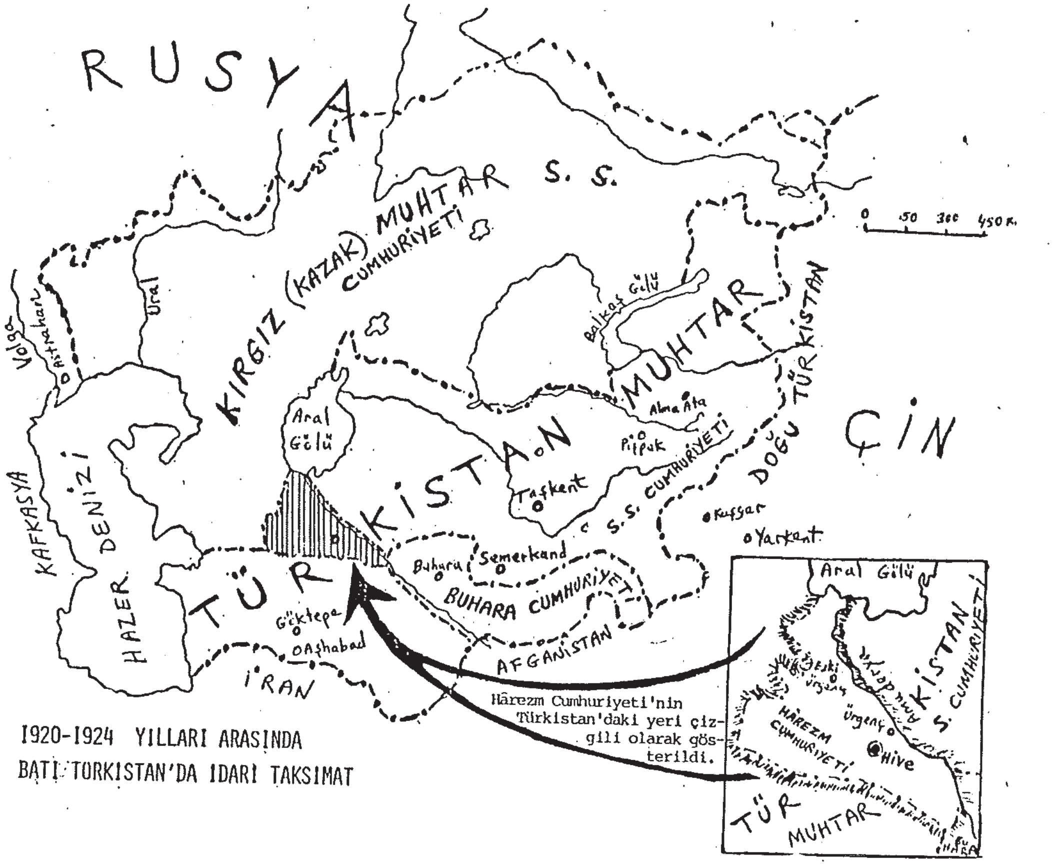

1920-1924 YILLARI ARASINDA
BATI TÜRKİSTAN'DA İDARİ TAKSİMAT

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

789

Cholpan *Oyghanish* Tashkänt, Torkistan Jomhoriyatining Däwlät Näshriyati 1922
40 p Arabic alphabet 789

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

شەرق ئۈچۈن.

بوزۇلغان ئولكەگە ـ ئەمەلنڭ ئولگۈمى ـ
يانغن ـ طوفان ـ گيليورسك (عوسمانليچا).

جەھان فاتىحلارى چەنگەلىدە ئىزيلىب
ياتقان شەرق ئولكەلەرىگە باغشلانادر

TK/139.10

چولپان

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

بولاقلار

(شیعرلەر توپلامی)

СБОРНИК СТИХОТВОРЕН

„КЛЮЧИ“

НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫК

تورکستان جمهوریه تینك دولت نشریاتی.
ТУРКЕСТАНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО.

مین ئونی خەیالی، تاتلی بر سیۆش،
ئیلاهی بر موحەببەت، عیشق بیلەن سیۆدم؛
بیش یل!.. شونك ئوچون بیش یل ئیڭلەیش،
یانش، کۆیشلەرم.. ئاه، ئیندی بلدم.

ئاه، ایندی بلدم،کم بارچاسی خەیال،
بارچاسی بر تاتلی، راحەت نوش ئیکەن!
کیت، یوقال کوزمدەن حەقیقەت، یوقال،
باغرمغا باتماقدا ئاغولی تکەن!

چندەندە مین بوکون یالغزمی قالدم؟
چندەندە ئو ئوتلی سیۆگی بتدیمی؟
چندەندە تورمشدان ئاغزمی ئالدم؟
چندەندە ئومیدم بوتکول کیتدیمی؟

چندەندە کوکلمدە سیۆگی ئوتلاری،
چاغسز ئوچب قالغان شەمدیك اوچدیمی؟
چندەندە کەعبەمنك سەنم، بوتلاری
کول پارچا–بولدیمی، بوتکول کوچدیمی؟

چندەندە مین بوکون سیۆمەسمی بولدم؟
چندەندە موحەببەت ئوتیمی سوندی؟
چندەندە مین بوکون تکەنمی یولدم؟
کوکلم بو ئالدانشغا، ئاه، قاندای کوندی؟

سیۆگمنك یاشاشی بر یلمی ایدی؟
«غۆرۆ» ئیتب اوتکوچی بر بیلمی ئیدی؟

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.15

عثمانلیچە:

عشق

(عینا)

ئیلك اول گوزیمی عشق ایلە ئاچدم،
عشقك مەیداننە قانیمی ساچدم،
عشقسز تولکەلەردەن ئو ئاندا قاچدم،
نە زمان باغلادم زنار عشقی.

عشق دیبە ئایرلدم دیندەن، ئیماندان،
ئاگلامام هیچ بر شەی انیصاف، وجداندان،
عشقە سجدە ئیتدم، بولدم ئو ئانداڭ،
نە زمان قتل ئیتدم کفار عشقی.

جنت بەنم ایچون قورو صحرا ادر،
عشقك صحرا اسی،کم باڭا ما ٔوادر،
عکسنی سەن باڭا نە قادار قاندیر،
قانمام، چونکی بولدم گلزار عشقی.

عشقك میدانندە بر پەهلوانم،
بر محشر قوپاریر هەر داملا قانم،
نە بۆیۆك بەنم، باق، عشقە ایمانم:
یەرە دیز چوکدردم جبار عشقی،

ГЕЛ ЗР 7

بەن عشقنڭ ملكنە يگانە خاقان،
باڭا بوبون ئيگەر بالجملە سلطان،
ايناىبر ئوردوما شويلە بر باقان:
كورەنجە صف بستە اشجار عشقى.

سويلەركەن ديللەرم نە يامان سيزلار،
بازاركەن قلمم نەحزين ئاغلار،
سادەدل بونلەردەن نە معنى ئاڭلار،
بيلمەز ئوج ئوندوغن اظهار عشقى..

بتدى!

بير قولىڭنى، شو نترەگەن قولم بيلەن سوك دەفعە
بر قساين، سوڭرا تارتق ئوقوللارغا نيگمەك يوق،
كوزلەرڭنى سوك مەرتەبە نوشور خرە كوزمگە؛
كوكرە گمگە كريكلەرڭ سوك مەرتەبە تانسۇن ئوق.

كوكيمزدە هەنوز ئەچمەى قاراب نورغان يۆلدوزنڭ
كور يوزينى، ئايريلقنڭ كوزى بيلەن سارغايغان..
سين كبتمسەن، يولدوز ئوچەر، يالغزلقدا تاشلانغان
ئوكسوگكگەيات بيرمەس باغدۆلارى كۆندوزنڭ...

بير قولىڭنى، سوك مەرتەبە يالغزقالغان ئوكسۇكە،
ئات ئوقڭنى سوك مەرتەبە، ئەلەم ئوزكەن كوكسمگە!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ٤٤/139.10

عیشق یولی

(ایرکن شیعر)

سەبرنڭ کاسەسی تولغاندر،
بو آغر آیریلق تویدرغان،
آه، قانچا عەزابلەر بولغاندر،
گوزەلم، حەبەرڭ بولماغان!

اچ آخر، آچغل، کم کوکسکنی:
بر نەفەس اوزمنی اۆزنوتای؛
او نوتماق بوتونلەی «اوزلك»نی،
آه، شوندەن نەجاتنی مین تاپای.

کیچەلەر.. کیچەلەر آه سانسز وە آیسز
بر کیچە مینگە حوددە بریلدر.
قایتارب ئەیتەلەر: «کیچەلەر-رونیاسز-
الدڭدا...» کوب آغر بر یولدر!

ئەی دەرویش، بو یولدا بر گینه بواچی -
کیتەبیر، بر کونی سوگیگه بیتەرسین!..

کیت!

کیت، کوزمنی آلداغوچی خائن نور،
کیت، آلاولی چزیغمدان ناری یۆر!
کیت، زەهەرلی قزغالداقنی ارغتما
کوڭلمدەگی سوك اومیدنی یوق ایتمه..
کیت، ایلاهی ویجدانمنی بولغاما،
بوتلەر بیلەن تیگەرەمنی چولغاما،
کیت، ئەی توقوز پەری، کوزلی قارا قوش،
یبقق بولغان کو کرە گمدەن چیتدە اوچ!
کیت، سیوگمنڭ اولوغ یاوی کورنمه،
اعنەت ساچب یانلارمدا یورونمه.

یسکی دوستلار یول آداشب اولدیلەر،
یەنگی دوستلار بونڭ اوچون کولدیلەر،
یەنگی یولغا آیاق باسمای، توحتاسام،
بو یوللاردا قوتولشلق یوق دیسەم،
سین اول چاقدا قایسی یولغا سالاردڭ؟
غەلا کەندەن قاندای تارتب آلاردڭ؟
اون» ڭ قوپال.. قیناغوچی قیلیغڭ؛
کیت، مەنگیلك «یوق»قا کوچسون «بار»لیغڭ!

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK1139.10

کیت، مەلەکلەر داستانینی اوقوما،
کیت، ئەسلسز ایرتەکلەرنی توقوما!
کیت، سیۇگیلی کوکرەکمگە تنچلك بیر،
کیت، سینگچون قوچاق آچقان قارا یېر..

کیت.جانمنی قیناغوچی جادو-حور،
کیت، کوڭلمنی آلداغوچی یالغان نور!

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No : TK/139.10

ئالدانش.

(Разочарование)

بیش یللك یانیشم بر بل ئوچونمی؟
ئیرکەلەب ئوتکوچی بر ییل ئوچونمی؟

کوزمگە کورونگەن سرابمی ئیدی؟ —
مین شونگە ئالدانب تاغلارمی ئاشدم؟
سیۇگمنك باقچاسی حەرابمی ایدی؟ —
شول باقچا ایچیدە یولمی ئاداشدم؟

کوزمنی ئوراغان کریکمی ئیدی، —
یاکی کوك ئۆسیدە پەردەمی ئیدی؟
کوکل شو چاقچا تریکمی ایدی، —
جانم کوکلەردەمی، نەندەمی ایدی؟

قولمنی تیگزدم.. آلم ایدی کۆ!
کوزمدە ئوینیاغان بر نور ئیدی کۆ!
سیزگمدە ساغ، تینك، پەردم ئیدی کۆ؛
بوینمغا قول سالغان بر حور ئیدی کۆ!

نیگە مین سیزمەدم؟ ئوت ئیمەسمیدی؟
شول ئوت ئیچیدەگی مین ئیمەسمیدم؟
کەعبمگە ئاسلغان بوت ایمەسمیدی؟
بونی «تاکری» دیگەن مین ایمەسمیدم؟

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

مەحمود خوجا (بیهبودی)
خاتیرەسی

بیلگیسز قابرگنی قارا توتلەردە
ئەمەلمنك شەمعن یاقب ئزلەدم،
قزل وەپاك قانك تسلەرن ساچقاچ
کوچسز کویی یوروشمنی تیزلەدم.

—•—

ئەمەلمنك یولدوزی،کم کوز تکدی
قارا جیرکەنچ.. ئولم کانی یپرلەرگە؛
سوئال بیردم «یوقانغانم قایدا» دیب
توزمنی هەم یوتماق بولغان ئیرلەرگە.

—•—

قولنداغی توتنام ـ توتام گولینی
قابرك ناپب ساچماق اوچون ترشدی؛
گول تورنیغا زمەر تلەر موحبند،
ئونك قلغان بو تشلەری بوش اشدی.

—•—

مین‌دە عاجز، ئو موحبننك ئالدیدا
قابرك ناپب کوز یاشمنی توکمەککە،
هەمدە ئاجچغ میدەنملە ئول یبردە
ئاق کەللەلك ـ قارا دیۆنی سوکمەککە.

—•—

شونك ئوچون یولدوز کەبی یارقیراب
ئیلدە قالغان ئیسمك بیلەن تورامین،

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ТК/139.10

قارا يوللار.

مەحموذ حوجا هانيرمسى-كيتلك-
قيتعه - ئۇلوغ بولاوچيغا.

ГБЛ 3р 7

6ч2096ю

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

داستان:

بۇزۇلغان ئۆلكەگە.

ئەي تاغلارى كۆكلەرگە سەلام بەرگەن
زور ئۆلكە
نيمە ئۈچۈن باشىڭدا قويۇق بولوت كۆلەڭگە؟

—•—

ئوجاقلارنىڭ كەۋسەرى دەك پاكىزە،
سەدەفلەرنىڭ دانەسى دەك تاپ-تازا،
سالقىن سولار تاغدان قۇيى تۆشەر كەن،
تامچىلارى يامغۇر كەبى ئۇچەر كەن،
نيمە ئۈچۈن بىغلار كەبى ئىڭلەيلەر؟
«ياۋ بارمى؟...» ديب تورت تەرەفنى تىڭلەيلەر؟
تەبيعەتنىڭ ئوتونى يوق ئوتيدە
شاراق-شاراق قايناب چىققان بولاقلار،
هەر قاراڭغى، قورقىنچ تۈننىڭ بيتيدە:
«ئەيقا ئستەب كيلمەسىن-دير- قوناقلار!»
— بونىگە؟—
ئەيت مىنگە!

—•—

كوككوك، گوزەل ئوتلاقلارنىڭ ياسلغان،
ئوستلدريدە نەيادا بار، نە يلقى؛
پادىچىلار قايسى دارغا آسلغان؟—
تات كشنەشى، قوى مەلەشى ئورنيگە
ئاه! يىغى:—
بو نيگە؟

تومار چالار، حەمايىللەر تاقىنغان،
ئالالاردا لالە بەرگى ياپىنغان،
تاغ-تاشلاردا ئويون قىلغان،
چاپىنغان
گۈزەل قىزلار، ياش كېلىنلەر قايىردا؟
- جاۋاب يوقمى كوكلەردەن دە، يەردەن دە،
جاۋاب بولغان ئىلدەن دە؟..
ئات مىنگەندە قۇشلار كەبى ئۇچقۇچى،
ئېيركن - ئېيركن ھاۋالارنى قۇچقۇچى،
ئات چاپقاندا ئوچار قۇشنى توتقۇچى
ئۇچار قۇشدىك ياش يىگىتلەر قا يېردا؟!
تاغ ئېگەسى سار، بورگوتلەر قا يېردا؟..

—•—

- سىينىڭ قاتتىغ، سرت باغرىڭنى كوب يالمەردىر
ئېزگەنلەر،
- يىن بىز سەكدە، قارغاسالىك دا كوكرەگىڭدە
كېزگەنلەر،
سىينىڭ ئيركن توپراغىڭدا ھېچ حەققى يوق
خوجالار،
نىگە سىينى بز قۇل كەبى قىزغانماسدان يانچالار؟! -
نىگە سىينىڭ قالىن تاۋوشىڭ «كېت!» دېمەيسىز
ئولەرگە،
نىگە سىينىڭ ئيركلى كوكلىك ئيرك بېيرمەيسىز
قوللارغا؟..
نىگە تاغىن تەنلەرگەدە قامچىلارنىڭ كولېشى؟..
نىگە سىينىڭ تورمۇشىڭدا ئومىدلەرنىڭ ئولىشى؟
نىگە يالقىز قان بولمىشدىر تۈگونىڭ؟..

نىگە بونچە ئومىدسزدر تورمۇشىڭ؟..
نيمە ئوچون كوزلەرگەدە توتاشقوچى ئالاو يوق؟
نيمە ئوچون تەنلەرگەدە بوريلەرنىڭ قارنى توق؟
نيمە ئوچون غەزەبگىنى ئويغاتمايدور ئاغۇ-ئوق؟
نيمە ئوچون بارلىغىڭدا بوددەرەجە بوزغونلىق؟
نيمە ئوچون ئوچ بولوتى سىيللەرىنى ياغدرماس؟
نيمە ئوچون كوچ تەگرىسى بارگوچىلە
سالدرماس؟

—•—

كيل، يين سينگە قىساقىنا داستان ئوقوي،
قولاغىڭغا ئوتكەنلەردەن ئېرتەك توقوي،
كيل، كوزگىنىڭ ياشلارىنى سوروب ئالاي،
كيل، يارالى تەنلەرگنى كوروب ئالاي،
تويب ئالاي...

—•—

نيمە ئوچون - ئاغدارلغان، يىقىلغان -
ئاغر تاجنىڭ زەھەر ئوقى كوكسىڭدە؟
نيمە ئوچون ياولارگنى بىرزامان
يوق قلغونداى تيمرلى ئوچ يوق سينده؟

—•—

ئەي ئەمر تورلى قوللقلارنى سغدرماغان حر ئولكە،
نىگە سينىڭ بوغازىڭنى بوغوب تورار كولەنكە؟..

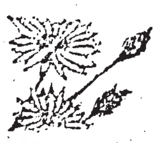

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

MI. SP 2

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.15

ئەمەلنىڭ ئۆلىمى.

كۆڭلۈمدە يېغلاغان مۇڭلۇق كىملەر كىملەر؟ ـ
شەرقنىڭ ئانىلىرى، جۇۋانلارىمى؟
قارشىمدا ئىڭراغان بوجانلار كىملەر؟ ـ
قۇللار، ئۆلكەسىنىڭ ئىنسانلىرىمى؟

—•—

نە ئۈچۈن ئۆلەرنىڭ تاۋۇشلارىندا
ئۆتكەن ئەسىرلەرنىڭ ئاھەنگى يىغلار؟
نە ئۈچۈن يازمىشنىڭ ئويناشلارىندا
ھەر ئۆرۈش كۆڭلۈمنى نىشتەر دېك تىغلار؟

—•—

كېچەنىڭ خەيالەرى ئۈچىدىمى كۆكتە؟
بوتۈن دۈميالەرنى ياۋلارمى كۆمدى؟
مەڭگۈ تۇتقۇنلۇقتا كىرديمى ئۆلكە؟ ـ
خەيالدە پارلاغان شەملەرمى سۆندى؟

—•—

كېچەنىڭ جان ئالغىچ قاراڭغىلىغى
نەجات يولدۇزىنى خەيالمى بىلدى؟
شۇنچە تۇتقۇنلارنىڭ ھەققى، ھەقلىقى
بىر ھاۋۇچ توپراقتا قۇربانمى بولدى؟

—•—

ئامىنىڭ ئۆتىدان چىققان شۇئەلەر،
شەرقنىڭ كۆكرەگىدە بىر جاي تاپامى؟
كۆكسىدەن قىيسىلىپ چىققان نەئرەلەر،
ئوخلاغان دىللەرگە ساجىب ـ ئاقماسمى؟

—•—

ھەر كېچە كۆكلەردە ئويناغان يولدۇز،
ئەيتەر ئىدى مىنگە مۆيرلىك يولدۇزى ـ

تۇتقۇن ئىللەر ئۈچۈن سەما قوندۇزى،
كۆڭلدە قالغوسى ئۇنىڭ بىر ئىزى."

—•—

ئو بىر ئىز كۆزمنىڭ نۇرلەرندن ھەم
يوكسەكدىر، مىن ئونى ئوپمەك ئستەيمەن،
ئەگەر تاپالماسا بو يۇرتلەردەن ھەم
كوچوب، يىراقلارغا كىتمەك ئستەيمەن...

•

يىغلاغان، اڭلەگەن ئەمەل قىزىمى؟
كۆكدەگى يولدىزلار اوزاك ايزىمى؟

Anloqh

يانغىن!

"تالانماغان، ييقلمغان يير يوق:
گوده كلەر نايزا باشىدا..."
(خەبەر).

نیگه مینم قولاغمدا تون وه کون
بايقوشلارنڭ شوملى تاووشى باقيرار؟
نیگه مینم بارلیغمغا هەر اویون
وه هەر کولکگی آغو سیپەر، اوت قويار؟

—•—

کوکلم کەبی ییقق ازیلەر، قشلاقلار
بایقوشلارغا بوزوق کوکسن آچتانمی؟
آتا-آنا، تانش، بیلش، اورتاقلار
یورتنی تاشلاب تاغ وه تاشغا قاچتانمی؟

—•—

شوندەی کەتتە براولکەده یانماغان،
ییقلماغان، تالانماغان اوی یوقمی؟
بر کوز یوقمی قانلی یاشی تاماغان؟
بتون کوکل اومیدسزمی، سنقمی؟

—•—

یادالارنڭ یایلاویدا بوریلەر
قانغا تویغاچ اوولایلارمی کوپلەشىب؟
ییقلاردان اولوکلەرنی توپلاشب،
اوتمی قویار آلباستیلار، پەریلەر؟

—•—

...یمدتنڭ بوتون یامان تامانی
...دو اولکەگە، فەقەت، جیلوه قلدیمی؟
مومنلەرنڭ آق ویجدانی، ایمانی
...ەم سونگەندەی تنسزگینه سوندیمی؟

—•—

...یلچلارنڭ تللەریده قیزل قان
...یولاقلارنڭ سووی یاشلغ تاشدیمی؟
...لەك بالا، یەلەك گوده ک. معصوم جان
...یزەلەرنڭ باشلاریدان آشدیمی؟

—•—

...کیاڭ یایلاوغا اوتمی کیتدی، یاندیمی؟
...مدنیت » (١) استەگیگە قاندیمی؟

(١) مەدەنیەت — فاتح ئاوروپا.

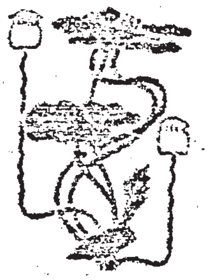

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1139.10

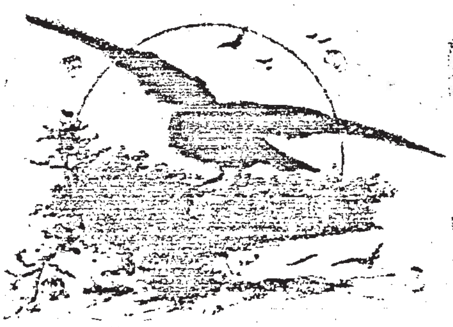

گیلیبورسك!

(شەرق قورولتايى وەكيلەريگە)

— بولداش فەيزوللا ساجيدە ئاروغانم

گیلیبورسڭ تاغ، تەپەلەر ئاشاراق،
گیلیبورسڭ سو. دەڭزلەر كيچەرەك،
گیلیبورسڭ ئامالكە — قوشاراق،
گیلیبورسك ئوز يولڭگى سەچەرەك.

چوقدان بەرى سونمش، ئولان گونەشڭ
تەپەلەرڭ ئيڭ باشندان گورونەى،
چوقدان بەرى يوز دوندورمش مەعمومەشڭ
ئەمەلكڭ نورلەريندە بورونەى.

هەر سەفحەسى ئالچاقلىكى يازاراق،
سەڭ ئيچون قان ئاغلايان تەئريخڭ،
ئو يوللارى خەيالىلە بوزاراق
يازمادادر: يارلاييشن يارينڭ...
«شەرق گوزەلى» ديە غەربى ياندىران
قارا ساچلى، قارا گوزلى ئو سەڭك

گوزەل قزڭ، ئولوملەرى ئاندىران
چيهرەسىلە ئاغلا بوردى: بەن ئولڭ
گوز ياشلارى ئاراسندا ياتيور،
بوغولیور، ئولیوردم... گیلیبور،
گیلیبوردى ئەمەداديە هيچ كيمسى،
كسيلمەدى سانكى جيهان نەفەسى...

تاغ، تەپەلەر آشيب، ئەووت سەن گلدڭ،
بەن دە شيمدى آليورم گيڭ نەفەس؛
سەن دە زاتن روحمن ئەسيرىدە گلدڭ،
يالڭز سەنڭ ووجوديڭى قيارى
ئالچاق غەربڭ گيميرديگى دار قفس...
ووجودڭدە يەلڭ داردى...

گیلیبورسڭ تاغ، تەپەلەر ئاشاراق،
گیلیبورسڭ چول، سەحرالەر كيچەرەك:
بەكليورم بەندە حەيات ئيچەرەك،
بو الاريڭا گول، لالەلەر ساچاراق،
قوچاغيمى ئاچاراق!

حرارەتلى سەلاميمى قبول ئيت.
حورمەتيمى بوتون شەرقە تەقديم ايت!

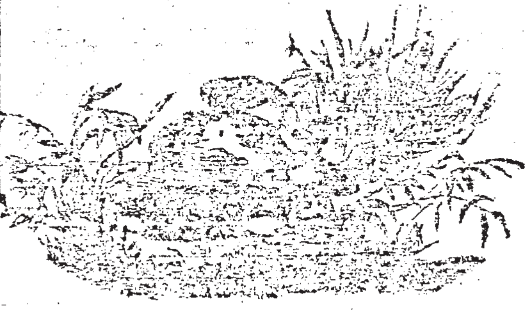

تۇفان.

(ئاناتولى قىشلاقىمىدىكى موزەففەر ئوردۇلەرىگە)

بىزنىڭ ئىن ئوكى، ئەي سىقاريا. ئەي ئىستىقلال تىپرلەرى
ملى مىثاق ئالنغانچا ئوقتاماسدان ئىلگەرى!

بىلەمزكم، جەننەت كەبى توپراغىكز ياۋلارنىڭ
گودەكلەرنى ياستاغوچى ئاياقلارى ئاستىدا.
بىلەمز كم، داوشىكز ھەقسز جىقان داۋلارنىڭ،
ئينسافسزچا شاوقىنلارنىڭ، ھوروشلەرنىڭ يەسىدە.

بىلەمزكم، «مەدەنىيەت» بىشىگىدە ئولتۇرغان
جەللادلارنىڭ بوتون تەمەع وەخيرسىلىرى سزلەردە
بىلەمزكم، «ئازادلىق» دىب شاوقون قىلغان. باقرغان
بورىلەرنىڭ ئاچ كوزلەرى ئالتون تولا يىرلەردە.

بىلەمز كم، تونلەر-وزنى ياشاماققا قويمايلار
بىلەمز كم، قانىكزنى تامچى — تامچى ئيچەلەر
بىلەمز كم، ئونلەر سزە بوواش خەلقنى سيومەيلەر.
بىلەمزكم، تورەراق ئوچون ئينسانلقدان كيچەلەر.

بىلەمزكم، سز يوتسوللار سوك چاقدا
ئوندەى يامان دوشمانلارنىڭ قوليدا
مەنگى ئەسير، مەنگى تونقون بولشنى
ئىستەمەسدن قولغا باراق ئالديكز.

بىلەمزكم، قانار — قانار قشلاقلار،
سينەسيگە نان تولدرغان توبراقلار
ئوت ئيچندە؛ شونىڭ ئوچون ئولىشنى
ئارتق كوروب جاننى ئونقا سالديكز.
ياتتى قانغا — ئوققا، ئونغا سالديكز،
دەھشەت، بوكون تاتىلى بر ئوج ئالديكز.
يەنە بىر قور تەئرىخلاردە قالديكز!

ئەى ئىستيقبال - ئەى سيقاريا، ئەى ئين ئوكى ئيرلەرى،
بور، مەزلوملەر تونفانىنىڭ ئوچ ئالغوچى سيللەرى!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

FEL 3P 7

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

سیز گیلەر

یاشایش، یاتاقدان ـ ئیرکنلك ئستەگی ـ
قیلیچ وەقان ـ مەستلکدە ـ قیزلارنك
دەفتەریگە ـ کوکلەم قایغیسی ـ بینەفشە.

bulogle

ГБЛ 3Р 7

یاشایش

ئاغر — ئاغر وە فەقەت قایغیدان ییراق ئویقو،
نیچون ئوزاقلارا قاچدڭ، کی کوب یاماندر بو!

———

کوزم ئاچلدی، براق کورمەدم گوزەللکنی،
کوڭلدە یە ئس یلە، کوردم بوتون توبەنلکنی...
یوق ئیرمەس ئیردی گوزەللك بیلەن چرایلیلق،
فەقەت ئولەر تویدە جیلوەلەندی حایوانلق...
کولوب قارار ئیدی دونیاسی گاه — گاهلاری،
فەقەت کوڭلوشلەر ئیچندە فیغان وە ئاهلاری!
faqat

———

ničun
نیچون ئاچلدی کوزم؟ قایغا کیتدی ئویقولرم؟
بو ئویغانشدا تولوب تاشدی، ئاشدی قایغیلارم...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.10

ГБЛ 3Р 7

یاراقمدان...

تاغرق ئالدی، قایغی ئالدی، زار ئالدی،
سونوك كوزلی، باغری ئیزیلك یار قالدی.

قایدا قالدی مولّلا بازار دیوانه.
تولاشغا ئوقور ئیدی ئهفسانه:
ئیزگی جایغا ئاق ئات بیلهن کوکلنی،
دل که‌عبه‌سن ئوتلار بیلهن بوزغاننی...

بیقلاردان، قبرلاردن تاووشلار:
ئولوكلهرنك سهلامینی ئوقوولار.
بارلیغمنی قورقنچ ئوتلار هاووچلار:
خانا قالقلار «فه‌نا» توری توقوولار.

سرلی سردهن قلدای بولسون خهبهر یوق،
یوقسا ئولده ئوتکه‌نلهردیك سوندیمی؟
ئاق دیب، پاك دیب یورگنلهرده دل بوزیق،
یوقسا «فه‌نا» مه‌یسلهری ئوندیمی؟

ئه‌لهم ئالدی.. فیراق ئالدی، قان ئالدی،
ئه‌مه‌ل قالدی.. کوزی یاشلی جان قالدی!..

۱۹۲۲. یانوار — ۲۱ بوخارا —
حه‌رب خه‌سته خانه.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tu/139.10

ئیوركنلك ئستهگی

ئیوركن كوڭلم چیدهی ئالماس بو سیقق،
بو باغلانغان، بو، «ئیگهلك» تورمشدا،
ئه‌گه‌ر شونده‌ی کیته بیرسه بو ئانق:
تله‌گیچون قیلا آلماس بر ئشده.

شوبچه چاقلار چیدب كیلگهن كوڭلمگه
بو كونگینه ئوز جزیغی تار كیلدی،
گویا، ئونك قول تیگمه‌گن بوینیغا
ئیپ سالانب، موده قاتیغ تارتلدی.

ئول تنتیلیب، ئول توروئب یاتادر:
تارقنغسدن قوتقارغالی ئوزینی،
نیوده كنكه آچچیغ قارغش ئاتادر؟
تلمچم، كم قان یاسقانی كوزینی!..

بوندن بورون ئول كوب ئاغر تنلرنی
چیدم بیلهن، تنجلك بیلهن ئوتكهردی،
قارشیدا ئه‌وردب تورغان جنلرنی
كوره توروب قورامادی، كیتمه‌ردی.

ئونك توچون توبنلهرنك توبه‌سی
باووز، بوزوق كیشلهر هم ئیركنچه

ГБЛ 3Р 7

ئالارلاردى، ئيمزلەردى دە — ئونى.
ـوكەلەردى ئارقاسيدان ئير — كيچە.

ئول قانداى تار، قانداى سيقق ييرلەردە،
قانداى بوزوق چرقلاردا بولمادى؟
ئول قانداى خور، قانداى توبەن ئيرلەردە —
قليبى ھەم قيمرلاتماى — تورمادى!

ئيندى ئولدە تار چرقدان بير گەندر،
قاليب ئوندە كرشلكنى شتممس؛
ئو مەعتاسز «ئيگەلكلەر» ئيز گەندر،
ئولەر بيلەن بر تن بولسون — تورالماس!

ئول ئير كتلكى، ئوز باشليق ئستەيدر،
ئيتكە قاراب — ئولم بولسون — كيتەيدر!..

غلوسى

مەستانكدە.

(خ. سەعدىكە)

مەى بو كون شيشەدەن تاشب چقشدر،
ئونك بر ئامچيسى ييرگە توشسون؛
ئونى خەياليمز ئەمەل ديمشدر،
ئەمەللەر مەبلەدەن چيتكە كوچەسون.

مەيلەر شيشەلەردە قوشوقلار ئەيتب،
بزنك عيدلەرنى قوتلاب تورادر،
مەينك كوپوكلەرى مك قاتلا قاليب
مەجلس لەززەتنى سوزلەب تورادر.

مەينك ئەترافيدە ئيسكى ئورناقلار،
يىغيلب ئولتوروب، سوحبەت قيلالار،
مەجلس شادليغينى كوروب «ئاياقلار»
حورمەت يوزسيدەن سەلام بيرەدر.

مەينك كوپوكلەرى توتقون ئوغليني
قايغى چاقلاريدا يويانب تورسون،
مەستلكدە ئور گەنب ئوك وە سولينى
ئو كسوك بالالارى ئو يولدان يورسون.
مەينك كوپوكلەرى كوزنك قاراسى،
مەستلەر ئولەلەردە «ئيسلان» قالغوسى.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

Guloglu

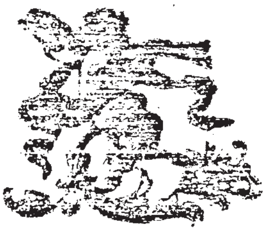

قيتعه

قيلج وه قان.

قيليچم قندا قالماس، چقسن،
تيغيغا نللرم تامزسن قان،
ئمسلم قانلي تيغيني ئوپسون،
قالماس قانني سيؤمه‌گن بر جان!

قزلارنك دهفتەرىگه:

لو ئل، تناس كوئل، ئيندى ييتەر، كوز تيكمه گوللرگه
گوزەللەر، يالشر ئول گوللەر.. قەيغەت ئالدانا ئونلرگه،
كي قزغانماس. كوئل تويماس سينكديك ئاق كوئلللرگه

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

كوكلەم قايغيسى.

ئەى قارا كۆگى، اوزون قشنك خميالى
كوكلەم چاغى، كوزلەرمده اوينا‌ما!
آيريلقنك چيدەب بولماس مەلالى
كوكت، ميسه يوزلەريده قاينا‌ما!

—•○•—

بر آز.. بر آز كوئل بيرەى كوكلەمده،
شابتاليئك گوزەل، قزل بوزيگه،
بر آز.. بر آز آلدانايين كوئلمده
باش چيقارغان بيگتلكنك سوزيگه.

—•○•—

قارشداغى كولوب تورغان يومشاق قز،
كومكوك ميسه اورتاسيدا بر گۆلدر؛
كوب يغلادم .. ياشلارمني قاتار چز
وه قارشدا گوزەل قزني بر تۆلدرا!

—•○•—

كوكلەم چاغى .. سايراق بولبول سايراماس،
اند اوچونكم، تەنبورمنك تلى يوق،
او گوزەل قز چن قارشله قاراماس،
نه اوچونكم، اوميدمنك يولى يوق.

—•○•—

تللەرمده هەر كوكلەمنڭ قوشوغى،
يورەگده هەر گوزەلنڭ سيۋگيسى،
كوزلەرمده هەر قايغيدان بر بيغى،
يوزلەرمده آلدانشنڭ بيلـگيسى...

—٠٥٠—

يالغز مينى كوكلەم چاغى يبغلاغان؟
يالغز مينى هەر اوميددە آلدانغان؟
يالغز مينى كوكرەگيني تيغلاغان؟
يالغز مينى سيۋنـچ بيلەن بولماغان؟

—٠٥٠—

ئەى كوكلەمنڭ كوز تارتغوچى كيلينى،
نيمە اوچون يغلاتاسين بر مينى؟..

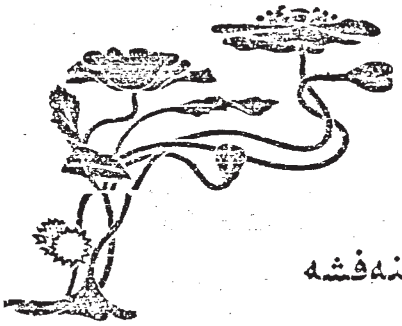

ياز قايغيسى:

بينەفشە

بينەفشە، سينى سەن، بينەفشە، سينى:
كوچەدە آنچاغا ساتلغان؟
بينەفشە، مينەنى، بينەفشە، مينى:
سيۋگيڭگە، قابغڭغا توتولغان؟

بينەفشە، نيمەگە بر آزراق آچلماى،
بر ايركن كولەمدەن اۆزولدڭ؟
بينەفشە، نيمەگە هيدلەرڭ ساچلماى،
بيرلەرگە ايـگلدڭ، چوزولدڭ؟

بينەفشە،
ئەيت مينـگە،
كملەردر اولەر، كم
ايـگنەنى باغرڭغا سانچالار؟
بينەفشە،
بر سويلە،
ئو قانداى قوللار، كم
ئۆزەلەر، هيدلەيلەر... يانچالار؟
بينەفشە شونچەلەر چيرايلق يوزڭ بار،
نيمەگە ئۆزاغراق كولەيسەن؟

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No. TK/139.10

ГБЛ 3Р 7

bulogla

بينەفشە، شونچەلەر تارتغوچى توسك بار،
كوڭلمگە ئيسر كللك توكمەيسەن؟

بينەفشە، يغلاما، بينەفشە كيل بيرى،
قايغڭنى قايغمغا قوشغل،
بينەفشە سينڭچون كوكرەگم: ئيرك ييرى،
بو ييردەن كوكلمرگە ئۆچغل!

بينەفشە، گوزەلم، قايغيلم كيلمەيسەن،
قايغڭ زور، قايغمنى بلمەيسەن،
مينگە بر كولمەيسەن!..

سەيۋگى

نون ـ نيمەنڭ هيدى ـ عيشق يولى ـ كيت
ئالدانش ـ عيشق (عۇسمانلىچا) ـ بتدى

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.15

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

تۈن

(ئیرکن شیعر)

I

تۈن یامان، تۈن قاراڭغی،
تۈن قورقنچ، تۈن عەزاب!
تۈندە ئیسکی وە یەنگی
هەر نەرسە خەیال وە سیراب!

—

تۈننىڭ ئۈزونلیغی،
چۈقۈرلیغی کوب یامان:
تۈننىڭ بۈزۈقلیغی،
یالغزلیغی بی ئامان!

—

تۈندە هەر نەرسەنىڭ تاووشی
ییراقدان گۈۈللەب کیلەر،
تۈندە کوب چاغلار یۈزمگە
جنلەرنىڭ قوللاری ئۈرۈنار.

—

ئاه تۈننىڭ قالن پەردەسی،
قاندای گۈناهلارنی یاشرماس،

ئاه، تۆنىڭ تاۋوشسز نەعرەسى
هيچ جاننى قورقتماى قالماس!

تۆنىڭ ياشرن قۇچاقلاريدا
ئولملەر، قانلار تولغاندۇر!
ئۆنىڭ ئالدامچى باغلاريدا
قانچا ياش گۆللەر سولغاندر!

II

تنچلەنب ئولتۆروب يۆلدۆزدان
ئيرتەكلەر ئيشتمەك بولسام،
يا ئوزم ئستەب تاپقان قزدان
بر قاراش، بر كورش سوراسام

III

هەر ييردەن قانچا تاۋوشلار
ديۋلەرديك نەعرە سالورلار،
تيگرەمدە نەيزە ـ قيلچلار
جانمغا حەملە قيلورلار...

سالقن سو كانى بۆلاقلار
كۆندۆزلەر چاڭقاغانمدا
شير ـ شبرلەب كوڭليمى يوقلار؛
مين دەررەو ئالماغانمدا
بەتتەررەك قايناب ئاقاردى...
بر هوپلەب شوندە مين ئچسەم
كەيفمگە قانچا ياقاردى؟
ئستەردم: قوينيغا قاچسام!

ئاه، تۆندە ئاغۆ بولۆر هەر ـ
مەنبعدەن تامچى سو ئچسەم:
ئاه، توندە نازلى بولاقلار
كوڭكامگە تارقانالارغەم!

بۆ تۆندە سيۆگيلى يارم،
قالدگمى ميندەن ئۆزاقدا؟
بلەيسەن ئاغريلى باغرم
قان يغلار بۆ تندە، بۆ ياندا!

بۆتۆن، كم سرلى، قاراڭغى،
يوللاردا شەرپەدە يوقدر،
كوڭلمدە توپتولۆ قايغى،
ئاه، يوللار قانچا ئۆزاقدر!

كيل ئيندى تاشلاما، قويما ـ
بۆ تۆننڭ قوينيدا يالغز،
هيجراننى باشيما ياپما،
ئەى تۆن ديك ساچى قارا قز!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

ГБЛ 3Р 7

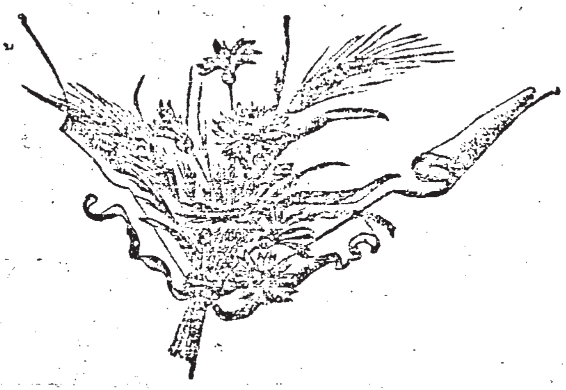

نیمەنىڭ ھیدی؟

بلمەیمەن: بو ھیدلەر نیمەنىڭ ھیدی؟
روحم ھیدلەش بیلەن ئا ْگلاغان ئیدی!..

مەوعود جەننەتلەرنىڭ ئیاڭ گوزەلیدە،
ایاڭ گوزەل مەلیکە عەترلەر ساچدی،
كوكلەرنىڭ ئیاڭ نازلی، ئویناق پەریسی
عەترقۇتیسىنىڭ ئاغزینی ئاچدی.

كوڭلنی مولایم قیتقلاغوچی،
ئوزیدە بر تورلی سر ساقلاغوچی،
بو ھیددر، كم ھارغان، چارچاغان دلگە
یەڭگی ئومید، تازا قووەت بیرگوچی...
موحەببەت بولبولی بیرلدی تلگە!

اوزولوب-اوزولوب یغلاغان كوڭل،
ئەزەلدەن یومشاقلق كورمەگەن كوڭل،
گوللك باقچالاردا یورمەگەن كوڭل،

اوزینی گوللەرگە اورماغان كوڭل
ئەزەل مەلەكیدەن بر ھید ھیدلەدی،
ایردی، یبقلدی، اوزی بلمەدی...

ھیدسز تلەكلەرنىڭ تاتلی اومیدی
سانسز ھەوەسلەرنی كوڭلمگە سالدی،
ئاپپاق مەلیكەنىڭ تارقاتقان ھیدی،
تەنمنی، جانمنی، روحمنی ئالدی!

ئیاڭ تاتلی ھەوەسلەر سونگوچی ھیدنی
روحم ھیدلەش بیلەن ئا ْگلاغان ئیدی!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

شول ئیسمنی ئیسلەب، جزغان یولکدان
ییراق ئینمەی، قیمرلامای یورەمین.

—•—

عەزیز ئانام، قولمداغی گۆللەرنك
ماتەم ئۆلی ئیکەنینی بلمەیسەن،
شادلق گۆلی کوبدەن بیری سولغانن
بیر ئاستیدا، پاك روحکلە سیزمەیسەن.

—•—

ئەنە ساچدم قەلبمەگی گۆللەرنی،
تیرمەك ئوچون چاقیرامین قوللارنی...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

کیتەمەك !

مەرحوم رەحمەتوللا سولتانوفکە

بولنالشم، زمزبا بولدكدا کیتدك،
بار ئیدك ــ یوقالدك، ئولدكدە کیتدك،
گۆل ئیدك، ئاچلمای سولدكدا کیتدك،
یوقلق تیگزیگە تولدكدا کیتدك.

—•—

قچقیرب ئارقاڭدان یۆگوردم، چاپدم،
غەریبلەر مازاری ئستەدم، تاپدم،
کورەی دیب سواك چاقدا تیلمیرب باقدم،
سین ئیسەك یوزڭنی بۆردكدە کیتدك.

—•—

ئیلكنك تیلەگی بیتممی قالدی؟
باشیغا قایغینی ئولممی سالدی؟
جانڭنی ــ تاگریسی ــ سیۆیمی ئالدی؟
ئەیتمەدك، ئاغزڭنی یۆمدكدە کیتدك.

—•—

باقچاڭغا یاش قوللار ئیکەلەر گۆللەر،
ئاچلماق ئستەیلەر لالە، سۆنبوللەر،
باراق کویلەرینی کویلەر بۆلبوللار:
سین بولسا یوقلقغا ئوردكدا کیتدك،
کە کەرمەی، پاشارمای قوردكدا کیتدك!..

TEJ 3P 7

قيتعه:

ئۇلمەدەن كۈچلى .

— ئولم، سيندەن كوچلى باشغا كوچ بارمى؟
تەرەفىڭدەن بر مەرحەمەت بولغانمى؟

— ميندەن كۆچلى، ميندەن قووەتليلەر بار:
مەنە، ميندەن هيچ قورقمايلار ئادەملار!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

ئولوغ يولاوچيغا

— ع. م. روحيگه —

«دونياغا ئشلەر ئوچونگينه كيلگەنمەن».

(ئوز سوزى)

باقچالاردا گوللەر سولدى: سيزمەدم،
ئوسترگەنلەر بيتم بولدى: سيزمەدم،
كوكللەرگه قار! تولدى: سيزمەدم:
سيزدم سينڭ ئيتكەنڭنى كوكلدەن...

—•—

كيتكەن يولڭ بيراق يولدر، كيتى يوق،
باشلانيشى: قوروق وەكيك بر بوشلق،
توگەليشى: يەنە چيكسز بر يوقلق:
براق، قايتماق يوقدر توشكەن يولڭدان...

—•—

كيتدڭ. براق ئزلەرڭده كوز قالدى،
تللەرڭده ئەيتلمەگەن سوز قالدى،
ئوكسوز بولوب ياتلار ئيمەس «ئوز» قالدى:
چوقور مەعنا ئستەب ايسكى سوزڭدەن.

ГБЛ ЗР 7

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

قار قوينيدا.

يەنە قار- «ئاپپاق ئاي»

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

یەنە قار.

یەنە قار! ئاق كەفەن ئورالدی یەنە،
یەنە كوك قۆیدی بیر گە پەرلەرینی؛
قارغانك تللەری بۆرالدی یەنە،
یەنە قش چەرلەدی «نەفەرلەر»ینی... (١)

—•—

قاپقارا دیۆ کەبی بولوت بیغینی
قاپلاب ئالدی یەنە قویاش یوزینی؛
یاتقیزب، یاز باتر، «بیكش تۆغی»نی، (٢)
ئویقودان ئاچمادی سرە كوز ینی..

—•—

كوتدیلەر: یاز قزی «باهار ئابی»نك
«یەنگی كۆن»دە (٣) یاسالغوسی توینی،
یاز كەبی، ئورلی گۆلگە ئوب باینك،
دیدیلەر: بولغوسی چیچەك ئویونی.

—•—

(١) نەفەرلەر عەسكەرلەر، (٢) بیكش توغی — زەفەر براغی، (٣) یەنگی كون—نەوروزی عالەم.

ГБЛ 3Р 7

«جەر» قشلاقنڭ يوليدا ھەم، شەھەرگە
قايماق وەسۈت كيلترگوچى بر بالا
توڭوب ئولگەن، ھەر كون ئيرتە– سەھەردە
شوندەى قيلب بر نيچە جان يوقالا...

—•••—

قۇچاغىدا جوده ساووق «ئاپپاق ئاى»
كوكلەم كيلسن، بر سويونەى، بر ئوينەى!..

(سولڭ)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

ГБЛ 3Р 7

ГБЛ ЗР 7

فاريغان قش باباى چيدالماسدان
توى كونلگەندە قيلدى بر باسقين؛
نيگە ئيرگەشدى ئونگە قارلى بوران؟
كوب قوپال ايردى ئەستى ئول ئارغين؟

—•—

بر، ئەقەت، قارغالار قار ئوستيد
قاغلاشب قش بابايني ئالقايلا
توگدبرۆچى، زەھەر، ساووق تۆتە
بيوە — بيچارەلەر ياماںلايلار.

—•—

هەر بيتم كوزدە تامچى—ئەسچى ز—ر؛
هەر فەقير ئويدە ئگلەپ وەييغى؛
هەر ساريغ يوزدە سوگگى شوعلە سونەر،
هەر ئامان — هەر ئەرەفە بر قايغى..

—•—

يەنە قش.. قار—كەئەن ياپلدى يەسە،
قارغاغا توى.. ئويون ئاپلدى يەنە!..

КНИГА ИМЕЕТ

Листов печатных	Выпуск	В переплетн. един. соедин. №№ вып.	Таблиц	Карт	Иллюстр.	Служебн. №№	№№ списка и приложений	1967 г.
4							96	372

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.10

«ئاپپاق ئاي» (١)

قۆچاغىگدا قالنرايمەن، تترەيمەن،
ئارتق سيندەن بيزدى كوگام «ئاپپاق ئاي»،
بولنى ئاچساك، ئيندى بونە.ن ئيتەمەن،
كوكلەم ياقن كيلگەن ديلەر—بر قاراى!..

—

كوكدەن توشكەن ييگل- ئاپپاق پەرلەردەن
قودرەت قولى سينگە ئويلەك توقوبدور،
ئوچوب كياب ئوزاق-ياقن بيرلەردەن
بر توپ قارغا "مەدەمييەك"نى ئوقوبدور.

—

«كوكلەم ياقن!» ديگەن سوزنى ايشيتب
كوزلەرگگە زەھەريرديك ياش كيلدى.
ئو باشلارگ «دومەك» بواوب، ئوييشب
ئالدىلار.. بوينگ بيرگە ئيگلدى.

—

حاووز بوزى ايكى قارچ موز بولغان،
ياش بالالار ئايمانيشب ئوينايلار،
ئوزشوب، توگوب مچتدەگى چال ئولگەن،
بيتم قالغان بالالارى يغلايلار.

—

(١) ئاپپاق ئاي — قش.

Golpan ve Fitrat haqida

САНЪАТ

11 • 1991

ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ВА БАДИИЙ-БЕЗАКЛИ ЖУРНАЛ

[redacted]

[598]

Муассис: Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети

Бош муҳаррир:
Тилаб МАҲМУДОВ

Таҳрир ҳайъати:
Рустам АБДУЛЛАЕВ,
Асад АСИЛОВ
(масъул котиб),
Абдумўмин БОЙМАТОВ,
Шароф БОШБЕКОВ,
Анвар ЖЎРАБОЕВ,
Элдор МУХТОРОВ,
Учқун НАЗАРОВ,
Аҳмаджон РЎЗМЕТОВ,
Михли САФАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари),
Фарҳод ТУРСУНОВ,
Муҳсин ҚОДИРОВ,
Тўхтасин ҒОФУРБЕКОВ,
Акбар ҲАКИМОВ

Журнал 1942 йилдан чиқа бошлаган

ЎЗБЕКИСТОН КОМПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ НАШРИЁТИ

УШБУ СОНДА

Тилаб МАҲМУДОВ, Дилором ЗАЙНИДДИНОВА. Чўлпон — романтик шоир 2

Эркин УСМОНОВ. «Улардан бири...» 6

Суйима ҒАНИЕВА, Ҳамид НЕЪМАТОВ. «Ҳилолия» қасидаси 8

ЧЎЛПОН. Маскавдаги драмстудиямиз 9

Бахтиёр ТЎХТАМАТОВ. Ҳамиша навқирон 11

Осим БОҚИЙ ўғли. «Минг уйлар»да минг бир мўъжиза 12

Назиржон НАЗАРОВ. Қўшиқ туғилди 14

Бахтиёр ОМОН. Мураккаб йўл 15

Л. ҲОШИМОВА. Камолот йўлида 16

Маликжон БОБОРАҲИМ. Қайтиш 17

Шаҳзода ХУДОЙБЕРДИЕВА. Аёну ноаён дунё... 18

ЗАРДУШТ. Авасто 21

ТЎЛҚИН. Шерали СОКИН. «Чу ҳақ нури...» 24

Ёқуббек ЯКВАЛХЎЖАЕВ. Бир аёлки... 26

Шодмон ЖЎРАЕВ. Ҳаёт талошлари. Тириклик. Шоир Сирожиддин Саййидга. Осилган ҳайкаллар 29

Мўминжон АБДУВАЛИЕВ. Аҳмаджон бесуяк 30

Дилшод ЮСУПОВ. Усто ва хон 31

Муқованинг биринчи бетида:

СССР халқ артисти Сора ЭШОНТЎРАЕВА

Л. ГЛАУБЕРЗОН фотоси

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.11

МУСТАҚИЛЛИК МУБОРАК!

Ўн иккинчи чақириқ
Ўзбекистон Олий Кенгашининг
навбатдан ташқари
олтинчи сессиясида
депутатлар республика
давлат мустақиллиги тўғрисида
баёнот қабул қилдилар.
Тегишли қарорга мувофиқ
Ўзбекистон ССРнинг номи
Ўзбекистон Республикаси
деб ўзгартирилди.
Мустақиллик белгиланган кун —
1 сентябрь 1991 йилдан бошлаб
байрам куни деб эълон қилинди,
бу кун дам олиш куни ҳисобланади.
Шу ўринда очиқ айтиш керак:
мустақиллик йўлида дастлабки
қадам қўйилди, холос.
Унга тўлиқ эришиш эса анча қийин.
Лекин катта иқтисодий ва
маънавий имкониятга эга,
жаҳонда танилган Ўзбекистон
халқаро жамиятда ўз ўрнини
эгаллашига ишончимиз комил.

Биз ҳам кўп сонли
муштарийларимизни Мустақиллик байрами
билан самимий табриклаймиз.

Чўлпон — романтик шоир

Тилаб
МАҲМУДОВ,
Дилором
ЗАЙНИДДИНОВА

Кенг оламни, ёхуд жуда катта географик муҳит, турли мамлакатлар билан боғлиқ умумбашарий муаммоларни қамраб олиш — романтик тафаккур хусусиятидир. Бундай поэтик тафаккур максимализми наинки Байрон, Шиллер, Пушкин ва Лермонтов, балки Шота Руставели, Алишер Навоий каби титанларга ҳам хосдир. Улар юксак романтик идеал ва интилишлар куйчиси бўлган эдилар.

Чўлпон ҳам бир макон ва бир олам, бир хил севги ва бир хил таассуротларга боғланиб қолган, том маънода реалистик тасвир талаб қиладиган даражадаги факт ва деталлар тадқиқи билан банд бўлиб қоладиган ва қолган шоир эмас эди. У кучи етганча оламни қучса, ҳеч бўлмаса, меҳрини Шарқ мамлакатлари теппасида қуёш янглиғ сочса. Шарқ ва шарқлилар тақдирида ўзини ва ўзлигини инкишоф этса, — унинг мақсади ва интилиши шу эди. Шоир «Шарқ нури» шеърида Шарқ тарихини ёзганлар унга ақалли бир бетни ажратмаганидан нолийди. Шарқ ҳақида гап кетганда йўқлик, ўлим қарғиш эсланади. Шарққа нисбатан бундай муносабат шоирни қаноатлантирмайди:

«Бир замонлар ер юзинда ўз бошли
Улуғ, шонли, маданият туғдирғон
У гўзал Шарқ, ширин тупроқ сўнг замон
Бўлди четлар панжасида кўз ёшли...»

Шоирнинг Шарққа муҳаббати шунчалик улуғ ва кучлики, у кун ҳам Шарқдан, ой ҳам Шарқдан чиқишини таъкидлар экан, бу гўзал Шарқ тарихи ва тарихий сиймоларидан — Миср эҳромлари ва Нил дарёсидан, фаллоҳлар тўйидан, Сурия Шомидан, Химолай тоғи, ҳинд қизи, Нишопур боғлари, Хайём рубоийлари, Конфуций фалсафаси, Зардушт таълимоти, Бедил каломларидан фахрланади. Шарқ деганда, бепоён маънавий гўзаллик салтанатини, бу салтанатни ўзида инъикос этган маънавият султонларини кўради.

Бундай кенг қамровли, яхлитлик ва умумийлик, одатда романтик ғоялар ва интилишлар йўналишини, тафаккур парвози ва фантазиянинг чексизлигини тақозо этиши ва Чўлпон бу шеърини 21—22 ёшларида ёзганини эътиборга олсак, унинг ёшликданоқ поэтик руҳ билан дунёни кенг қулоч очиб қамраб олишга интилиш хусусиятини идрок этган бўламиз. Ёшликнинг романтик парвози шунчалик баланд ва кенг бўладики, поэтик руҳ майда-чуйда ҳаётий воқеалар, ҳодисалар билан ўралашиб қолмасдан, қуёш ва ой юксаклигидан туриб бутун жаҳонни қучишга интилади. Агар умуман барча романтик шоирларда (масалан, Байрон ва Пушкинда) Шарқ мавзуси, афсона ва ҳикоятлари катта таассурот қолдириб, уларнинг достон ва шеърларида ўз ифодасини топган бўлса, Чўлпон Шарқнинг Чўлпон юлдузи сифатида ўз киндик қони тўкилган мазлум ва пешонаси шўр Шарққа қараб нур сочишга ва унинг йўлини ёритишга интилади. Бу Шарқнинг қоронғу кўчаларини ой бўлиб, қуёш бўлиб ёритишга, унда яшаб-яшамай, севиниб-севинмай, куйиб-йиғламай ўтган, ўтаётган одамлари йўлига ақалли туйнукдан тушган нурдай умид учқуни бўлишга интилади.

Чўлпон романтизми Шарқ тақдири ва истиқболи ғамида кўзлари ёшланган, қалби ғамланган, умиди гоҳ порлаб, гоҳ сўнган шоир дард-армонлари сифатида гавдаланади. Шоирнинг «Қизил Байналмилал» шеъри бунга яққол мисол бўла олади.

(Давоми. Боши журналнинг 10-сонида.)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.11

Бу шеърда ҳам умуман Шарқ мавзуси, унинг озодлиги ва истиқболи масаласи кўтарилади. Ҳа, неча йилдирки, Шарқнинг ҳавоси жуда ёмон бузилган, одамлари беҳад эзилган:

Шарқ эллари асир каби ишларлар,
Бир ҳовуч ҳам келмайдиган халқ учун...
Шарқли киши қатиқ еса нон топмас,
Нон тополса қуруқ нон бор, чойи йўқ.
Бир ҳовучлар емагига ном топмас,
Бойликларни сиғдиришга жойи йўқ...

Чўлпон Шарқ халқларининг бундай аянчли аҳволга тушиб қолишига «бир ҳовучлар» сабабчи эканини таъкидлайди.

Шарқ билан Ғарб ўртасидаги тафовут бирининг қашшоқлашиб, маънавий сўниб боришида, иккинчисининг бойиб, гуркираб яшнаб, пулини қаерга қўйишни билмай, ҳатто бузуқлик ва исрофгарчилик билан фарқланишда кўзга ташланади. Шоир бирор Шарқ ёки Ғарб мамлакатини аниқ мисол тарзида олмайди. Лекин у ўз она тупроғини Шарқнинг ажралмас бир қисми тарзида кўради ва унинг бундай забунликдан қутилишига умид билан қарайди.

Шарқ элига қутулишга йўл йўқми,
Унга ҳеч ким шафқат кўзин солмасми?
..Ортиқ етар эзилганинг, эй Шарқ,
Қанот қоқиб ойға қараб юксал,
Асирликдан қутилмоққа зўр шарт:
— Қўлда яроғ, тилда «Байналминал...»

Мана шу эзилган, бағри қон, кўнгли чўккан Шарқ образи гоҳ Ватан қиёфасида, гоҳ соҳибжамол, тўлишган қиз, гоҳ тул қолган жувон сиймосида кўринади. Романтик тафаккур хаёлни ширин хаёлпарастлик, маъсум ўйчанликни ҳаётий гўзаллик билан боғлайди. Ана шу боғланиш чорраҳаларида бадиий образ деган мўъжизалар, илҳом парилари, ижод лаззатлари вужудга келади. Чўлпон «Шарқ қизи» номидан романтик хаёлот замзамасини тан олади:

Мен бир Шарқ қизимен, Шарқнинг
ўзидек
Бутун таним, жоним — хаёл уяси.
Меним қора кўзим кийик кўзидек
Белгисиз овчининг ўқин кўргувси.

Дарҳақиқат, Чўлпоннинг бутун тани, жони, руҳи ва кайфияти — хаёл, хаёлот, тасаввур ва тафаккур уяси эди, дейиш мумкин. У шеърий образларига жон ато этаётганида ўз жонини тўғридан-тўғри уларга улаб юборишга интилгани, ҳатто ўзини ва ўзлигини унутиб, рамзлар, руҳлар кечинмалар ва қисматлар қатига сингиб кетишига гувоҳ бўламиз. Айрим шеърларни ўқиш жараёнида энди шоир бундан кейинги шеърларида ўзлигини намоён эта олмаса керак, у мана шу образларда «тамом» бўлган бўлса керак, деб ўйлаймиз. Йўқ, у янги шеърида, янги хаёлот оламида янги бир табиат гули, руҳият мавжи бўлиб гавдаланади ва яна бизни ҳайрат гирдобига ташлайди. Чунки ҳаракатсизлик, осойишталик шоирга бегона:

Бу менинг кенг кўнглим ғавғони,
жанжални
Тўполон, қўзғалиш, чувалаш,
исённи, тўфонни,
Суядир: шунинг-чун дунёни, жаҳонни,
тоғ ва тош,
Ҳаммасини ағдармоқ истайдир,
ёнадир, куядир...»

Исён, норозилик, ҳатто ўз сокин руҳияти билан келишмовчилик, кураша, юксакликка, эрк ва озодликка интилиш романтик поэзиянинг парвоз қанотлари ҳисобланган. Чўлпоннинг деярли ҳамма шеърларида ана шундай исёнкор курашчанлик, Шарқ тақдири ва истиқболи йўлида тинимсиз олға интилиш шижоати ётади:

Мен кучли, менда исён,
Мен — тўлқин, менда туғён:
Кўпурармен, тошармен,
Чегарамдан ошармен!

Шоир ўз қаршисида турган чўллар, сувлар, денгизлар таниб бўлмас сўқмоқларни босиб, буюк ният билан олға интилишга чақиради. Чунки юракдаги амаллар, армонлар, ниятлар ва орзулар йўллардаги денгизлардан улуғроқ. Қуш каби эркин учишга чақиради шоир. Мақсад:

Кенг чўллардан, денгизлардан
кечайлик,
Шарқнинг эски чигалини ечайлик!

Шарқ тақдири Чўлпон учун «эски чигал», сирли жумбоқ бўлиб ётарди. Унинг асов хаёли, бесаранжом тафаккури бу чигални ечишга, шарқ дардига даво топишга қаратилган эди.

Чўлпон поэзиясида умумлашма икки образ: Шарқ ва Ғарб кўп учрайди. Уларни бир-бирига қарама-қарши қўяди, бир иккинчисини босиб, эзиб, хўрлаб ва зўрлаб келаётган ёвуз куч сифатида гавдаланади. Шоир ёз ҳақида ёзадими, куз тасвирини берадими, севимли умумлашма образларига мурожаат этади. Шарқ қолоқлигидан, Шарқ танасининг жароҳатидан, Шарқнинг хаста ва бедаво дардга чалинганидан, тутқун, бедаво, бенаволигидан зорланади.

«Куз» шеъри, бундай қараганда, йил фаслларидан бирига бағишлангандай туюлади. Унда кузга хос сарғайган япроқлар, қора булутларнинг ёпирилиб келиши, қарғаларнинг кўк юзини қоплаб ўтиши, борлиқ узра учиш шарпаси ўрмалаб келаётгандай кайфиятлар тасвири бор. Бироқ шеърнинг маъноси ва мазмуни куз портретини чизиш билан, куз таассуротини бериш билан чегараланмайди. Куз шоир учун ўхшатиш воситаси, Шарқ тақдирига ҳамоҳанг кечинмалар уйғотувчи образ тарзида керакдир:

Кўм-кўк экан, сарғайдилар япроқлар —
Оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзидек.
Бўронларнинг кўзларикми, ўйноқлар,
Ғолиб Ғарбнинг қонга тўлган кўзидек.

Бу ерда гап шоирнинг қайси мамлакатга, қайси тузум ва кимларга шама қилишида эмас. Гап сарғайган куз япроқларининг оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқ юзини эслатишида, Шарқнинг тутқунлиги, эрксизлиги ва ўзга халқлар, давлатлар томонидан босиб олиниб қўлига, оёқларига қуллик занжирларининг осилишида. Шоирни ана шу нарса қийнайди. У Шарқ аҳволидан изтироб чекади, нолийди, гоҳ тушкунликка тушади, гоҳ «портлаб» кетади.

Шарқ тақдирини ўзининг тақдири деб билган, эрксиз Шарқда ўзини қанотсиз сезган шоир бир кун эмас, бир кун Шарқнинг уйғонишига умид билан яшайди. «Яна ўт» шеърида қуйидагича изоҳ беради: «Бу нарса катта бир уруш бошланмоқ эҳтимоли кучайганда ёзилиб эди. Уруш чиқмай қолади. Шарқ ҳам шу учун қўзғалмай қолди».

Наҳотки шоир уруш тарафдори бўлса? Наҳотки у уруш бола-чақаларнинг, етимесирларнинг, кексаю аёлларнинг бошига туман фожиалар келтиришини билмаган бўлса? Албатта, шоир буни яхши ҳис қилган. Гап бошқа томонда. У Шарқда уйғониш, миллий-озодлик ҳаракатларининг кучайиши ва алангаланишини кўзда тутади. «Оғир занжирларингни шалдиратиб, қари Шарқ, сен ҳам қўзғаласанми», деб хитоб қилади. Уюшган қўлларини қалтиратиб, ўзини «маданият» ва «цивилизация» осмонида кўрган босқинчилар, эркбўғарлар бўйнига чанг солмайсанми, деб мурожаат қилади. Ўтган замонлардаги эринчаклик, балки яна йиллар давомида сени тебратурми, дадиллик, шижоат, ҳаракат, қўзғалиш даврида мўмин хаёллар оғушида мудраб қоласанми, деб шоир хавотирланади.

Шарққа нисбатан шоир орзуси, армони аниқ:

Қўзғалиб кетганингни бир кўрсам,
«Қутулурман!», деган ишонч бўлса.
Кишанинг парча-парча тўғралса,
Қутулиш изларингга юз сурсам!

Ана шунинг учун руҳи йўқ «машина» олдида ерлар қадар тубанланмасликка, жонсиз темирларга, маънавиятсиз «маданият»ларга боғланмасликка чорлайди.

Умумлашма Шарқ образида Туркистон тақдири, ўзбек халқи қисмати акс этмаган, деб бўлмайди. «Ғолиб Ғарбнинг қонга тўлган кўзи»да у Туркистонни босиб олган чор самодержавиесини кўрган бўлиши ҳам эҳтимол. Шартли маънолар, образлар либоси ўлка баданидаги жароҳатлардан томаётган қон томчилари Чўлпон шеъриятидаги романтик кўпмаънолик ва кенг қамровдан далолат беради.

Зарафшон мавжлари нозли қизларни эслатган билан қанча-қанча танларни ағдарган бўлса, салтанатлар тарихи кўп жонларнинг инграши ва оҳу зоридан қорайиб, шоир юрагини эзган бўлса, Маҳмудхўжа Беҳбудий қабри теппасида «оқ саллалик, қора девни сўкмакка» ўзини ожиз ва нотавон ҳис қилган бўлса, шоир фалакнинг ўйини-ю, тақдирнинг харҳашасидан на илож қилсин? У муҳит олдида ожиз бўлиб қолганини, тутқинлик исканжасида эрктала6 қалби ихтиёрини кўп такрорлайди. Шоир юраги ўз халқи, ўлка дардларини кўзгудек акс эттиради.

Шоир кўнглидаги инграқлар қуллар ўлкаси — Шарқнинг оналари, жувонлари нолаларидир. Бу нолаларда ўтган асрларнинг оҳанги бор: ҳар бир инграш, ҳар бир нола шоир юрагини ништардек тиғлайди. У эркинлик, кенглик хаёллари кўкларга учиб, бутун умидлари чилпарчин бўлдими, мангу тутқунликка кирдими, ўлка, деб изтиробга тушади.

Бундай тутқун муҳитда шоирга битта илинж қолади, у ҳам бўлса эрклик юлдузидир.

У бир из кўзимнинг нурларидан ҳам
Юксакдир, мен уни ўпмак истайман,
Агар топилмаса, бу юртлардан ҳам,
Кўчиб йироқларга кетмоқ истайман.

Эркинлик ва юксак парвоз нашъаси романтик табиатли шоирларнинг асосий маънавий мулки эди. Шунинг учун Чўлпон ҳам ҳавоси бузилган муҳит, навоси синиқ куйлар қуршовидан озод бўлишга, бепоён само наъмаларига қулоқ тутиб, эркин ҳавода қулоч очиб учишга доимо тайёр турди.

Шоир кўзи гўзаллик, қалби покизалик, тафаккури теранлик изларди. 20-йилларнинг аксарият шоирларидан фарқли ўлароқ Чўлпон бу гўзаллик, поклик ва теранликни ўз атрофидан топаолмас, қийналар, эзилар, кўнгли чўкиб само ва хаёлот оламига кўз тикарди. Агар бошқа шоирлар ўзгараётган муҳитни кўкларга кўтариб мақтаса, ҳали бу ўзгариш ва шоирлар нима билан тугашини билмаса-да, оғзи тўла шакар билан мадҳиябозлик ва қуруқ ғояларга саждагоҳлик ўйинида рақс тушсалар, Чўлпонга уларнинг хатти-ҳара-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No IK/139.11

кати ҳам, қилиғи ва умидлари ҳам гўзалликка тескари, хунуклик ва тубанлик ифодаси бўлиб туюлади.

Шоир юрак-бағри эзилиб кетгандангина кўзим юмуқ, ё хаёлот уммонига шўнғиб, ё уйқу оғушига берилиб роҳат оламан бу дунёдан, дейди:

Кўзим очилди, бироқ кўрмадим
гўзалликни,
Кўнглимда яъс ила кўрдим бутун
тубанликни.
Йўқ эмас эди гўзаллик билан чиройлилик,
Фақат улар тубида жилваланди ҳайвонлик.
Кулиб қарар эди дунёси гоҳ-гоҳлари,
Фақат кулишлар ичинда фиғон ва оҳлари.

Шоир «қимирламай юрса» ҳам у хаёлот дунёсида кезади, хаёл дарёсида сузади. Унинг муҳит баланд-пастликларига, тиканак ва чангалзорликларига оёғини тегизмай олиб ўтадиган мўъжаз мулки, дўсти, қадрдони ва сирдоши — хаёли бор. Чўлпон хаёлга, хаёл ҳадя этмиш беминнат ва беғубор гўзалликка, оройиш ва осойишталикка суяладн.

Чўлпон «Йўл эсдаликлари»да («Халқ сўзи», 1991 йил, 13 февраль) хаёл унинг ижоди ва ҳаётида қанчалик катта аҳамиятга эга бўлганини тан олади: «Кўнгилсиз, тушкун руҳ билан чиқиб кетдим. Ёлғизлик, ўрганган ердан айрилиш оғирлиги бир озгача мени эзиб борди, бир озгача қийналдим. Бир оздан сўнг эски танишим — «хаёл» кўмагимга етди: ўзим унинг билан кенг кўкнинг юмшоқ кўрпалари устида ағанаган чоқда, гавдам чарчаш, толиқишни сезмасдан илгари отилар эди. Хаёл, гўзал хаёл, қара, мен сенинг тўғрингда илгари нима деб эдим:

«Хаёл... Хаёл... ёлғиз хаёл гўзалдир,
Ҳақиқатнинг кўзларидан қўрқаман:
Хаёлдаги юлдузларким, амалдир,
Оловимни алар учун ёқаман.
Гўзал хаёл, кел, бошимда гул ўйнат.
Меним эсрик тилагимни эркалат...»

Меним бу ўйларим хаёл тўғрисида жуда кўп тўғри эди. Ул меним энг умидсиз, энг қийналган, энг эзилган чоқларимда келиб бошимдан силар, сийпар, юпатар, эркалатар эди.

Ул борида меним ёлғизлигим билинмас, кўзимнинг ёқут ёшларини сассиқ япроқлар силамас, етилган қизларнинг ипак ёғлиқлари каби юмшоқ бўлган хаёлнинг қўллари силарлар эди...»

Шоирнинг бундай хаёлга, ўзлигига, руҳига ва маънавиятига ишониши, ана шу хаёл ва доимо янгиланиб, турланиб турадиган ўзлигидан мадад олиши воқелик билан, муҳит билан, халқ ва гўзаллик билан боғланишнинг бир кўриниши эди. У ўзининг маънавият хаёлига қанчалик сингиб борган сари шунчалик муҳит гўзаллиги, ҳақиқати ва ноҳақликлари билан боғланганлигини ҳис қиларди. Чўлпоннинг ўзига хос романтик оламфаҳмини тушуниб етмаган мунаққидлар, расмий кўрсатмалар ва догматик қарашлар билан қуролланган сафсатабозлар уни замондан узилган, «қайноқ социалистик воқеликдан» қочиб, «ўзлиги»ни излаб юрган шоир сифатида танқид қилганларида у ижодкор «ўзлиги» ва «кўплик» билан мажбурий биргаликнинг оқибатлари хусусида ниҳоятда чуқур фалсафий фикрни жамлаган сатрлар иншо этади:

Мен қочмадим! Нега мени «қочди» деб,
Йўқга мунча шовқин-сурон қилдингиз?
Қучоғини «ўзлиги»га очди деб,
Оқ исмимга қора занжир илдингиз?

Мен «ўзлик»дан кўпдан бери узилиб,
«Кўплик» ичра ботиб кетган танамен.
У «кўплик»нинг қайғусида чўзилиб,
Қулоч отиб, сузиб юрган — яна мен.

Бу жойда 20-йиллардан бошланган, фалсафий ва мафкуравий жабҳаларда барчанинг қулоғига сингдирилган, пировардида нотўғри ва зарарли ақида сифатида тан олинган кўпчилик манфаатини якка шахс манфаатидан устунлиги, шахсий манфаат, истеъдод ва эҳтиёжларнинг кўпчилик эҳтиёжи ва мақсадларига бўйсуниши, оқибатда шахсий ва ноёб индивидуаллик, «ўзлик», оригиналлик сингари инсоний фазилатларнинг умумий ватанпарварлик, умумий инсонпарварлик сингари абстракт, жонсиз ва нурсиз тасаввурлар қаърига

этувчи жуфт қанот бўлмагач, мўлтираган кўзларини яна кўкка, орзу юлдузларига тикади. Гарчи Чўлпон «ўзлиги»дан жудо бўлган, «кўплик» ичра ботиб кетган бўлса ҳам изланиш ва юксаклиш ниятидан қайтмайди. Чунки унинг бир қаноти бўлса ҳам у кучли ва янада юксакроқ парвозни қўмсарди:

Мен қочмадим! Мен тилакни излайман,
Қанот кучлик, борган сари тезлайман!.

Эркин парвоз этиш, эркин фикр юритиш, эркин ҳаёт қуришни Чўлпон бир умр орзу қилиб, армонда кетди. Унинг учун эрк инсон учун ҳамма нарсадан азиз ва мўътабар. Лекин эркинлик катта ва қонли курашлар эвазига келишини, тутқун, бечора,

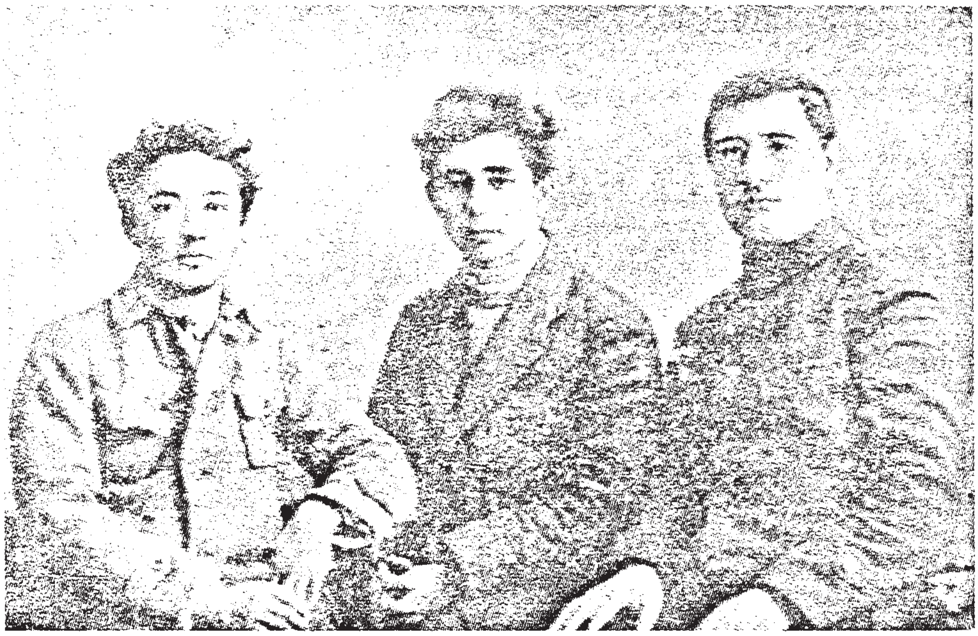

Чапдан ўнгга: БОТУ, ШОКИР СУЛАЙМОН, ЧЎЛПОН.

чўкиб кетиш тенденцияси кўринади. Бу тенденция кейинчалик социалистик реализм методининг жони ва тани бўлиб, барчани, турли хил истеъдод эгаларини бир хил гул теришга, бир маромда куйлашга чорлади.

Чўлпон мана шу барчани бирлаштирувчи «кўплик» ғояси тенденцияси бошланишини чуқур изтироб билан қаламга олади. Буни очиқ айта олмайди. Бунинг учун унга романтик услуб, романтик шартлилик ва шахсий майллар, индивидуал тасаввурлар пардасида ўз мақсадини ифодалаш жуда қўл келар эди. Чўлпон «ўзлиги»дан кўпдан бери узилиб қолганини тан олади. Бу кайфиятдан хурсанд эмаслиги сатрлар оҳангиданоқ сезилади. «Кўплик» ичра ботиб кетган танамен» деганда шоир юрак-бағри ҳувиллаб қолган, ичи бўм-бўш биллур идиш каби ўзини ҳис қилаётганини билдирмоқчи бўлади. «Ўзлиги»дан жудо бўлиб, «кўплик» ичига кирган шоир бахтини топдими? Йўқ. Янгилик ўлкаси унга кўш қанот ҳадя этмади, бир қаноти синди, у бир қанот билан парвозга, юксакликка интилмоқчи бўлди. Бироқ «ўзлиги»ни ташкил

эзилган оппоқ диллар эркинлик тилаб доимо дор тагига ихтиёрий келганини, эркинлик қурбонсиз бўлмаслигини таъкидлайди. Ахир бўрилардан омонлик кутиш тентакларнинг ишидир. Тўғри, зулм авжга чиққач, эҳтимол ҳар нарса унга бўйин эгишга мажбур бўлар, золим ҳайвонларга, одамларга эга бўлар, уларнинг эркини бўғиб, тушовлаб қўяр, лекин:

Фақат эркин виждонларга
Эга бўлмоқ — мумкин эмас!

Инсон виждони, имони, эътиқоди эркинлигини букиб, қайириб бўлмайди. У безавол инсоний хилқатдир. Чўлпон на муҳит исканжасига, на кўнгил хархашаларига сиға олади. У эркинликни, бепоёнликни ва ҳур яшаш, ҳур фикрлашни истайди. Айрим шеърларида у бу бир лаҳзалик кайфиятлардан умумлашма инсоний кечинмалар, ҳолатлар уйғунлигини топа билади. Инсон бахт ва эркин ҳаёт учун яратилгани, у ҳеч қачон ана шу эркинликни қўлга киритиш йўлида сустлашмаслигини, кишанлар

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.11

билан дўстлашмаслигини, ҳақоратга тоқат қилмай, қиличларни синдириш учун ўзини сафарбар этишини таъкидлаб, шоир хитоб қилади:

Тириксан, ўлмагансан,
Сен-да одам, сен-да инсонсен,
Кишан киймa,
Бўйин эгма,
Ки сен ҳам ҳур туғилгансан!

Шоир «Одам ва қуш» шеърида дунёдаги барча нарсаларга эркинлик тилайди, бу унинг юрагидаги энг яқин туйғу эканлигини таъкидлайди:

Эркинликда эркли бўлиб яшашнинг
Қимматини мен ўзим ҳам биламан!..

Лекин шоирнинг эркин кўнгли сиқиқ, боғланган, «эгалик» турмушда изтироб чека бошлайди. Агар аҳвол шундай кетаберса, у ҳаётда ҳеч қанақа хайрли ишга қўл ураолмаслигини сезади.

Чўлпоннинг бундай турмуш, муҳит исканжасидан нолишини, руҳий, моддий ва ижтимоий кишанларни парчалаб эркин қуш каби парвозга кўтарилиш истагини социалистик воқеаликка душманлик ёки социалистик муҳитга қарши норозилик деб қараш калтафаҳмлик бўларди.

Романтик шоирларнинг барчасига хос хусусият шундаки, агар айримлари, масалан, Насимий айтганидек, уларнинг юрагига икки жаҳон сиғса-ю, ўзлари бир жаҳонга сиғмасалар, айримлари бу жаҳонни ўзига тор билишган ва узоқ ўлкалар, қитъалар, замонлар ва маконлар сари интилганлар. Чўлпон ҳам бундан мустасно эмас. У шунча чоқлар чидаб келган кўнгли энди сиқиқ, чекланган турмуш тарзига чидай олмаётганлиги сабабли «қўл тегмаган бўйнига ип боғланиб, жуда қаттиқ тортилди». Лирик қаҳрамон образи қуйидагича чизилади:

Ул интилиб, ул уриниб ётадир,
Тор қафасдан қутқаргали ўзини...
...Ул эркинлик, ўзбошлилик истайдир,
Кетга қараб — ўлим бўлсин — кетмайдир.

Шунинг учун унинг кўзлари доимо олис-олис тоғларга, чўлу биёбонларга қараган. Қорга бурканган қатор довонлар, бепоён кўк ўтлоқлар, тубсиз уммонлар узра йўлларга тикилган шоир кўнглида йўл юриш истаги қайнайди.

Турғунлик ва тутқунлик шоирнинг душмани. У муҳаббат ўтида қоврилган чоғда ҳам, муҳит гирдобида гангиган пайтда, нокаслар хуружи авжига минганда, сўлим ой коинот бешигин тебратган палла, кундузнинг мунаввар ёғдуси қалқиган дамда ўзини йўлчи, саёҳ кўргиси келади. У дунёвий гўзаллик, муҳит ҳақиқатларидан яна юксакликка кўтарилишга, юлдузлар базми-ю, тун ғаройиботларидан баҳраманд бўлишга интилади.

Бундай чинакам поэтик туйғу, олам сирларини маҳбуба қулоқларига исирға этиб тақишни истаган романтик шоирнинг аҳволини тушунадиган замон эмас эди. Навоий «Эвоҳ тақдир экан, қайдан билибмиз, азизим дунёга бевақт келибмиз», деганидай, Чўлпон ҳам худди ўзини дунёга бевақт келгандай, аллақандай чигал, туманли ва бўронли кечада милтиллаган чироқ бўлиб қолганини ҳис қила бошлайди. Бу чироқ саноқли йўловчиларга нажот берар, аммо гуруллаган ва увуллаган аланга истаган замон ва онгсиз оломон учун у ниҳоятда ожиз ва нотавон эди. Бундайларни ҳақоратлаш, таҳқирлаш, хўрлаш ва калтаклаш учун янги қамчинлар, янги занжирлар тайёрлана бошлаган замон эди:

Етар, бас, чекдан ошганлар
Бу қарғиш, бу ҳақоратлар!
Тўликдир, балки тошгандир
Тубанлик ҳам сафолатлар!
Қўлимда сўнгги тош қолди,
Кўнгилда сўнгги интилмак,
Кўзимда сўнгги ёш қолди,
Кучимда сўнгги талпинмоқ!
Бу қарғиш, бу ҳақоратлар
Кучимни тортмоқ истайдир.
Тубанлик ҳам сафолатлар
Ўзимни ютмоқ истайдир!
Кўнгилда сўнгги интилмак,
Шу ҳолда кетмак истарман.
Кучимда сўнгги талпинмоқ,
Амалга етмак истарман!

Шоир руҳияти, аҳволи аён. У мана шундай чор атрофдан қарғиш, ҳақоратлар эшитгач, ўзини одамлар даврасида, жамият қўйнида эмас, баҳор чечаклари, тун шарпалари, ой ва кун жилвалари, ёз неъматлари, куз куюклари, қиш қировлари билан юпанади. Куч ва илҳомни табиатдан, уни тинч, бесавол ва беминнат тингловчи, дардга бериб кўнглини кўтарувчи табиатдан, баҳордан олади. Ана шу тариқа шоир туғёнлари сўна бошлади, умид қанотлари қайрилиб, кўнгил пиёлалари зарб еди, у ўзини муҳитнинг ихтиёрига топширишга мажбур бўлади.

«Сомон парча» шеъри Чўлпоннинг эрк ва инсон, инсон ва муҳит, орзу ва тақдир, хаёл ва ҳаёт тўғрисидаги ўйларининг умумлашма тасвирий образи сифатида жаранглайди. Унда аввалги эркталаб исён ҳам, бўйин эгмас мағрурлик ҳам, самовий кенглик орзуси ҳам йўқ. Ўзини муҳит гирдобида бир сомон парчадай, бир похол чўпидай ҳис қилади. Ҳар бир ишни, ҳар бир қарғишни, ҳар бир амал, ҳар бир ҳамални «ҳақ» дейишга мажбур бўлади, ўзлигини йўқотгач, «вазмини қолмайди бир узук қилча...»

Муҳит кучлилик қилади, унинг мағрур боши эгилиб, чақмоқдек кўзларида порлаган нур йўқ, ёлғон бўлса-да, уни овутгувчи хаёлларга учиш йўқ, бошқалар оқими йўлида куй куйлашга ўзини зўрлайди. Кўзларини на исён, на тўлқин, на тўфон, на ўт, аксинча, оғир бир таслим пардалари эгаллаганини шоир тан олади:

Мен энди худди бир сомон парчаси...
Лекин зўр денгизнинг чексиз қўйнида,
Жимгина борадир кирсиз қўйнимда,
Эркин кўпикларнинг алла қанчаси!

Кўриниб турибдики, шоир ихтиёрий равишда муҳит эркига таслим бўлмаган, замонга қараб оёқ ташлашга, «оқимнинг йўлига солиб қуйини» яшашга мажбур бўлади. Лекин у руҳан эркин қолади. Пок ва беғубор қўйнида «эркин кўпикларнинг аллақанчаси» жимгина борадир истиқбол илинжисида. Барибир унинг эрки, руҳи кенгликлар сари, шаҳар ғала-ғовури, нопок муҳитдан йироқлардаги қишлоқ ва далаларга талпинади.

«Дала йўлларидан...» ўтиб борар экан, унинг боши узра япроқлар елпиғич бўлиб эркаланади, бағри тиниқ ва мусаффо ҳаво ҳамда наволар завқи билан тўлади:

Дала йўлларида телбалар каби
Эртадан кечгача мен ҳам чопамен.
Афсоналардаги дарбадар каби
Кимсасиз ерларга қўйин очамен.

Мана шоир ўйинчоғи, илҳоми, ҳаёт тарзи ва умиди. У сиқилган, бўғилган, тобора кишанларини кучайтираётган шаҳар муҳитидан йироқлашиб боради, бу йироқлашиш унга ўзлигини чуқурроқ англашга, халқ дарди ва қувончига тезроқ шерик бўлишга, юрагидаги «оҳ»лар алангасини майсалар, қора ерлар, тоғлар ва қорларга ёйиб юборишга ундайди. Чинакам романтик шоир ана шу романтик услуб — шахсият кўзи билан оламни, табиатни, одамларни кўриш ва қалбини коинот кўзгусига айлантириш хусусиятини намоён этади. Чўлпон табиат ва оламга сингиб кетади: гоҳ бўрон бўлиб, гоҳ бинафша, гоҳ келинчак, гоҳ шамол, гоҳ япроқ бўлиб гулдираб, қалтираб, силкиниб, қимтиниб, ҳовлиқиб, толиқиб олам кезади. Йўлда учраган барча жонли ва жонсиз нарсалар билан бирлашиб, сирлашиб, уларга ё муҳаббат қўшиғин тўқийди, ё ўзлигин йўқотадиган даражада бирлашиб йўқлашиб кетади. Бешафқат муҳитнинг гирдобларидан қутқариш учун шоир каби адашган йўлчи унга нажот қўлини узатади, яшил қирғоқларга олиб чиқмоқчи бўлади. Ана шунда лирик қаҳрамоннинг чарчаган оёқларига куч кириб, юмилган қанотлари очилади, кўнгилда тебраниш, юксалиш завқи ғимирлайди.

Агар романтик услуб моҳияти воқеаликка нисбатан исён, норозилик, иккиланиш ва қониқмаслик туйғуларини ифодалаш, йўлга, парвозга, самовий кенгликлар сари интилиш кайфиятларини бериш хос бўлса, шунингдек, барча табиат ва жамият воқеаларини юрак қонлари, дил нурлари билан ювиб, тозалаб, эркалаб шеърият мулкига айлантириш бўлса, бу хусусиятларнинг барчаси Чўлпон поэзиясида истаганча топилади. Бундан ташқари, романтик адиблар мавзу жиҳатдан ҳам дил тароналарига ҳамоҳанг қўшиқни ўзга эллар, элатлар ва мамлакатлар тақдири, ривоят ва хилқатларидан топишга, улар орқали ўз дарди ва амалини ифодалашга интилган бўлсалар, бу жиҳатдан ҳам Чўлпон Шарқ куйчиси, Шарқнинг тарихи ва истиқболига бефарқ бўлмаган, унинг жонкуяр шоири сифатида гавдаланади. Романтизмга хос хаёлот осмонида парвоз этиш ҳам Чўлпонни ўз атрофидаги сиқиқ ва туманли муҳитдан ажралиб чиқишга, тасаввуридаги гўзаллик оламида шеърият салтанатини бунёд этишга чорлади. Натижада, у ёниб, куйиб оташ сатрларни яратадики, уларда уммоний эҳтирос, довулдай жазава ва офтобдай ҳарорат яширинган. Чўлпон романтизмининг оҳанраболиги шундаки, шоир ўзлигини теварак-атрофдаги барча нарсаларга, катта-ю, кичик зарраларга, инсоний дард ва кечинмаларга сингдиради ва бу сингдириш асносида ўзи ҳам куч олади, қадди тикланиб, янги парвоз сари шайланади. Чўлпон романтизми ўқувчини бефарқ қолдирмайди, уни овутиб, ўзига эргаштириб, тасаввурнинг сирли пардалари ичидаги билинар-билинмас, сезилар-сезилмас маънавият жавоҳирлари билан ошно қилади. Туйғуси сел шоир севган баҳор фасли ҳар йил, ҳар сония ўзгариб, кўкариб, турланиб кулгандай, Чўлпон романтизми ҳам ўз ички ва нурланувчи лавҳалари, образлари билан яшнаб туради. Улар доимий ўзгариш, ўзидан мислсиз нур таратиб турувчи жавоҳирлар хазинасини эслатади. Чўлпон романтизми табиатнинг абадият мезонларига уйқаш бадиий маъно ва кечинмаларнинг чексизлиги, узлуксизлигига асосланган. У ўткинчи ҳодиса умумийликни, умумийликда шахсий, ҳар бир юрак билан боғланган руҳият ришталарини кўра билган. Чўлпон ижодининг халқчиллиги ва миллийлиги ана шу руҳият дарёсининг ирмоқлари тарзида намоён бўлади.

(Давоми бор).

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk 1139.11

САНЪАТ

ОЙЛИК ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ
ВА БАДИИЙ-БЕЗАКЛИ ЖУРНАЛ

12 • 1991

(599)

МУАССИС: ЎЗБЕКИСТОН
КОМПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ

Бош муҳаррир:
Тилаб МАҲМУДОВ

Таҳрир ҳайъати:
Рустам АБДУЛЛАЕВ,
Асад АСИЛОВ
(масъул котиб),
Абдумўмин БОЙМАТОВ,
Шароф БОШБЕКОВ,
Анвар ЖЎРАБОЕВ,
Элдор МУХТОРОВ,
Учқун НАЗАРОВ,
Аҳмаджон РЎЗМЕТОВ,
Михли САФАРОВ
(бош муҳаррир ўринбосари),
Фарҳод ТУРСУНОВ,
Муҳсин ҚОДИРОВ,
Тўхтасин ҒОФУРБЕКОВ,
Акбар ҲАКИМОВ

*Журнал 1942 йилдан
чиқа бошлаган*

ЎЗБЕКИСТОН КОМПАРТИЯСИ
МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
НАШРИЁТИ

УШБУ СОНДА

Тилаб МАҲМУДОВ, Дилором Зайниддинова. Чўлпон — романтик шоир 2

Галия ИЗМАЙЛОВА. Боқий умр 5

Абдуғафур НАБИЕВ, Абдусалом НАБИЕВ. Мўъжизавий санъат 6

Дилбар МАҲМУДОВА. Гашт қилинг доно билан... 8

Бегали ҚОСИМОВ. Фитрат 10

Б. МУСТАФОЕВ, С. АБДУЛЛАЕВ. Ранг ва оҳанг тарбияси 14

Феруза ЮСУПОВА. Бахтиёрнинг бахтли йўли 15

Шерали СОКИН. Заминдек табаррук, нондек азиз 16

А. МАҲКАМ. Тулпор кишноғига ўхшаган овоз 17

Осим БОҚИЙ ўғли. «Минг уйлар»да минг бир мўъжиза 18

ЗАРДУШТ. Авасто 20

Турсунали АЗИЗОВ, Холиқназар ЖЎРАБОЕВ. Уста Ҳакимзода авлоди 23

Муҳсин ҚОДИРОВ. «Фарҳод ва Ширин» саҳнавий талқинлар 24

Комил АВАЗ. Меҳр 27

Робия ЙЎЛДОШЕВА. Шомда-да, тонгда-да тилимда бўлар... 28

Озода ОЛИМЖОНОВА. Ўзбекистон дўпписи 29

Муротбой НИЗАНОВ. Одам кулдиргани учун... ё бўлмаса «Айбдор»нинг олти хати 30

МУҚОВАНИНГ БИРИНЧИ БЕТИДА:

халқимизнинг севимли
хонандаси Алижон ЭРКАЕВ.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.11

Чўлпон — романтик шоир

Тилаб МАҲМУДОВ,
Дилором ЗАЙНИДДИНОВА

Чўлпон ижодининг халқчиллиги унинг халқ юрагидаги надоматлар сабабини, заҳрини, аламини, қаҳрини излашга интилишдир. Ўзбек хотин-қизларига бағишланган «Шарқ қизи», «Мен ва бошқалар», «Қиз қўшиғи», «Ер асиралари», «Паранжи», «Келинчак», «Зангбунинг қизи» шеърларида хотин-қизлар оламини нозик ҳис этиши сезилади. Агар «Шарқ қизи»да кўнгли баҳор каби етилиб, ўсиб, сирли оламга йиманиб, қимтиниб қадам босишга тайёрланаётган, айни чоғда, пешонаси шўр, ҳаё, ибо, тортинчоқликдан қулоқларига исирға таққан маҳзуна қизнинг образи намоён бўлса, «Мен ва бошқалар»да тоқати тоқ бўлган, юрагидаги дарди портлаб кетишга тайёр қизнинг дил нидолари эшитилади, «Қиз қўшиғи» эса халқ лапарлари, термалари оҳангида битилган бўлиб, унда ўксик кўнгилларнинг эркин нафас олишга бўлган интилишлари қуш қанотлари силкинишидай самовий енгилликка ўхшаб кетади. Қиз қўшиғи шунчалик табиий, ҳаётий ва халқчилки, у ҳар юракдан бевосита жой топа олади:

Кўз ёшимда ювсам,
Юртнинг бағрини.
Тилим билан сўрсам,
Оққан қонини...

Шеърдаги ҳар бир банд охирги қаторининг турлича такрори ҳам халқ лапарларидаги такрор ва тасдиқлар сингари қиз жамоли ва руҳиятининг турли алфозини ифодаловчи нақорат сифатида мусиқийдир: қиз бошига қора кунлар, ёмон кунлар, оғир кунлар, қийин кунлар, қонли кунлар, ўтли кунлар, ёрсиз кунлар тушганини ачиниб ва ёниб, эзилиб ва ўртаниб куйлайди. Бу куй ўзбек қизларининг дард куйи, алам ва ғафлат куйи бўлиб эшитилади.

Чўлпоннинг ўзбек хотин-қизлари ҳаёти ва тақдирига бағишланган шеърларида биринчи ўринда бу мунис дилбарлар, муштипар оналарга хос хазин ибо, яширинган муҳаббат, эркка чанқоқлик ва нозик эврилиш туйғулари ифода этилади. Худди шу сифатлар, кечинмалар шоир шеърларига оммавийлик ва халқчиллик бағишлайди. Масалан, «Келинчак» шеърида ўзбек аёллари психологияси, одати ва қарғишларидаги сезилар-сезилмас нозланиш, эркаланиш туйғулари жуда таъсирчан берилган:

...Ҳар куни эрталаб
Бир талай ғазаб
Эр ўлгуридан,
Кундуз нағмаси
Қайинонаси
Кўмилгуридан...

Бу «қарғиш»лар тагида яширинча меҳр, яширинча истеҳзо ва ипакдай майин кайфият бор. Бундай сўзлар, иборалар ва кечинмалар ўзбек аёли ҳолатларини барчага таниш бўлган ёрқин бўёқларда янада жилвалантиради, шеърнинг халқчиллигини кучайтиради.

Халқчилликнинг энг умумий ифодаси — бу халқ ҳаёти ва дарди билан яшамоқдир. Халқ кўнглига, дардига яқин гапни айта олмаган ижодкорнинг асари ҳеч қачон халқчил бўла олмайди. Халқ билан ёнма-ён юрмаган, халқ билан ҳамнафас бўлмаган шоир истиқболига умид қилмаса бўлади. Халқ билан бирликнинг ўзи, агар унга юксак бадиийлик қўшилса, самимий илҳом ва ният билан тўлдирилса, бундай асарларни қанчалик ер қаърига кўмиб ташлашга уринилмасин, қатағон қилинмасин, аллаларда эшилиб руҳиятга сингиб бораверади. Бундай шеърлар халқ ва миллатнинг туманли ўтмишлари бўлиб, оналарнинг аччиқ кўз ёшлари, аламли хонишларида авлоддан-авлодга ўтиб бораверади. Чўлпон шеърлари қисмати ҳам ана шундай бўлди. Чўлпон отилди, шеърлари қатағон этилди. Бироқ халқ орасида «Гўзал» бўлиб, «Қаландар ишқи» кезиб юрди, одамларда «Табиат»га меҳр, «Шафтоли»га ҳавас, «Бинафша»ни қўмсаш туйғуларини тарбиялади.

Халқ дарди Чўлпон дарди эди. Шоирнинг 1922 йили Бухорода ёзган «Оғриганда» деган шеъри бор. Шеърнинг номи ҳам шоирнинг беморлик кунларидан эсдалик бўлиб турибди. Бундан ташқари, худди шу йияи Бухоро ҳарбий хастахонасида ёзилган унинг қатор шеърлари ҳам бор. «Оғриганда» ҳам шу пайтларда ёзилган бўлса керак. Шеърда шоирнинг хасталик кайфияти акс этган. Тўшакда бўғиқ, қисиқ асабий бир ҳолат билан туну кун ўйлар орасида инграниб ётган шоир тезроқ тонг каби мусаффо кунларни илҳақ кутади. Бундай кўк юзини булут, дил тўрини туман қоплаганда туғиладиган оғир хаёллар фақат хасталик, бесаранжомлик, безовталик ифодаси эмас. Шоир ўз дардини ҳам унутади. Унинг дарди ўлка тақдири, халқ дарди олдида ҳеч нарса бўлмай қолади. Унинг дардига дард, азобларига азоб қўшаётган бошқа сабаблар бор:

Менинг ўйимми кора? Ёки юрт кўкида булут,
Қуюқ булут тўдаси қонли ёш тўкиб йиғлар?
Меним бу хаста дилимни яна нечун тиғлар?
Менимда кўксима босмоқчи истар ул бир ўт?
Бўғиқ, қисиқ бу кўнгил кучли ўт билан ёнадир,
У ўт орасида юртнинг хаёли жонланадир...

Чўлпон поэзияси халқчиллиги шоирнинг халқ ва юрт тепасидаги қора булутларнинг ўз бошига ёғдираётган қонли ёшлари тарзида идрок этиши ва тасаввурлари юрт дарди ва ташвиши билан жонланишидадир.

Шоир халқига, юртига бўлган муҳаббатини яланғоч, деклоратив шаклда эмас, шу юртнинг жонкуяр фарзанди сифатида куюниб, ўртаниб, тўлғаниб изҳор этади. Бундай самимийлик ва покиза муҳаббат, ўз навбатида, халқ меҳрига ва ардоғига муносиб қўшиқ бўлиб жаранглайди. Ана шу-

(Давоми. Боши ўтган сонларда).

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.11

нинг учун Чўлпон расмий талаб, кенг тарғибот ва нурли имтиёзлар эвазига эмас, халқнинг самимий, меҳрибон ардоғига лойиқ бўлди. Афсуски, халқ ардоғи амалда эмас, дилда пинхон тутилди.

Чўлпон ижоди халқчиллиги ўлка, халқ ва тарих томирларидан куч тўплаганди. Бир ўринда шоир халққа қўшилиб куйиб-ёнса, бир ўринда ўлка теппасидаги кўланкаларни чақмоқ бўлиб тилка-пора қилишга отланади, бошқа ўринда халқ маънавиятининг қадим-қадим хиргойиларини ёдга солади. Достонлардаги соддалик, лапарлардаги хазинлик, алёрлардаги мўминлик ифодаларидан ташқари «Девони луғотут турк»даги термаларга ҳамоҳанг мисраларга ҳам кўзимиз тушади:

Кенг далада кийик ўйнар,
Кийик кўзин йигит ўйнар,
Кийик кўзи кўнгил тортар,
Ошиқ кўрса

Чинакам халқчиллик учун мавзунинг катта-кичиги бўлмайди. Халқчил шоир инсон билан боғлиқ қайси муоммага қўл урмасин, уни халқ кўзи билан кўрса, халқ нуқтаи назаридан баҳоласа ва халқ қалбига етиб борувчи куйга сола билса, ана шунинг ўзи халқчилликнинг чинакам ифодасидир. Долзарб муаммолар кетидан қувиш, бугунги расмий ахборотга бағишлаб шеър битиш, халқнинг хўжалик ва иқтисодий жабҳалардаги фаолиятларини миллийлик тарзида улуғлаш билан бадиий ижодда халқчилликка эришиб бўлмайди. Халқчилликда тилга олинаётган лавҳа, мавзу, кечинма, фикр ва хаёлот олами шундай бир бадиийлик билан йўғрилиши керакки, унинг қон томирлари бориб халқ қалбига уланган бўлсин. Ҳар бир сўз халқ қалби торини жаранглатиб, унда ё завқ, ё дард, ё умид, ё иқбол ҳақидаги дил қўшиқларига жўр бўлгандагина шеърият қоғоздан кўнгилларга кўчиб ўтади, меҳр билан ёзилган бўлади. Худди ана шу аснода шоир маҳорати ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Масалан, баҳор, кўклам ҳақида шеър ёзмаган шоир йўқ. Лекин Чўлпон кўкламининг бутун халқ баҳорига айланиб кетишига сабаб, шоирнинг чинакам поэтик маҳорати ва халқ тилидаги, дилидаги сўзлари, иборa ва ўхшатишларни топа билганида.

Шеърнинг бошланишиданоқ ўқувчи ҳаяжонга тушиб қолади: «Кўкламойим йўлга чиққан», ҳали кўклам кўкарган эмас, кўкламой энди қўзғалган, кўк кўйлакнинг битишига унча кўп ҳам қолмаган.

Бундай ўхшатиш, тазод усулида образ яратиш Чўлпон ижодида шу даража кучлики, унинг ҳар бир қуйилиб-қуйилиб, эшилиб-эшилиб, нозланиб келаётган сўзларига ҳайрон қоласан, киши. Ўқиган сари бу шеър эмас, поэтик мўъжиза эканига қаноат ҳосил қиламиз. Айни чоқда, тазод усули халқ поэтик тасаввури ва ҳаёт тарзида қанчалик яқин ва севимли бир маънавий хазина эканлиги ҳам сезилади. Шоирнинг табиат лавҳалари орасига яширинган эстетик гавҳари ўхшаш образларнинг ўзаро акс садоси мусиқий жаранглайди:

Кўкламойнинг ипак кўйлак этаклари
судралиб,
Қора ернинг бошларини силаб-сийпаб
келадир.
У силашдан, у сийпашдан қувват олиб,
куч олиб,
Қора ер ҳам кўксидаги олтинларни
берадир.

Шоир рассом каби поэтик тасаввурдаги «Кўкламой» образини, унинг пойида енгил нафас олаётган қора ер узра этакларини судраб бораётган баҳор образини шундай тароватли чизадики, натижада «Кўклам келадир!» шеъри Чўлпон романтик даҳосининг беназир мўъжизаси бўлиб қолади.

«Кўклам келадир!» шеърининг халқчиллиги унинг ўта самимийлигида, халқ руҳининг қадрдон ўлка табиати билан нечоғлиқ бирлашиб, сирлашиб кетганини инъикос этишидадир.

Шоир руҳи, кайфияти ва эстетик идеали унинг ҳар бир шеърида яркираб туради. Бу кайфият ўлка жамолига, халқ камолига боғлиқ. Ўлкада баҳор кезса, шоир қалби чапак чалади, ўлка узра кўланка сезса, бутун дунё кўзига қоронғулашиб кетади. Шоир кўзининг равшанлиги, дилининг қувончи, умидининг учқуни халқ турмушининг, онгининг ўзгаришига, нурланишига боғлиқ.

Чўлпон поэзиясининг халқчиллигида яна бир диққатга сазовор жиҳат мавжуд. У романтик шоир сифатида халқ учун муштарак дард, умумий қувонч, азалий тутқинлик хусусида гапиради. Социалистик реализм намояндалари халқнинг конкрет дарди, алоҳида фаолият доиралари, қувончининг ижтимоий сабабларини очишни талаб қилган бир пайтда Чўлпон ёлғиз қувонч белгисини, бир касалнинг иситмасини эмас, қувончлар нашъасини, хасталик азобларини ўз шахсий руҳияти ва маънавияти чегарасида умумлаштиришга эҳтирос билдирди. Бу ҳолат унинг шеърларидаги халқчиллик йўлаб тўқилган ёки четдан халққа тиқиштирилган «меҳрибончилик» ёки ижарага олинган фазилат бўлмай, шоир ва халқ бирлашган руҳларининг табиий вулқони сифатида кўринди. «Галдир» шеърининг маъноси ва мазмуни ҳам шоирнинг куй, дутор, ер ва эл билан бирлашиб, қўшилиб, жипслашиб, йўқ бўлиб, сингиб кетишида кўринади. Унда шоирнинг наинки халқчиллиги, бу халқчилликнинг асоси бўлган адиб гуманизми акс этади.

Шоир ўзини дутор билан бирга юргувчи, бу туғишгани билан бир ўтда ёнғувчи девона эканлигини баён айлайди. Шоир дилларида ғам тўла бечораларга ёр эканлигини, вақти хуш, ғам кўрмаганлардан безорлигини айтади. У ердаги турфа хил ғам-аламдан иборат нолаларни эшитгиси келади. Шеърда шоирнинг эстетик идеали, халққа яқинлашиши, унга бўлган севгиси моҳияти очиб берилади:

Йўқ ишим ҳоким, амалдор, шоҳу
ҳоқонлар билан,
Биргадурман доимо ҳамдард
бўлғонлар билан...

Одамларга ҳамдардлик, элга ғамхўрлик, ўлка истиқболи йўлида жон фидо қилиш Чўлпон поэзияси халқчиллигидан, унинг умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарилганлигидан шаҳодат беради.

Чўлпон ижоди халқчиллиги ва гуманизми унинг лирикасида, муҳаббат мавзусидаги шеърларида, айниқса, кўзга яққол ташланади. Севги-муҳаббат, чин инсоний кечинмаларга бағишланган асарлар Чўлпон даҳосини белгиловчи олтин саҳифалардир.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Чўлпоннинг севги тароналари романтик шеъриятнинг гултожиси, деса бўлади. Бу шеъриятдаги лирик қаҳрамон, бир томондан, оддий, ер кифтида таманно кезадиган сиймога ошиқ сифатида, иккинчи томондан, кўз илғамас, хаёл қучмас тасаввурлари бир соҳибжамолга мубтало бўлган шахс сифатида гавдаланади. Шоир севган, шоирни мафтун этган ва унга илҳом бағишлаган малак шунчалар гўзалки, у ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!

Агар классик шоирларимиз яратган тимсол жуда узоқда, қўл етмас баландликда турса, Чўлпон уни ҳар кимнинг юрагига яқин ва ҳар ким ўзича кўриб, ўзича суйиш ва эркалаш, эркаланиш имкониятига эга тарзда намоён этади. Халқ тасаввурларига хос самовий кенглик ва улуғворликни оддийлик ва шахсийлик аломатларига буркади. «Гўзал» шеърини ўқиган киши ўз севгилисини қоронғу кечада кўкка кўз тикиб, энг ёруғ юлдуздан сўрай олади, бу сўроқ руҳий мулоқотга айланиб, еру осмон сирлашиб, дардлашиб, юлдузлар севғучига, севғучи юлдузга иқрор бўлади:

Ул юлдуз уялиб, бошини букуб,
Айтадир: мен уни тушда кўрамен.
Тушимда кўрамен — шунчалар гўзал,
Биздан-да гўзалдир, ойдан-да гўзал!

Шоирнинг поэтик даҳоси шунда кўринадики, у оддий халқ тасаввуридаги гўзалликни ҳис қилиш, тан олиш ва тан бериш сингари пок, беғубор инсоний туйғуларни кучайтиради. Юлдузнинг уялиб, бошини эгиб сўзлашининг ўзи коинот қўйнидаги энг гўзал сайёраларнинг ўз ҳуснидан кўра яна аллақандай гўзалнинг тан олишлари — бу халқ оғзаки ижоди ва романтик туйғулар беғуборлигидан ҳикоя қилувчи покизалик, чинакам инсонийликни ифода этади.

Юлдузнинг чақнаши, ойнинг иқрор бўлиши, кундузнинг кулиши, шамолнинг учиши ва ҳоказо гўзаллик рамзларининг илоҳий, айни чоқда, ҳаётий малакка тан бериши шунчалик самимий, шунчалик табиий кўринадики, худди муҳаббатдан кўнгли осмон каби кўтарилган инсон қиёфаси кўз олдимизга келади. Оддийликдаги улуғворлик ва самимият, беғубор тантилик ва бахтиёр эркаланиш Чўлпоннинг наинки «Гўзал» шеъри моҳиятини,

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/1139.11

балки умуман унинг поэзияси халқчиллигини белгиловчи асосий мотив бўлиб жаранглайди:

Мен йўқсил на бўлиб уни суйибмен,
Унинг-чун ёнибмен, ёниб-куйибмен,
Бошимни зўр ишга бериб қўйибмен,
Мен суйиб... мен суйиб кимни суйибмен?
Мен суйган суюкли шунчалар гўзал,
Ойдан-да гўзалдир, кундан-да гўзал!

Мусиқа янглиғ инсон кўнглини тўкиб ташлайдиган, унинг руҳий кайфияти ва тасаввур дунёсини очиб юборадиган бундай қуйма шеърларда жуда катта инсоний муҳаббат тароналари жаранглайди. Бу тароналарда иқрор туйғуси биринчи ўринда туради. Маҳбуба гўзаллигига табиат иқрор, шоир иқрор, лирик қаҳрамон иқрор, пировардида ўқувчи иқрор бўлади. Бундан ташқари, шоир муҳаббатнинг мураккаб инсоний неъмат эканлигига бошқаларни ҳам самимий ишонтиради. Лекин бу кайфият кишини чўчитмайди, аксинча, муҳаббат оташида ёнмоқ истагини янада кучайтиради, муҳаббат туйғусигина инсонни юксак маънавият кўчасига олиб киришига бўлган ишончини кучайтиради.

«Қаландар ишқи»да хазин бир ўксинишга ўхшаш энтикиш мавжуд. Шоир худди ўз муҳаббати, севгисидан изтиробга тушган одамдай чуқур-чуқур нафас олади, ўзи билан ўзи гаплашади, сирлашади. Лирик қаҳрамон ўз аҳволини сиртдан эмас, ичкаридан кузатиб боради, ҳар бир дақиқа кечинма ва руҳий тўлғоқларга жавоб топишга, уларга ташбеҳ беришга уринади. Муҳаббат куйига тушган одам қиёфаси ва руҳияти шунчалик ишонарли, жозибали, айни чоқда, чинакам романтик поэзияга хос ўйноқилик, хазинлик ва киноялар билан тўлиб кетганки, шеърнинг ҳар сатри халқ тасаввурлари, миллий хусусиятлари билан жилоланиб туради. Шеърда Шарқ поэзиясининг таянч нуқтасини белгиловчи аллақандай ички ғурур ва ҳаё, ўз аҳволини мардона тан олиш ва имонли иқрор балқиб туради. Шеърнинг ҳар банди ажойиб поэтик муболаға ва тавсифлар билан тўлиб ётган бўлса ҳам унинг образли таъсир кучи шунчалик ҳаётий ва индивидуал хусусиятга эгаки, ўқувчи кўз ўнгида реал муҳаббат изтиробларини гавдалантиради:

Муҳаббатнинг саройи кенг экан, йўлни
йўқотдим-ку,
Асрлик тош янглиғ бу хатарлик йўлда
қотдим-ку.
Карашма денгизин кўрдим, на нозлик
тўлқини бордир,
Ҳалокат бўлғусин билмай қулочни катта
отдим-ку...
...Муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон
эдим, дўстлар,
Қуёшнинг нурига тоқат қилолмай ерга
ботдим-ку.

Шоир муҳаббати содда ер қизи билан боғлиқ бўлса-да, унга бирон қилиғи, сўзи, юриш-туриши, хатти-ҳаракати билан азоб бермаса-да, лирик қаҳрамон кўнгли шунчалик нозик ва хазинки, капалакдай енгил ва қалдирғочдай қанотлики, бир зумда учиб-кўнишга, ердан осмонга, осмондан ер қаърига кириб кетишга шай туради. Шоир маҳбубаси ҳамма шеърларда деярли сўз қотмайди, муҳаббатидан гапирмайди, худди сирли малак янглиғ бир кўриниш бериб, яна хаёлот гўшангаси орқасига яширинади. Маҳбубанинг камсўзлиги шоир тилини бийрон, дилини вайрон этади, уни турли таҳликаларга солади. Ана шундай тўлғоқли ва тўхтовсиз кайфият ўйинларига ишонамиз. Лирик қаҳрамон ўз маҳбубаси билан шоирона бекинмачоқ ўйнаётгани, улар учун висолга етмоқ бир-бирини эслаш, ўзаро руҳий мулоқот эканлиги таъкидланади.

Чўлпон ишқий лирикасининг ўзига хос хусусиятларидан бири шундаки, бирор жойда маҳбуба ё сўз, ё киноя, ё илтижо, ё хатти-ҳаракат билан ўз севгисини ошкор этмайди, муҳаббатни ҳам инкор этмайди. Ҳамма гап лирик қаҳрамон дилида ва тилида кечади. Бу усул Чўлпон шеъриятидаги халқчил ҳаё ва шарқона нозлик иқрор туйғуларининг ботиний силсиласини ифода этади. Сўз, диалог, савол-жавоб бўлмаса ҳам маҳбуба куйиб-пишиб ўз севгисидан ҳасрат қилмаса-да, унинг барча кечинмаларида яширинган ботиний ҳаё уни Шарқ гўзали, миллий туйғуларга бурканган малак эканлигини кўрсатади.

Чўлпон учун маҳбуба ҳам аниқ сиймога эга бўлган, ҳам хаёлот оламини жамловчи малак бўлиб гавдаланади. Лекин бу малак ҳар бир дил учун яқин, ардоқли ва суюклидир. Бунга шоирнинг «Исташ» ғазали ёрқин мисол бўла олади.

Бинобарин, табиат ва коинотга, инсон ва гўзалликка романтик интизорлик ва чексиз муҳаббат Чўлпон поэзиясининг белгиловчи фазилати, эстетик қимматига айланади. Бундай ўзлигини табиат, самовот, халқ ва инсон ҳаёти билан бирликда ва биргаликда ҳис қилиш, уни ўраган жамики нарсаларга беғараз муҳаббат Чўлпон бадиий даҳосини ифода этади. Бундай муҳаббат, эътиқод ва имоннинг илдизи миллий замин, миллий анъаналар ва миллий эстетик-бадиий тасаввурларга бориб тақалгани учун ҳам шоир поэзияси ўзининг чинакам халқчиллиги, инсонпарварлиги ва ватанпарварлиги билан ажралиб туради. Қачон ва қаерда бу муҳаббат сусайса, шоир давр талабларига жавоб тарзида шеър битса, ўз имони ва эътиқодига зид келган алфозда қалам тебратса, қисқаси, ўзининг романтик табиати ва романтик тасвир услубидан бир оз четга чиқса, унинг асарларида «замон руҳи» пайдо бўлди ва шеърияти ҳам ҳайбаракаллачилик оқимига тушиб қолади.

Бундай шеърлар, айниқса, 30-йилларда шоирни ўнгдан ҳам, сўлдан ҳам турткилашлар, ҳақорат ва «текшириш»лар кучайганда пайдо бўла бошлади. У бундай надоматлардан қутилиш ниятида, кўнглидаги қўшиқларни баралла куйлай олмагандан сўнг роман жанрига мурожаат этган ва бу оғиркарвон йўлда узоқ хаёллаб ва ўйланиб ижод қилиш ниятига келган бўлса ҳам ажаб эмас.

Агар 30-йилларда яратилган шеърларни кузатадиган бўлсак, биринчидан, бу шеърлар социалистик реализм қолипига тушгани ва улардан романтик жон чиқиб кетганига гувоҳ бўламиз: иккинчидан, эркин ва беғубор туйғулар ўрнини ижтимоий буюртма бурчи эгаллайди: учинчидан, табиийлик ва илоҳий бир қуйма бадиийлик зўрма-зўраки, ёхуд шунчаки профессионал тажриба билан алмашади.

Масалан, шоирнинг 1 Майга бағишланган иккита шеъри бор. Бирини 1920 йилда, иккинчисини 1933 йилда ёзган. Агар биринчи шеърда шоир 1 Майни кураш, ғалаба тимсоли сифатида идрок этса, иккинчи шеърда поэтик эҳтирослар ўрнини синфсиз жамият қуриш мадҳияси эгаллайди. Шеърда романтик кўтаринки руҳ, нозик бадиий тавсифлар йўқ. «Ўтмиш учун лоақалли икки-уч аср керак бўлган учун йўлни беш йилда босиб ўтиб, қари тарих бетларига шараф битганлар, ер юзини ҳайрон қилиб гангиратганлар» шаънига мадҳия ўқилади.

30-йилларда Чўлпон ижодида ҳам деклоратив оҳангдаги шеърлар пайдо бўлди. «Қўшиқ», «Янги мен», «Бизнинг Ватан», «Бу куннинг шоири» сингари замонавий шеърлар умумий мақтов хорига қўшилган, шоир ўзлигидан, услубидан ва индивидуаллигидан йироқлашган асарлар эди. Буларда маълум сунъийлик, зўрма-зўракилик сезилар, ўз жонини асраб қолиш ниятида бўлаётган воқеалар, «оламшумул» ҳодисалар, ҳукмрон ғоялар кучи ва кўрсатмалар донолигини таъкидлаш тенденцияси ҳам бор эди. Бундай ўзгариш бежиз эмасди. Шоир ўзини ўзгартиришга, тўнини бошқача бичишга мажбур ва шунга ўзи ҳам иқрор эди:

Бир неча йил қантарғач
Яна олдим созимни,
Энди айтиб йиғламас
Кўнглдаги розимни.
Кўнгилдаги кудурат
Кўтарилди, ниҳоят,
Энди илҳом манбаи —
Қайнаб ётган шу ҳаёт!

«Қайнаб ётган шу ҳаёт»нинг шоирга тўла-тўкис илҳом бермагани маълум. У шундай деб ўзини ҳам, бошқаларни ҳам овунтиришга мажбур эди. Наҳотки қуйидаги сатрлар шоир Чўлпон юрагидан чиққан садолар бўлса? Наҳотки Чўлпон қўшиқлари шу қадар яланғоч ва дардсиз, газета хабарлари сингари жонсиз бўлса?

Бузиб эски турмушларни,
Бажардингиз зўр ишларни,
Адо қилиб юмушларни,

Ҳорманг энди, колхозчилар!
Оқ олтинлар ривожланди,
Кўп ишлаган кўп қозонди,
Меҳнат душманлари ёнди,
Ҳорманг энди, колхозчилар!

Чўлпон 30-йилларда ёзган шеърларида социалистик реализм методи-

(Давоми 13-бетда).

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK-1139.U

(Давоми. Боши 8—9-бетларда).

қалби буюрган, ўз уддасидан чиқа оладиган, одамларни ҳайратга сола оладиган, олқишига сазовор бўладиган касбни танлаган экан, бундан ортиқ фаҳм-фаросат, тадбиркорлик бўладими? Ўғлининг етилгани шу-да, орзуларининг ушалгани шу-да! Турсунбиби бахтиёр эди. Тошкентга қайтаётган ўғил меҳрпарвари билан хайрлашаётиб, унинг дийдорини «кўрмайин босдим тиконни, тортадурман дардини» деган хаста дил тарк этганидан ўзида йўқ шод эди. У бундан илҳомга тўлиб-тошиб онани мадҳ айловчи янгидан-янги қўшиқ садафларини кашф этарди.

Алижон аканинг ёр васлига бағишланган қўшиқлари шодаси ҳам ҳайрат, нафосатга тўлиқ.

Кўргали ҳуснингни зору мубтало
бўлдим сенга,
Не балолик кун эдиким ошно бўлдим
сенга,..

Хонандани тинглаяпману, кўнглимдан бир ўй кечади. Севгини бу қадар таранну этиш учун шундай севиш, шундай севилиш керак. Умр йўлдоши Миноварxон опани кўрганимда бу аёл ҳусну жамоли, ақлу камолидан баҳраманд бўлган Алижон ака ишқ-муҳаббат куйини бундан-да баланд, бундан-да юксак пардаларда, оҳангларда куйлашга қодир деб ўйлайман. Миноварxоним чеҳрасидаги маъсумлик, назокат, дилбарликда Алижон аканинг ҳиммати, меҳр-саховатини кўраман.

— Аёллар гўзаллик манбаи, — дейди хонанда. — Уларни биз эркаклар асрашимиз керак. Ўзимиз учун, фарзандларимиз учун асрашимиз керак. Ҳар бир инсон аввало ўз оиласидан илҳом олади. Миноварxон менинг биринчи тингловчим... Биринчи... Илҳом булоқлари Хизир булоқларидек ноёб, антиқадир.

Беш фарзандни туғиб, вояга етказган ва яна масъул ишда хизмат қилаётган Миновар опа бахтини ҳамма аёлларга, энг аввало, унинг ўз фарзандларига тилайман. Аёлга муҳаббат, онага бўлган меҳрдан, садоқатдан бошланади, деган нақл бу оила учун катта анъана — мерос экан, бу бахт ҳеч қачон уларнинг ёнидан ўтиб кетмайди.

Ҳар қандай ижодкор, энг аввало, ўз оиласида қадр топсин. Ана шунда унинг эл-юрт орасидаги ҳурмат-эътибори чин маънода бўлади. Хонанда ва олим Алижон ака Эркаев ниҳоятда одамохун, оилапарвар инсон. Шунинг учун ҳам у билан суҳбатимиз нафақат мақом санъати ва унинг куни туғган бугунги кун ҳақида, балки ҳаёт, мангулик, оила, фарзандлар камоли ҳақида боради. Бу мангу мавзулардан диллар қизийди, кўнгиллар яйрайди. Афсус... Алижон ака хайр-хўшлашиб хонадан чиқиб кетди. Назаримда ҳаммаёқ ҳувиллаб қолгандек бўлди.

Фитрат

Бегали ҚОСИМОВ,
Филология фанлари доктори

Абдурауф Фитрат 1886 йилда Бухоро шаҳрида савдогар Абдураҳимбой оиласида туғилган. Абдураҳимбой ўқимишли, дунёнинг баланд-пастидан хабардор киши бўлган. Савдо ишлари билан Туркия, Эрон, Қашқарга тез-тез бориб турган. Онасининг оти Бибижон бўлиб, тахминан 1866 йилларда туғилган. Ўғли ҳибсга олинган 1937 йилда ҳаёт эди. Оилада Абдурауфдан ташқари яна икки фарзанд — укаси Абдураҳмон ва синглиси Маҳбуба бор эди. 20-йилларнинг фаолларидан бўлган, гоҳо шеър ҳам машқ қиладиган Маҳбуба Раҳим қизининг номи ўқувчиларга бир қадар таниш. Абдураҳмоннинг эса 10-йилларда Когон босмахонасида ҳарф терувчи бўлиб ишлаганини хабар қиладилар. «Мир араб»нинг ҳозирги мударриси Ғофир ҳожи Раззоқ ўғлининг хабар беришича, Абдурауф ўша давр эски мактабларидан бирида, сўнг машҳур «Мир араб» мадрасасида ўқиди.

1909 йил 18 июнда Бухоро ёшлари «Тарбияи атфол» номида яширин жамият ташкил қиладилар. С. Айнийнинг ёзишича «Жамиятнинг биринчи мақсади Истамбулга ўқувчилар юбормоқ чорасига киришмоқ эди: Масориф учун жамиятнинг сирини очмасдан эътимод қилдиғи тараққийпарварлардан иона тўплар эди. Жамиятнинг ижтиҳоди соясида бир қанча талаба Истамбулга юборилди». Садриддин Айнийнинг «Тожик адабиёти намуналари»да қуйидаги фактни учратамиз: «Икмоли таҳсил учун Усмонхўжа Пўлатхўжа ўғли (1878—1968), унинг биродари Ато Хўжа (1894—1938), Мазҳар Маҳзум Бурҳон Маҳзум ўғли, Абдурауф Фитрат, Муқимбек Истамбулга сафар қилдилар. Фитрат мазкур талабаларнинг энг истеъдодлиси ва энг фозили эди» (69-бет).

Фитрат Истамбулда 1909—1913 йилларда ўқиди. Умуман олганда, 1911 йилда Истамбулда ўқийдиган ёшлар, туркистонлиларни ҳам қўшиб ҳисобласак, 15 тага, 1912 йилда эса 30 тага етган. Б. А. Пестовский Фитратни «18 ёшларига қадар Бухорода таҳсил кўруб, Шарқда Туркия, Ҳиндистон, Арабистон каби ерларда Марказий Русиянинг Масков, Петербург каби шаҳарларида саёҳат этгандир»,— деб ёзади. Демак у Бухорода 1904 йилларга қадар ўқиган. Сўнг, чамаси, ҳаж қилган. «Тазкиратуш шуаро» муаллифи Неъматулла Муҳтарамнинг уни Ҳожи Мулло Абдурауф деб таништириши бежиз бўлмаса керак. Аслини олганда, у Туркияга кетишдан олдин ҳам шеърлари билан адабий давраларга танилган эди. Ҳатто Неъматулла Муҳтарам уни 1903—1904 йилларда тузган тазкирасига киритган. Жумладан, унинг «Мижмар» (хушбўй уд ёқиладиган чўғдон) тахаллуси билан шеърлар ёзганини хабар қилади. «Сухандонларнинг ҳарифи» (паҳлавони) эканлигини таъкидлайди, ота касбига ишора қилиб «сарроф» деб атайди. Руҳиятни ғоят

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.11

нозик бир ифода этган тожикча ғазалини намуна қилиб келтиради. Шуларни кўзда тутиб бўлса керак, Айний 1926 йилда тузган «Намунаи адабиёти тожик» китобида Фитратни тожик совет адабиётининг асосчиси деб кўрсатади.

1909—1913 йилларда Истамбулда Фитратнинг бир қатор асарлари форсий тилда босилиб чиқди. Чунончи, 1909 йилда «Мунозара» («Ҳиндистонда бир фаранги ила бухороли бир мударриснинг бир неча масалалар ҳам усули жадида хусусида қилғон мунозараси») асари босилди. Драматик публицистикага мойил бу асар замонининг зайли билан тараққиётнинг икки поғонасида туриб қолган, дин ва дунё, жамият ва маърифат ҳақида икки хил кўз қарашга эга бўлган икки кишининг баҳси асосига қурилган эди.

Муаллиф хурофотни, бидъатни қоралади, унга чинакам эътиқодни қарши қўйди. Ақлу донишни, унинг самараси тараққиёт ва фаровонликни ҳимоя қилди. Машҳур усмонли инқилобчилар Анварбек, Ниёзийбекларнинг, Эрон халқ қаҳрамони, ҳуррриятчи Сатторхону Боқирхонларнинг «ўз миллатининг саодат ва осойиши» учун фидокорликларини, «Русиядаги ҳақиқий инсонлар»дан, «доҳий ва файласуф Тўлстўй»нинг «саодати башар» йўлидаги хизматларини ибрат қилиб кўрсатди.

«Мунозара» 1911 йилда Ҳожи Муин таржимасида «Туркистон вилоятининг газети» саҳифаларида босилиб чиқди. 1913 йилда Беҳбудий сўз бошиси билан алоҳида китоб ҳолида нашр қилинди. 1912 йилда «Сайёҳ ҳинди» («Баёноти сайёҳи ҳинди») чоп этилди.

Йўл очеркини эслатувчи бу асарда Бухоронинг маиший-сиёсий турмуш манзаралари дунё кўрган бир кишининг нигоҳи орқали тасвир этилади.

Фитратнинг дастлабки шеърий тўплами «Сайҳа» ҳам форсча эди ва у Истамбулда 1911 йилда нашр қилинди.

«Сайҳа» сўзи «Фарҳанг...»да «бонг, даҳшатли фарёд, наъра» деб изоҳланган. Ундаги шеърлар ватан ҳақида эди. Ватан ҳақида осойишта сўзлаб бўлмасди. Унинг дарди ниҳоясиз, жароҳатлари ҳалокатли эди. Шоир унинг «ҳоли хароб»лигидан, «панжаи ғам»дан «пираҳани» («либоси») чоклигидан дод солди. Унга меҳру муҳаббатини ҳайқириб айтди. У билан ифтихор этди. Уни ҳар нарсадан муқаддас тутди.

Табиийки, Фитратнинг юқоридаги асарларини у баҳраманд бўлган Истамбул муҳитисиз тўғри тушуниш қийин. Инқилобий Туркия, «Иттиҳод ва тараққий» партияси билан яқинлашув, усмонли туркларнинг инқилобий — демократик тафаккурида муҳим замин бўлиб хизмат қилган исломчилик, туркчилик, усмончилик ғоялари Фитратнинг ҳам ижодкор, ҳам сиёсий арбоб сифатида шаклланишига маълум таъсир кўрсатди.

«Бизда жадидизмнинг биринчи даври панисломизм байроғи остида юрди,— деб ёзади Фитрат 1936 йилда «Аруз ҳақида» китобида.— Жадид адабиётининг аруз вазни билан ёзилиши мана шу даврга тўғри келади. Бора-бора панисломизм, пантуркизм, ўзбек миллатчилиги бир-биридан айрим хатти-ҳаракатлар тарзида ажралади. Мен буларнинг учини ҳам ўтканман ва жуда яхши эслайманки, панисломизм билан ўзбек миллатчилигининг адабиётдаги инъикосларидан биртаси вазнда аруз ва бармоқ тарафдорлиги шаклида кўрунган эди».

Фитрат ўқишни тугатиб қайтганда (1914) унинг номи Бухородагина эмас, четларга ҳам ёйилган эди. Чўлпон 1913-14 йилларда бир сабаб билан «мударрис» бўлиш ўрнига «ўзбек

Абдурауф ФИТРАТ, 1923 й.

миллий ўқувчиси» бўлишга қарор бериб, отасидан ҳам, муаллимидан ҳам «қочиб Тошкентга келгани»ни ҳикоя қиларкан, «у вақтларда биз ҳамма ўзбек ёш ёзувчилари Фитрат таъсирида эдик» дейди.

Яна бир мисол. Фитратнинг ДХҚ архивида 4269-рақам билан сақланаётган «Иш»идаги материаллардан шу нарса маълум бўладики, у 1914 йилларда Бухорода ҳаваскор театрчилик ишини йўлга қўйган. Саҳнада роллар ўйнаган. Тушган пулларни 1914 йил урушида жабрланган мусулмонлар фойдасига ўтказган. Бундай ишлари учун Бухоро қушбегисидан мартаба олиб (қандай мартабалиги қайд қилинган эмас) элга довруғи ёйилган. (Абдулҳамид Сулаймонов кўрсатмаларидан кўчирма, 1937 й. 10 август, 5-саҳифа).

1917 йил февраль инқилобидан сўнг Бухоро жадидларининг сўл қаноти — ёшлар ташаббуси билан янги марказ тузилди. Ёш бухороликлар инқилобий партияси ташкил топди. Унинг Марказий Комитети тузилди. Абдувоҳид Бурҳонов — раис, Фитрат — саркотиб, Усмонхўжаев — хазинадор, Ф. Хўжаев ва яна беш киши аъзо қилиб сайланди. 1917 йил иккинчи ярмидан Самарқандда нашр этилган «Ҳуррият» газетасида ишлайди.

...Фитрат ҳам Айний сингари Тошкентга 1918 йилнинг апрелида келган бўлиши керак. У турган манзил 1937 йил 22 июлда тузилган «Маҳбуслик анкета»сида Тошкент шаҳри, Гулистон маҳалласи, 116-уй деб кўрсатилган. Таниқли журналист Аъзам Айюб 1918 йилда Ҳадрадаги мактабда Фитрат қўлида ўқиган. Мактабда «Ёш юрак» номли болалар уюшмаси ва унинг қўлёзма мажалласи бўлган. Бинобарин, Фитратнинг Тошкентдаги фаолияти ўқитувчиликдан бошланган деб тахмин қилиш мумкин. Чўлпон юқорида қайд этилган кўрсатмасида унинг Фитрат билан биринчи учрашуви 1919 йилнинг бошида Тошкентда бўлганини маълум қилади. 1919—1920 йилда эса у Афғонистоннинг Тошкентдаги элчихонасида таржимонлик вазифасида расмий хизматда бўлган.

Афсуски, Фитратнинг 1919—1920 йиллардаги Афғонистоннинг таниқли сиёсий ва маданий арбоблари билан бўлган мулоқотлари тафсилотлари қўлимиздаги мавжуд материалларда йўқ. Улар ҳақида конкрет сўз юритиш учун қўшимча маълумотлар керак. Лекин бир нарса аниқ: Фитрат Туркия сингари Афғонистоннинг ҳам сиёсий, маданий-адабий, маориф ҳаёти билан яқиндан қизиққан. Матбуоти ва адабиётидан мунтазам хабардор бўлиб борган. Мактублар алмашиб турган. Келди-кетдида учрашган, суҳбатлашган. Бунга шубҳа йўқ. У «Ёш бухороликлар» партиясининг раҳбарларидан эди. Ижодкор сифатида эса уни Туркистону Бухородагина эмас, Туркия-ю, Афғонистонда ҳам танир эдилар. Унинг афғон элчихонасидаги 2 йиллик расмий фаолияти адабий-маданий ҳамкорликка, у орқали эса икки мамлакат орасидаги яқинлашувга хизмат қилган. Афсуски, адиб уйида сақланган Афғон маориф нозирлигининг «Тақвим»и (календарь), ёзишмалар, Афғонистоннинг Тошкентдаги элчиси Муҳаммад Асломхон, таниқли афғон генералларидан Муҳаммад Валихон ва Авлоний ёрдам кўрсатишни илтимос қилиб хат ёзиб берган Мирзо Муҳаммадхон билан суҳбатлар 1937 йилда айбловга хизмат қилдирилди.

Фитратнинг Тошкентдаги энг катта ишларидан бири «Чиғатой гурунги»ни йўлга қўйгани бўлди. Маданиятимиз тарихида алоҳида ўринга эга, ўтмиш меросимизни ўрганиш ва улардан халқни баҳраманд этиш, авлодларни аждодларнинг ўлмас руҳияти билан боғлашда бениҳоя катта хизмат қилган бу жамият ҳақида афсуски ҳалига қадар ҳаққоний гап айтилган эмас. Ҳолбуки уни атрофлича текшириш ва баҳолаш пайти аллақачон келган.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.11

«Чиғатой гурунги» 1918 йилнинг охири, 1919 йилнинг бошларида юзага чиқди. Ва, таъкидлаш лозимки, у аллақаёқдан олиб келинган эмас, шу ерда ташкил топган. Иккинчидан, қандайдир нолегал ёхуд норасмий эмас, мутлақо қонуний, шу ер ҳукуматининг — ТАССРнинг «сипориши» (ижозати) билан тузилган ташкилот. Шу жойдаги Иштирокиюн фирқаси — ТКП мусулмон бюросининг Туркистон халқлари маданий меросини тўплаш ва ўрганиш ҳақидаги топшириғини бажарган. Ниҳоят у маданий-адабий ташкилот эди. Йўналишига кўра ислоҳотчиликни кўзда тутарди.

1920 йил 9 апрелда «Тонг» журналининг 1-сони босмадан чиқди. У Тошкентда тузилган Бухоро Коммунистлар фирқасининг нашриёт шўъбаси сифатида майдонга келди. Журналнинг ташаббускори ва муҳаррири Фитрат, таҳрир ҳайъати эса Боту билан Элбекдан иборат эди. Шиори: «Яшасин илмий, адабий, ижтимоий ўзгариш! Мия ўзгармагунча, бошқа ўзгаришлар негиз тутмас! Яшасин Шарқ қутулиши!»

Журналда Фитратдан Чўлпону Жулқунбойгача — «Чиғатой гурунги»нинг активидан пассивигача иштирок этди. Бироқ у 1920 йилнинг 15 майида 3-сони чиқиб тўхтаб қолди. Шунга қарамасдан, катта иш қилиб кетди. «Бу журнал тил ва имло масаласига жуда катта аҳамият берди ва бу йўлда яхшигина ишлади»,— деб ёзди Зиё Саид ва «туркчанинг тугаллигини, имломизнинг уйғунлигини кўрсатганлигини, «Чиғатой гурунги»нинг йиғинларини, «имло йўсинларини тўпламоқ учун сайланган «Имло тўдаси»нинг ишларини» кенг ёритиб борганини, тилнинг тозалигига, софлигига, эътиборни қаратганлигини алоҳида таъкидлади.

Чўлпоннинг гувоҳлик беришича, Фитратнинг «Ўғизхон», «Чин севиш» «Ҳинд ихтилолчилари» асарлари унинг мана шу Тошкент даврида ёзилган. Ҳ. Олимжон ҳам 1936 йилнинг муҳри билан майдонга келган машҳур «Фитратнинг адабий ижоди ҳақида» мақоласида кейинги ҳар икки драмани 1920 йилларга тўғри келади деб кўрсатади. «Темур сағонаси»нинг айрим лавҳалари «Ҳуррият» газетасининг 1917 йилги сонларида босилган эди. «Ўғизхон», Ҳ. Болтабоев аниқлашича, босилмаган.

Замон эса нозиклашиб борарди. Лекин ишлаш керак. Фитрат илмий-адабий ишни бўшатмади. Тарих ва маданиятимизга доир ўнлаб асарлар ёзди. 1935 йилда Чўлпон билан биргаликда «Минг бир кеча»ни таржима қилишга тушди. Бир йилдан кейин арузни жуда содда турконa тушунтириб берувчи «Аруз ҳақида» рисоласини бостирди. Лекин қисмат унга ўзга нарсани тайёрлар эди.

1937 йил апрелнинг йигирма учидан йигирма тўртига ўтар кечаси Ўзбекистон прокурорининг ижозати билан Давлат Хавфсизлиги бошқармаси 4-бўлимининг бошлиғи ДХ лейтенанти Оғабеков томонидан ҳибсга олиниб, унга қуйидаги айблар қўйилган: а) Аксилинқилобий миллатчилик ташкилоти «Миллий иттиҳод»нинг аъзоси;

б) Чўбонзода бош Озарбайжондаги аксилинқилобий миллатчилик ташкилоти билан Совет Шарқи республикаларини Совет Иттифоқидан ажратиб, буржуа Турон давлатини барпо қилиш мақсадида бирлашган Ўзбекистондаги аксилинқилобий ташкилотнинг раҳбарларидан бири;

в) ёш адабий ходимларни аксилинқилобий миллатчилик ташкилотига жалб қилган, уларни аксилинқилобий миллатчилик руҳида тарбиялаган;

г) аксилинқилобий миллатчилик руҳидаги асарлар, поэмалар (?) ёзган.

Ўша 24 апрель тонгида Оғабековнинг ўринбосари ДХ кичик лейтенанти Маврин 417-рақамли ордерга асосан тинтув ўтказди. Тинтувга маҳалла комиссиясининг раиси Рисқи Ҳожиев, қўшнилардан Ибодулла Одилов таклиф қилинганлар. Тинтув ҳужжати Маврин томонидан тўлдирилган. Уйдан Фитратнинг паспорти (№ 184671 ЮЖ), илмий ходимлик билети (№ 10256), фотоқўлёзма, пьеса қўлёзма, уч дона китоб, 59 варақ ҳар хил ёзишмалар, бир дона очилмаган конверт, бир дона очилган, ичида уч варақлик хати бор конверт; иккита ёндафтар, ов милтиғининг 10 дона патрони олингани қайд этилган. Қатнашчиларнинг имзолари бор.

«Дело»да 1935 йил 5 майда ҳам ДХ ходимларидан Оғабеков ва Матвеев 354-сон ордер билан Фитратнинг уйида тинтув ўтказганликлари ҳақида ҳужжат бор. Унда маълум бўлишича, ходимлар Фитрат номига Афғонистондан юборилган «Тақвим» билан қизиққанлар. Ҳужжат қоидаси билан расмийлаштирилган. Иштирокчиларнинг имзолари бор. Протоколнинг бир нусхаси Фитратга тилхат билан топширилган. ДХҚнинг бугунги ходимларидан А. Н. Благородов ушбу ҳужжатдаги йил 1937 бўлиши керак, янглиш кетган деб тахмин қилади. Мана, бу бошқа масала.

«Дело»да «тергов тугагач, олинган нарсаларнинг иш учун аҳамияти қолмаган буюмлар сифатида йўқ қилинган»лиги ҳақида тузилган акт бор. Тўғри, ўша йиллари Отажон Ҳошим Фан комитетининг кутубхонаси учун Фитратдан 28 минг сўмлик китоб харид қилгани маълум (уларнинг тақдири ҳақида бир нарса дейиш қийин). Шундай ҳолда ҳам Фитратдай кишининг шахсий кутубхонасида бор-йўғи уч дона китоб бўлганлиги ақлга сиғадиган гап эмас, албатта. Унинг ўз қўлёзмалари ҳақида ҳам шундай дейиш керак бўлади.

1937 йил 22 июлда тўлдирилган «Маҳбуслик анкетаси»дан:

Исми шарифи: Фитратов Рауф Раҳимович

Туғилган йили ва жойи: 1886, Бухоро шаҳри.

Доимий яшаш жойи: Тошкент шаҳри, Гулистон маҳалласи, 116-уй.

Иш жойи: Пушкин номли Тил ва адабиёт институти.

Касби: илмий ходимлар секцияси аъзоси.

Мулки: Хусусий уйи бор.

Ижтимоий аҳволи: хизматчи.

Миллати ва фуқаролиги: ўзбек, СССР.

Партиявийлиги: йўқ.

Маълумоти: олий.

Судланганми: йўқ.

Оила таркиби

Хотини — Фитратова Ҳикмат, 25 ёш, уй бекаси, яшаш жойи: Гулистон 116.

Онаси — Фитратова Бибижон, 70 ёш, —„—„—„—„—„—„—„—„—

Қизи — Фитратова Севар, 7 ёш,—„

5 августда унинг қўлига ЎзССР ИИХК ДХБ 4-бўлимининг ходимлари Триғулов ва Матвеевлар тайёрлаган, Оғабеков тасдиқлаган 7 моддалик айбномани тутқаздилар. Фитрат «аксилинқилобий миллатчилик жадидизмининг асосчиларидан, раҳбарларидан бири», «совет ҳокимиятининг биринчи кунларидан тортиб, сўнгги кунларгача партия ва совет ҳукуматига қарши миллатчи пантуркист, аксилинқилобий ҳаракатни фаол уюштириб келган» киши сифатида унга Ўзбекистон жиноят мажмуасининг 67 ва 66 моддасининг 1-қисми бўйича айб қўйилади.

1937 йилнинг 4 декабрида қўшимча тергов ҳам тугайди. Бу ҳақда айбланувчи хабардор қилинади. Триғулов буни протоколлаштириб, Фитратга қўл ҳам қўйдирди. Орадан беш ойча вақт ўтади. Бирдан, гап йўқ, сўз йўқ, 1938 йилнинг 20—23 майидан янги тергов бошланади. Бу гал ДХҚнинг катта лейтенанти Копосов билан бизга таниш Триғулов тергов қиладилар. У 1918 йилдан буён инглизлар фойдасига жосуслик қилиб келганликда айбланади. Ўша йилнинг баҳорида Тошкентдаги «Регина» меҳмонхонасида Ф. Хўжаев воситачилигидаги полковник Бейли билан учрашув ва ёлланув тафсилотлари тўқиб чиқарилади ва халқимизнинг кўпгина атоқли кишилари қамаладилар.

Ниҳоят, ДХ лейтенантлари Триғулов ва Матвеев Фитрат иши юзасидан қарор-айбнома тайёрлайдилар. Фитрат айблари ёнига Ўзбекистон ССР Жиноят мажмуасининг ватанга хиёнат қилганлик ҳақидаги 57-моддаси (1-пункт) — у «бош бўлган аксилинқилобий ташкилот»нинг троцкийчилар билан ҳамкорликда иш олиб боргани («миллатчи, пантуркистнинг ишларини қаранг»), унинг шахсан «Ўзбекистонда герман разведкасининг резиденциясини бошқаргани» қўшилади ва СССР Марказий Ижроия Комитетининг давлат бузуқлигига қарши 1934 йил 1 декабрда қабул қилган қарорига мувофиқ ишнинг СССР Олий суди ҳарбий коллегиясига оширилгани айтилади. 3 варақлик қарор-айбномага 1937 йил 16 декабрда ЎзССР ИИ халқ комиссари майор Апресян, 1938 йил 3 октябрда эса СССР прокурори А. Вишинский номидан унинг ёрдамчиси имзо чекадилар.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.11

СССР Олий суди ҳарбий коллегияси Фитрат ишини 1938 йил 4 октябрда бригвоенюрист Алексеев раислигида, бригвоенюрист Зайцев, 1-ранг ҳарбий юристлар Болдирев, Батнер, Геп Шульц Ани иштирокидаги кўчма сессиясида кўриб чиқади. Иш ҳақида прокурор ўринбосари Геп Шульц Ани ахборот беради. Сессия 4 пунктлик ажрим чиқарган.

1. Айблов қарорига қўшилиш ва ишни СССР Олий суди ҳарбий коллегияси томонидан амалга ошириш учун қабул қилиб олиш;

2. Фитратни ЎзССР ЖКнинг 57-1, 64, 67 моддаларига мувофиқ суд қилиш;

3. СССР МИКнинг 1934 йил 1-декабрь қарорига мувофиқ ишни суднинг ёпиқ мажлисида оқлов-қуроловсиз, гувоҳларсиз ўтказиш;

4. Айбланувчини эҳтимол чорасига кўра судга қадар қамоқда ушлаб туриш.

Ёпиқ ҳарбий суд ҳужжат-протоколига кўра 5 октябрда бўлиб ўтган. Қатнашчилари юқорида тилга олинган кишилар: Алексеев, Зайцев, Болдирев, Батнер. Фақат Геп Шульц йўқ. Мажлис 12^{25} да бошланган. 12^{40} да ҳукм ўқилиб, мажлис тугаганлиги маълум қилинган. Шу 15 минутда раис Алексеев мажлисни очган, котиб Батнер судга ҳамма нарса тайёр эканлиги ҳақида ахборот берган. Раис айбланувчидан керакли ҳужжатларни олган-олмаганлигини сўраган, ҳақ-ҳуқуқини айтган, суд ҳайъатини маълум қилган, ишга доир айрим ҳужжатлар ҳақида гапирган. Раис сўровига кўра котиб айблов қарорини ўқиб берган. Раис айбланувчини унга қўйилаётган айбнинг асосий мазмуни билан таништирган, иқрор-иқрормаслигини сўраган, жавобини эшитган. Айбланувчига сўнгги сўз берилган. Ҳукм учун ҳайъат муҳокамага кириб чиққан. Ҳукм ўқилган.— Ҳаммасига 15 минут!

Бу ҳукм энг олий жазо — отиш ва бутун мол-мулкини мусодара қилиш ҳақидаги ҳукм эди.

ДХҚ материалларидан:

Мутлақо махфий

Билдирув

Фитрат Рауф Раҳимовични отиш ҳақидаги ҳукм 1938 йил 4 октябрь куни Тошкентда ижро этилди. Ҳукм ижро қилинганлиги ҳақидаги акт СССР ИИМнинг 1-махсус бўлими алоҳида архивида (10-жилд, 531-варақ) сақланади.

СССР ИИМ 1-махсус бўлимининг 10-бўлим бошлиғи

майор Михалев (имзо).

Дарҳақиқат, ҳукм ошиғич бажарилган. Адиб суддан бир кун олдин ҳали ҳукм чиқарилмай, отилган. Аниқроғи, олдин отилиб, сўнг эртасига суд қилинган. Бундан ошиғич яна қандай бажариш мумкин!

Фитрат қамоққа олинган 1937 йилнинг 24 апрель тонгида рафиқаси Ҳикматой ҳам ҳибс қилинган эди. «Ишдаги ҳужжатлардан унинг 1938 йил январгача қамоқда сақлангани маълум бўлади.

Ҳикматой опа 1956 йилда эрининг тақдири ҳақида сўраб, СССР Олий судига мурожаат қилади. СССР Олий суди ҳарбий коллегияси раисининг ўринбосари адлия полковниги В. Борисоглебский имзоси билан фақат 2 нусха тайёрланиб, бири ЎзССР ИИМ милиция бошқармасига, иккинчиси 1-махсус бўлим бошлиғига юборилган «махфий» хатда шундай қайдга дуч келамиз:

«Маълум қиламанки, 1886 йилда туғилган Р. Р. Фитрат СССР Олий суди ҳарбий коллегияси томонидан 1938 йил 15 (?) октябрда судланган ва жазони ўташ пайтида 1944 йил 3 ноябрда (?!) вафот этган (!!!)»

Адибнинг ўлими ҳақида икки сана. Жумбоққа тишимиз ўтмай, Жумҳурият ДХҚнинг ушбу бўлим ходимларидан А. Н. Благородовга яна мурожаат қиламиз.

«Ҳужжатларни расмийлаштиришда англашилмовчиликлар бўлган, албатта,— дейди у. Лекин, Фитратнинг 44-йилгача тирик қолган бўлиши сираям мумкин эмас. Қатағоннинг жуда катта қисми 37-йилнинг кузидан 38-йилнинг кузигача тўғри келган. Шуни яшириш учун мазкур даврда қатл қилинганлар махсус махфий кўрсатма билан бошқа йилларга сочиб юборилган».

Инсон тақдирига, ҳар замонда бир келадиган Фитратдай истеъдод тақдирига бу хил ғайриинсоний муносабатдан бир лаҳза карахт қоласиз...

СССР Олий судининг ҳарбий коллегияси ўзининг 1957 йил 1 августдаги мажлисида Фитрат иши юзасидан СССР бош прокурори хулосасини кўриб чиқди ва «4 Н — 07109157» рақамлик Ажрим чиқарди. Ажримда Фитратнинг «ҳеч қандай жиноят қилмаганлиги «аниқланиб», унга нисбатан чиқарилган 1938 йил 5 октябрдаги ҳукм «бекор қилинди» ва «иш тўхтатилди». Мажлис раиси адлия полковниги П. Лихачев Ўзбекистон ДХҚ ҳисоб-архив бўлими бошлиғига Фитрат иши бўйича оқлов мажлисининг 1957 йил 1 август қарорини бажариш учун «махфий» хат йўллайди. 1957 йилнинг 10 ноябрида Фитратнинг рафиқаси Ҳикматойга оқлов хабари етказилди. Бу вақтда у Тошкент шаҳар Собир Раҳимов кўчаси 2-тупиқ, 6-уйда яшарди. Чамаси, ўша 1937 йилнинг 24 апрелида Фитрат қўлга олиниши билан у яшаган ҳовли ҳам тортиб олинган. Чунки унинг хотини Ҳикматой қамоқдан чиққач, Гулистон, 116 га эмас, Тахтапул, 6 га келгани маълум. Шунингдек ёзишмаларда Пушкин, 47 да турганлиги ҳам қайд қилинадики, булар оиланинг ўз ҳовли-уйидан маҳрум бўлиб, ижара уйларда яшаганлигини яна бир карра тасдиқ этади.

Фитратнинг оқланганига бу йил 34 йил тўлади. Адибнинг хотирасини 34 йилдирки, ўрнига қўя олмаймиз.

(Давоми. Боши 2—3—4-бетларда).

Чўлпон — романтик шоир

нинг воқеликни революцион оптимистик руҳда идрок этиш принципига асослангани учун у энди туйғулардан фориғ бўлгани, баҳор каби кўнгли чарақлаб кетгани, янги ватанида на Мажнун, на-да занжир борлиги, унда барча бахтли, бахтиёр эканлиги таъкидланади. Чунки:

Мунда меҳнат — ҳурлик олган, барча
меҳнат аҳли — ҳур!
Кимки меҳнат қилса — қувноқ, кимки
меҳнат қилса шан!

Ана шундай «мўъжиза»лар пайдо бўлган замонда шоирлар ҳам ўзгарди. Уларнинг дилидан кўра тили бийрон бўлди. Шоир дилида барқ урган туйғулар чўллардан жаннатлар яратган янги синф — миллионлар туйғуси эканлигини баён этади:

Шоирнинг кўнглида барқ урган туйғулар
Муаззам майдонлар туйғуси!
Чўллардан жаннатлар яратган янги синф
Миллионлар, миллионлар туйғуси!

Бу шеърларда Чўлпон услуби ва ўзлигига хос поэтик мушоҳадалар тафти бир оз сезилса ҳам 20-йиллардаги оташ сатрлар алангаси сўнган эди. 30-йилларда яратилган шеърларда 20-йиллардаги поэзия алангасининг айрим шуълаларигина синиқ пирпираб турарди. Бунинг сабаби шоирнинг ўз романтик услуби ва табиий поэтик эҳтиросини замоннинг расмий талабларига зўрма-зўраки бўйсундириши, эркинлигини йўқотиб, ижтимоий буюртма асосида ижод қилишга ўтиши эди.

Хулоса қилиб айтганда, Чўлпон шеърлари ўзбек совет поэзияси тарихида янги саҳифа очди. У романтик поэзиянинг энг нодир намунаси сифатида, инсон психологияси ва халқ бадиий тасаввурларини кўркам ва жозибали ифодалаш жиҳатидан чинакам халқчил ва миллий поэзия бўлиб жаранглади.

Чўлпон поэзияси халқ ижодиёти анъаналарига хос бўлган соддалик ва теранлик, миллий тафаккур нурлари билан йўғрилган тиниқлик ва самимият, чинакам талант эҳтиросларига бой мўъжизакор бадиият билан ажралиб туради.

Чўлпон поэзияси янги бадиий анъана, янги эстетик кашфиёт сифатида халқ оммаси ва поэзия билан шуғулланувчи қаламкашлар дилига қаттиқ ўрнашиб қолди. Бу поэзия — Чўлпон мактаби, шоир даҳосининг безаволлигидан, умрбоқийлигидан далолат беради.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk-1139.11

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.12

F-596

USSR--RECENT UZBEK POEMS DEAL WITH TRAGIC FATE OF CRIMEA AND CRIMEAN TATARS

Munich, September 5, 1985 (RLPS/Kocaoglu)

When the majority of the estimated 250,000 deported Crimean Tatars were brought to Uzbekistan 41 years ago, they were reportedly met with sullen hostility from the local population who had been set against them by the authorities.[1] In some cases stones were thrown at the Crimean Tatars as they arrived in Uzbekistan, three or four weeks after their mass deportation on 18 May 1944 by NKVD troops. This officially arranged hostile reception, of course, does not represent the geniune Uzbek and native Central Asian attitude toward the Crimean Tatars who have strong historic, religious, ethnic, linguistic, and cultural ties with the Turkic-Muslim nationalities of the Soviet Union.

It has been difficult to obtain first hand information about the sentiments of Uzbeks, Kazaks, and other Central Asian Muslim nationalities toward the Crimean Tatars. The Crimean Tatar activist Ayshe Seitmuratova who left the Soviet Union in mid-January 1979 has stated in one of her recent articles that the Turkistanis (Central Asians) have always shown good will toward the Crimean Tatar community living in Central Asia. She added that Central Asian Muslims even sympatized with the national rights movement of the Crimean Tatars who are actively struggling for their rights to return to their homeland, the Crimea, and demanding the restoration of their abolished autonomous republic.[2]

The tragic fate of the Crimea and the Crimean Tatars has appeared as a theme in recent Uzbek poetry. Besides the main literary periodicals, most of the poetry collections in Uzbek and other Central Asian Turkic languages, as well as Tajik, are not easily available outside of the Soviet Union. Therefore, a true survey of poems which deal with the Crimea is not possible. Nevertheless, three recent poems written by two young Uzbek poets may give some clues about the sentiments of the Uzbeks and other Central Asian Muslims toward the Crimean Tatars.

---

1 Ann Sheehy and Bohdan Nahaylo, The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviet Treatment of Some National Minorities (Third Edition), London, 1980, p. 8.

2 Ayshe Seitmuratova's article on the 41st anniversary of the deportation of the Crimean Tatars was broadcast at the Uzbek Service program of the Voice of America on May 19, 1985. A Turkish summary of her article is published in the following Crimean Tatar emigree journal in Turkey: Emel, No. 148 (May-June 1985), p. 45.

(PTO)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.12

F-597

USSR (1) --RECENT UZBEK POEMS DEAL WITH TRAGIC FATE OF CRIMEA

Two of the three lyric poems, originally written in 1978 by the Young Uzbek Poet Aman Matjan, were reprinted in 1981 in his new poetry collection.[3] Both poems leave a melancholy impression on the reader. One example of this is found in the poem entitled "Being Uneasy in the Crimea":

1 Suddenly, my blood-pressure rose in the Crimea:
2 My Heart-beat quickened.
....
7 Something happened,
8   the mild climate
9 Has been torn from the land suddenly.*

The word "suddenly" is repeated many times in the poem. The Crimean Tatars were awakened suddenly by NKVD troops with bayonets and sub-machine guns before dawn on 18 May 1944 and some of them were given only fifteen minutes to collect such belongings and provisions as they could carry in their forced deportation from the Crimea.[4]

Matjan's poem describes an Uzbek who is apparently visiting the Crimea. This person feels uneasy seeing and feeling certain things in the Crimea and asks the following question:

12 The Uzbek blood which has been tested for a million years
13 Why did it begin to stir suddenly in my body?!

In another place in the poem this uneasiness is explained as follows:

17 Perhaps there is a secret in this place,
18   I sensed,
19 Perhaps there is a sad and pain-filled spirit.

The poem ends with the question why is someone being kept out of the Crimea:

31 This place which made everyone happy and well-fed,
32 Why did it become too narrow for one heart?!

The second poem by Aman Matjan, entitled "Separation," describes a tree in the Crimea and a man in Tashkent who are longing for each other. The tree can represent both nature and one's country. Therefore, the longing of a tree for a person can be interpreted as the longing of a country, in this case the Crimea, for its lost people, the Crimean Tatars. The second quatrain of the poem reads

---

* For the Uzbek original and the English translation of this and other poems, please see the appendices of this paper. The number before each line indicates the place of that line in the poem.

3 Aman Matjan, <u>Seni yakhshi koraman</u> (I Like You), Tashkent, 1981, pp. 148-149, 150.

4 Ann Sheehy and Bohdan Nahaylo, <u>ibid</u>., p. 8.

(MORE)

F-598

as follows:

This tree longed for someone,
It wears a garland on its head.
Awakened from early morning
It is looking somewhere...on its tiptoes.

The first line of the first quatrain clearly shows that this tree is in the Crimea: "The first tree blossomed in the Crimea." The third quatrain of the poem describes a person who is far away from his native land and who is waiting impatiently for something in Tashkent. The content of the poem hints that the person would like to stuff himself into an envelope and mail himself back to Crimea.

The third poem written in 1983 by another young Uzbek poet, Abdulla Sher, has a strong historical content.[5] It compares the glorious historical past of the Crimea and its palaces with today's handful of ruins found in their places. The same melancholy mood appears in this poem as in Aman Matjan's two poems. One of the few standing monuments in the city of Bakhchesaray in the Crimea is the Bakhchesaray Fountain at which the whole Crimea is depicted as crying while remembering its history.

The common theme in these three poems by two different Uzbek poets appears to be the depiction of the Crimea as a land which has lost both its native people and history. Although only three poems have been found by this researcher so far, they demonstrate that the Uzbeks and other Muslim peoples in the Soviet Union are concerned with the tragic fate of the Crimea and the Crimean Tatars.

---

5 Abdulla Sher, "Baqchasaray" (Bakhchesaray), Sharq yulduzi, No. 11 (1983), p. 82.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.12

(PTO)

F-599

USSR (3) --RECENT UZBEK POEMS DEAL WITH TRAGIC FATE OF CRIMEA

APPENDICES

Uzbek original:

ҚРИМДА БЕТОБЛАНГАНИМ

Бирдан қон босимим ошди Қримда:
Юздан ошиб кетди юрак уришим.
Оқ халатлар аро кўриниб ўтди
Қишлоқ,
        болалигим,
                беғам юришим...

Нимадир юз берди,
                мўътадил иқлим
Дувалай комида узилди ердан.
Шу пайтгача умрим — кўз орти экан,
Кўз олдимга келди ҳаммаси бирдан.

Ўзбекнинг миллион йил синалган қони
Недан ларза топди бирдан танамда?!
Сокин ярим оролини Қалбимнинг
Бирдан чағалайлар босди чамамда!

Ҳар ҳолда бир сир бор бу ерда,
                сездим,
Ҳар ҳолда эзгин ва безовта руҳ бор.
Қаранг,
        Аю-доғ ҳам бош қўйган ерга,
Қаранг,
        Айпетрининг қовоғида қор.

Биламан:
        мангудир оламда шодлик,
Лекин ўткинчи деб бўлмас волани.
«Кўзёш фонтани»га бир вақт Пушкин ҳам
Бежиз қолдирганмас бир жуфт лолани.

Бугун Қрим деса кўплар талпинар,
Худди эртакка ўч болалар янглиг.
Барча шод — семириб кетгувчи бу жой
Нега бир юракка қилдийкин танглиг?!

1978

English translation:

BEING UNEASY IN CRIMEA

Suddenly, my blood-pressure rose in Crimea:
My hearth-beat quickened.
Among the cloths of white has been seen
The village,
        my cildhood,
                running carefree...

Something happend,
                the mild climate
Has been torn from the land suddenly.
My life which up to now had been in the back of
                my mind,
Suddenly appeared before my eyes.

The Uzbek blood which has been tested for million
                years,
Why did it begin to stir suddenly in my body?!
As if the peaceful peninsula of my Heart
Was overrun suddenly by wild birds!

Perhaps there is a secret in this place,
                I sensed,
Perhaps there is a sad and painfilled spirit.
Look,
    Ayu-dag* also has put his forehead to the ground,
Look,
    There is snow on the forehead of Aypetri.*

I know:
    Happiness is eternal in the world,
However, misfortune cannot be called a passerby.
Pushkin did not without reason once leave
A pair of tulips at the "Fountain of Tears."

Many yearn for Crimea today,
Just as children hungry for tales.
This place which made everyone happy and well-fed,
Why did it become too narrow for one heart?!

1978
Aman Matjan

The above poem is published in Aman Matjan's following poetry poetry collection: Aman Matjan, Seni yakhshi koraman, Tashkent, 1981, pp. 148-149. The English translation of this and other two poems are by Timur Kocaoglu.

* Ayu-dag and Aypetri are two hills in the Crimea.

(MORE)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk 1139.12

F-600

USSR (4) --RECENT UZBEK POEMS DEAL WITH TRAGIC FATE OF CRIMEA

АЙРИЛИҚ

Илк оғоч гуллади Қримда,
Олмага ўхшатдим тусидан.
Тонгнинг кўнгли гўё ёришди
Шу учми-тўрт гулнинг исидан.

Бу оғоч кимнидир соғинган,
Бошига гулбаргак тақмоқда.
Саҳардан уйғониб, қайгадир
Оёғи учида... боқмоқда.

Тошкентда тонг отди қачонлар,
Сен унда соатни тезлайсан.
Шошасан зангори қутига
Чўзилиб... оқ конверт излайсан.

1978

SEPARATION

The first tree blossomed in Crimea,
I likened it to an apple from its shape.
As if the heart of dawn was illuminated
From the scent of these three or four flowers.

This tree longed for someone,
It wears a garland on its head.
Awakened from early morning
It is looking somewhere...on its tiptoes.

The dawn has broken long ago in Tashkent,
You try to rush the time there.
You hasten to the dark green (mail)box
You dissolve..you hunt for a white envelope.

1978
Aman Matjan

Боқчасарой

Қайси аср, қай йилу ойдан
Бунда тарих илк бор йўл солмиш?
Маҳобатли Боқчасаройдан
Бугун бир кафт хароба қолмиш.

Шудринг сувин ҳўплаб қасрлар,
Булоқлардан ўгирди юзни.
Қонга тўлиб оққан асрлар
Қизартирди Қора денгизни.

Гаройларнинг сархуш сасида
Эзгуликка йўқ эди ирим:
Боқчасарой фаввораcида
Ҳануз эслаб йиғлайди Қрим.

BAKHCHESARAY

When did history first leave this place,
Which century, which year and month?
From the glorious Bakhchesaray
Today there are left just a few ruins.

The hoar-frosted palaces,
Have turned their faces away from the springs.
The blood-filled centuries
Have made the Black Sea red.

In the drunk voices of the Girays
There was no belief in goodness:
At the Bakhchesaray fountain
Crimea still remembers and cries.

1983
Abdulla Sher

The poem entitled "Separation" is published in Aman Matjan's poetry collection Seni yakhshi koraman, ibid., p. 150. The last poem "Bakhchesaray" was published in Sharq yulduzi, No. 11 (1983) p. 81.

16 45/85

(END)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk 1139.12

STAD
Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi

SOVYETLER BİRLİĞİNİN İLK YILLARINDA TÜRKMENİSTAN'DA DİL - ŞİVE TARTIŞMALARI (I. KAYNAKLAR)

Tahir AŞİROV*

Özet

Türkmen düşünce tarihinin önemli meselelerinden biri de şüphesiz dil konusu olup, bu temayla ilgili bilimsel incelemeler ve tartışmalar yayınlanmıştır. Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında Türkmenistan'da yazarlar yazılarının başlıklarının altına konunun tartışmaya açık olduğunu belirtmek gayesiyle "tartışma usulüyle" ibaresi eklemiştirler. Bu eleştirel yazı dizisinden biri de, Balıkçı'nın şiiriyle başlamakta ve değişik düşünce yapısına sahip yazarlar (Ferid Efendi, M.G., K. Muhammedov, G. Hüseyinov, Y.N. ve G. Sahedov) tarafından devam ettirmiştirler. "Şive" adı altında başlayan eleştiri yazıları zaman içinde dile, daha sonra da düşünceye dönüşmüştür. Bu dönem Türkmen dili üzerine değişik düşünce yapısına sahip yazarların açıkça bilimsel incelemelerin, tartışmaların yaşanmış bir zaman dilimidir.

Anahtar Sözcükler:
Şive, Dil, Balıkçı, Ferid Efendi, G. Sahedov, Tartışma, Eleştiri

Abstract

One of the important issues of the Turkoman thought history is undoubtedly the language, and scientific reviews and discussions related to this theme have been published. In the first years of the Soviet Union, Turkmen writers put together a "through discursion" in order to state that it is open to debate under the in headings of writings. One of this critical writing series was initiated by Balikçi poetry and continued by authors with different mindset (Ferid Efendi, M.G., K. Muhammedov, G. Huseyinov, Y.N. and G. Sahedov) with different mindset. The criticism that started under the name of "Shive" turned inta language and then to thoughts by the time. This period is a period of time in which authors who have different thinking on the Turkmen language have obviously been exposed to scientific discussions.

Key Words:
Shive, Language, Balikchi, Ferid Efendi, G. Sahedov, Discussion, Criticism

* Yrd.Doç.Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.13

Giriş

Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında Türkmenistan'da toplumsal gelişim ve değişim sonucu dil, edebiyat, tarih konuları üzerinde değişik düşünce yapılarına sahip yazarlar tarafından bilimsel incelemeler yapılmıştır. Bu dönemde Türkmenistan'da gerçekleşen tartışma kültürünün kendine özgü bir önemi haiz olduğu söylenebilir. Ayrıca Sovyetler Birliği zamanındaki yazarlarının bu konuya farklı bir nitelik kazandırdıklarını da ifade etmek mümkündür. Nitekim yazarlar kendi yazılarının başlığının altına parantez içinde veya dipnotta "tartışma usulüyle" ibaresi eklemiştirler. Bununla yazarlar konunun tartışmaya açık olduğunu belirtmiştirler (Aşirov, 2017: 57). Bu tartışma konularının en önemlilerinden biri de dil konusu olmuştur. Bunun nedenlerinden biri de genel bir ifade ile Türkmen halkına mahsus geleneksel medeniyetin devrim kültürüne uyarlanmaya çalışılması ve olagelen meselelerin izhar etmesi bağlamında yapay sorunların ortaya atılması sonucunda olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda kültürel değişime bağlı olarak dil sorunu da gündeme getirilmekteydi. Çünkü dil, bir millete bağlı özgü bir medeniyetin korunması açısından önemlidir. Bundan dolayı da dil konusu, Sovyetler Birliği döneminde yazarlarını çokça meşgul etmiş olduğu görülebilir.

Sovyetler Birliğinin ilk yıllarını ilginç kılan konuların başında Türkmen dilinin geliştirilmesinin değişik düşünce yapılarına sahip olan yazarları bir gaye etrafında birleştirmiş olması gelmektedir. Bu dönemde Türkmen dili ile ilgili bir dizi şeklinde değişik yazarlar tarafından eleştirel yazılar kaleme alınmıştır. Söz konusu dönemde Türkmen dili üzerine tartışmalar canlı bir şekilde devam etmiş olduğu kaynaklardan da çıkarılabilir. Türkmen dili ile ilgili önemli tartışma konularından biri de "Şive" adı altında yayınlanan eleştirel yazılardır. Zira eleştirel yazıların, tartışma konuların içeriklerinin belirlenebilmesi için ilk olarak yazıların, kaynaklarının, edebiyatlarının tespit edilmesi önemlidir.

Söz konusu dönemde Türkmenistan'da Türkmen dili ile ilgili yapılan çalışmaların ortak özelliği referans aldığı veya kritik ettiği yazıların, makalelerin yayın yerine ve zamanına dair bilgi notu düşülmemiştir. Genellikle yazılardaki tartışmalar yazarlar üzerinden devam ettiğinden dolayı kaynak gösterilmemektedir. Bunun nedenlerinden biri de yazarların değişik yerlerde yayınlarında benzeri görüşü paylaşmalarından dolayı olduğu söylenebilir. Bu mesele o dönemin yazılarında sıkça görülen bir durumdur. Bu da konuyla ilgili kaynakların tespitinde oldukça zor bir durum oluşturmaktadır. Aynı zamanda konuyla ilgili yazıların yayın yeri ve zamanı tespit edildikten sonra da, onları bulmakta ayrı bir durumdur.

Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında Türkmenistan'da dil konusunda canlı bir tartışma olmuştur ki, yazarlar yayınladığı yazılarla eleştiriye tabi tutmuş ve kendi görüşlerini ve düşüncelerini beyan etmiştirler. Ancak "Şive" adı altında başlayan eleştiri yazılarında genellikle "şive" kelimesi başlıklarda rastlanılmakta veya içerikte ona atıf görülmektedir. Türkmen Dilinin Sözlüğü'nde "Şive" kelimesi "Genel halk dilinin bir bölümü olan yerli konuşma, diyalekt" olarak açıklanmaktadır (1962: 770). Söz konusu dönemde Türkmenistan'da "şive" tartışması, Balıkçı'nın şiiriyle ortaya çıkmıştır.

I. Balıkçı

Ekim 1917 Devrim'den sonraki yıllarda Türkmenistan'da şive tartışması, "Balıkçı" adıyla 1925-1926 yıllar arasında "Tokmak" dergisinde yazılar yazan Orazmammet Vepayev'in, "Şive bile oynayanlara (Çekişme yolu bilen)" isimli şiiriyle başlamıştır (Balıkçı, 1926:3). Bu tartışmanın alevlenmesinin nedenlerinden

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,13

biri de, Balıkçı'nın "Şive bile oynayanlara" isimli şiirinin başlığının altına "Çekişme yolu bilen" (Tartışma usulüyle) diye ibare eklemesidir. Çünkü Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında Türkmenistan'da yazarlar yazılarının başlıklarının altına konunun tartışmaya açık olduğunu belirtmek gayesiyle "çekişme yolu bilen" (tartışma usulüyle) ibaresi ekledikleri görülebilir (Aşirov, 2017:). Balıkçı'nın "şive" adlı şiiriyle dil konusuna dikkat çekmek ve tartışmaya açma arzusunun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Türk dili konuşan halklara konunun önemini duyurmayı amaç edinmiş olduğu şiirinden ortaya çıkmaktadır.

Aynı zamanda Balıkçı'nın bu konuyu neden ortaya attığını şiirinin ilk satırlarından daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim Balıkçı "Her bir millet yükseler, ana dil sayasında / Öz dilini yitiren, yok bolar gayesinde" diyerek bir millet çağdaş medeniyetler seviyesine yükselecek ise, kendi ana dili ile olacağını ve onu kaybettiği zamanda hedefinin olmayacağını ifade etmektedir (Balıkçı, 1926:3). Sebebi bireylerin toplumsal bağlarını oluşturan dildir, daha doğrusu içinde bulunduğu başta aile olmak üzere topluma bağlayan anadilidir. Çünkü mantık evrensel olsa da, dil her şeyden önce milli bir varlıktır. Dönemin şehirleşen sosyal yapısı göz önünde tutulduğunda, Türkmen diline dikkat çekilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Elbette konuştuğu dilin (ana dilinin) bazı nedenlerden dolayı ilk geleneksel harfinin, sonra da kendinin değiştirilmeye muhtaç olduğu savının öne sürülmesi de ayrı bir konudur. Nitekim Zeki Velidi Togan'ın "Lenin'e Yazdığım Mektup" adlı yazısında dönemin dil konusundaki değişimleri ve gelişmeleri şöyle açıklamaktadır: "... Ruslar Latin alfabesi kabul olunca dahi sonunda yerini Kyril'a terk edeceğini, sayısı kırka çıkan Türk lehçelerinden her biri için ayrı alfabe yapılacağını söylemişler... Artık anlaşılmaktır ki siz Velikorus arkadaşlar hangi bir milletin dili ve imlası ile uğraşmaya başladınız mı tam Rus oluncaya kadar o milletin yakasının bırakmayacaksınız" (Togan, 2012: 394).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkmen diline dikkat çeken Balıkçı "Şive bile oynayanlara" isimli şiiriyle Türkmen dilinin özgünlüğünün korunmasına dikkat çekmek istemiş olduğu görülecektir. Bu konuyu millet için dilin özgünlüğünün korunmasının ve yaşatılmasının gerekliliğini şiirinde şöyle açıklamaktadır: "Her milletin şivesi – onun can damarıdır." Bununla beraber Balıkçı şiirinde, Türk Dünyasına çağırıda bulunması ayrı bir değer katmış olduğu görülecektir. Türkmen diline önem vermekle birlikte Türk düşüncesi olan herkesi bu konuda yardıma çağırmakta ve şöyle demektedir: "Kimde Türk fikri bolsa? Gelin bizi kaldırın!" Bu davete icabet edeceklerin bazı özelliklerini de şiirinde saymaktadır. Nitekim milli düşüncesini empoze etmeyen "Türkmen dilini bilen" öğretmenleri davet ettiğini açıkça belirtmektedir (Balıkçı, 1926:3). Balıkçı'nın daveti icabet bulduğu ayrı bir konudur. Ancak Türkmenleri uyandırmak gayesiyle yazdığı şiire seçtiği isimle çok dikkat çektiği ise bir gerçektir.

II. Ferid Efendi

Balıkçı'nın bu şiiri, Türk Dünyasında önemli bir etki yaratmıştır ki, değişik yerlerden de yazılarıyla tartışmaya katılmışlar ve daha da alevlenmesine sebep olmuşturlar. Onlardan biri de daha sonra "Pan–Türkist" damgası vurulacak olan Ferid Efendi'dir. Ferid Efendi, bu eleştiri yazı dizisini, "Şive bile oynayanlara (Çekişme yolu bilen)" diye yazan Balıkçı'nın şiirinin başlığından esinlenerek "Şiveciye" diye adlandırmış ve o dönemin "Şura" (Sovyet) Türkmenistan gazetesinde 1925 – 1926 yılları arasında yayınlamıştır (Ferid Efendi, 1925-1926). Ferid Efendi'nin "Şiveciye" diye isimlendirdiği eleştiri yazısında, Balıkçı'nın

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,13

şiirinde ifade ettiği şive vurgusuna karşılık genel bir kullanım dili oluşturma gereksinimi olduğu yönde görüş bildirilmiştir. Bundan sonra olaylar gelişmesiyle başka konular da tartışılmaya başlanmıştır. Şive tartışmanın ilerleyen sürecinde düşünce yapıların eleştirisine doğru gitmiştir. Ancak şive üzerindeki tartışma da kendi mecrasında devam etmiştir. Bunun üzerine Ferid Efendi'yi de karşı eleştirel yazılar kaleme alınmıştır.

III. Balıkçı'nın Yaşkiçisi

Ferid Efendi'nin Balıkçı'ya yazdığı eleştirinin üzerine karşı bir tenkidî bir inceleme yazıları da kaleme alınmıştır. Onlardan biri de Balıkçı'nın Yaşkiçisi (M.G.) tarafından "'Şiveciye' adında gaytargı beryan yoldaşa gaytargı" ("Şiveciye" adında cevap veren arkadaşa cevap) ismiyle Ferid Efendi'ye cevap eleştirisi yazılmıştır. Makalenin sonunda yazar olarak Balıkçı'nın Yaşkiçisi ismi yazılmıştır. Ancak bunun aslında bir lakap olduğu görülmektedir (Balıkçı'nın Yaşkiçisi, 1926). Balıkçı adıyla yazılar yazan Orazmammet Vepayev'in "Yaşkiçisi" anlamındadır. Türkmen dilinde yaş kiçi, yaşça küçük olan anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Balıkçı'nın Yaşkiçisi isminin sonunda parantezin içinde M.G. olarak geçmektedir. Parantez içinde M.G. olarak belirtilen yazarın, dönemin meşhur maarifçisi olarak bilinen Muhammed Geldiyev (1889-1931) olduğu söylenebilir (Aşirov, 2016). Yazısına "Sılaglı (Hürmetli) edip Ferid Efendi'nin yazısını inceledim" diye başlayan Balıkçı'nın Yaşkiçisi, eleştiri niteliğindeki makalesinde önemli tespitler ortaya atmıştır. Onlardan biri de Ferid Efendi makalesinde saf Türk dili üzerinde durmasına rağmen yazının üçte birine yakın yabancı dillerden geçen kelimeleri kullandığını tespit etmiştir (Balıkçı'nın Yaşkiçisi, 1926). Balıkçı'nın Yaşkiçisi bu değerlendirme yazısıyla Türkmen dili üzerine yapılan bilimsel çalışmaların ve yapıcı eleştirilerin gerekli olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Buna ek olarak Balıkçı'nın şiiri ile başlayan tartışmadan nasıl bir sonuç elde edileceği üzerinde durulan başka yazılarda kaleme alınmıştır.

IV. Kul Muhammedov

Balıkçı'nın başlattığı ve Ferid Efendi'nin de devam ettirdiği tartışmanın seyrinde Türkmen dili açısından olumlu ve olumsuz yönlerini inceleme yazısı da kaleme alınmıştır. Nitekim 1926 yılında Türkmenistan gazetesinde Kul Muhammedov (Abdülkerim Gulmuhammedov) tarafından "Dil Şive Çekişmesi, yanı bar dilin bozulması meselesi?" (Dil Şive Tartışması, şimdi var dilin bozulması meselesi) adıyla niteliğini belirlemek gayesiyle inceleme kaleme alınmıştır (Kul Muhammedov, 1926). Ancak bu kez durum farklı olup, iki ayrı görüşün Türkmen dili üzerindeki etkisinden ve katkısından bahsedilmiştir. Nitekim Kul Muhammedov kritik mahiyetindeki inceleme yazısında ilk olarak Balıkçı'nın şiirine verdiği ismi eleştirmiştir. Bu doğrultu da Kul Muhammedov yazısında, Balıkçı'nın şiirine "Şive bile oynayanlara" ismini değil de "Dil bile oynayanlara" diye isim vermiş olsaydı daha isabetli olacağını belirtmiştir. Ayrıca diğer çalışmalarında da kavramlara dikkat seçilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Kul Muhammedov makalesinde, Ferid Efendi'nin de yazısına temelli bir değerlendirme yapılmıştır (Kul Muhammedov, 1926). Kul Muhammedov'un bu değerlendirme niteliğindeki yazısında yol göstericilik, öğreticilik esasta olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Kul Muhammedov değişik yerlerdeki yayınlarıyla konunun farklı yorumlamasına kapı aralamaktadır.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,13

Yukarıda da görüldüğü gibi, bir şiir ile Türkmen dili üzerinde başlayan tartışmaları genel olarak iki görüşe ayrılmıştır. Birincisi Balıkçı'nın görüşü, ikincisi ise Ferid Efendi'nin bakış açısıdır. Bu bağlamda da bu iki görüşü savunanlar yazılarıyla ortaya çıkmıştırlar. Bununla birlikte Kul Muhammedov'un "şive" kelimesinin yerine "dil" kavramını önermesi sonucunda tartışma dil – şive bağlamında irdelenmeye başlanmıştır.

V. G. Hüseyinov

Söz konusu dönemde Türkmen dili üzerine karşılıklı "Şive" ve "Dil" bağlamında yapılan tartışmalar nedeniyle ortaya çıkan yazılar kayda değer niteliktedir. Birbirine karşıt düşünceleri bir yazıda değerlendirmekle önemini ortaya çıkarmayı öngören yazılarda kaleme alınmıştır. Türkmen dili üzerinde yazılan makalelerin özelliklerine ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Nitekim G. Hüseyinov tarafından "Kim ayıplı? (Dil ve şive meselesi münasebeti bilen)" (Kim kusurlu?) Dil ve Şive konusu nedeniyle) ismiyle konunun doğru ve yanlış yönlerini bulup göstermek amacıyla değerlendirme makale yazılmıştır (Hüseyinov, 1926). G. Hüseyinov dil ve şive ile ilgili bu yazısında Balıkçı ile Ferid Efendi'nin yazıları başta olmak üzere şive tartışmasıyla ilgili metinleri değerlendirmiştir. G. Hüseyinov'un değerlendirme yazısı tanıtıcı olmakla birlikte eleştirel bir metindir. Böylece iki ayrı görüşü benimsenmesi sonucunda oluşan ekollerin aylayışlarını daha da aydınlaştırmıştır. Bundan sonraki yazılar iki tarafı değerlendirmeye yazıları olarak devam etmektedir. Daha sonra bu yolda başka girişimlere de rastlanmakta, dil ile şive konusunun değişik mecralarda tartışıldığı görülmektedir. Kul Muhammedov yazısında "Şive ile oynayanlara" isminin yerine "Dil bile oynayanlara" şeklinde önerisi ile başlayan dil ile şive tartışması süreç içinde daha da önem kazanmıştır.

VI. Çala Sovat (Y.N.)

Bundan sonra Türkmen dili üzerine yazılan yazılarda dil ve şive tartışması daha da alevlenerek devam etmiştir. Bunlardan biri de 1926 yılında Çala Sovat (Y.N.) tarafından "Dil ve Şive meselesi" ismiyle kaleme alınan değerlendirme niteliğindeki makalesidir (Çala Sovat, 1926). Makalenin yazarı olarak açıklanan Çala Sovat, parantez içinde verilen Y. N. lakabı olduğu anlaşılmaktadır. Makalenin yazarı olarak geçen Y. N. harflerine uygun gelen dönemin maarifçilerinden Yakup Nasirli (1889-1958) ismine rastlanmaktadır. Aynı dönemde Yakup Nasirli'nin Türkmen dili ile ilgili yazılarını görülmek mümkündür. "Çala Sovat" anlam olarak az bilimli manasındadır. Çala Sovat makalesinde dil ile şive meselesi üzerine devam eden yazı dizisine son noktanın konulmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Çala Sovat'ın son bulmasını arzuladığı bu mesele genel olarak dil üzerinde yapılan incelemelerde devam eden konulardan biridir. Aslında XX. yüzyılın başında Türkî dilinin tarihinde alevlenen tartışmalı konuların biri de dil, şive, lehçe kavramlarından çerçevesinde dönmektedir. Türkî dilin kollarının nasıl isimlendirilmesi konusu bağlamında ortaya atılmış olduğu yönünde düşünülmektedir. Ancak burada Çala Sovat olarak isimlendiren İ. N. Türkmen dilinin konumuna binaen söylediği ayrı bir savdır.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.13

VII. G. Sahedov

Üzerinde durduğumuz konuyla ilgili tartışmaların en hararetli döneminin son fırsatını Gurban Sahedov (Durdıyev, 1970: 75-81) bulabilmiştir. Nitekim Gurban Sahedov'un "Türkmen dili hakkında bolan çekişmelerin cemi" isimli makalesidir (Sahedov, 1926). Bu yazı daha sonra kitapta bir bölüm olarak da yayınlanmıştır. Bu kitap G. Sahedov tarafından "Milli Medeniyet Hakkında" adıyla 1928 yılındaki Aşkabat'ta Türkmen Devlet neşriyatı tarafından yayınlanmıştır. Eserde, Türkmen dili ile ilgili konu 15. başlıkta "Türkmen dili hakkındaki tartışmaların cemi (tümü)" adı altında yer almıştır (Aşirov, 2016: 745).

Aynı zamanda yönetimin de bu konuya el attığı da görülmektedir. Balıkçı'nın şiiriyle başlayan tartışma yazılarında değişik görüşler savunulmuştur. Fakat dönemin şartları değişmesiyle tamamen başka bir tarafa kaymıştır. Türkmen dili üzerinde devam eden tartışmaların eksen kaybetmesini açıklamak, Sovyetler Birliğinin kültür politikasının çerçevesini belirlemekle olanaklıdır.

Bu bağlamdaki sadeleştirilen Türkî harflerle Türkmence yazılan tartışmalar Rusça da kaleme alınmaya başlanmıştır. Ancak Rusça yazılan tartışma yazılarında kendine özgü bazı özelliklerin olduğunu görülmektedir. Nitekim G. Sahedov tarafından "Panturkistsiye uşi Ferida Efendi" (Pantürkist kulaklar Ferid Efendi) adıyla 1927 senesinde "Turkmenskaya İskra" (Türkmen kıvılcımı) gazetede yayınlanmıştır (Sahedov, 1927). Bu yaklaşımın oluşmasında farklı kültürün, daha doğrusu ideolojinin etkisinde kalınmıştır. Görüldüğü üzere şive ile başlayan ve dil konusu ile devam eden tartışma yazılarının yazarlarının düşünce yapıları yargılanmaya başlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Sonuç

Türkmen düşünce tarihinin önemli meselelerinden biri de şüphesiz dil konusudur. Bundan dolayı Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında daha çok tartışmalı olan alanların başında dil konusu gelmektedir. Çünkü tarihten gelen medeniyetin toplumda hayat bulması dil sayesinde gerçekleşir. Bundan ötürü XX. yüzyılın başlarında değişik yayınlarda incelemeler ve tartışmalar bilimsel makale olarak yayınlanmıştır. Aynı zamanda dilde sadeleştirme yoluna girilmiştir. Bunun sonucunda da yazım kuralları başta olmak üzere dil konusu hakkında daha çok araştırma ve bilimsel çalışmaların yapılması gereken bir duruma ulaşmıştır. Bu ve diğer konulara bağlılıkta Türkmen dili konusu üzerine tartışmalarda ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde Türkmenistan'da şive tartışmasının kaynaklarını, yukarıda saydığımız şekilde tespit etmek mümkündür. Ancak bunun dışında da bu konuyla ilgi yazıların olma olasılığı vardır. Çünkü o dönemde eleştirel yazılarda yayından çok yazarlar ön plana çıktığından dolayı makalenin yayınlandığı yeri belirtmemektedir. Bu da bu tür yazıların takibini oldukça zorlaştırmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen o dönem, aslında Türkmen dili üzerine değişik düşünce yapısına sahip yazarların açıkça bilimsel incelemelerin, tartışmaların yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu zaman diliminde, değişik yayınlarda yapılan bilimsel incelemeler, yapıcı tartışmalar, Türkmen dilinin etkin bir biçimde işlevini sürdüren dil konumuna ulaşmasına katkı sağlamıştır. Balıkçı şiiriyle genel olarak Türkmen dilinin yazım kurallarında konuşucunun göz önünde bulundurulması gerekliliğini vurgulamak istediği görülebilir. Aynı zamanda bu Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında Türkmenistan'da eleştiri kültürünün olduğuna dair çok güzel bir örnektir.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,13

KAYNAKÇA

Aşirov, T. (2017). Mahtumkulu'nun Divanı'nın 1926 Yılındaki Baskısına Eleştiri. STAD Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 2(1), ss. 10–15.

Aşirov, T. (2017). Sovyetler Birliği'nin İlk Yıllarında Türkmenistan'da Tartışma Kültürü. Türk Yurdu, (357), ss. 58–62.

Aşirov, T. (2016). G. Sahetov, (1928), Milli Medeniyet Hakkında, Aşkabat: Türkmenistan devlet neşriyatı, 150 s. Tarih Okulu Dergisi, Yıl 9, Sayı XXVI, ss. 741-749.

Aşirov, T. (2016). "Düşünür Muhammed Geldiyev (1889-1931)'in Türkmen Dili Mücadelesi". 5. Dünya Türk Forumu "Stratejik İletişim: Referans Değerler, Kurumlar, Kişiler" (bildiri).

Balıkçı, (1926). "Şive bile oynayanlara (Çekişme yolu bilen)", Tokmak Dergisi.

Balıkçı'nın Yaşkiçisi (M.G.) (1926). "'Şiveciye' adında gaytargı beyan yoldaşa gaytargı", Türkmenistan.

Çala Sovat (İ.N.) (1926)."Dil ve Şive meselesi", Türkmenistan.

Durdıyev, Tagan, Iz Galdıran Ömürler (Türkmenistan'ın Köne Partiya – Dövlet İşgarleri), "Türkmenistan" neşriyatı, Aşgabat 1970.

Ferid Efendi (1925-1926). "Şiveçiye", Türkmenistan.

Hüseyinov, G. (1926). "Kim ayıplı? (Dil ve şive meselesi münasebeti bilen", Türkmenistan.

Kul Muhammedov, (1926). "Dil Şive Çekişmesi, yanı bar dilin bozulması meselesi?" Türkmenistan.

Sahedov, (G). (1926). "Türkmen dili hakkında bolan çekişmelerin cemi", Türkmenistan.

Sahedov, G.(1927). "Panturkistsiye uşi Ferida Efendi", Turkmenskaya İskra.

Togan, Zeki Velidi, Hatıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, 2. Baskı, Ankara 2012. s. 394

Türkmen Dilinïň Sözlügi (1962), Aşkabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıň Neşiryatı.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.13

Qьzьl kərvən.

Qьlьc taqqan, nəjzə tutqan qoşundaj,
Tizilişiв turьşqucь ekinlər
Javqa qarşь urьşqalь ketdilər;
Jeniş ycyn və'də və ant etdilər.

——

Qatar-qatar tizilişiв kərvənlər
Qьzьl altьn-azьq alьв keləlar;
Tevələr həm, jyrişlərin unutьв
Kəttə-kəttə adьm atьв jeləlar.

——

Qonqurαqlar şadlьq marşьn calalar,
Dala-taşlar çim-çit qulaq salalar.

24-əktəвir, 29-jьl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Qьşlaqdan xat.

(Əktəвir ьnqьlaвьnьn 12-nci jьl вajramьqa)

I.

Jaz kynləri—dala—taşlar ynləri
Qanat jazar, hər jan ucar, jajьlar,
Dunja-вyjyk kəzgi, hər an tavlanar,
Turmuş unda gəvdələnər, əks etər.

——

Dərjələr-hajatnьn qan tamьrlarь,
Batьrlar qanьdaj, çoş urar, taşar;
Tamcьlar—вarlьqnьn inçy-dyrləri,
Birlijənt singəri, qьmatь aşar.

——

Taqlar—əsrlərdən qalmьş xazьna,
Baqrьda zor вajlьq saqlanьв turar.
Bajlьqlar—dinəmə, kycli maşьna,
Fələknin gərdişin tek ul qozqatar.

——

Kyc—jyrək istəgi, maqsad—tiləgi,
Hər zaman jyrəknin tegər kəməgi,
Kyc—işcinin qolь, talmas вiləgi;
Kəməkcisi—unьn taza jyrəgi.

——

Turmuş annь вelgilər həm əstirər,
Hajatda hərəkət şav-şuv qozqatar.

II.

„Qьşlaq tьnclьq; aman-esən jyriвmiz,
Ekin-tikin işin ətəв turьвmьz.

Iş çydə kөp; tek turuvqa vaqt joq;
Өnym jaxşь; həmə xursand, qarьn toq.
Jəni xabar: jurtnь xatqa saldьlar;
Jigitlərni əskərlikgə aldьlar.
„Invəlid“ deв meni ətkəz qьldьlar.
gөjə, dilim xançar вilən tildilər...“

III.

Sөnməs tilək, kycli вilək egəsi,
Hec şyвhəsiz, sen өzgəriş mevəsi!
Sen işləgəc: qara jernin qaq вaqrь
Jumşaв, „qьzьl“, „aq altьn“ qa ajlanar.
Ilk səhərdə, ahvalьnnь sorqalь,
Tan julduzь vəkillikgə sajlanar.

Tavьş qojьв, zavqqa tolьв ajtqanьn
Əşylələr dala-taşnь ojqatar;
Oxlaqucь, quşlar, aşьq вylвyllər
Dillərini qajta вaşdan qozqatar.

Senin вatьr, cərcəş вilməs jyrəgin—
Vьçdanьnqa en ьşanclь gərəvdir.
Sosьjalьzьm sarь вaruv jolьda
En qadьrlь qьmat вaha jalavdьr.
Ej, əzəmət jigit, dala lalasь,
Sen-də, əskər və. cьn əskər вalasь.

өktəвir—29-jьl.

Bizniki

(Jəkkə xoçalьq kəmвaqal-dьjqanlarqa вaqьş-lanadьr).

Вuqdaj oraq caqь edi; jer вaqrьn
Sarьq altьn өz qojnьqa almьşdь.
Jigit-jalanə manlaj tanqьв, вel вaqlaв
Oraqlarьn qajraв una salmьşdь.

Qьp-qьzarьв pişiв turqan hər вaşaq
Oxşar edi qьzьl tysli lalaqa.
Şavqьn-suran əşylələr gөja-ki
Çan kirgizmiş edi өlik dalaqa.

Qьr вaqrьdan qajnaв cьqqan вulaqlar
Dьjqanlarqa tekin, tajjar caj edi.
Qaramlarnьn astьdaqь sajalar
Dəm alьşqa en muvafьq çaj edi.

Qolьdaqь oraqьnь qaramqa
Sancьв Ergəş dəm alqalь oturdь;
Çaqьsьdan çəkə muqnь terər-kən,
Icidən-ginə nəfəs alьв ah urdь.

Mondь icrə turqan kөcə aşьnь
Tojqanьca iciв, sonra terini
Artdь daxь qujь salьв вaşьnь,
Tegrəsigə quş sinəri qaradь;

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/1139.14

Bir tamandan toda-toda kişilər
Oraq orьв tьnmaj işləв turalar;
Bir tərəfdə qoşcьlarqa „вaşcьlar"
Køz alajtьв savlat qьlьв jyrələr.

Ə вunda-cь, nə şavqьn вar, nə вaşqa,
Faqat-qьna iş kctidən syryniş.
Bə'zən nəvвət tegməj qalar nan, aşqa,
Toxtamasdan işləş, dajьm urunьş.

Uzaqlamaj qujaş jumdь køzini,
Alьв qacdь nur torьnь, øzini.
Qaranqьlьq əstə jyrə başladь,
Oraqcьlar ekinzarnь taşladь.

Qaş qarajqac mondьsьnь arqalaв
Qьşlaq sarь sekin-ginə jol aldь.
Qaranqьlьq denizidə zərrə-dek,
Køz ьlqamas volьв tamam joqaldь.

II.

Qьşlaq tьnlьq qucaqьda erkələв
Mudraв-qьna køzin jumьв jatar-di,
Unda-вunda jarqьraqan cьraqlar
Nəjzələri tyn вaqrьqa вatar-di.

Egri-вygri køcələrdən øtər-kən,
Ergəş вirdən jol ystidə toxtadь.

Qarşьdaqь zor eşiknin janьda
Nimənidir qulaq saļьв tьnladь.

Bu, Ergəşgə mə'lum вajnьn eşigi—
Fьsqu-fuçur, əjşy-işrət вeşigi.
Xaramxorlar, muştumzorlar ordasь,
Tavlamacь, məl'ynlərnin ujasь.

Qoşcь, вətrək, qarallarqa вu orun—
Bəla ornь, qьjnaq jeri volmьşdьr,
Køp jazьqsьz, вajaqьşlar вu çajda
Øz əçəli jetməs вurun ølmişdir.

Qьşlaqdaqь ekin jernin jarmьsь
Jalqьz şu вaj вijligidə qalmьş-di.
Cərcəş вilməs jigitlərnin køpini
U, øzigə qoşcьlьqqa almьş-di.

Xalq icidə jajьlmьş-di вir maqal:
„Nimə alsan, Qasьmвajdan soraв al!..

III.

Kycli pişən, eski turmuş təməlin
Bir zərв ilə vajran etdi, opurdь.
Qara, qorqьnc deniz, telвə singəri,
Hər tamanqa øzin urdь, køpyrdi.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK 1139.14

Kycli jellər qanatlarьn silkitiв
Bulutlarnь həjdəв jollar acdьlar.
Şumlь quşlar: Şəppərrələr, вajquşlar
U jerlərdən „əllə qajqa qacdьlar.

———

Ergəş, Tursun, Turqun, Berkin, joldaşlar
Bir-вirigə вolьşdьlar qoldaşlar.
Bitdi вytyn mənmənliklər, talaşlar,
Qoşcь вolьв вaj qolьqa qaraşlar.

———

Jalqьz qollьq, qьjnalьşlar joq endi,
Bu çihətdən kənil tamam toq endi.
Mal ortada, kyc ortada, kəzlər həm
Bir nuqtaqa tikilyvdən qutьldь.

———

„Kəlxoz" tyziв, вirgə işləв turalar,
Birgəliknin kəjflərini syrələr,
Hajran qaldь, eski, sьnьq amaclar,
Jaramajdь endi işgə aqaclar.

———

Tirəktrnin kycli temir tьrnaqь
Dala jyzin cuqur tьrnaв вaradьr.
Hər kynigə dəhsər, jaki tanaв-məs,
Necə вatman jernin вaqrьn jaradьr.

———

Cegərələr, tar daвra uvatlar
Bu kyn вitgən, вir-вirigə qoşьlqan.
Jer вijləvci kəlxozcьlar kənli-dek,
Hər вirisi əzgəsigə tutaşqan.

———

Mihnət gyli-appaq altьn paxtalar
Aq ipək-dek, tozqalьşьв jatalar;
Talalarь mihnət qьzь sacьdaj,
Ken havaqa erkin qulac atalar.

———

Kəlxozcьlarь вalalarь həmçəhət
Bolьв unь şadlanьşьв terələr,
Iş ordusь вatьrlarnьn işigə
Qьlu-qujruq вolьв kəmək вerələr.

———

Birgəliknin jemişidir вu, anьq,
Hər teвrəniş вuna guvah və tanьq,
Turmuş вunь təçriвədə kərsətdi,
Bizgə ceksiz kəp вilimlər ərgətdi.

———

Bitdi artьq, həm вitəçək „meniki"
Degən maxsus вaşвaştaqlьq zəkyni.
„Kəlxoz", „sovxoz" вu işlərnin jəkyni;
Jaşar əlвət, вundan sonra, „вizniki".

15-əktəвr—29-jьl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TU/139.14

J a z q ь t y n. (eskiz)

Kyn вatar, el jatar, tьnar hər çan,
Şəm jaqar aj вaqar, taqar marçan.
Jel turar, cərx urar, kezər hər an
Sevgənin axtarar, вolar sarsan.

———

Nyrkər at singəri aqac-вutalar
Pьşqьrar, tьslanar, qulaq cimirər.
Bərg icindən kezin syziв, dil yziв
Mevələr sevgili jarьn kytələr.

2-avqust—1929—jьl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139, 14

P a x t a.

Jarqanatnьn tiləgi,
Sujancьqь—tirəgi—
Tyn tan jeli zərвigə
Qarşь turalmaj qacdь.

———

Unьn javь—вozturqaj
Juqarь—tergə cьqьв
Maqtaş, alqьşlar вilən
Iş məçlisini acdь.

———

„Julduzlarnь maqtaşdan
Bizim ycyn fajda joq,
Həttə jerdən alьnar
Fajda „gezəl" ajda joq.

———

Tyzik, ajnьn nurь вar,
Вьraq, вu həm arьjat,
Maqtaş ycyn munasьв
Bir—ginə qujaş faqat.

———

Cynki, unьn jer вilən
Alaqasь kep qalьn;
Ajamasdan jaqdьsьn
Jergə sacadьr вarьn

———

Men həm şu jer jyzidə
Өsiв, eniв jaşadьm,

Kynlik azuqlarьmnь
Undan alьʙ aşadьm.

——

Juqarь cьqƣanьm—lə
Jənə qajtьʙ inəmən,
Unьꞑ ьssьq ʙaƣrьda
Dəꞑ alaman, tьnaman.

——

Biz ycyn jer qadьrlь
Və mьhrьʙan anadьr:
Buꞑa hər çan egəsi
Ьnanadьr, qanadьr...

——

Jer qulaƣьn tikkəjtiʙ
Çavdьratdь kɵzlərin,
Tьꞑlaʙ aldь qaldьrmaj
Unьꞑ ʙarlьq sɵzlərin.

——

Julduzlar şaşьʙ qalьʙ
Ɵzni hər jan urdьlar,
Masqara qьlƣan kəʙi
Tumşuqlarьn ʙurdьlar.

——

Jalqavlar sьman qujaş
Ornьdan kɵtərdi ʙaş,
Hajat suvь—nurlarьn
Jer ɵzrə tɵkdi javaş.

II.

Jer julduzь—paxtalar
Qatar—qatar tiziliʙ

Aq qalpaqlь ordu—dək,
Jasav tartьʙ turalar.

——

Keꞑ jajьq dala—taşlar
Baƣrьda qarь, jaşlar
Sevinclərgə kɵmiliʙ
Tьnmaj paxta terələr.

——

Əşylələr ketmə—ket
Juqarь—kɵkgə ɵrlər,
Şad dillər tьncьtmajьn
Ularnь jənə zorlar.

——

Balasьnь emizgən
Ana kəʙi, gɵzəl jer
Calqan tyşiʙ tьnc jatar,
Qanarlar ʙolar qatar.

——

Jetişməgən kɵsəklər
Termilişiʙ turalar,
Paxtalarnьꞑ ʙetigə
Jyzlərini suralar.

——

Tergycilər kelgəndə
Ular ʙilən ojnaşьʙ
Sekin tegiʙ qacalar,
Kɵꞑillərin acalar.

——

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Etək—etək paxtalar
Qanarlarqa tьqьlar,
Qarьnlarь toqlarь
Jumalanьв jьqьlar.

Şavqьn—suran aralaş
Həzil—kylgi вaşlanar.
Paxta teriв harьqan
Qoilar jergə taşlaņar.

Jumşaq, nəzlь japraqlar
Tьпlьq вəzmin quralar,
Raqqasalar singəri
Qьlt—qьlt ojnaв turalar.

Pajalarnьn astьda
Syt singəri paxtalar
Toplanqanca qalalar,
Ular həm dəm alalar.

Qujaş—da, aqa вaşlar,
Tyş həm tez ətiв ketər,
Turьş caqь jetgənin
Jel keliв xaвar etər.

Qajraqac вutaqlarь
Şuv etiв qozqalalar,
Jumşaq, nəfis aq pərlər
Hər taman tozqalalar.

Jatucьlar вaşlarьn
Birin—ketin kətəriв
Kerilişiв alalar,
Paxtaqa køz salalar.

Qarь—qartan, navqьran,
Xatьn—xalaċ, qьz - çuvan
Qьvьrlaşьв qajtadan
Qozaqa japьşalar.

Jetilgən qьz, jigitlər
Paxtazarnь aralaв,
Sekin—sekin maralaв
Bir—вirin tapьşalar.

Qarь, qartan keksələr
Kərəlməsdən вularnь,
Çerkişiв вaqьralar,
„Kelgil!" deв caqьralar.

Şamal вular tavşьnь
Uzaqlarqa aв qacar,
Həzilləşiв, ojnaşьв
Ystləridən cən sacar.

Qьz, jigitlər tegrədən
Piciņ—ucrьq atьşar,
Qarьlarqa søz вerməj
Accьq—accьq вatьşar.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,14

Bular ojnaв, kylişiв
Tынmaj paxta terələr,
Jaş cecəklər mihnətgə
Ajrыm вezək вerələr.

———

Kecgəcə şu jysyndə
Işlər davam etələr,
Paxta kəвi, kənillər
Acыlышыв ketələr.

———

Qojcьvan kəвi, qujaş
Taq вaşьqa jastanыв
Tegrəsigə qaranar,
Əndək—ginə taranar.

———

Sonra, sekin jer əzrə
Başыn qojыв çim qalar,
Ot sacar, caqnaq kəzin
Jumыв ujquqa talar.

———

Ərəvələr qajtыşnыn
Marşыn cala вaşlarlar,
Işci qollar, vaqtыnca,
Paxtazarnы taşlarlar.

———

Qanar qaplar ordusы
Həvlilərdən çaj alar,
Bir—вirigə вaş qojыв
Mudraв oxlaşыв qalar.

III.

Kərvənlər turna qatar
Zavod sarы jyrdilər,
Bekətlərdə gəl kytiв
Tizilşiв turdыlar.

———

Paxta satыв dыjqanlar
Tygişdilər pullarыn,
Qollarыqa jыqdыlar
Mihnətləri gyllərin.

———

Havrыqыşыв, şaşыlыв
Tyrli mallar aldыlar,
Xurçыnlarqa nыqtaşыв
Sыqqanыca saldыlar.

———

Keləçək ajlarda həm,
Ular paxta terələr,
Jənə kərvənlər, tyziв
Keltirişiв вerələr.

———

Artыв qalqan pullarыn
Dəvlətgə qarz вerələr,
Jaki Isвerkəssəgə
Salыв saqlaв qojalar.

———

Işci—dыjqan jurtыnы
Aвad qыluv, jollarыn
Ular jaxşы вilələr,
Şuna xыzmat qыlalar.

15/IX—29 jыl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Kyzgi Kyn (eskiz).

Tan atar, aj ʙatar, sөnөr julduz,
Tyn qacar, jol acar, ʙolar kyndyz.
Çanlanar, şanlanar, kylөr ʙarlьq,
Başlanar şavq—zavq—lө, huşjarlьq.

———

Hөr zaman, hөr taman jyrөr cөnlөr,
Qozoqalьʙ, tozoqalьʙ turar cөnlar.
Quvlaşar, huvlaşar esөr jellөr,
Çөn qьlьʙ, cөn jolьn kesөr jellөr.

———

Şuv etөr, qaltьrar, tьnar ʙөrglөr,
Duv etөr jaltьrar, inөr ʙөrglөr.

1—өktөʙr—1929—jьl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.141

A n a r ç a n.

(Kөklөm ekin kөmpөnijөsigө)

Ylkөn, dav jer aq yrtygin japьnьʙ
Tatlь, uzaq ujqu icrө jatadьr.
Aftaʙ unь sacь bilөn qьtьqlaʙ
Ojoqatalmaj kytө-kytө ʙatadьr.

———

Unьn ʙyjyk, kycli-ʙatьr gөvdөsin
Nөzik-ginө ʙir ip cьrmaʙ oraqan
Gөja, jernin tөnөsidө şu ipni
Yzişgө-dө jetөrli kyc qalmaqan.

———

Mөnө ʙatьr—qьmьrladь, teʙrөndi,
Ujqu ipi cьdalmajьn yzildi,
Altьn saclь, kylөr jyzli qujaşnьn
Xumar kөzi unqa qaraʙ syzildi.

———

"Kyngөj qьz" nьn çamalьnь kөrgөli
Bulutlar hөm өstө-өstө jyrdilөr.
Aşьqlardaj, jastanьşьʙ jatqalь,
Eşikigө aq cadьrlar qurdьlar.

———

Raqьʙlardaj, rөşk qьlьşьʙ şamallar
Buna qarşь atlanьşьʙ turdьlar.
Bulutlarnьn cadьrlarьn parcalaʙ,
Өzlөrini hөr tamanqa syrdilөr.

———

Sylyk qьzпьп şadьjana вəzmini
Maxtaв turoqaj tyzdi sevgi nəzmini.
Jel jigiti ьşq kyjini kyjlədi,
Joq-joq, dərdin dastan qьlьв søjlədi.

—

Suvlar dərdli jyrəklərin qozoqatьв
Şavqьn salьв, farjad urьв aqdьlar.
Bajcecəklər saclarьoqa „dyr" lərdən
Marçan taqьв maralaşьв вaqdьlar.

—

Qьzьв ketdi „Kyngəj" niŋ вu ojunь
Jel вaşladь endi mihnət kyjini.

II.

Θtiв ketdi çansьz, savьq, qara qьş,
Hakim вoldь jer jyzigə mihnət-iş.
Çilvələniв, işvələniв kørindi
Hər çanlьda вir ymydli teвrəniş.

—

Jyrəkdəgi tygynlərin aoqaclar
Jazьв, jəşil japraqlarьn acdьlar.
Bajram etgən dьjqan qьzlar singəri,
Saclarьoqa tyrli gyllər sancdьlar.

—

Quşlar tьnmaj ertəjy-kec jygyriв
Cøplər taşьв ujalarьn qurdьlar.
Qurtlar uzaq ujqulardan вoşalьв
Azьq izləв hər sarьoqa jyrdilər.

—

Qaldьrqaclar gøzəl вahar mədhini,
Dastancь-dek, cozьв-cozьв oquşdь.
Qarqьnaqlar jumşaq-oqьna jynlərdən
Jaş вooqunlar ycyn torlar toquşdь.

III.

Kəttə-kicik dərjə, arna, arьqlar
Dalalarnь cьrmaв-oraв aloqanlar.
Gøja, gøzəl sevgənləri вojnьoqa
Qollarьnь, вar вojьnca saloqanlar.

Jollar jьlan izi janlьoq вuralьв
Tyrli jaqoqa qulac atьв taraloqan.
Qьşlaqlarnь вular xudda ip kəвi,
Bir-вirigə məhkəm qьlьв вaoqlaoqan.

—

Qьşlaq ici вal ərilər ujasь
Janlьoq, tyn-kyn tьnmaj qajnaв turadьr
Batьrlarnьn cərcəş вilməs dilləri
Syrət вilən „iş, iş!" dijə uradьr.

—

Qьşlaq dili—kicik majdan—gyzərnin
Betkəjidə sadda-oqьna вir вьna
Dьjqanlaroqa qucaq acьв turadьr,
Hər вir dьjqan una øzin uradьr.

—

Ickəridə yj tørigə вir ustal,
3-4 ystyl qatar teriв qojьloqan,
Davallaroqa piləkətlər asьlьв
Yjnin ici dolvar-oqьna вəzəlgən.

—

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Bular xudda jol kersətər—majaqdaj,
Baqƣan kezni ezləriga tartalar.
„Haj, qaravaj, Nurtaj, вuna qara“! deв
Ekincilər вir-вirlərin turtalar.

——

Piləkətdə turmuşlarь çanlanьв
Kezlərigə ʒaqqal воlьв keringəc,
Qьzьqsьnьв uzaq вaqьв turalar,
Jaqьn keliв, aвdañ qarав tojalar.

——

Çaj aladьr hər вirinin tilidə
Joq-joq, вəlki hər вirinin dilidə.
Uluƣ həşər, zor mə'rəkə, вyjyk iş;
Qoş cьqarьş, paxta ekiş, dan sepiş.

——

Mihnət qьzь—tan julduzь—Anar çan,
Dьjqanlarnьn apaçanь—Anarçan
Romalьnь arqasьƣa taşladь,
Tetik çanlь etiв sezin вaşladь:

——

— „Bu kyn Sizni caqьruvdan maqsadьm
Sizlər вilən вirgələşiв kenəşyv,
Uluƣ həşər, mə'rəkəni etgəzyv
Toƣrьsьda fikir aluv, sezləşyv.

——

Jьldan-jьlƣa jurtьmьznьn esişi,
Ejən-cejən, mə'myrcilik вolьşь
Ycyn, Sizdəj aƣalarnьn вirləşiв
Çan kyjdiriв işləvləri kerəkdir.

——

Ez vaqtьda ekinni mol ekgəndə
Aclьq degən nərsə вizgə jolalmas.
Muştumzorlar qarzdar qьlьв, вizlərgə
Odaƣajlaв xoçajьnlьq qьlalmas.

——

Elərmənlik вilən jenni şiməriв
Işləsək, вiz yhdəsidən cьqamьz.
Duşmanьmьz вolƣan muştumzorlarnь
Şu jol вilən qara jergə tьqamьz.

——

Cynki ular jelkəmizdə kyn keriв
Biznin tapƣan nərsəmizni aladьr.
Biz ularƣa qarşь turьв işləsək,
Bu fajdadan ular quruq qaladьr.

——

Soñra, вiznin aramьzƣa tьnmasdan
Tyrli jalƣan ьƣvalarnь saladьr.
Gel həm вəjəv dьjqanlarnь tapƣanda
Nəjrən qьlьв ajaqьdan caladьr.

——

Jetər artьq, endi elim, ularƣa,
Yzil-kesil uruş acьn, ularƣa...“

——

Əhməd turьв ot tutaşƣan kezlərin
Kəttə acьв вir tamanƣa qaradь;
—mənə şundaj kişilərnin вittəsi—
Əkвər! вunda nimə qьlьв turadь?

——

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

— Сьq; ej xaьn! sengə вunda orun joq,
— Pədər lə'nət, tavlamacь, сьq-сьq-сьq!
— Sendəj itlər dəvri endi qalmaƣan,
Сьq aradan ej өzini вojaƣan!...

— —

Ƣavur-ƣuvur topalanlar вasьldь,
Myhym məçlis iş вitgiziв japьldь.

IV.

Qoş сьqarьş-ekin ekiş вaşlandь,
Otlь kөzlər dalalarƣa taşlandь.
Belni вaƣlaв, өzni caƣlaв dьjqanlar
Hər tamanƣa şaşьв, pişiв jyrdilər.

— —

„Kөlxoz" larda qajnaв taşdь hərəkət,
Umma-çumma volьв işgə kirdilər.
„Semxoz", „sovxoz" вatьrlarь atlanьв
Manꞑlajlarьn məhkəm etiв sьrdьlar.

— —

Polat atlar tujaqlarь jer jyzin
Bir ləhzədə өzgə halƣa saldьlar.
Dөꞑ kesəklər esdən ketiв, jьqьlьв
Unda-munda jumalanьв qaldьlar.

— —

Malalarnьꞑ kөkrəkləri ularnьꞑ
Tənlərigə tekgəc tutdaj tөkiliв
Tupraqlarƣa aralaşьв ketdilər,
Sypələrdə ojnaƣalь danlar həm,
Duv-duv capьв dərrəv keliв jetdilər.

— —

Tezdə-tezdə, jaqьndьr-kim, вu mihnət,
Bu hərəkət nətiçəsi hec şəksiz
Jer jyzidə өz вarlьƣьn kөrsətər,
Qьmatвaha aq altьnlar jaratar.

— —

Dьjqanlarnьꞑ taza, tьnьq kөꞑli-dek
Paxtalarnьꞑ appaq dili acьlar;
Şadlьƣьdan japraqlarь jeꞑ taşlaв
Ojnaƣanda, talalarь sacьlar.

— —

Ymyd вizim, şadlьq вizim, şyвhəsiz,
Bu hərəkət ьstьqвalnьꞑ gərəvi,
Məngi jaşar iş ordusь qolьda
Jeꞑyv tuƣь—sosьjalьzm jalavь.

15-mart, 30-jьl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Saqcь xatьn.

Kecə, „Lenin kөcəsi"də unь men,
At ystidə ketər caƣь, kөrgən-dim.
Atь tujaƣьdan cьqƣan tavuşdan
Jeꞑiş marşь maqamьnь өrgəndim.

—

Unьꞑ qoltьq, kөkrəgidə tumarь,
Maꞑlajьda tillə qaşь joq edi.
Tumarcasь faqat nəgən tyfəꞑcə,
Icdəgisi dua eməs, oq edi.

—

„Ickəri" dən jьllar ʙojь tartƣanь—
Qьjnaq, xorlьq, uquʙatь, fьƣƣanь
Unьꞑ xatьr dəftəridə qalmaƣan,
Barь ʙitgən, əllə qajƣa joqalƣan.

—

„Qural jalƣьz erkəklərgə maxsusdьr"
Kəʙi tyʙsiz ʙuhtanlarƣa qarşь, u—
At ojnatьʙ ajtar edi: ʙu-jalƣan!
Biz həm er-dek kyrəşyci-qahraman!"

—

8|III—30-jьl.

Bu kyn.

Bu kyn, azad işci, dьjqan vətəni
Sevinclərgə comьʙ ʙajram qьladьr.
Jyrəklərdən cьqƣan „Urra!" tavuşlar
Kөk ʙaƣrьnь pьcaq kəʙi tilədir.

—

By kyn, ʙytyn jer jyzidə zor kyrik,
Şanlь, sinfii, kycli kөrik tyzilər.
By kyn' qarşь sinflərniꞑ ojlaƣan
Pьlanlarь parcalanar, ʙuzular.

—

Bu kyn soꞑƣь, keskin kyrəş reçəsi
Qalʙlar icrə orunlaşar, cьzьlar.
Bu kyn, ʙajlar qarşьsьƣa amansьz,
Sinfii kyrəş qoşunlarь tizilər.

—

Sərvətdarlar dunjasьnьꞑ kөkidə
Kөrinyci şu sanaqsьz ucqunlar
Ular taçu-taxtьn jьqar, jandьrar,
Jaqьndьr-ki, azad ʙolar tutqunlar.

1-maj, 30-jьl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

„Bətrək" kөlxozь"

(Kөlxoz qurulьşь tarьxьdan ʙir parca).

I.

Өtiʙ ketdi picən caрьş zamanь,
Dalalarda jyz kөrsətdi өzgə hal.
Kəltə ʙojlь-arpalarnьŋ tysləri
Өzgərdilər, ʙolьşdьlar „sarьƣ tal".

—

„Cim qьşlaq" nьŋ orta jeri—gyzərdə
Jyzlərcə jьl ymyr kөrgən qajraƣac
Astьdaƣь samavarda kişilər
Caj icişiʙ həngəmələr qьlalar.

—

Bunda, picən caрьƣьnь ʙitgəzgən
Kөn etikli, keŋ calvarlь dьjqanlar
Arpa orьş, paxta caрьq caƣьqa
Dəm alьşьʙ, kyc saqlaşьʙ jatalar.

—

Sөz cuvalьʙ, uzaʙ ketdi hər sarь,
Qьzьʙ qaldь sөzcilərniŋ ʙazarь.
Biri qьldь өz işidən hikəjət,
Biri etdi turmuşьdan şikəjət.

—

Qulaq salьʙ çim-çit-ginə oturƣan
Bətrəklərdən ʙiri sөzgə ʙaşladь.
Bunь sөzi cьqьʙ qalƣac qьzьqraq,
Başqalarь өz sөzlərin taşladь.

—Kecə Əhməd „Qum qьşlaq"ƣa ʙarьʙdьr,
Unda „kөlxoz" jigitlərni kөriʙdir.
Kөlxoz өzi çydə jaxşь narsə-miş,
Kirgənlərgə kөp-kөp fajda ʙerər-miş,

—

Jerlərini tirəktirlə, həjdər-miş,
Ekinlərin maşьnada jancar-miş,
Həmçəhətlik ʙilən ʙarь teŋ işləʙ,
Tapƣanlarьn qaq ortada ʙөlər-miş...

—

Bir cəkkədə kөk caj iciʙ kekiriʙ,
Terlərini ərtiʙ turƣan Qasьmʙaj,
Hөkiz kəʙi, aƣzьn acьʙ ʙөkiriʙ
Bular sarь sөz taşladь çekiriʙ.

—

Himə dejsən, kəlxaz, məlxaz nimə u,
Jalƣan, teksiz, fajdasь joq nərsə-ky!
Munca aƣzьŋ kөpirtiriʙ maxtajsan,
Sen nadansan, ʙunьŋ sirin ʙilməjsən.

—

Jəkkə-jalƣьz rozƣar tyziş jaxşь iş,
Kerək eməs, joq sөzlərni gəpiriş...

—

Bunьŋ sөzin ma'qullamaq ycyn' ʙir
Uzun tonь' ʙөz səlləli cal kişi
Janlьş-junlьş rьʙajatlar oqudь,
Jalƣan-jaşьq hijlələrni toqudь:

—

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No: TK/139.14

— Qasьmbajnьn вu sөzlәri toqrьdьr,
Şәrijәtdә bundaj işgә jol joqdьr.
Orus amac işlәtişlik zor haram,
Din qaşьda aqьr gunah boladьr.

——

Adam atamьzdan qalqan amacnьn
Xasьjatь, вәrәkәti kөp вolur,
„Bismillә" deв kөnil вilәn işlәsәn,
„Xuda" өzi muradьnqa jetkәryr...

——

Tum ajaqlar, вәtrәk, qaşşaq dьjqanlar,
Bular sөzi axrьqa jetmәsdәn,
Hәr tamandan cuvьllaşьв qaldьlar,
Tegrәlәrin qurşaв oraв aldьlar.

——

— Qanь, amac xasьjatь? вu, jalqan!
— Bular вizni hәr caq şundaj aldaqan!
— „Bismillә". deв kөp zamanlar işlәdik,
— Nәtiçәdә taşu-tupraq tişlәdik.

——

— Bular вizni вirlәşgәli qojmajdь,
— Өzlәrinin fajdalarьn ojlajdь.
— Biz вirlәşiв işlәgәndә ularnьn
Kәçәvә dek qarьnlarь tojmajdь.

——

— Toqrь, toqrь! şunьn ycyn вizlәrgә
Qarşь, hәr xьl ьqvalarnь сьqarьв
Din atьdan qorqьtmaqcь вolalar,

— Өzlәrigә unь qural qьlalar!
— Aldanmajmьz endi ular sөzigә,
— Halal amac sьjlav вolsьn, өzigә!

——

II.

Dalalardan ekin tamam jьqьlqan,
Pahtalar hәm iki qatla terilgәn—
Zaman edi, „cim qьşlaq"da dьjqanlar
Toplanьşьв uluq mәçlis qurdьlar.

——

„Kөlxoz" tyziş toqrьsьda toplanqan
Bәtrәklәrnin kөzlәridә quvancnьn
Otь artьq jalqьn urьв turar-di,
Şadlьqьdan dillәr tьnmaj urar-di.

——

Kimdir вьrav aradan вaş kөtәriв
Bәlәnd tavьş вilәn xalqqa sөzlәdi,
Başqalar tek çim-cit unьn sөzlәrin
Qulaq asьв, çan, dilidәn tьnladь:

——

„Kөlxoz" вirgә, jalpь rozqar tyzyvdir,
Eski hajat iplәrini yzyvdir.
Bu fajdalь, ser өnymli iş eryr,
Hәddәn artьq вizgә kөmәklәr вeryr.

——

Birlәşmәkdә вizim ycyn fajda вar,
Hәmçәhәtdәn duşman qacьв qutulmas.
Birlәşgәndә hәr вir вәtrәk, tum ajaq
Muştumzorlar qollarьqa tutьlmas...

——

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Rəhвərnin, вu tegli-cuqur səzini
Barcalarь es qojьşьв tьnlaşdь.
„Kəlxoz“ ycyn zor вerişiв işləvgə
Bir qancasь сьqьв daxь səzləşdi.

Tez kyn icrə kəlxoz qurьв aldьlar,
Mal, kyclərin ortalьqqa saldьlar.
Baj, mullalar hec вir nərsə qьlalmaj,
It-dek, cetdə əkilləşiв qaldьlar.

Qьşlaqdaqь qьsьr paja, вoz jerlər
Qajta вaşdan amac jyzin kərdilər.
„Aq altьn“ lar ildizləri uzanьв
Jernin, maqzьn erkin-erkin sordьlar.

Bətrəklərnin, ymyd tola kəzləri
Jerdən əngən ənym sarь qadaldь,
Jaş kəlxoznьn, atь daxь, şu anda
Bir aqьzdan „вətrək“ dijə ataldь.

26-mart, 30 jьl.

T A N (parca).

Syвhnin, semin jaqasь jьrtьlьв sьr вoldь faş,
Xьmralьв, min, tolqarьв, kəzlər syziв сьqdь qujaş.
Saqcь ajnьn, nurlь ajnьn, jyzləri soldь javaş,
Carcaqan copan kəвi mudraв ufuqqa qojdь вaş.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

AQŞAM (parca).

Jaqut ləbində zahьr olur—kən, əpiş izi,
Alvan torьn japьndь-da, jaşrьndь kək qьzь.
Tə'zim etərdə əzgərə tyşgəc ufuq jyzi,
Baqdь kyliв samadan una zyhrə julduzь.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.14

Cьn вahar.

Sevimli вahar,
Jyzləri anar,
Barca una zar,
Jyrəkdən xuştar
U—şox gəzəl jar.

Jel mədhin kyjlər,
Dastanlar səjlər,
Quвuzьn tartar,
Ьşq otь artar.
Jьqlar zar—zar.

Suv kyjləв aqar,
Telmiriв вaqar,
Unьn ьşqьda
Jyrəgin jaqar.
Başlanaı „jar, jar"

Dьjqan həm turar,
Dalaqa jyrər,
Ketmənin caqlar,
Jer əzrə urar
Kylər jyz, kəzlər.

Mihnətlər cekər,
Cigitlər ekər,
„Aq altьn“ ɵnər
Ꝗuncalar tygər.
Acьlar gyllər,

———

Gyl jyzli ʙahar,
Dьjqanꝗa jaqar,
Uhəm dьjqanꝗa
Çilməjiʙ ʙaqar.
Bolar cьn ʙahar.

———

Kyl, gɵzəl ʙahar,
Kylsin, cьn ʙahar...

6/IV—1930—jьl.

———

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

A N A.

(Ɵktəʙir ьnqьlaʙь kyrəşidə qurʙan ʙoꝗan kyrəşcilərgə ataʙ).

Ana qalʙь—mihr yji,
Mihr—qujaş jaꝗdьsь,
Sevgi—unьn azьꝗь,
Fьraq—ələm, qajꝗusь.

———

Unьn caqnaq kɵzləri—
Hajatnьn julduzlarь.
Jyzlərinin tysləri—
Myhəʙʙətnin izləri.

———

Kɵzlərdə sevgi nurь
Jel kəʙi jyziʙ jyrər,
Jyrək hər teʙrənişdə
Nur jolьn ʙuzьʙ turar.

II.

Jəni ta'rьx acqьcь,
Taza hajat ʙasqьcь—
Ьnqьlaʙnьn qajnaꝗan,
Tolqun uroꝗan caꝗь-di.

———

Tursun, ʙelin uruşꝗa
Məhkəm etiʙ ʙaꝗladь.
Bajlar ʙilən kyrəşgə
Ɵzin tikdi, caꝗladь.

———

U mihrli kɵzlərgə
Sonqь dəf'ə вir qaraş,
Baldan tatlь sɵzlərni
Axьr dəf'ə вir tьnlaş

———

Bilən cьqdь yjidən;
Qolьn jьqdь və tartdь
Ana mihri, sevgisi,
Mal və rozqar kyjidən.

———

Iki sinf jaqaqa,
Jaqa keliв talaşdь,
Qanlar aqdь suv kəвi,
Arьqlar tolьв taşdь.
Axьr, zylym вajraqь
Tɵвən indi, jьqьldь.
Qarşь sinf—duşmanlar
Jer astьqa tьqьldь.

———

Aqqan qanlar вelgisi—
Qьzьl вajraq parladь.
Tegrəsigə dunjanьn
Məzlymlərin carladь.

———

Faqat вu jeniş, kyrəş
Qolaj-qьna вolmadь.
Bunda, işci, dьjqandan
Azmь kişi ɵlmədi?...

———

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Qanlь kyrəş dəvridə
Kɵp əzəmət çan вerdi,
Qahraman Tursun daxь
Şular icidə erdi.

———

Unda ana mihridən
Sьnfьь sevgi zor edi.
Sonqь jazqan xatьda
U, şundajьn der edi:

———

„Ana sengə mə'lym-ki,
Biz kɵp jaman ezildik.
Bajlarnьn qollarьdan
Səвəвsiz tajaq jedik.

———

Kecə, kyndiz işlədik,
Tьnmaq, nimə вilmədik.
„Bastьrmada“ qьşladьq,
En son şu halqa tyşdik.

———

Kɵrmədik tyzik tamaq,
Kijgənimiz min jamaq,
Jegənimiz qatqan nan—
Boldь dajьm, Anaçan!

———

Men hazьrda uruşda,
Javlar вilən kyrəşdə.
Qьzьl qoşun səfidə,
Bajlar вilən talaşda.

———

Saƣlьq bolsa, tezlikdə
Sengə qajtьв вaraman,
Jyrəkdəgi dərdlərnin
Barьn şunda jaraman.

———

Faqat sendən soravьm:
Ana çanьm, qajƣьrma!
Jyrəginni toldьrma,
Jyzlərinni soldьrma!..."

III.

Jьllar ɵtdi aradan,
Oƣlьdan xat-xaвar joq,
Mə'jys ana dilini
Teşdi gɵja, fьraq-oq.

———

Xatlarьnь qajtalaв
Oquttьrьв kɵrədir,
Mum qalвь eriв ketiв,
Tьnmasdan. ah uradьr.

———

Kicik oƣlь—Tɵləgən
Anasьƣa telmiriв
Jer cьzьв olturadьr,
Cuqur hajal syrədir.

———

IV.

Kynlərnin bir kynidə
Ucьв keldi вir xaвar,

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Həttə вunь sezməsdən
Qaldь poctaljon-capar.

———

Mihrli ana dili
Qalqьв tyşdi çajьdan,
Hьsaвьnь tygətdi
Ymydnin jьl-ajьdan.

———

Ɵksik, ƣarьвa-ana
Jьƣlardь jana-jana:
„Qajraƣac qalьn bolsa,
Jaƣmurlar ɵtməs edi;
Qarьndaşьn kɵp bolsa,
Xorlьqlar ɵtməs edi... [1])

———

V.

Bu kyn unь men kɵrdim,
Jandaşьв halьn sordьm,
Oƣlьnь esgə aldь,
Başьnь qujь saldь.

———

Sonra qaddьn toƣrьlaв,
Mengə tikiliв вaqdь.
Gɵja, ymyd şəmlərin
Kɵzləri icrə jaqdь.

———

[1]) Bu tьrt jol xalq ədəвijatьdan alьnƣan bolьв, xatьnlar uzaq jerdə ɵlgən вalalarnь joqlaв jьqlajdьrlar. E.

„Oqlьm!—dedi—вalamnьn
Uruşqanьn anladьm,
Bu işlərnin sьrьnь
Kөnlim вilən pajqadьm.

———

Oqlьm вizdek məzlymlər
Jolьda çan вeriвdir,
Jigit jyrəgi вilən
Javqa kөkrək keriвdir.

———

Aqqan qanlar вekərgə
Jergə siniв ketmədi.
Bu kyn qьşlaqьmьzdan
Bajlar zylmi joqaldь.

———

Hykymətimiz вizgə
Jardam вeriв turadьr.
Oqlь-qьnam Tөləgən
Tьnmaj oquв jyrədir.

———

Sen ycyn вolmasa вaş,
Nimə kerək qarьndaş?..."

———

Jyrəklərdə qozqalqan
Sьnfьь mihr, myhəввət—
Işci-dьjqan eligə
Cьn qardaşlьq şu, əlвət.

20-əprel—30 jьl.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.14

Kөkət paxtalar

Acьldь, jaşnadь qьzьl gyl, çəmən,
Sacьldь, tarqadь hidlər hər taman.
Bezəndi, jaşardь qьzdaj, arquvan,
Keltirdi təвiət hədjə-armuqan.

———

Suvlar kөzgi kəвi janьв aqdьlar,
Quşlar ьşq otьda jyrək jaqdьlar.
Synвyllər, symənlər kyliв вaqdьlar,
Aqaclar jasanьв gyllər taqdьlar.

———

Jyrəklər jalqьnlar, otlar sacdьlar,
Kөzlər qanatlarьn ken-ken acdьlar.
Başlandь teвrəniş, urunьş mendə,
Zavq artdь, şavq artdь hər jan, hər çanda,

———

Sezgilər suv kəвi tolьв taşdьlar,
Sevgilər cegidən cьqьв aşdьlar
Şavqlarqa, zavqlarqa comqanьm dəmdə
Өzgəriş tujьldь вarlьq tənəmdə.

———

Maqtadьm вaharnь, gөzəl вaharnь,
Cynki çanlar undan tatlь zavq alar.
Ajnьqsa, qujaş-qьz sacьn jajqanda
Qulf urar, çanlanar kөkət-paxtalar.

———

Başlanar avç alar mihnət kyjləri,
Kyndyzgə almaşar dala tynləri.

5-noi maj, 30-jьl.

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2015/6

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.15

Eleazar BIRNBAUM. *Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada: A Union Catalogue of the Four Collections*, Leiden: BRILL Publishing, 2015, xviii+521 s.

*Erdem UÇAR**

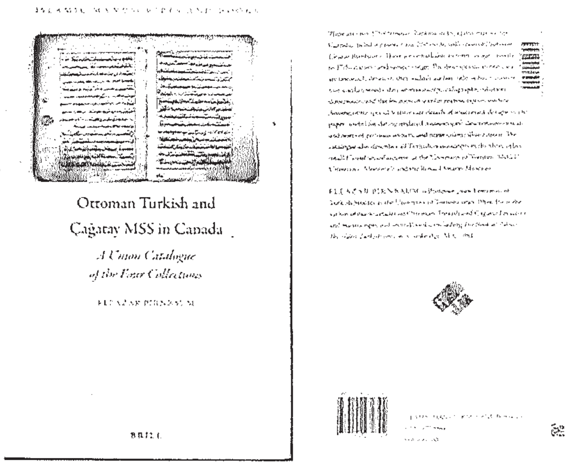

Türkçe yazmalar, Türkiye'nin, Avrupa'nın ve Asya'nın muhtelif ülkelerindeki kütüphane ve müzelerde muhafaza edilmektedir. Buralardaki yazmaların kataloglaması ve araştırıcıların istifadesine sunulması yazmalar üzerine çalışacak araştırmacılar için büyük önem arz etmektedir.

Tanıtımını yapacağımız katalog, Türk coğrafyasından epey uzakta bulunan Kanada'daki Osmanlıca ve Çağatayca yazmaların tavsifi hakkındadır. Kanada'da Türklük ve İslâm araştırmaları II. Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır.[1] Prof. Eleazar BIRNBAUM da bu dönemden sonra yetişmiş Kanada'da Şarkiyat ve Türkoloji çalışmalarındaki önemli bir isimdir.

Kataloğun yazarı, 1950'de Londra Doğu ve Afrika Araştırmaları [SOAS] bölümünden Türk, Arap ve İbranî filolojisi bölümlerinden mezun oldu. Paul WITTEK, Fahir İZ ve Cyril MUNDY gibi ilim adamlarının rahle-i tedrisinden geçti. BIRNBAUM, şark yazmalarına olan ilgisinin bu hocaları etkisinde olduğunu söylemektedir. 1950'li yıllarda fotokopi elde etmek hem pahalı hem de zordu. Hocası Cyril MUNDY'nin kendi özel arşivinde bulunan şark yazmalarını öğrencilerine ödünç verip derslerinde yazmaların okunuşunu öğrencilerinden istemesi sayesinde birçok orijinal yazma ile tanışma imkânına sahip olur. Lisans öğrenimini tamamladıktan sonra Durham Üniversitesi (İngiltere) kütüphanesinde çalışır

* *Doç. Dr., Gediz Üniversitesi öğretim üyesi, İzmir-TÜRKİYE, E-posta: merdemu@gmail.com.*

[1]Kanada'daki Türk incelemelerine ise hemen hemen II. Dünya Savaşı'nın ardından İslâm ve Ortadoğu araştırmalarıyla birlikte Toronto ve McGill üniversitelerinde başlandı. Bu iki kurumun dışında bazı üniversitelerin tarih bölümlerinde Türk tarihine yer verilmiş ve konuyla ilgili monografi ve kitaplar yazılmıştır. Daha geniş bilgi için bk. DURSUN, Davut (2001). "Kanada (Ülkede İslâmiyet)" Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24: KÂÂNÎ-İ ŞÎRÂZÎ-KASTAMONU. Ankara: 292a-293b.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.15

(1953-1960). Buradayken Arapça, Farsça ve Türkçe kitap ve yazmaların kataloglaması görevinde bulunur. 1955'te British müzesi yakınındaki bir sahaf dükkânında Derviş Çelebi'nin *İtâ'atnâme* isimli eserine ait XVI. yüzyıldan kalma yazmasına tesadüf eder ve onu satın alır. Hususi kütüphanesinde "Ms T1" numarasıyla kaydettiği bu yazma, kendisinin sahip olduğu ilk yazmadır. (Bu yazma, katalogda 7 numaralı yazmadır, s.17) Yıllar içerisinde kendi gayretiyle ve hediye yoluyla husus yazma koleksiyonunu genişletir. Daha sonra dünyanın çeşitli kütüphanelerinde Şark dünyasına ait muhtelif yazmaların tavsifi konusunda çeşitli araştırmalar yapar. 1964'te davet edildiği Toronto üniversitesi "Near and Middle Eastern Civilizations" bölümünde emekli profesör olarak bugün çalışmalarına devam etmektedir.[2]

Kanada'daki Osmanlıca ve Çağatayca yazmaların bir kısmı Toronto ve McGill Üniversitesi kütüphaneleri ile Toronto'daki Royal Ontorio müzesinde muhafaza edilmektedir, ancak Kanada'daki Osmanlıca ve Çağatayca yazmaların büyük kısmı Eleazar BIRNBAUM'un şahsî koleksiyonunda bulunmaktadır. BIRNBAUM, akademik hayatı boyunca dünyanın muhtelif kütüphane ve arşivlerinde araştırma yapmış, koleksiyonundaki yazmaların asıllarının bulunduğu Türkiye'ye, Asya ve Rusya'ya pek çok ilmî seyahat gerçekleştirmiştir. Kendisi arşivindeki yazmaların birçoğunu Türkiye'den temin ettiğini söylemektedir.[3]

Katalogda, yazmalar konularına göre şu şekilde gruplandırılmıştır: 1. tarih; 2. coğrafya; 3. biyografi; 4. edebiyat: manzum. Osmanlıca ve Çağatayca; 5. inşâ; 6. İslam ve dinî literatür; 7. tasavvuf; 8. ahlâk; 9. dil ve sözlük; 10. tıp, vs. bilim tarihi ile ilgili eserler. Katalogdaki envanterin sayısal verileri şöyledir: BIRNBAUM'un koleksiyonunda toplam **206 yazma** (No: 1-206, s. 3-415), Toronto Üniversitesi, Thomas Fisher Nadir Eserler koleksiyonunda **19 yazma** (No: 207-226, s. 419-440); McGill Üniversitesi'nde (Montreal) **48 yazma** (No: 227-275, s. 443-470), Royal Ontario müzesinde **2 yazma** (No: 276-278, s. 472-476) bulunmaktadır. Bu verilerin ışığında Kanada'da Osmanlı ve Çağatay sahasına ait toplam **275 yazma** bulunmaktadır.

BIRNBAUM, katalog çalışmasında yazmaların tavsifini oldukça ayrıntılı olarak sunmaktadır. Yazmanın ait olduğu eserin yazarı ve eser hakkında ansiklopedik bilgiler, ketebe kaydı bilgisi, yazmanının fizikî ve yazı özellikleri sıralanmış, yazmanın başından ve sonundan bir satırın Arap harfleriyle gösterimi yapılmıştır. Ayrıca yazmanın tespit edilen diğer koleksiyonlarındaki nüshaları da gösterilerek yazma üzerinde araştırma yapacaklara epey bir kolaylık sağlanmıştır.

---

[2] Kendisine bir armağan ithaf edilmiştir. Bk. *Festschrift in honor of Eleazar Birnbaum [Eleazar Birnbaum Armağanı]*. Ed. by Şinasi TEKİN, Gönül Alpay TEKİN; guest editor Virginia AKSAN. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*. C. 29. 2005. Hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bu armağana bakılabilir.

[3] Aşağıda künyesini verdiğimiz çalışmalar, BIRNBAUM'un dünyanın çeşitli yerlerinde muhafaza edilen şark dünyasına ait yazmalar hakkındaki tenkitlerini içermektedir. Dünya kütüphanelerindeki Türkçe yazmaların envanteri konusunda derli toplu bilgi vermesi ve konuya eleştirel bakması bakımından bu makaleler dikkate değerdir. Bk. BIRNBAUM, Eleazar (1983a). Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued: Part 1: The Berlin Catalogue [Reviewed Works: Türkische Handschriften, Teil 2 by Manfred Götz; Türkische Handschriften, und einige in den Handschriften enthaltene persische und arabische Werke. Teil 3 by Hanna Sohrweide; Türkische Handschriften, Teil 4 by Manfred Götz]. *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 103/2: 413-420; BIRNBAUM, Eleazar (1983b). Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued. Part 2: Yugoslavia, Bulgaria, Romania. *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 103/3: 515-532; BIRNBAUM, Eleazar (1983c). Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued: Part 3: U. S. S. R., Iran, Afghanistan, Arab Lands (Except Palestine), Israel and Palestine, India and Pakistan, China. *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 103/4: 691-707; BIRNBAUM, Eleazar (1984a). Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 4: Hungary, Czechoslovakia, Poland, Great Britain, Ireland, The Netherlands, Belgium, France, Germany, Switzerland, Austria, Italy, Finland, United States, Canada. *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 104/2: 303-314; BIRNBAUM, Eleazar (1984b). Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 5: Turkey and Cyprus. *Journal of the American Oriental Society*. Vol. 104/3: 465-503.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.15

BIRNBAUM koleksiyonundaki **206** yazmanın **50** tanesi gerek eskilikleri gerekse içerikleri bakımdan oldukça değerlidir. Bu **50** yazmanın **31** tanesi, XIV.-XVI. yüzyıllardan, **13** tanesi XVII. yüzyıldan ve 6 tanesi de XVIII. yüzyıldan kalmadır. Bilhassa Klasik Türk edebiyatı ile uğraşanları ilgilendirmesi bakımından değerli gördüğüm birkaç eseri de burada zikretmeden geçemeyeceğim. Şimdiye kadar tespit edilen Çağatay sahasındaki en eski Lutfî divanına ait yazma, yine Çağatay sahasına ait XV. yüzyıldan kalma Hucandî'nin Letafetname'si, Osmanlı sahasında şimdiye değin tespit edilen en eski anonim Mevlid yazması ve XV. yüzyıldan kalma Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i bu nadir yazmalardan sadece birkaçıdır.

Elimizdeki katalog ile Kanada'daki Osmanlıca ve Çağatayca yazmaların toplu envanterine ulaşmış olduk. Prof. Dr. Eleazar BIRNBAUM, Türkçe yazmaların kataloglaması üzerine yıllardır çalışıyordu. Elimizdeki eser, bize kendisinin bu sahada ne kadar salahiyetli olduğunu tekrardan göstermiştir. Kendisine sağlıklı nice seneler dilerken, neşir hazırlığı süren "Kanada'daki Farsça Yazmalar Kataloğunu" da merakla beklediğimizi ifade etmek isterim.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.16

قش.

ياغدى يەنە قار، قار،
باشلاندى فۇغان، زار . . .
تۇن، كۇن ساۋق ئارتار،
كم جەبرىنى تارتار؟
«كوڭلدە بۇيۈك داغ!»

باغلاردا نە گۇل بار،
نە ئوت، نە-دە ياپراق . . .
هەر ياق تولا مۇز، قار،
ئوڭمش، تاش-و توپراق،
«سولغۇن-كۇ، چەمەن، باغ!»

سۇۋ نەغمەسى تندى،
ساز-چالغوسى سندى.
مۇز، ئۇستىگە مندى،
ئۇل دەۋر يوق ئېندى!
كوكلەردە بۇلت-تاغ!

1927 نچى يل، 22 غنوار.

قۇياش.

— قۇياش، قۇياش، گوزەل قۇياش!
نېچۇن بۇكۇن كوزڭدە ياش؟

هەر كۇن كۇلب چقار ئېدڭ،
قايغىمزنى يىقار ئېدڭ!

بۇكۇن نېچۇن غەمگە تالدڭ،
بۇزلەرڭنى يۇلب ئالدڭ؟

سېۋگىلڭ يېر باقمادىمى،
يا سوزلەرى ياقمادىمى؟

كوڭلڭ شۇنگە بۇزلدىمى،
سېۋگڭ ئىپى ئۇزلدىمى؟

قوي، يغلاما، بزگە قارا،
ئالتن ساچڭ يازب تارا!

ياغدڭ، بزگە حەيات ساچسن؛
قارانغىلق مەنگى قاچسن! . . .

— مېنڭ ئشم ياغدى ساچماق،
قايغىلار كوڭلن ئاچماق؛

لېكن، بۇكۇن حال ئوزگەچە،
ئوزگەرمشدر كور كوزگەچە.

قاپقارانغی پۇچماقلاردان.
چقما قدالار کوککه نۇرلەر؛

بەخت ئېشىگى ئۇچماخلاردان
ئۇچماقدالار کوککه، حۇرلەر.

سېۋ گەنم يېر مېنگه باقماس،
ئېندی سوزم ئۇنگه ياقماس؛

باغريداغی حۇرلەر، نۇرلەر
مېندەن ياخشى كورىنۇرلەر...

— يوق! سوزلەرڭ توغري ئېماس،
ئېسى بارلار بۇندەی دېمەس!

يېر، سېن سىزن ياشاي ئالماس؛
لېكن حەقتن ئالماي قالماس؛...

2 مارت، 1926 - يل

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,16

يۇكۇن

يل بويى كوكلەر ئچره ساقلانب قالغان تۇگۇن
قالماين هېچ بر كوڭلده تارقالب بتكەي بۇگۇن.

يۇكسەلەر كوكلەر سارى بۇل كۇن قزل قانلى يالاۋ،
ياندىرار بايلار ئۇين بۇ ئنقلاب ـ كۇچلى ئالاۋ.

ئشچىلەرگه ئېك مۇقەددەس كۇچلى بايرامدر بۇ ئاي،
ياۋ ئېرۇرلەر بۇنگه بارچا مۇللە، ئېشان هەمده باي.

چۇنكى، ياۋ بولماق ئۇلەرنڭ «ئېك مۇقەددەس» ئشلەرى
قايرالار يوقسللار ئۇستنده ئۇلەرنڭ تشلەرى.

لېكن «ئەفسوس!» فايدا بېرمەس ئېندىگى قلمشلارى
قانچا قايرار ئېرسەلەر ـ ده ئوتمەگەي هېچ تشلەرى.

قۇتلى بەيرەم ئشچىلەرنڭ كوڭلىگه ئوتلار سالار،
ئوتلى كوڭللەر ياقندا يېر يۇزن قولغا ئالار.

1926 ـ يل 1 ـ ماي

THE LIBRARY OF CONGRESS

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

Özbekça til sabaklıgı II- bölim 1927 Taşkent

«قشدا قالىن كىيم كىيىلەدى» گەپدەگى «قشدا، قالىن، كىيم، كىيىلەدى» سوزلەرىنىڭ ھەر بىرى شۇ گەپنىڭ بىرەر بولەگىدىر.

57 ـ يۇمىش:

شۇ شىعرنى ئوقۇپ چىقىب، ئاغىزدان ئەيتىب بېرىڭىز. سوڭرە ئوز سوزىڭىز بىلەن كوچىرىب يازىڭىز:

مەكتەب چاغى

«تېزرەك تۇرىڭ، تاڭ ئاتدى!» دېب خوراز قىچقىردى.
كوب ئۇخلاماق زەرەرلىگىن بىزگە بىلدىردى.
ئۇل ئەيتەدى: «قوققۇ، قوققۇ! تېز ئۇيغانىڭىز!
مەكتەب چاغى ياقىنلاشدى، ئىلدەم بولىڭىز!»
ئوقۇماقنى ئىستەگەنلەر ئېرتە تۇرارلار،
چايلارىن تېز ئىچىب بولغاچ، مەكتەب جونارلار.
ئوقۇماقنى سېۋمەگەنلەر ئۇخلاب ياتارلار.
مەكتەب بارماي، كوچەلەردە ئويناب يۇرەرلەر.
بىز ھەم ئېندى، ئي ئورتاقلار، يالقاۋ بولمايلىق،
يالقاۋلاردايى كوچەلەردە ئويناب يۇرمەيلىك!
مەكتەبىمىز ئاچىلىبدىر، تېز يىغىلايلىق،
تۇرلى بىلىم، ھۇنەر ئوقۇب ئادام بولايلىق!

(ئېلبېك)

58 ـ يۇمىش:

قۇيىداغى پىلان بويىنچا «بورى بىلەن تۇرنە» حكەيەسىنى يازىڭىز.

بورى بىلەن تۇرنە.

1) بورىنىڭ تاماغىغا سۇيەك قادالدى.
2) ئۇ، تۇرنەدەن تاماغىداغى سۇيەكنى ئالىشنى ئوتۇندى.
3) تۇرنە بورىنىڭ تاماغىداغى سۇيەكنى ئالدى.
4) بورى رەحمەت ئەيتىش ئورنىغا تۇرنەنى قۇۋىب يۇباردى.

Ўz. Til Sabaklıgı IV-Bölin 1926 Taşkent

s. 3

گەپ ۋە ئۆنىڭ بولەكلەرى.

١ - تېكشىرىش ئۆچۆن:

باش بولەكلەر ۋە ئېرگەش بولەكلەرنى ئايىرىڭز هەم هەر بىرىنى ئاتى بىلەن ئاتاڭز.

ئۆرنەك.

ئانىلاۋچى: کوکەرگەن — ئېگە: یاپراقلار — ئۆرۇن: ئاغاچلار ئۆزرە

حال: جلمەیب، — حال: قۋۋانب، — حال: یایراب، — کېسم: تۆرارلار.

کوکلەم چاغىدا یاپراقلار.

کوکەرگەن یاپراقلار، ئاغاچلار ئۆزرە
جلمەیب، قۋۋانب، یایراب تۆرارلار؛
توقتاۋسز ئېسکۆچى کۆچلى شاماللار
بۆلەرنى ئایاشب، سېکن ئۆرارلار.

—

ئاغاچلار یەمیەشل یاپراقلار ئېچرە
کوملىب، جمگىبنەم پۆسب ئولتۆرەر؛
کوکلەمنىڭ یامغۆرى یاقىاچ بۆلەرگە،
کوزلەردەن ئاققۆچى یاشدای ملترەر.

—

کم بىلەر، بۆ یاشلار، بەلکم، چندە کەم
ئاغاچلار کوزىدەن چقب تامادر؛
کوکلەمنىڭ بۆ ئېرکن مېزگللەرىنىڭ
دایمى ئېمەسن یاخشى بلەدر . . .

—

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

Ташаблит № 444
Типо

كۆزنىڭ ئۇ قاپقارا، ساۋۇق تۇسلەرى،
بەلكم، ئاغاچلارغا يامان كورننەر،
«كاشكى، كورمەگەيدك - دىيب - شۇ كۆنلەرنى!»
باياقش ياپراقلار غامدان سارغايار.

قايغرماق ياراشماس، بوشەر قايغرماق!
«كوكلەم بر كىلمەس.» ئي گوزەل ياپراق! (ئىلىيىك)

قاعىدا

§۱ „كۆزنىڭ ئۇ قاپقارا، ساۋۇق تۇسلەرى، بەلكم، ئاغاچلارغا يامان كورننەر." گەپنى تەشكىل قلغان سوزلەرنىڭ هەربىرى گەپنىڭ بر بولەگى سانالادر:
«تۇسلەرى كورننەر.» باش بولەكلەر.
«كۆزنىڭ، ئۇ، قاپقارا، ساۋۇق، بەلكم، ئاغاچلارغا، يامان» سوزلەرنىڭ هەر بىرى ئىرگەش بولەكلەردەن بىرى بولادر.
دىمەك، گەپ ئىكى تۆرلى بولەكدەن تۆزلەدر:

I. باش بولەكلەر.

§۲ ئىگە بىلەن كىسم گەپنىڭ باش بولەكلەرى ئاتالادر.
«تۇسلەرى كورننەر» يۇقارىداغى گەپنىڭ باش بولەگى:
«تۇسلەرى - ئىگە، كورننەر - كىسم»در.

II. ئىرگەش بولەكلەر.

§۳ گەپدە ئىگە بىلەن كىسمدەن باشقا سوزلەرنىڭ هەربىرى ئىرگەش بولەك ئاتالادر. (يۇقارىداغى مىساللارغا قاراڭز!)
§٤ ئىرگەش بولەكلەر هەم ئىككىگە ئايرىلادر:
1 - چن ئىرگەشلەر.
2 - ئوگەي ئىرگەشلەر.

1 - چن ئىرگەشلەر.

§٥ چن ئىرگەشلەرگە شۇندەي سوزلەر كىرەدر:
۱) پەيت. گەپدەگى بر ئىشنىڭ پەيتىنى بلدرگەن سوزلەر:
«يازدا يابنچغكىنى قويما، قشدا ئوزڭ بىلەسەن.» گەپدەگى «يازدا، قشدا» سوزلەرى كەبى.

۲) ئورون. گەپد
„باغ ئىچىدە قار
۳) سەبەب. گەپ
„بز ئىل ئۇچۇر
٤) جونەلش. گەپ
„ئوزىگە باقما،
سوزلەرى كەبى.
٥) كوچم. بر ئ
بلدرگەن سوزلەر:
„باشقانىڭ كۆچ
گەپلەردەگى «كۆچىدە
٦) تۆشم. بر
„توپەدەن ئايرلغاننى
٧) برگەلك. بر
بلدرگەن سوزلەر:
«يامان بىلەن يۈ
جان بىلەن چىقار.»
سوزلەرى كەبى. (1)
٨) حال. گەپد
„هاۋا مىسىلك
تەنر دىيك»، سوزلەرى
§٦ سوز تۆرلەر
ئ) سۆفەتنىڭ بار
„شامال سىكنگ
زەينەب كىچەگى ئىس
ب) ئوخشاتش ئا
„ئاندىاغ ئوردى

1) شۇ ٧ تۆرلى ئىرگ
توغرىسىدا III بولم تل

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

Öz. Til Sabaklıgı, IV-Bölim 1926 Taşkent

ئېكنچى.

كوكرەك كېرب باترلارچا گېردەيب،
بۇيۇكلەرچە سرلى، سرلى جلمەيب،
كوك ئۇستىدە خانلق قلغان خاقاننك
ئۇيقۇسىدان تۇرار چاغى يېتمشدى.
بۇتۇن تۇننى قورقنچ بىلەن ئوتكزگەن،
ئېركن ۋە تنچ ئوينىاب يۇرشنى كۇتكەن
بارچا جانلار ئۇننك تاختقا چقشن
قارشىلاشغا تايار بولب تۇرمشدى.
مەنە شۇل چاق، سوك ياشنى كېچىرشكە
بر ئاز قالغان كۇچسزگىنە چال بابا،
ئوزىدەن سوكرە ئورنن باسار ئوغلنى
يانىغا بارب، ئۇيغاتشغا كرشدى.
ئوغلى هەم تېز ئاتاسىننك سوزگە
قۇلاق بېرب، ياتاغىدان قوزغالدى؛
تاك ئاتماغان، قارانغلق بولسادا،
باياقشلار قرغا تامان يول سالدى.
ئەنە ئۇلەر كملەر ئېدى،
بلمەسەڭز، تانىشك! . . .
ئۇلەر، ئېلنك ئېك نامۇسلى، ئېك چىدەملى ئشچىسى،
ئوز كۇچى لە كون كورگوچى بر باياقش ئېكنچى.
(ئېلبېك)

سوك.

———

#770

P D 541

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

Öz. Til Sabaklıgı II- 1927 Taşkent
TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TIL/139,17

مىن، ئالما، ئۈزۈم، نەك، بەهى، ئالدىم. ئارسلان، بورى، تۈلكى.
قاپلان ياۋۋايى حايۋانلاردىر. ياز، كۈز، قىش، باهار يىلنىڭ تۆرت
فەسلىدىر. تېپەدىم، ساندىق ئاچىلدى، تورگە بادام ساچىلدى، ئۈ بادامنى
تېرگۈنچە، قاناتلارىم قايرىلدى. قاز اندا بولسا، چومۇچكە چىقار.
سىگىر ئات، قوي، ئېچكى، بۇزاق ئۆي حايۋانلارىدىر. ئەرپە، بوغ-
داي ئاش بولار، ئالتىن، كۈمۈش تاش بولار. قۇرۇق سوز قۇلاققا
ياقماس.

قاعىدا:

§58. بىر كىشى، يا بىر نەرسەگە ئاتاب قويىلماي، بىر تۈرلى نەرسە-
لەرنىڭ هەر بىرىن ئاتاماق مۈمكىن بولغان ئاتلارنى «تۈردەش ئات» دېب
ئاتالادىر. يۇقارىدا يازىلغان گەپلەردەگى ئاتلارنىڭ هەر بىرى تۈردەش ئاتدىر.

---

87 — يۇمىش:

1. قويىداغى ماقالانى ئوقۇب كوچىرىب يازىڭىز، ئاتاغلىق ئاتلارنىڭ
ئۈستىگە «ئا» تۈردەش ئاتلارنىڭ ئۈستىگە " ت " حەرفىن قويىڭىز!

سىر دەريە

سىر دەريە تۈركستەننىڭ ئېڭ مەشهۇر دەريەلەرىدەن بىرىدىر.
تيانشان تاغلارىدان چىقىب ئارال دېڭىزىگە قۇيىلادى. سىردەريە نارىن
هەم قارا دەريەنىڭ قوشىلىشىدان پايدا بولادى. نارىن دەريەسىنىڭ ئۇزى
600 چاقىرىم ئاقىب كېلىب، نەمەنگەن شەهەرى يانىدا قارا دەريە بىلەن
قوشىلغاندان سوڭ، سىر دەريە ئاتىن ئالادى.
تۈركستەن ئۈچۈن سىردەريەنىڭ ئەهمىيەتى ئۇلۇغدىر. ئۇ كوب
يېرلەرنى سۇغارىب، كوب سۇۋسىز دەلەلەرنى ئاباد قىلادى. قارا
دەريەنىڭ بىر ئۇزىگىنە ئېللىكدەن ئارتىق ئۇلۇغ ئارىقلارغا سۇۋ بېرەدى.
نارىن دەريەسىدەن چىققان ئارىقلار بۈتۈن فارغانانى سۇغارىب، مىلا-
يۇنلەرچە كىشلەرگە ئازىق يېتىشتىرىب تۇرادى. سىردەريەنىڭ چىر-
چىق، ئەهەنگەرەن، كەلەس ئاتلى قوشماچالارى هەم كوب يېرلەرنى
سۇغارادىلار. چىرچىقنىڭ ئۇزىدەن قىرىقدان ئارتىق ئارىق چىقادى.

ئۇلۇك تاماندان سىردەرىيەگە «ئەرس» ئاتلىق بىر قوشماچا قوشىلىپ، بۇ ھەم كوپ يىرلەرنى، چىمكەنت تامانلارنى سۇغارادى.

سىردەرىيە «جولەك» دىگەن جايغاچا قاراتاغ سىرتىن بويلەب ئاقادى. ئۇندەن «قىزىل قۇم» دىگەن چولگە كىرىپ، بۇندە بىر نىچچە قوللارغا ئايرىلادى. يەنە قوشىلىپ قىزىل ئوردە، غازالى شەھەرلەرى يانىدان ئوتىپ ئارال دىڭىزىگە قۇيىلادى.

---

2 — ئوزىڭىزدەن يەكى كىتەبدەن ئاتاغلىق ئاتقا ئوننە، تۇردەش ئاتقا ئوننە مىسال تاپىپ يازىڭىز.

88 ـ يومىش:

1 ـ ئۇيىدا يازىلغان «مەيمۇن بىلەن كوز ئەينەك» شىعرىنى ئوقۇپ ئاغىزدان ئەيتىپ بىرىڭىز.

مەيمۇن بىلەن كوزئەينەك

مەيمۇن ئاغا ياشاپ ـ ياشاپ قارىغاندا
بىلىنلەگەن ئوتكىر كوزى كورمەس بولدى.
«خىرا كوزگە كوز ئەينەك بارە دىگەن سوزنى
بىر ۋاقىتلار ئادامىلاردان ئىشىتكەندى.
شۇنىڭ ئۇچۇن شاشىپ ـ پىشىپ بازار باردى،
ئىستەپ ـ ئىستەپ ئالتى دانا ئەينەك تاپدى.
ھەر نەرسەنى ئىپندى كورمەك بولادى ـ دىپ
خۇرساند بولىپ، ئەينەكلەرنى ئالىپ قايتدى.
ھىچ نەرسەگە قاراماسدان ئىخلاس بىلەن
ئەينەكلەرنىڭ نەتىجەسىن بىلمەك بولدى.
بىرىنچى گەل پىشەنەگە قويىپ كوردى.
ئەجەبلەنىپ ئوز دۇمىگە ئىلىپ قويدى
ھىدلەپ كوردى بۇرنى بىلەن، خوپ غىجىندى.
ئاغزىن ئاچىپ تىلى بىلەن يالاپ كوردى.
كوز ئەينەكلەر كورسەتمەيلەر پايداسى يوق،
مەيمۇن ئاغا تۇشۇنمەسدەن حايران بولدى.
ئوز حالىغا ئۇمىدسىزلىك بىلەن قاراپ،
ئوز ئوزىنى سوكىپ «شايتان ئالسىن!» دىدى.
ـ «ئادامىلارنىڭ سوزلەرىگە ئىشانغانلار،

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,17

Öz. Til Sabaklığı IV Bölim 1926 Taşkent

٩ ـ ئوتكەن دەرسلەرنى تېكشىرش ئۈچۈن.

سر دەريە

كورەدم «ئامو»، نى، لېكن ئەيتەلەر:
بزدەن كوب ئۆزاقدان قاچب ئوتەرمش،
چېكسز قۇم دېڭىزى ئىچرە كوب يۈرگەچ.
ئېك سوك چارچاب جمجتگىنە باتارمش.
بىراق مەن بلەن سرداش دەريەنى،
سرردەن سېزەمەن بر كوب نەرسەنى؛
ئۆنڭ ئاقار ئورنى داخى كوب ياقن،
كم بلمەس فەرغانە تاغلارن بۈكۈن.
ئۇ، بزنڭ قايغداش، ئوزى كوب سرداش،
ئامۇ بلەن ئەكە ـ ئۇكە قارنداش؛
ئاتى ئۇنڭ «سر»، در، سررى كوب ئېرر،
ئوزى ئېسە، ئېردر، كوكرەگن كېرر.
هېچ بر سۇۋ ئاتدا كورلمەس «سر»، بار،
ئاتغا ياراشا ئوزى كوب ۋىقار.
ئۆل كوب ئوزاقلارغا بارماق بولسادا،
هېچ شاشماي، هاۋرقماي تنچلانب ئاقار.
كېچەلەر بولغاندا، ئاي داخى ئۇنگە:
«هارماڭ»، دېگەن كەبى جلمەيب باقار.
كورەر ئۆل هەم، بۈنڭ دايم تنمەين
ئاقشن، هېچ نەرسە كوزگە ئىلمەين،
سۇقلانب كوب چاقلار تېلمرب تۆرار،
«سر»، تېگرەسدە ئەيلەنب يۈرەر.
«سر»، باقماس ئۆنڭ بۇ حالى زارىغا،
سوزلەمەس بر سوزنى عاشق يارىغا.
كوز گەچ بۇ حالنى، ئاي هەم خورسىنار،
قايغى بولۇتى ئىچرە بۈركەنەر.
سر بۇنگە سرە بر بۈزماس يۈرىشن،
ئوزگەرتمەس ئوزنڭ ئاقب تۈرىشن . . . (ئېلبېك)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

Öz. Til Sabakliq, IV. Bölüm 1926 Taşkent

٤٢ – يۇمش:
ئوتکەن دەرسلەرنی تەکشىرش ئۇچۇن

قار

هەر تاماندا قار، قار، قار...
يېل بىلەن تۇشەر، چىقار،
بۇلۇتلەر ئەلەب ئەلەك،
سىپەر ئاپپاق كەپەلەك؛
تودە، تودە ئۇچارلار،
ئەيلەنىشب قاچارلار،
يىللەرگە يول ئاچارلار.
مەنە، هەر تامان ئاپپاق:
مەيدان، كوچە، تام، چارۋاق.
يېرلەر تۇرغن، كوك توڭغان،
هاۋا چارچاب بوغلغان.
كوكرەگمگە ياققان قار
تۇشەر جاين ئاقتارار،
جمجت ئۇيلەرنی ئوزار؛
ئاغر – ئاغر يايىلار،
كەپەن كەبی كىرىلەر؛
ياپيالانغاچ دەلەگە،
قۇشی كىتكەچ ئۇيەگە.
قشلاق يىراق، كورنمەس،
باشمدان بۇلۇت كىتمەس،
نە يول، نەئز بىلنمەس.

چولپان.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

Oz. til sabaklıgı II bölim 1927 Taşkent

78 ـ يۇمىش

1 ـ قۇيىداغى گەپلەرنى ئوقۇب كوچىرىب يازىڭىز. سوراش، تىلەك، دەرەك گەپلەرنى تاپىب سوڭگىگە كېرەكلى بېلگىلەرنى قويىڭىز.

سىز قاچان كېلدىڭىز-مېن بۇگۇن كېلدىم ياۋىز ئاۋچىلار، قۇشلارغا تېگمەڭىز ئەلىم تېزرەك كېل هەركۇن نېچە ساعات ئۇخلايسىز بالالار چېت ئېللەرگە كېتەتۇرغان بىر قۇشنى كوردىلەر ياشاسىن مېحنەتكەشلەر بىرلىگى مەكتەبدەن قاچان قايتدىڭىز مۇعەللىم سىز گە نىمەلەرنى سوزلەدى قۇياش بۇلۇتلەر ئارا اسىدان قىزارىب چىقدى تېرىدەن نىمە قىلادىلار قالامنى نېچە تېينگە ئالدىڭىز بالالار مەكتەبگە تېزرەك كېتىڭىز ئوقۇش، يازىش ياخشى ئىشدىر بىتسىن زالىم دۇشمەنلەر ئاق بور بىلەن نىمە قىلادىلار مۇعەللىم دەرس ئوقۇتدى قارانغى كېچە ـ لەردە يۇرمەڭىز قايچى بىلەن نىمە قىلادىلار.

2 ـ سوراق، تىلەك، دەرەك گەپلەرنىڭ هەر قايسىسىغا بېشتەدەن مىسال تاپىب يازىڭىز!

80 ـ يۇمىش:

1 ـ شۇ شىعرنى ئوقۇب، ئوز سوزىڭىز بىلەن ئەيتىب بېرىڭىز.

كەمپىرنىڭ تويچىسى

«مېن بىر عۇمۇر بۇندەي ساۋىق كورمەدىم،
جۇدە قاتتىق. . » ـ دېدى كەمپىر چالىغا.
چال، چارچاغان كوزلەرىنى كوتەرىب،
ئاغىرغىنا قاراب ئالدى يانىغا.
«يامان ساۋىق» ـ دېگەن سوزنى ئەيتدىدە
چال ئوزىنىڭ ئۇيقۇسىغا بېرىلدى.
كەمپىر يەنە سوز باشلاغاچ، ئېرىنىب
ئۇزۇنغىنا بىر ئېسنەدى، كېرىلدى.

ـ ئۇيقۇم كېلدى، كەمپىر، باشغا ياستىق بېر!
چارچاغانمان، بىر توقتاماي سوزلەيسەن!
كۇندۇز تىنمەي ئىشلەب كېلگەن كىشىنى،
كېچ تىنچىكنە دەم ئالىشقا قويمايسان!

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,17

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,17

سوگره كەمپىر چىدەمەدى، چالىغا
ئاچچىقلانىب كوزلەرىنى يۇگۇرتدى:
«شۇ ساۋىقدا توبىچى بالام قاي يېردە
مۇزلەگەندىر، ئويلەمەيسىز سىز!» ـ دېدى.

چالغا بىردەن جان كىردىمى، ئورنىدان
ئىرغىب تۇرىب ئاستانادان هاتلادى.
ئوز ئويىدا شۇ ئىش بىلەن ئوزىنىڭ
گۇناهىنى بىر دەرەجە ئاقلادى.

ئېشىك ساۋىق، بىر توقتاماي ساۋىق يېل
قارغا ياگلىغ ئۇچا ـ ئۇچا ئوينارىدى.
بىراق چالنىڭ يۇرەگىدە زور قورقۇۋ،
زور ئاشقۇۋ تۇيغىلارى قاينارىدى.

مەحەللەنىڭ بالالارى ھەممەسى
گورىستەنىڭ حاۋدىغا توپلانغان.
شۇ ساۋىقدا پارۋا قىلماي ئويناپلار،
يۇرەكلەرى ئويۇن بىلەن ئوتلانغان.

چال قالتىراب، تىترەب كېلدى، ئالدىدا
قىزىل ئانار يۇزلەر بىلەن توپىچىسى،
شۇندەن كېيىن تىندى كەمپىر، يوقالغاچ
يۇرەگىنى تىرناب تۇرغان قايغىسى.

بىر سەندەلنىڭ تېگرەسىگە ئۇچەۋى
قاتار ـ قاتار تىزىلىشىب ياتدىلار.
تەشدە ساۋىق ئېركەلەنىب ئوينار ـ كەن،
چەرچەگەنلەر ئۇيقۇسىغا باتدىلار.

(چولپان)

Öz. Til Sabakligi IV. Bölim 1927 Taşkent

٣ – يۇمش.

ئۇتكەن دەرسلەرنى قايتارش ئۇچۇن:

كوكلەم قويندا.

(«يولدە بر كۇندۇر» حكايەسدەن)

كوكلەمنڭ كومكوك قويندا، گۇللەر ئاراسّدا كېتب بارامز. يول جۇدە چىرايلىق بولغان؛

دەرەختلەرنى سىقب، بوغب ئالغان تۇفەيلى چرماۋلار قۇيۇلب تۇشە باشلاغانلار.

ئېكنسز، ئوت باسب ياتغان يېرلەرگە قوش چقىان، هايدالغان، چاپلغان.

ئارغلارنى تۇزەتكەنلەر، سۇۋلەر شىرللەب ئاقب تۇرادر.

ئوڭ قولمزدا قاتار تاغلار، خۇددى يانمزغا كېلب تاقالغانداي، گويا، بر يۇ گۇرسەك، بر چاپساق، يېتب قالاتۇرغانمز!

بزگە قانچا ياقىن بولب كورنسەلەر، هەيبەتلەرى، ئەزەمەتلەرى شۇنچە ئارتادر.

شۇ ئەترافكە كوكلەم فەسلدە رۋاج (شۇكرى) يېتشتىرب بېرەدىگەن «شۇكرى تاغى» كومكوك كوكەرب، شۇندەي بىقىنمزغا كېلب تۇرادر.

"سۇرەن تاغ"نڭ ئاراسداغى ئۇزۇن، ئورمانداي سېر دەرەخت، چىرايلىق يولدەن ئوتب بارامز. ئوشە جايدا پستە كومۇر (ياغاچ كومۇر) كويدرەدىگەن كورەلەر بار.

بەعزىلەرنڭ ئاغزىنى ئاچب، ئوتۇن توپلاب قويغانلار؛ بەعزىلەرگە ئوتۇن قالاب، تاييارلاب قويغانلار؛ بەعزىلەرى تۇتۇن چقارب، كۇيب تۇرادر؛ بەعزىلەرنڭ ئوتى ئوچغان، ئاغزىغا چاپلاغان لايلارى سارغايب كېسەك بولغانلار؛ ئاچلشغا تاييار تۇرادرلار.

(چولپان)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

Özbek Til Söhbetleri IV. Bölüm 1926 Taşkent

s. 86

تىنىشلەر.

١٦٥ § گەپلەر ئاخىرىدا، گەپدەگى سوزلەردەن سوڭ، گەپلەر ئاراسىدا برئاز دەم ئالش. ياكى گەپدەگى سوزلەرنىڭ بر بىرىگە باغلانىشى، ئايرىلىشى كەبى مۆناسەبەتلەر ئۈچۈن قويىلادىغان بلگىلەر «تىنىش بلگىسى» ياكى قسقاچا «تىنىش» دىب ئاتالادر.

تىنشلەرنىڭ قانداي ئورۈندە يازىلىشلارى بۈرۈنغى بولم كتابلاردا ۋە شۇ كتابدا هەم ئورنى بىلەن كورسەتلگەن ئىدى. شۇندەي بولسا هەم، بلرچاسىنى بىرەكەي كورسەتب كىتشنى مۈناسب كوردك.

١ - تۈرش (.)

١٦٦ § تۈرش تۈبەندەگى ئورۈنلەردە قويىلادر:

ئ) دەرەك ۋە حكايە گەپلەرى تۈگەگەندەن سوڭ:

بوزچىنىڭ تۈشگە برقارى بوز كىرەر. بوزچى‌بىلباقىقا ياڭچىماس.

(مەتەل)

كوكەرگەن ياپراقلار ئاغاچلار ئۈزرە
جلمەيب، قۋۋانب يايراب تۈرارلار.

(ئىلبىك)

بىلىم يارقلار ساچدى، كوزلەرىمزنى ئاچدى.
بۈحالىمزنى كورگەچ، بزنى سىۋمەگەن قاچدى.

(فترەت)

دەلە يوللەرىدە تىلبەلەر كەبى
ئىرتەدەن كىچكەچە مىن هەم چاپامەن.
ئەفسانەلەردەگى دەربەدەر كەبى
كمسەسز يىرلەرگە قويۇن ئاچامەن.

(چولپان)

ب) سوراق يا،
پ) قسقارتلغان
س. س. س. ر. نا
ئوز. خ. ك. شوراس
ت) قسقارتلغان
هەم تۈرش قويادرلا
١٦٧§ ئاخىرىد
تۈرشغا، دەم ئالشغا

١٦٨§ يارم تۈر
ئ.) ئۈيۈشق.
ئاراسىغا:
گۈلئاي،
نەۋروز
ئەيتا
ئىرك
خىر
يارغ
سىر
يوق
زۆل
ب) سانالمش سو
دۈنيا بىش
ئاۋستىرالىيا.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,17

ب) سوراق يا، ئۈندەۋ ئاڭلاشماغان سەرلەۋھەلەردەن سوڭ قويىلادى.
پ) قسقارتلغان سوزلەردە قالغان حەرفلەر ۋە بوغملاردان سوڭ:
س. س. س. ر. نڭ ئىقتىسادى ئوسىمىشى ئىلگەرىلەنمەكدە.
ئوز. خ. ك. شوراسىنىڭ قارارلارى.
ت) قسقارتلغان خاھ، قسقارتلماغان بولسن، عۇمۇمەن ئىمزالاردان سوڭ.
هەم تۈرش قويادرلار.
§١٦٧ ئاخربدا تۈرش قويلغان گەپلەرنى ئوقۇغان چاقدا، بر ئاز تۈرشغا، دەم ئالشغا توغرى كىلەدر.

٢- يارم تۈرش (؛)

§١٦٨ يارم تۈرش تۆبەندەگى ئورۇنلەردە قويىلادر.
ئ.) ئۇيۇشق. گەپلەردە بردەن ئارتق كىلگەن بر تۈرلى بولەكلەر ئاراسىغا:

گۈلئاي، توتى، قۇمرى، ئايخان، يارقىنلار
نەۋروز كۈنى دىبوارلارغا قارايلار.
(چولپان)

ئەيتەلەركم: يازدا هەر بر جانى بار
ئېركن نەفەس ئالار، شادلانار، يايرار.
(چولپان)

خىراء، ئوچغان، كرلى، كۈچسز دللەرگە
يارغ، ياغدى تۈرمۇش سىپگەن يەنگى كۈن
سىرە سىۋنچ بىرمەس ئۇزىبك قىزىغا،
يوقسا، ئۈنگە مەنگىلكمى قارا تۈن؟
(چولپان)

زۇلم، ۋەخشەت هەم حەقارەتكە سەنى هېچ قويماغاي.
(ئىلبيك)

ب) سانالمش سوزلەر ئاراسىغا قويىلادر.
دۇنيا بېش بولەككە بولىنەدر: ئاۋروپا، ئاسىيا، ئافرىقا، ئامرىقا، ئاۋسترالىيا.

پ) ئىرگەشتىرش يولى بىلەن بولغان قوشما گەپلەرنى باش گەپدەن ئايىرش ئۈچۈن:

قايسى چاقلار، قارنلارى تويغاچ،
قايغىلقلار بارى بىتىب كېتكەچ،
ئويناشاردى ئاغاچلار ئۈستىدە،
تنمەين سەكرەشىب تۈن-ۇ كۈندە. (ئىلبەك)

مەن، ئەحمەد كېلسە، كېتەمەن. تاڭ ئاتغونچا، ئۇخلاماي كۈتدم.

ت) كېتمە – كېت بر بىرگە باغلانىب كېلگەن قسقا گەپلەردەن سوڭ:
ئوتدى ئۆل كۈن، كېتدى ئۆل تۈن، مەنگى كېلمەس، باق، بۇكۈن؛
كۈلدى دۇنيا، كېلدى شادلق بارچامزغا بوسىبۇتۈن.
(ئىلبەك)

ج) قسترما سوزلەرنى باشقا سوزلەردەن ئايىرش ئۈچۈن:
ئىرتەگە، ئەلبەتتە، بارامەن. ئەحتمال، ئىرتەگە دەرس بولماس.
ئەحمەد ئىرتەگە كېلەر، بەلكى.

چ) بر سوز بر نىچە مەرتەبە قايتارىلىب ئەيتلسە،
مەزلۇملەرنىڭ ئاۋنچاغى ئۈممىد،
ئۈممىد، ئۈممىد يەنە ئۈممىد...

د) ئۈندەلمەلەرنى ئايرماق ئۈچۈن:
ئۆكسىب، ئۆكسىب يغلاماقلق دەۋرى ئوتدى، ئۆرتاغم!
(ئىلبەك)

بالالار، سز دۇنياڭ بەختلى كىشلەرسز.

ر.) گەپ باشدا كېلەدرگەن بەعزى كومەكچى سوزلەر (ئاھ، ئۇھ، ئۇف تۇفۇ، يوق كەبى) ئارتق حس بىلەن ئەيتلمەسەلەر، شۇلەردەن سوڭ هەم يارم تۆرش قويىلادر:

ئۇھ، مەن جۇدە چارچادم. يوق، مەن بۇندەي حالدا كېتە ئالمايمەن.

ز) كوچرمە سوزلەرنى گەپنىڭ باشقا بولەكلەرىدەن ئايرماق ئۈچۈن:
سېۋۈنچ بىلەن، خوب، دېدى.

§١٦٩ يارم تۆرش بىلەن ئايرلغان گەپلەر ۋە سوزلەر ئارسدا بر ئاز دەم ئالب ئوقۇلادر.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

§١٧٠ قسقا
ئ) قوشما گەپ
گەپلەر ئۈزۈنراق ب
ئارقدا
شاخلارد
ئاينقسا،
شاخلاو

كېتەردكە
بركىشى
ئاغزىدا
كىشى
ب) برئىبگەگە
جۇرۇنغىلارنىڭ سوڭ
جانلاند
ئوزمەدە
توگىلمد
ئۈمىدنىڭ
پـ) ئىرگەش
قويىلادر.

بولەرنى
هەم شۇ
پادشاهنڭ
تۇرلى
ئۆل پاد
ئالماي،
مەن ئۇز
ئىركەلەگ

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TIL/139.17

٣ - قسقا تۆرش(ئ)

١٧٠ § قسقا تۆرش تۆبەندەگى ئورۇنلەردە قويىلادـ:

ئ) قوشما گەپلەرنىڭ بربرىگە باغلاندشى ئايرمراق بولسا، ياكى قوشما گەپلەر ئۇزۇنراق بولسا:

ئارقدا سۈۋلەرنىڭ ئويناقى قوشۇغى
شاخلاردا ئۇخلاغان بەرگلەرنى ئۇيغاتدى؛
ئاينقسا، شامالنىڭ ئويۇمشاق شوخلغى
شاخلاودا بەرگلەرنى تترانىدى، ئويناتدى.

(چولپان)

كپتەردكم چولدە، كوردم مەن، يولدە
بركمشى يغلاب فەرياد قلاردى؛
ئاغزىدان چققان ئوتلى تاۋشلار
كمشى كوڭلىنى ئېزب تىلەردى. (ئېلبېك)

ب) برئېگەگە قاراشلق بولغان گەپلەر (قوشما گەپلەر) كوب بولب كېلسە، يۇرۇنغلارنىڭ سوڭگىدە قويىلادر.

جانلاندى، ياشاردى، كوكەردى قاراشم،
ئوزمدە برتۇرلى ئېركنلك سېزەمەن؛
كوڭلمدە قالمادى شۇتندە غم، غەشم،
ئۇمېدنىڭ ئېپەكلك قىلنى چوزامەن. چولپان

پ) ئېرگەش گەپلەر ئۇزۇن ۋە كوب بولب كېلگەندە هەم قسقا تۆرش قويىلادر.

بۆلەرنىدە ساتب، مەن باي بولسام.
هەم شۇ پۇلگە پادشاھنىڭ قىزن ئالسام؛
پادشاھنىڭ قىزن ئالغاچ، ئېرلك قلب،
تۇرلى ئاغر ئشلەرنىدە بۇيۇراۋېرسەم؛
ئۇل پادشاھ قىزى مەنىڭ سوزلەرمنى
ئالماي، قىلاۋېرسە ئوز بلگەننى؛
مەن ئونگە ئاچچق قلب، كەلتە كلەسەم،
ئېركەلگىن كوزگە ئىلمەي خافا قلسام. (ئېلبېك)

Özbekça Til Sabaklıgı 1926 Taşkent IV. Bölim

ساده سۆپەتلەر کێتىگە ،،ش، متر،، بلگىلەرىدەن برىنى قوشماق بىلەن ياسالادر: ،،ئاق ـ ئاقش، ئاقمتر، کوك ـ کوکش، کوکمتر،، کەبی.

§٦١ سۆپەتنىڭ کێتىگە ،،گنە ـ کنە ـ غنا، قنا،، بلگىلەرىدەن برى قوشلسا، کوپرەك سێۋش، ئێرکەلەش مەعناسى بىلنەدر.

،،ئاپپاققىنا، شرنگىنە، کچککىنە،، کەبی.

---

١٢ ـ يۆمش:

تێکشرش ئۆچۆن.

کێلن کێلگەندە.

(«قار قوينىدا لالا» دان قسقارتما)

کوچەدەقاتار ـ قاتار ئەرەۋەلەر چاپىشب بر برلەرىدەن ئوز دشەدرلەر. ئون ـ ئون بێش ئەرەۋەگە تولغان خاتنلارنىڭ تەرتيبسز يار ـ يارلارى دۆنيانى بۆزب کوکنى کوتەرب بارار ئێدى.

ساندق، کورپە، گلەم، تۆگن ۋە باشقا نەرسەلەر يۆکلەگەن ۋە يۆکلەر ئۆستىگە يەنە بتتە ـ ئىکىتە کەمپر ئوتکزگەن ئەرەۋەکەشلەر ئىلـ گەرىگىلەردێك بر برلەرى بىلەن بەسمە ـ بەسلەشب چاپىشار ئێدىلەر. شۆ گۆلدر ـ شالدر، شاۋقن ـ سۆران، قي ـ چۆۋ بىلەن کێتە ياتغان کۆچ ئێلك سوك ئێشانىڭ ئێشىگىگە ياقنلاشدى. کوچەنىڭ ئورتاسىغا گۆرللەتب ياقلغان، ئەلەنگەسى ئاسمانغا چققان ئوتنىڭ تێگرەسىگە توپلانغان بر توپ ئێرکەکلەر تاۋشلارىنىڭ بارىچا ،،يار ـ يار،،نى چوزغان؛ ئۆلەرنىڭ بێرىگى بقىنىدا باشىغا پەرەنجى ياپنغان، چاپان تاشلاغان، رومال تۆتغان خاتنلار، کێلنلەر، قزچالار ئوز ئالدلارىغا کەتتە توپ بولب، ئۆلەر هەم يار ـ يارنى قويب يۆبارغان ئێدىلەر.

تاقتا ـ تاقتا کوپرۆك تاختنىڭ بولسن، يار ـ يار.
بالشاۋاينىڭ قزىدێك بەختنىڭ بولسن، يار ـ يار.
ئۆزۆن، ئۆزۆن ئارغامچى هەلۋنچە ککە يار ـ يار.
چەکەکەن کويلەك ياراشار کێلنچەککە يار ـ يار.

ئوتنىڭ تێگرەسىگە
کێلدى، کێلن کێلدى! ،، دێب
پايا ئالب چقب، ئوتنىڭ
يەنە ئەلەنگە بێردى.
هەر کم پترلەب، ق
قاراب چاپىشب کێتدىلەر
بێتدەلەر. خەلق ئاراسىد
دێگەن گەپلەر باشلاندى
بر سۆرەتدە ئوتنىڭ ئور
ئێشکىکە ياقن بر پێردە
کۆيەۋ پاچچا . . . تاق
کوتەرلدی. بـر ۋاقـت
(کۆيەۋ تـوره) ئۆستىگە
باغلاغان حالدا، بر مۆنچ
سۆدرەلب، ئەرەۋەکە ياقنا
ـ کوتەرگگە، کۆيەۋ پاچچا،
ـ ئۆزگزنى تێتك تۆتا
ـ هە تەقسر، کوتەر
چال تتراق قوللارىن
ئىکى قەدەم باسقاندان
کێتدى.
ـ بەرە کەلله تاقسر،
ـ بوش کێلمەدىلەر ت
ـ هەلى بێللەرى باقو
بۆ شاۋقن، قي ـ چ
هەلىگى تاماشا ئورنى بو
جت بر گورستانغا ئايلانى

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.17

ئوتنىڭ تېگرەسىگە توپلانغان ئېپر، خانىن بارچاسى بىردەن: "كېلىن كېلدى، كېلىن كېلدى!"، دېبېۋبارشىدىلار. بىرنېچەيىگىت قۇچاق - قۇچاق ئوزا - پايا ئالىب چىقىب، ئوتنىڭ ئورتاسىغا تاشلادىلار. ئوت يەنە كۆچەيدى، يەنە ئەلەنگە بېردى.

ھەر كم پىترلەب، قىمرلاب قالدى. بالالار، قىز كېلەيەتكەن تامانغا قاراب چاپىشىب كېتدىلەر. شاۋقىن تىوپالانىلار ئاراسىدا ئەرەۋەلەر بىتىدەلەر، خەلق ئاراسىدا: «ئەنە كېلىن، ئەنە قىز تۆشكەن ئەرەۋە!» دېگەن گەپلەر باشلاندى. ئەرەۋەكەش كېلىنلى ئەرەۋەنى نەمايىشكارانە بىر سۇرەتدە ئوتنىڭ ئورتاسىدان، ئاتنى قامچىلاغانچا، ئالىب ئوتىب، ئېشىككە ياقىن بىر يېردە توختادى.

كۆيەۋپاچچا . . . تاقسىرمقانىلار؟ . . . قاچ، قاچ! . . . دېگەن تاۋشلار كوتەرلدى. بىر ۋاقىت ئاپپاق ساقاللى، قارى، بوشاشغان بىر چال (كۆيەۋ تىورە) ئۇستىگە زەرباب تىون كيىب، كەتتە ئورامىا بېلباق باغلاغان حالدا، بىر مۇنچە ئاقساقال مۇرىدلەرى ئورتاسىدا سېكنگىنە سۇدرەلىب، ئەرەۋەگە ياقىنلاشدى. يەنە خەلق ئورتاسىدان:

- كوتەرگگە، كۆيەۋ پاچچا، كوتەرگگە!

- ئۆزگزنى تېتك تۇتك، تاقسىر!

- ھە تەقسىر، كوتەرك!

چال تىتراق قوللارىنى ئەرەۋەگە ئۇزاتىب، قىزنى كوتەردى ۋە بىر - ئىكى قەدەم باسقاندان سوڭ يېرگە قويدى. يەنە خەلق چىۋۇرلەشىب كېتدى:

- بەرە كەللە تاقسىر، بەرەكەللە!

- بوش كېلمەدىلەر تەقسىرم!

- ھەلى بېللەرى باقۇۋات ئېكەن تەقسىرمنىڭ!...

بۇ شاۋقىن، قىي — چۇۋ، توپالان يارم كېچەگەچە بارب توختادى. ھەلىگى ئاماشا ئورنى بولغان كوچەدە كىشىلەر ئازايىب، قاپقارانغى، جەجىت بىر گورستانغا ئايلاندى.

(چولپان)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TL/139,17

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.18

H̬ A L K

H̬alk teñizdir, h̬alk tolkundır, h̬alk küçdir,
H̬alk isyândır, h̬alk alavdır, h̬alk öçdir...
H̬alk kozğalsa küç yokdır kim, toh̬tatsun;
Kuvvät yok kim, h̬alk istägin yok etsün.
H̬alk isyânı saltanatnı yok kıldı,
H̬alk istädi: tâc vä tah̬tlar yıkıldı...

H̬alk istäsä âzâd bolsun bu ölkä,
Ketsün uniñ başıdagı kölänkä.
Bir kozğalur, bir köpürär, bir kaynar,
Bir intilür, bir havlıkar, bir oynar;
Yoklıknı da, açlıknı da yok etär,
Öz yurtını här närsägä tok etär...

Bütün küçni h̬alk içidän alaylık,
Kuçak açıb h̬alk içigä baraylık!

7 Sentiyabr 1921
Buhara

Alındığı yer: Çolpan, Uyğanış, s.11.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.18

K Ü Z

Kömkök ekän sarğaydılar yapraklar,
Ağrık, mağlub, tutkun Şarknıñ yüzidek;
Borânlarnıñ közläri kim, oynaklar
Ğâlib Ğarbnıñ kanga tolgan közidek.

Kara bulut tödäsi kim, köklärni
Şarknı yapkan pärdä yañlığ yapmışdır;
Küz koşunı ağu tolug oklarnı
Yaz bağrıga heç sanaksız atmışdır!

Bälâ yañlığ katar-katar çizilib,
Kök yüzidän kargalar häm ötälär;
Şarkdek içdän yaşırınginä ezilib,
Köp cânlılar soñgı tänni kütälär.

Bütün barlık-çağlık öçiş aldıda.
Savuk, kara kışka köçiş aldıda...

4 Noyabr 1921
Buḫara

Alındığı _yer_: Çolpan, _Uyğanış_, s.6.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.18

K Ü Z

Kömkök eken sargaydılar yapraklar,
Ağır, mağlub tutkun Şarknıñ yüzidek;
Boranlarnıñ közleri kim, oynaklar
Ğalib Ğarbnıñ kanga tolgan közidek.

Kara bulut tüdesi kim, köklerni
Şarknı yapgan perde yañlığ yapmışdır;
Küz koşunı ağu toluğ oklarnı
Yaz bağrıga heç sanaksız atmışdır!

Belâ yañlığ katar-katar çizilib,
Kök yüziden kargalar hem öteler;
Şarkdāk içden yaşırıngine ezilib,
Köp canlılar soñgı tenni küteler.

Bütün barlık-çağlık uçış aldıda
Savuk, kara kışga köçiş aldıda...

4 Kasım 1921
Buhara

Çolpan, Uyğanış. Taşkent: Türkistan Cumhuriyetinin̂ Devlet
Neşriyatı, 1922, sayfa: 6.

G Ü Z

Yemyeşilken sarardılar yapraklar
Ağrılı, ~~mağlup~~ [Yenik tutsak], esir ~~Şarkın~~ [Doğu'nun] yüzü gibi.
Fırtınaların gözleri ki, cilveyle oynar
Galip Garbın kanla dolmuş gözü gibi.

Kara bulut kümesi ki, gökleri
Şarkı örten perde gibi örtmüştür;
Güz ordusu zehir dolu okları
Yaz bağrına ~~sayılmayacak kadar~~ [sayısızca] atmıştır.

Belâ gibi katar-katar dizilip,
Gökyüzünden kargalar da geçerler;
~~Şark~~ [Doğu] gibi içden gizlice ezilip,
Çok canlılar son nefes~~lerini~~ beklerler.

Bütün varlık-~~yaşam~~ [sevinç] bitmek üzere
Soğuk, kara kışa göçmek üzere...

4 Kasım 1921
Buhara

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.18

Maarif va Okutguçı san 3 (15) 1926
sayfa 19

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.19

ئەدەبىيات

قۇچاق - تۇپراق.

قاراڭغى تۇنلەردە قۇچاقلاغانىم،
ئەي قاتتىغ تۇپراقلار: - ئايدىن تۇنلەردە.
ئۇفقىمدا يۇلدۇزلار پارلاپ كۇلگەندە -
سىزدە شادلىق بىلەن ئاغىزلار چاقىم!

ئۇنۇتتىم بىر نەفەس قارا كۇنلەرنى،
شۇ چاقدا سىزدەن ھەم سىۋىنچ كۇتەمىن.
ئۇزاتىڭ، ئۇزاتىڭ يەنگى گۇللەرنى!
ئوزمەدە يوق بولوب ئىرب.. ئوپەمىن!!

ئونىلىب ياتاسىز جانسىز گۇللەرگە،
سىز ھەم، ئەي، جانى بار، قانى بار، گۇللەر!
حاجەت يوق شو چاقدا جەعلى تورلەرگە:
حەقىقى حىسلەرگە توسقوندىر ئۇنلەر...

ۋەھم ئېمەس، سىز بولوڭ «قىز» چاغلاغانىم
ۋە تۇپراق ئۇستىدە قۇچاقلاغانىم!..

چولپان. ئەندىجان، 1924، ماي 18

شادلىغىم.

قايغىلار ئۇچدى كوڭلدەن شادلىغمنى سوزلەيىن.
دىللەرمدە كوچلى ساپقان، مىن ئۇمىدىنى كوزلەيىن.
تىلبەلەر كوزىدە قورقىنچلى تلەكنىڭ چولىدە،
مىن ئوزوم ئويناب - كولوب ھارماس قەدەمنى تىزلەيىن.
تاڭ يىلى ئۇتدى چىچەكلەر تىبرەنىب ھەم ئىركەلەب،
سىرلى دونيا نور دە چومدى قايغى ئۇچدى ئىرتەلەب.
قاپقارا تون قوينىدا «موز» گە ئەسىر بولغان تلم
قارغاماڭ، يانشلق بلەن ئول سزگە سويلەر ئىركەلەب.
تون بويونچا كوزلەرمنى قاپلاب ئالغان ئويقولار،
ئۇچدى، قاچدى كوزلەرمدەن، ئاتىلاتادر سىز گيلەر.
لالە ديك ئاچىلدى كوڭلم، كوز خەزانن كورمەسن،
ۋە ھەمەلەرنىڭ ئورنىدا فىكرمدە پارلاق نويغولار.
لەبلەرمدەن تامدى مەعنالەر ئۇمىد ياپراغىغا
بو تلم ئالقشلار ئەيتەر جانلى كوكلم چاقىغا.

ئويغون.

ئېرك نىمە؟

(ئېرك مەعنىسىن ياڭلش تۇشنگوچى خاتن - قزلارغا)

كوب زامانلار ئېركسز قالدق،
ئېلڭ سوكڭ، ئېركنى قولغا ئالدق.
ئاتنى "چۇۋ!" دىب قامچى سالدق،
تىز يۇردكدە يولدا تالدق.

«ئات يازقلى!» دىدك ساتدق،
لەش - لوشلەرنى قولدان ئاتدق
قىمرلاماي تاشدىك قاتدق،
ئاياق چوزب جمجت ياتدق.

«ئېرك ئالدق!» دىب ئېركەلەگەن،
ئېرك قانونن ندر كەلەگەن
ھاي ياڭلشغان خاتن - قزلار،
ئېرك ئاتىنى منمەڭ سزلەر!

ئېرك مۇقەددەس قانون ئېرور،
مەزلۇملەرگە ئېركلك بىرور.
كمكى بۇنگە كوكرەك كيرور،
ئېرك چيچەگن ئەلبەت تىرور.

ئېرك ئاتىغا بىرمەى ئازق،
قانتق چاپماق - گوزەل - يازق!
ئېرك مەعنىسى - چاپماق ئېمەس،
ئېسى بارلار بوندەى دىمەس!

ئېرك مەعنىسى: ئېركن بولماق -
علمو ھۇنەر بىلەن تولماق.
يوقسل ئېلگە بىلم بىرمەك،
مەشەققەتكە كوكرەك كيرمەك!

ئېلمىك.

Maarif va Okutguçi sayı 4 (16) 1926
sayfa 18

ئەدەبىيات

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,19

ئستەش.
(Искание)

كوڭلمگە ياقن نەرسەنی ئزلەب كېچە - كوندوز
هەر ياققا قارايمين.
تاڭ واقتدا نور توككوچی يالغوزغنا يولدوز
ئەيتەركی: « ئو - مېنمېن!»
مېن ئونگە ئشەنمەكچی بولوب ئويناتامېن كوز،
ئول هەم كوله باشلار.
شول چاقدا دېوارلار ئچىدەن قايغيلی بر قز
يىغلاب گلە باشلار.

ئول موندە، ياووقدا: شو ئوچون تېز بوروولوب مېن:
« هاى يېر قزى! » دېمېن؛
كوڭلمگە ياقن يولدوز ئېمەس باشقا ئېمەس سېن،
« يېر يولدوزى ! »، دېمېن.
بو سوزنی ئېشتكەچ قاچادر كوكدەگی يولدوز،
ئەلبەتتە ئارازلاب؛
هەم جم بولادر يېردەگی بېچارە، غەريب قز،
گور ئاغزينی ئزلەب.

كوك يولدوزى ئزسز ئېدى، يېر يولدوزى كوچسز،
هەر ئككسی كېتدی.
كوڭلمگە ياقن نەرسەنی ئزلەب كېچە - كوندوز
ئاى - ييللەرم ئوتدی . . .

ئەنديجان، 1924، مارت - 15. چولپان.

تۆرمشمى بۆ ؟
(يەنگی تۆرمشنی ياڭلش تۆشنگوچيلەرگە)

يازمشمی يازقلی، يا يورش - تورش،
نيچوندر بوينخی، هەر كونگی ئورش؟
بايقش خاتنلارنی ئويلەردەن قووش،
بومىدر يەنگلك - چن تورمش قورش ؟
خاتنلار حەققنی بومی ساقلاماق،
يەنگی، چن تورمشنی بومی ياقلاماق؟

ئيسكىسن قويماق، يەنگىسن ئالماق،
يازقسزلارنی ئوتلەرگە سالماق -
يەنگی، تورمشغا چقماقلقمىدر،
ئېسكلكلەرنی يقماقلقمىدر ؟

چن تورمش قورماقنی ئستەگەن هەر ياش،
يازقسز كوزلەردەن ئاقزمايدی ياش !
ئېسكلكلەرنی بوزب، چقشدا
بولور ئو، ئولەرگە قاهرامان يولداش.

بوسز تەرمشنی يەنگلەب بولماس،
ئېكسك ئورنلار هيچ زامان تولماس !

ئيلبيك.

○○○○○○

ياش ئشچيلەرگە.

مينی قارشيلار سەبزە، سەدبەر گلەر
چونكی: قيلغانمين بەهارغا سەجدە.
تەبيعەت سەحنی مينگ كەعبەمدر:
ئالدانمام، بولمام ئاوارە حەجدە.

*
* *

تورموش ياشناشی ئشچی قوليدا،
بولور دونيامز جەننەت - ئش بلەن.
كوكلەم - ئويغانش باشلانسا يېردە،
هەر يان باشلايدر كورەش، قش بلەن.

*
* *

تورموش ئش ئستەر، ياشلق ئش بلەن . .
باتورلار! ئشگە بيريلگز - سز.
توننگ باغرينی ياريب، يولدوزدەی
يوگورگ سورعەت ئيلە ئاتب ئز . . .

ن. رەحيمی.

بر باهار تاڭی.

هەر تامان جمجت . . . براق تاڭ ييلی،
ييگل بر ئاهەنگ ئيلە ئيگلەردی.
يومشاق ياغمورنگ شوخ تامچيلاری
يير گەوەدەسينی سيلەب توراردی.

*
* *

چارچاب قالغان يير ئوتلی يورەكدەن.
ئيگرەب، زارلانب، دەردلی سويلەردی.
بارلق جم . . . گويا ئونی تيڭلەردی،
ئاغر ئويلەردی.

* *
*

ئول بوندەی ديردی، قايغولی ئيردی: -
ئاگلالمادم مين بو يازو قشدان.
بەهار ئوتەدر، يازدان يەنە كوز . . .
بيلەلمەدم مين بو ئەيلەنشدەن . . !

ن. رەحيمی.

کوکلەم قایغیسی: 2.

ته‌بیعه‌تنڭ چاقِرِغی.

چولپان.

— ١ —

کورونگه‌ن نی ـ تۈش،
جلمه‌یگه‌ن نی ـ ئالداش،
چه‌رله‌گه‌ن نی ـ سه‌راب...
سه‌راب دیب ئورگه‌نگه‌ن شاعیر!
سبز گُلڭ ـ ۋه‌یران،
تۈشۈنچه‌ڭ ـ خه‌راب،
بارلغڭ ـ «ۋه‌هم» (*) بیله‌ن چیریگه‌ن!

کیل،
منِڭ یۇمشاق باغریمغا کیل،
تاغلارمغا،
تاغلی یانباغرلارمغا کیل؛
تو قایلارمغا،
«پلله پایه‌لی ـ ئالتون سایه‌لی» ئالتایلارمغا کیل؛
ئورمانلارمغا،
ئورمانلار بیله‌ن ئورلغان قورغانلارمغا کیل!

کیل،
کوته‌رل،
یۇکسه‌ل!

مه‌یسه‌لی، گۈللی یوله‌کله‌رمده‌ن هارب ـ تالب یۇقاریلارغا ئێنل!

یۇکسه‌لگه‌نڭ ساری چیریگه‌ن کوکره‌گڭگه ئۈندر گوچی نه‌فه‌سله‌رم بیله‌ن دم سالامین؛

کوته‌رلگه‌نڭ ساری هه‌ر بر باسقان قه‌ده‌مڭده‌ن نیچه یللق ئیسکی ده‌ردله‌رڭنی ئالامین.

کیڭ یانباغرلارغا بیتکه‌نڭده یوللرڭگه عالەم ـ عالەم ئه‌لۋان ره‌ڭلی گیله‌مله‌ر یایب تاشلایمین؛

کوك قوشنیسی چوققیلارمغا چققانڭدا کوزله‌رڭگه دنیا ـ دنیا گوزه‌للکله‌ر کورسه‌ته باشلایمین.

قوینمدا ـ زه‌هه‌ر،
باشمدا ـ حه‌یات سۇۋی، که‌ۋسه‌ر...

«بایلق!» دیگه‌نله‌رگه قوینمدان زه‌هه‌ر ئالب ـ «قورغاشن» دای ئیریتب بیره‌مین؛

«یایـرایلق!» دیـگه‌نله‌رگه باشمدان حه‌یات سۇۋی ـ که‌ۋسه‌ر ئالب مه‌ست قلب ـ ئیلیتب بیره‌مین.

قورغاشن ـ قوینمدا؛ قایناب، تاشب یاتادر...

بر تامچیسی بر حه‌یاتنی ئوچرگه‌نی یاراسا هه‌م... حه‌یات مه‌یدانیده ئسته‌گه‌نیچه حوکم سۇرۇب، کوپۇرۇب ـ تاشب، حه‌دده‌ن ئاشب یاتادر.

سینڭ جنسداشلارڭ، بر ـ برله‌ریگه قارشی ئه‌سره‌گه‌ن قه‌هـرۇ غه‌زه‌بله‌رینی باسماق ئۈچۈن، قوینمداغی قورغاشنغا چوقیناتورغان بولدیلار،

ئه‌ی، ئیسی ـ ییل،
کوکره‌گی ـ سل،
تۈیغوسی ـ سیل شاعیر!..

مین جلمه‌یسه‌م،
ئورمانلار ـ کۇله‌در،
ئورمانلار کۇلگه‌نده

بیگل جانیۋارکی بار، قاییردا بولسا هه‌م فاناتـ لارینی ئایاق یاساب ـ ئورمانلارنڭ قویۇق قوچاقـ لاریغا یۇگۇره‌در، یۇزینی باکیره یاپراقـلارغا ئۇگیره‌در.

ئۇ ئیمه‌س، ئۇله‌ر یۇگۇره‌درله‌ر،
ئۇله‌ر یۇگۇرگه‌نده

یۇمشاق ییل ئۇله‌رنی سه‌رین ئوپشله‌ر بیله‌ن قۇتلایدر؛

یۇمشاق ییل قۇتلاغاننا!

جانیۋارلارنڭ کوڭل قللارینی بیلنمه‌س تۈیغولار قیتقلایدر.

جانیۋارلار، ئوشه‌نده، ئۇزۇب ـ ئۇزۇب، ئیسیرب ـ ئیسیرب سایرایدرلار،

شۇنده مین بیله‌ن بر گه بۇتۇن ته‌بیعه‌ت بالاـ لاری یایرایدرلار...

*) «م. ۋ د.» ژ. «1» نچی سانیداغی «وه‌هم» شیعریگه.

1926

بير — بيهوش — بيهوش تيكلايدر،
كوك — زاۋقلارغا تولوب بيغلايدر.
بيرنڭ — ئاۋۇشى ئيشيتلمەيدر،
كوك نڭ — كوز باشى توكلمەيدر.
بۇلۇتلار - تۇرغان جايلاريدا قاتب قالادرلار،
گۇلدۇرەكلەر - دەم چيقار ماسدان نەفس ئالادرلار،
چاقماق - تاشيني باغريغا بير كيتەدر،
نەى كەمەلەك - ئوقلارينى ئەتەيلەب چيكيتەدر... (*

— ٢ —

شۇندە سين، ئەى شاعير،
ياساما بر چاقماق نڭ چاققانيني،
سۇنعى بر بۇلۇت نڭ ئوكرگەنيني،
قۇيما نەى - كەمەلەك دەن قورغاشنلى بر ئوق
چققانيني،
بۇتۇن تبۇەرەك - ئەترافنڭ قورقب بوكرگەنيني..
بوكرگەنيني ئيشيتەسين، كورەسين!

~~~~~~

قۇشلار قاچارلار،
ئولم دەهشەتى بيلەن هەر بر بوشلققا قۇچاق
ئاچارلار،

*) چيكش ياكى چيكب قالش - ئوقنڭ ئاتلماى، چقماى قاليشى.

ياپــراقــلار، ئەجينەدەن قورققان بالالارداى،
رەڭلەرى ئوچب جم بولارلار،
ئەللە قايسى ئۇيەنڭ يەتيم قالغان گودەكلەرى
ئاچلق خەۋفى بيلەن خام توكلەرينى يولەرلەر...
برنيچە جانيوار - بيرلەرگە چوزلادر،
مينڭ عاللەمشۇمول نەغمەم بر زۇمدە بوزۇلادر،
قللارى - بردەن ئوزۇلەدر...

~~~~~~

كورگەنڭ — توش ئيمەس،
جلمەيگەن — مين ئيدم،
چەرلەگەن — سەراب ئيمەس؛
مينڭ نەغمەم ئيدى.
قارداشلار گدان بيرى،
سينگە ئوخشاغان بر ئادەم بالاسى،
بر كۇن كيلدى،
بر ئوق ئۇزدى،
مينڭ — توگەنمەس ۋەجدمنى،
سينڭ - تويوب بولماس توشگنى بۇزدى!..
چولپان.

مەسكەۋ، مارت 22، 1926.

تاڭ.

ن. رەحيمى.

تاڭنڭ كوكەرگەن سەحيفەسندە
ئيلنڭ كيلكوسى بەختن ئوقودوم.
تاڭ، كۇن بيتينى ئاق چيچەك ياڭلغ
ئاچا باشلاغاچ - شيعرلەر توقودوم....

سونبول غونچەسى كەبى، كيچەنڭ
كوڭليني ئاچدى تاڭ خەندەلەرى.
گولشەندە سايراب، قارشيلاديلار
تاڭ كيليشيني، گول بەندەلەرى..

يالغوز، گوللەرمى؟
— يوق:
بوتون بارلق
تاڭدا ئويغانب كوڭل ئاچادر،
يەككە بولبولمى؟
— يوق:
بارچا جانلار.
تاڭدا ئيسريكب، غەمدەن قاچادر..

بر ئوپگەن تاڭنڭ مەعسوم بيتيدەن
ئاز ماى بارادر بەختنڭ كيتيدەن..!
بوخارا — ن. رەحيمى.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.19

ئەدەبيات نەفيسە.

يول ئيسدەليگى.

١٩٢١، ماى ٢٧.
چولپان.

كوكلسز چقش.

توغريدان‌دا! ئويدەن چقشم كوب كوكلسز بوالدى.

ئوزم بو كيزوومنك قانداى تاتلى ئوميدلر ئارقاسيدا بولغانلغينى بلگەنم حالدا، نبگەدر، چقشم كوب ساووق وە توشونكى بوالدى.

ئوزاتغوچى يوق..

ئوزم يالغز..

ئيك ياقن دوستلەرم ديب ئشەنيب يورگەن كشيلەرم «خەير»دەن باشقانى بلمەديلەر؛ ئوزاتوب قويوشنك كيرەك ئيكەنليكى توغريسيدا ئويلەريگە تاريقچا بر نەرسە كيلترمەگەنلەرگە ئوخشادى.

كوكلسز، توشونكى روح بلەن چقيب كيتدم.

يالغزلق، ئورگەنگەن يېردەن ئايريلش ئاغرلغى بر ئازغاچا مينى ئيزيب باردى، بر ئازغاچا قينالدم. بر ئازدان سوڭ ئيسكى ئانيشم «خايال» كومەككە ييتدى: ئوزم ئونك بلەن كيك كوكنك يومشاق كوربەلەرى ئوستيدە ئاغاناغان چاقدا، كەئودم چارچاش، ئالقشنى سيزمەسدەن ئيلگەرى ئاتلار ئيدى.

خايال، گوزەل خايال، قارا، مين سينك توغريڭدا ئيلگەرى نيمە ديب ئيدم:

«خايال.. خايال.. يالغز خايال گوزەلدر،
حەقيقەتنك كوزلەريدەن قورقامين؛
خايالداغى يولدوزلەر كم، ئممەلدر،
ئالاوني ئالار ئوچون ياقامين.

گوزەل خايال، كيل باشمدا گزول ئوينات،
مينم ئيسرك تلەكمنى ئيركەلات!..»

مينم بو ئويلەرم خايال توغريسيدا كوب توغرى ئيدى. ئول مينم ئيك ئوميدسز ئيك قينالغان، ئيك ئيزلگەن چاقلارمدا كيليب باشمدان سيلەر، سيپەر، يوپاتار، ئيركەلەتەر ئيدى.

ئول باريدا مينم يالغزلغم بلنمەس، كوزمنك ياقوت ياشلارينى ساسق ياپراقلر سيلمەس، ييتيلگەن قزلارنك ئيپەك ياغلقلارى (روماللارى) كەبى يوموشاق بولغان خايالنك قوللارى سيلەرلەر ئيدى.

ئويدەن كوكلسز چققان ئيدم.

كوكلمنى يالغزلق، يانلق تويغوسى ئىيلەنتريب ئالغان ئيدى.

خايال كيلدى وە مينى بو قيينلقدان هەم قوتقازدى!

كيچش.

بز كيتەب بارار ئيدك.

قولاقلارمغا ئاتسز ئارابا (ا)نك تەكر-توكورى ئيشتلەر ئيدى.

تيوەرەگنى ياروق قيليب تورغان يير يولدوزلەرى — چراغلار پەريلەرنك كوزلەريدەى ييراقدان ييلتيللەب كورونەر ئيديلەر.

بز قاراڭغيلق غا كريب بارار ئيدك. ياروقدان قارانغيلقغا چقش بزديك تبنتەكلەرنك ئشى بولماسا، باشقا كمنك ئشى؟

ئيككى ياغمزدا زور باغلار قاتارلاشيب چزيليب كيتكەنلەر ئيدى. ئولەرنك خيچەبيللك، توغرى بويلق، كوب بوتاقلق تەنلەرى قاراڭغيدا بر تويلام «خايال — وەهم» كەبى كورونەرلەر ئيدى. ئالاچوق وەكەپەلەردە يانيب تورغان ياغدوسز، خرە چراغلارنك ئالاولارى مينم ئوميدسز چاقداغى كوزلەرمگە ئوخشاب ميلترە ئيديلەر.

ميلترەگەن، خرە چراغ، سين يوقسول
ييل قانتغراق كيليب ئورسە ئوچەرسەن؛
يار ئالداغان سيوگوچينك روحيدەى
بر «ليپ» ئيتب يوقلقلارغا كوچەرسەن!

قاراڭغيدان قورقوب، غوجوم بونوب-بيكينيب يانقان دەرەختلەر بزنك ئارابامزنك ييلى بلەن قورقا-قورقا قمرلاب قويوب، تاغن تيك بولوب قالالر ئيدى.

چاغ — چاغ ئو يير — بو ييردەن ئيشتيلگەن قوش تاووشلارى، وەهمنك يوتەلگەنى كەبى تويولار ئيدى.

قاراڭغيلق، مينم ئوميد بلەن پارلاب بارغان كوكلمنى ئوزمنك قورقونچ قوچاقلارى

قاريغان قش ياباى چيدالماسدان
توى كونلـگەندە قيلدى بر باسقين؛
نيگە ئيرگەشدى ئونگە قارلى بوران؟
كوب قوپال ايردى ئەستى ئول ئازغين!

—•—

بر، فەقەت، قارغالار قار ئوستيد
قاغلاشب قش باباينى ئالقايلار،
توگديرۆچى، زەھەر، ساروق تۆتۆ
بيوە — بيچارەلەر ياماانلايلار.

—•—

ھەر بيتم كوزدە ئامچى ئەيىي ...
ھەر فەقير ئويدە ئكلمەس وەيىغى؛
ھەر ساريغ يوزدە سوگگەن شوعلە سونەر،
ھەر ئامان — ھەر تەرەفدە بر قايغى..

—•—

يەنە قش.. قار كەفەن ياپلدى بسە،
قارغاغا توى.. ئويون ئاپلدى يەنە!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.21

«ئاپپاق ئاى» (١)

قوچاغكدا قالترايمەن، تترەيمەن،
ئارتق سيندەن بيزدى كوكام «ئاپپاق ئاى»،
يولنى ئاچساڭ، ئيندى بوندەن كيتەمەن،
كوكلەم ياقن كيلگەن ديبلەر — بر قاراى!

—

كوكدەن توشكەن بيگل ئاپپاق پەرلەردەن
قودرەت قولى سينگە كويلەك توقويدور،
ئوچوب كيلاب ئوزاق ياقن بيرلەردەن
بر توب قارغا «مەدحيەڭ»نى ئوقويدور.

—

«كوكلەم ياقن!» ديگەن سوزنى ايشيتب
كوزلەرگگە زەھەرديك ياش كيلدى.

تومار چالار، حەمايىللەر تاقىنغان،
تالالاردا لالە بەرگى ياپىنغان،
تاغ-تاشلاردا ئويۇن قىلغان،

چاپىنغان

گۈزەل قىزلار، ياش كېلىنلەر قايېردا؟
- جاۋاب يوقمى كۆكلەردەن دە، يەردەن دە،
خەراب بولغان ئېلدەن دە؟..
نات مەنگەندە قۇشلار كەبى ئۇچقۇچى،
ئېيوكن - ئېرگن هاۋالارنى قۇچقۇچى،
نات چاپقاندا ئوچار قوشنى تۇتقۇچى
ئۇچار قوش دېك ياش يىگىتلەر قا يېردا؟
تاغ ئىگەسى سارى بورگوتلەر قا يېردا؟..

—•—

- سېنىڭ قاتتىغ، سىرت باغرىڭنى كوب يالمەيدر
ئىزگەنلەر،
سېن بىز سەڭدە، قارغاسالىڭ دا كوكرە گىڭدە
كېزگەنلەر،
سېنىڭ ئىيركن تۇپراغىڭدا هيچ حەققى يوق
خوجالار،
نېگە سېنى بىر قۇل كەبى قىزغانماسدان ياقچالار؟!
نېگە سېنىڭ قالن تاۋوشىڭ «كيت!» دېمەيسەر
ئۇلەرگە،
نېگە سېنىڭ ئىيركلى كوكلەڭ ئىيرك بېرسەيسەر
قۇللارغا؟..
نېگە تاغن تەنلەرگەدە قامچىلارنىڭ ئىزلىشى؟..
نېگە سېنىڭ تورمىشىڭدا ئومىدلەرنىڭ ئۆلىشى؟
نېگە يالغز قان بولماسدر تۆلۈشىڭ؟..

نېگە بونچە ئومىدسىزدر تۇرۇشىڭ؟..
نيمە ئوچون كوزلەرگەدە توتاشقوچى ئالاو يوق؟
نيمە ئوچون تەنلەرگەدە بوريلەرنىڭ قارنى توق؟
نيمە ئوچون غەزەبىڭنى ئويغاتمايدور ئاغۇ ئوق؟
نيمە ئوچون بارلىقىڭدا بوددەرەجە بوزغونلق؟
نيمە ئوچون ئوچ بولوتى سېللەرىنى ياغدرماس؟
نيمە ئوچون كۆچ تەگرىسى بارگوچىلە
سالدرماس؟

—•—

كېل، مېن سېنىگە قسقاغىنا داستان ئوقوى،
قولاغىڭغا ئوتكەنلەردەن ئېرتەك توقوى،
كېل، كوزىڭنىڭ ياشلارىنى سوروب ئالاي،
كېل، يارالى تەنلەرىڭنى كوروب ئالاي،
تويب ئالاي...

—•—

نيمە ئوچون - ئاغدارلغان، يېقلغان -
ئاغر تاجنىڭ زەهەر ئوقى كوكسىڭدە؟
نيمە ئوچون ياولارىڭنى بىرزامان
يوق قىلغونداى تيمرلى ئوچ يوق سېندە؟

—•—

ئەي هەر تورلى قۇللقلارنى سىغدرماغان جوز ئولكە،
نېگە سېنىڭ بوغازىڭنى بوغوب تورار كولەنكە؟..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.21

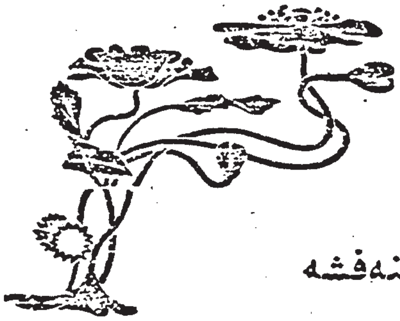

ياز قايغيسى:

بينه‌فشه

بينه‌فشه، سينى سه‌ن، بينه‌فشه، سينى:
كوچه‌ده آنچاغا ساتلغان؟
بينه‌فشه، مينه‌نى، بينه‌فشه، مينى:
سيۆگيلگه، قايغغا توتولغان؟

بينه‌فشه، نيمه‌گه بر آزراق آچلاى،
بر ليركن كولمه‌ده‌ن اوزولدڭ؟
بينه‌فشه، نيمه‌گه هيدله‌رڭ ساچلاى،
بيرلرگه ايگلدڭ، چوزولدڭ؟

بينه‌فشه،
ئيت مينگه،
كمله‌ردر اوله‌ر،كم
ليگنه‌نى باغرڭغا سانچالار؟
بينه‌فشه،
بر سويله
ئو قانداى قوللار، كم
ئۆزله‌ر، هيدله‌يله‌ر... يانچالار؟
بينه‌فشه شونچه‌لر چيرايلق يوزڭ بار،
نيمه‌گه ئوزاغراق كوله‌يسه‌ن؟

بينه‌فشه، شونچه‌له‌ر تارتغوچى توسك بار،
كوڭلمگه ئيبر كلك توكميسه‌ن؟

بينه‌فشه، يغلاما، بينه‌فشه كيل بيرى،
قايغڭنى قايغغا قوشغل،
بينه‌فشه سينگچون كوكره‌گم: ئيرك بيرى،
بو بيرده‌ن كوكلرگه ئوچغل!

بينه‌فشه، گوزه‌لم، قايغيلم كيلمه‌يسه‌ن،
قايغڭ زور، قايغڭنى بلميسه‌ن،
مينگه بر كولميسه‌ن!..

3P 7
TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139, 21

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,21

بىتتدى !

بىر قوالىكنى، شو تترەگەن قولام بىلەن سوك دەفتە
بر قسابن، سوئرا تارنق ئوقوللارغا تىگمەك يوق،
كوزلەرگنى سوك مەرتەبە نوشور خرە كوزمگە؛
كوكرە كمگە كرپكلەرنك سوك مەرتەبە ئانسون ئوق.

كوكيمزدە ھەنوز ئوچمەى قاراب تورغان يۇلدوزنك
كور يوزىنى، ئابرىلقنك كوزى بيلەن سارغايغان..
سين كبتەسەن، يولدوز ئوچەر، يالغزلقدا تاشلانغان
ئوكسوگنگەدەبات بىرمەس ياغدۇلارى كۆندوزنك...

بىر قولىنى، سوك مەرتەبە يالغز قالغان ئوكسوزكە،
ئات ئوقنى سوك مەرتەبە، ئەلم كۆز كەن كوكسمگە!..

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139. 21

تلەك يولىدا

(چارچاغانلارغا)

كيتكەن يولم توغرى يولدر كيتەمەن،
قانداي، توسوق - مانيع بولسە ئوتەمەن:
مەن كيتەمەن، تلەك دييە كيتەمەن،
هيچ تلەكسز قوروق تەننى نيتەمەن؟

تلەك ييراق، ياقدوسىدا كورونمەس،
ئاي كيتەرمەن، يل كيتەرمەن ييتلمەس،
ئويغوم ئونك ئزلەريگە ئورونماس،
بو يوللاردە بەلكي شەپقەت ئيتلمەس،

يەنە: «تلەك، تلەك،» دييە كيتەرمەن،
بر جان ئيكەن، مەيلي، قوربان ئيتەرمەن!...

چولپان ٢١ مارت ١٩٢١ يل.

ئوكسوز روحم

كوكنى بيزدب چاقناب تۇرغان
يۇلدوزلەرنك نورلەريدەن
ـزلب توپلەنگەن
ئوميدم؛
ئوكسوز روحنى تيبرەتەدر.
ئونك كوچسز قانا تيغا
نورلەر ساچب كوچ بيردي.
ئوكسوز روحم تيبرەنب
كوچ آلغان قانالارن
تارتال كبي سالكتگەچ؛
ئارمان گوللەريلە بيزەنگەن
حاياتمز باغچاسندان
توتقونلق بايقوشلاري
ئوزاقلارغا كيتەدر!...
قاپقارانغو قايغو ئوچرە

قاەالغان، تلەكلەري
يولدزلەرديك چاقناپدر.
بردن برگە قانات يازب
يوكسەلەر..!
يوكسەكلەرنك هەر يو چماقن
كيزدەر،
ونيا داخي يورتمزنك
ئيرك فوياشن كورەلمەيدر
كورەلمەگەچ، يورەككە
ئەم حانجاري قادالادرا...
ئبرت...

تەئەسسوب.

تەئەسسوب بر قارانغو يولدركم
ئوندەن كيتكەن يولچي بولون ئاداش...
تەئەسسوب بر چوروگەن ياغاچدركم
ئوندەن ييمش ييگەن ئاكندەن شا...

تەئەسسوب بر قارا، قالن پەردەكم
ياروغلقني توسوب نورار كورسە...
يولچيلارنك ئيزگي، قوتلوغ يولىغا
توسوق بولار، چن يوليگە يولله...

تەئەسسوبىر بزني ئالغا ئيلتەگەن
بلمسز ئارا سالغان يوللەگەن.
ئەگەر برلەر بوني باشدا ساقلاساق...
يوق ئيتشني ئولاجيني قلمەسەك...
بركون بزني باشمزغا تاش ياغار...
ياولاربەند ئيگر ئيتەردە ساغار...

شونكئوچون بوني ئندي تاشلاگز...
قارالانغان كوكلەرني ئاقلاگز!
توب تامرن ئارزيني قوروتك.
"چن نور" ئالوب قارانغوسن ياروت...
رەحم

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.22

Aus: «Qizil Qalam» mağmu'asi. I. Otağon tahriri ostida. Samarqand 1928. 103 p.

Y.36 8/317 I

چولپان

ناۋۋاى قىز

I

قىلغىلىق قىلىنىب، بىچەرە قىزنىڭ قىزلىغى ئالىنىب، بولار ئىش بولىب بىتكەندەن كىيىن ئىيكەلەسى جىم-جىت بولىب ئىكى تامانغا چوزىلىشدىلەر. ئۆيىنىڭ ئىچى، تاشقارى حەۋلى، كوچە - كوى خۇددى تاڭ ئاتىشدان سەل بۇرۇنغى ۋاقتلارداى - چۇقۇر، ۋەزمىن ۋە تىنىچ بىر جىمجىلىككە باتقان ئىدى. بەعزى - بەعزىدە گىنە پەستەك پىرامىدان بىرجۇپ ئىير - خاتىن مۇچىچەلەرنىڭ كىتىلدەشلەرى، قوشنى حەۋلىدەن ياش بالالارنىڭ ئۇيۇن ئۇستىدەگى شاۋقىنلارى، كوچە تامانىدان يەككە - يارىم يىگىتلەرنىڭ كۇچسز ۋە غەملى قوشۇقلارى ئىشىتىلىب قويارادى. تىربزە ئىشىگىنىڭ تار بىر يارىغىدان ئۆي ئىچىگە چىندەككىنە يارۇغلىق تۇشىر ۋە ئۇ هەم، يالغىز قىزنىڭ سولغۇن يۈزىنى يارىتاردى.

سوفىنىڭ شامغا ئەيتكەن ئازانى ئولمەسبايىنى قوزغاتىب يۇباردى. ئۇ سىكىنگىنە تۇرىب ئۇستىۋ - باشىنى تۈزەتدى دە «قىز ئۇخلاغان بولسا ئويغاتىب قويايىن!» دىب ئۇنىڭ باشىغا كېلدى.

قىز، كوزى ئاچىق، ئىزىلگەن، بىحال، . . . چوزىلىب، خايالانىب ياتاردى. ئاپپاق ئاقارغان يۈزلەرىنى سىكىنگىنە ئولمەسبايغا بۇردى. خابىتىن ئىيركەكنىڭ مەرحەمەتسز كوزلەرى بىلەن؛ ئالدانغان قىزنىڭ سونۇك كوزلەرى بىر - بىرىگە يولۇقىشدى. ئىيركەك، ماغرۇر، زەهەرلى ۋە ساۋۇق بىر كۈلىش بىلەن كۈلدى. قىز جۇدە ئاغىر بىر جىركەنىش بىلەن يۈزلەرىنى بۇردى. يەنە جىم بولدىلار.

ئولمەسباى قىزنىڭ يۈزلەرىگە ماغرۇرلىق نەزەرى بىلەن يەنە بىر ئاز قاراب تۇرغاچ: شەرپەسز قادام قويىب ئىشىكلى تىربزەگە ياقىنلاشدى ۋە ئۇنىڭ بىر قاناتىنى سىكىنگىنە ئاچدى. ئۆي ئىچى بىردەن ياراقلاب كېتدى. قىز، تېز گىنە ئاچىق - ساچىق ياتقان بىرلەرىنى كورپە بىلەن بىر كىتدىدە تۇرىب ئوتۇردى. شۇ چاق ئىشىگىنى ئاچقالى بارايانغان ئولمەسباى بىلەن قىزنىڭ كوزلەرى يەنە ئۇچراشقان ئىدىلەر. قىزغا قاراسى بىلەن تۇرغان ئولمەسباى، يالغز، كەللەسىنى گىنە بۇرىب هەلىگى ماغرۇر كۈلىش

بىلەن ئۇنگە قارادى: قىز، بۇ سەفەر، ئىزتىراب ۋە قىيناق ئارەلەش بىر يۈز بىلەن تۇپپا - توغرى ئىيركەكنىڭ كوزلەرىگە تىكىلدىدە بوشاڭ بىر ئاۋاز بىلەن:

- نىمە قىلىب قويدىڭىز؟ - دېدى.

زەهەرلى ۋە ماغرۇر كۈلىشىنى يەنە بىر ئاز كوپەيتىرە توشىب ئولمەسباى هەم، بىز بىتلەرچە جاۋاب قايتاردى:

- مەزە بولدى، قويا بېرىڭ . . .

قىز بۇ سوزدەن كىيىن جۇدە چۇقۇر جىركەنىش بىلەن يۈزىنى بۇردى ۋە تىترەگەن لەبلەرى ئاداسىدان مەنە شۇ ئىكى ئاغىز سوزنى زورغا چىقارا ئالدى:

- مەزە بولماى ئولسىن، ئىلاهىم!

ئولمەسباى، قىزنىڭ بۇ سوزىنى بىر ئاز ۋە قىزلارغا خاس «ئىستىغنا» دىب ئاڭلاغان ئىدى. شۇنىڭ ئۇچۇن خورسان بولىب بىر كۈلدىدە ئىشىككە قاراب يۈردى. هالبۇكى، ئىشىكنىڭ بىر قاناتى ئاچىلغان ۋاقتدا قىزنىڭ كوزلەرىدەن ئىرىك دانالى كوز ياشلارى قانارلاشىب توشە باشلاغان ئىدىلەر. . . .

ئولمەسباى ئىشىكنىڭ يانىدا تۇرىب، ئارقاسىغا هەم قاراماسدان:

- تۇرىڭ، دەررەۋ ئۇستىۋ - باشلارىڭىزنى تۈزەتىڭ. خاتىنلار قاۋۇن سەيلىدەن كېلىشىب قالادى. مەنە مېن ئىشىككە چىقىب تۇرامان! - دېدى.

شۇ گەپىنى ئەيتىب بولىبىۋ ئاياغىنى ئاستاناغا قويدى ۋە ئاشقاردان تۇرىب ئىشىكنى هەم ياپدى.

قىز، كۈيىكىب - كۈيىكىب بىر ئاز يىغلاغاچ ئىرغىب ئورنىدان تۇردى، نەرىدەن - بىرى ئۇستىۋ - باشلارىنى توغرىلادى. ئەسلى ئۈزى هەم ئۇستىۋ - باشلارىنى يېچمەگەن، ئاچ بورىنىڭ چەڭگەلىگە كوچەدەن كىرگەن بۇيىچا توشىب قالغان ئىدى . . . بۇتۇن بارلىغىدا تولىب - تاشقان ئىزتىراب ۋە غەزەب، هارىغانلىق ۋە دارمانسزلىقنى سېزدىرمەس ئىدى. بىرى تەكچەدە ۋە بىرى يېردە ياتقان پەرەنجى - چىمەتىنى تېز گىنە قولىغا ئالدى. ئۇيىدەن يۈگۈرگەنىچە چىقىب كىتمەكچى بولىب ئۈزىنى ئىشىككە ئۇردى. ئىشىك قولۇپلانماغان ئىدى. دەررۇ ئاچدى. ئاچىشى بىلەن ئىشىكدە ئولمەسباى كورىندى. شۇ فادار تىزلىك ۋە شاشىلىشلىق بىلەن، ئۇنداى ئانلىب چىقاياتغان قىز، قانداى بىر كۈچنىڭ تەئسىرى بىلەن،

يېنكەن جايىدا توقتادى ۋە كوز ئاچىب ــ بۇمغۇنچا پەرەنجىسىنى ئىرغىتىب ئۆيگە كىرىب كىلدى. ئۇنىڭ كىيىمدەن دۇمە-دۇم ئولمەسباى ھەم كىرگەن ئىدى. ئولمەسباى چومۇلگەن بولسا كىرىك، يۈزلەرى ياشارغان ۋە تازارغان ئىدى. كوزلەرى بۇرۇنغىداى غۇرۇرلى ئىمەس، «مەردلىك» ئارالاش بىر ئىزتىراب بىلەن جۇدە «مۇئمىن ۋە سوفى» بولىب كورىنەر ئىدى.

ــ ھە، ئايىم قىز، يول بولسىن! جوناب ياتىبسىزمى؟

قىز، «ئايىم قىز» دىيگەن ئىككى ئاغز سوزنىڭ بىتىدەن ئىككىتە نەيزە بولىب تەنىگە باتقانىنى سىزدى؛ ئۇ-تىترەدى، لەبلەرى يىلگە بولۇققان ياپراقچالارداى ــ دىرر ــ دىرر قالتىراى باشلادى. كوكسى قىسىلدى، دەمى ئاغرلاشدى، ھانسىرادى، شۇ حالدا بىر ئاز بىزگەكلىنىب تۇرغاچ بىردەن باقىردى:

ــ ئىيمانسىزا! . . .

ئولمەسباى بىمەلال كۈلىب تۇرىب دىدى:

ــ ئايىم، سزگە نىمە بولدى؟ مۇسۇلمان، كەلىمەگوى ئادەمنى ئىيمانسز دىيەسزمى؟ نىمە گۇناھ قىلدىق؟ . .

قىز قالتىراب تورىب تەكچەدەن بىر پىيەلە ئالدى؛ ۋە تىترەگەن قولى بىلەن ئولمەسباىغا قاراب ئىرغىتدى. ئولمەسباى سەلگىنە بىر تەرەفكە قىڭغايىش بىلەن پىيەلەنى يانىدان ئوتكەزدى دە بۇسەفەر بەلەند غۇرۇر بىلەن بىر قاھقاھا ئاتدى.

دىيگز، شۇ قادار بۇيۇكلىگى بىلەن، ھەمە ۋاقت قىرغاقلاردان يىكسەلەدى. ئاچچىغى كىلگەندە، غەزەبى قايناغاندا زور ــ زور تولقۇنلار، كىچىك ــ كىچىك مەۋجەلەرنى قىرغاقنىڭ تاش ــ مىتىن گەۋدەسىگە قاراب ئاتادى. قىرغاق، يوقارىلارغا كوتەرىلىب كىتكەن مەر-مەر قىرغاق، كاشكى پىنەگىنى بۇزسە! بىچەرە تولقۇنلار، مەۋجەلەر سىنىب، مەيدە-مەيدە بولىب يەنە دىيگزنىڭ كوكسىگە تۈشەدى. دىيگز ئۇلەرنى يەنە سىلەب ــ سىيپەب، باشىنى بىر بىرگە قاۋۇشتىرب، توپلاب يەنە قىرغاققا ئاتادى. يەنە بولىنىش، يەنە پارچالانىش . . . توگەنمەس ئالىشىش!

قىز ــ دىيگز، ئولمەس ــ قىرغاقنىڭ پولات تەنىگە كىچىكىنە بىر پىيەلەنى، يالغز، بىر دەفعە گىنە ئاتدى. شۇنىدە ھەم بۇ جانلى قىرغاق چەپ بىردى-دە، مورىگە تىگىب پارچالانغان بىچەرە پىيەلە بولدى. شۇندىن سوڭ قىز دىيگز، ئوز عەجزىنى بىلدى ۋە بۇتۇن قاھر ۋە غەزەبىنى ئوز تەنىگە سىڭدىرىب ئالىب، پەرەنجىسىنى باشىغا تاشلادى-دا غىزىللاب ئىشىككە چىقدى.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139, 22

ئاھ! زىندانغا كىرگەنلەرنىڭ ئاسانلىقچا چىقىشلارى مۇمكىنمى؟ بورىنىڭ چەنگەلىگە «ئامان» سوزى ئەسلەدە. يازىلغانمى؟ شىر، قولىغا تۈشكەننى قويىب بىرارش ئۇچۇن يارانىلغانمى؟ ئەجدەر، ئەگەر بار بولسا، بۇتۇن شوھرەتىنى مەرجەمەت ئارقاسىدا چىقارغانمى؟ چوڭقور جەرلەر، يۈكسەك قايالار، ۋەھمەلى ئۇچۇرۇملەر . . . ئادام بالاسىنى يولەب، كوتەرىب يۈكسەكلەرگە ئالىب چىقماق ۋەزىفەسىنى كورەدىلەرمى؟ قىلىچ، ئويىش بىرەدىمى؟ خەنجەر، پىشەنەگزدەن سىلەيدىمى؟ چايان، نىشتەرگە ئوخشاش ئىگنەسى بىلەن، چاكىگزنى تىكەدىمى؟ يوق! . . .

قىز ئۆيدەن 2_3 قادام جىلگەن ئىدى، يا يوق . . . ئارقادان ئوشە بۇرۇنغى كۈچلى بىلەك كىلىب ياپىشدى. ئامانسز بىلەكلەر شۇ قادار «ياخشى»، ئىشلەر ئىدىكم، قىز بىچەرەگە نە باقىرىش، نە چاقىرىش، نە قىمىرلاش ۋە نە سىلكىنىش ئۇچۇن ئاز غىنا بىر ئىمكان قالماغان ئىدى.

باياغى ئۆيدە، باياغى جايدا، باياغى ئىركەك، باياغىداى باسدى . . .

قاۋۇن سەيلىدەن كىلەدىگەنلەر ــ كىلمەس بولغانلار؛ تەن ۋەتەن بولەكلەرى كۈچلى ئىركەكنىڭ ئىستەكلەرىگە توگەل بويۇن ئىگىب كىتكەن ئىدىلەر . . .

بۇسەفەر قىز، تىز قوزغالدى. دەررەۋ تۇردى، ئۇستۇ-باشىنى تۈزەندى. پەرەنجىنى قولغا ئالدى ۋە شامال تىزلىگى بىلەن ئۆيدەن چىقدى.

ئارقاسىدان، ئولمەسباى، غۇرۇر ئارالەش قاھقاھا بىلەن گەپىرىب قالدى:

ــ ئايىم تەللە! بىكەر كىتەياتىبسز! بۇ كۈن خانىملار قاۋۇن سەيلىدەن كىلمەيدىگەن بولىدىرلەر. قالساڭز، تاڭ ئاتغۇنچا بەزىم قىلار ئىدىك. مەرە بولار ئىدى . . .

قىز، كوچە ئىشىگىگە يىتكەندە ئىچكەرىدەن ئولمەسباىنىڭ باقىرغانى ئىشىتىلدى:

ــ ئاۋاى قىز! نان تولا سىۋەتىڭ قالىبدر!

ГЭЛ ЗР 9

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,22

II

يارىم سومغا يېتەر-يېتمەس پۇل بىلەن قىز بىچەرە ئۆيىگە كېلگەن ۋاقتىدا، ئاناسى-كەمپىر، ئولۇم تۆشەگىدە ياتقان ئىدى. ئافتابىدا قاتتىق ئىچىشكەن قارىنداشلاردان بىر كەمپىر، 3 - 4 كۆن-دەن بىرى كەسەلگە قارايدى. كەسەل، بۇ كۆن خورداسىنى هەم ئىچمەگەن، ئۆنى قىزغا قالدىرغانلار. بولماسا، قىز، بەلكى، ئىسسىقسىز قالاردى . . . .

ئولۇم ئالدىداغى ئانانىڭ باش تامانىدا ئولتۇرىپ قۇرۇق سۇۋدان قايناتىلغان بىمەزە خورداني ئىچەياتقان، شۇ كەمپىردەن باشقا بۇ دۇنيادا هېچ كىمسەسى بولماغان بىچەرە قىز، ئويلايدى:

- « ئا . . بىچەرە ئانام، ئولۇم ئالدىدا هەم ئوز نەسىبەسىنى مىنىڭە بىرەدى. ئاھ! مۇندەن كېيىن كىمنىڭ نەسىبەسى بىلەن تو-يامان؟ . . .

ئوي مۇندەن نەري ئوتكەچ، ئايسىز تۆنلەردەي، بارغان سا-ري قارايادى. كوچەلەردە سۇدرەلىپ، هەر بىر بولۇقغانغا ساتىلىپ «سېۋگەن»دەن ئوپۇش، «سېۋمەگەن»دەن قوپال بىر تۈرتكى يېيىپ ياشلاش كوز ئالدىغا كېلەدى . . .

سوفى، ئادامىلارنى «فەلاح» («قۇتۇلۇش»)غا چاقىرغان ۋاقتىدا، كەمپىر هەم . . . ئۆزۈلدى. ئىندى، قىز بىچەرە، هەلى قاناتىنى راستلاماي تۇرىپ ئاناسىنى ۋە ئۆيەسىنى يوقاتىپ قويغان قۇش-داي بولغان ئىدى . . .

ئانا ئولدى.

هېچكىم بىلمەستەن، سېزمەستەن كومىلدى . . . . .

كەمپىرنىڭ هېچ كىمى يوق ئىدى. لېكىن، كەمپىرنىڭ «هەر كىمى» بولغان هەم ئۆنىڭ كومىلگەنىنى بىلمەدى.

ئەسلى ئۆ، ئاناسىنىڭ ئولگەنىنى هەم بىلمەگەن ئىدى. ئۆ، ئاناسىنى ئوزىنىڭ ئەلەملى كوڭلىگە ئەللە قاچان: . ئەللە قاچان كومگەن ئىدى.

كېيىك يۇرت . . . . .

كوب خالق . . . . .

قزل قلم ٨

كەمپىرنىڭ ئولگەنى، كومىلگەنى بىر مەهەللەگە هەم بىلىنمەگەنى بىلەن، قىزنىڭ «ئەللەكىم»، بىلەن «ئوينىشىپ يۇرغانى»، هەممەگە بىلىنگەن، بۇتۇن شەهەرگە داۋرۇق بولغان ئىدى.

— ئاخىر، قىز، هېچكىم بىلەن ئويناشقانى يوقكۇ! ئۆنى «ئۆيىمدە خاتىنى خاجام بار، ئانىڭنى تۆگەل ئالامان. يۇر مىنىڭ بىلەن بىر-گە»، دېيىپ ئالىپ كېتىپ، كۆچ بىلەن باسقان ئولمەسباي ئىدىكۇ! قىز، 5—6 يىل ئۆيىدە نان يېپىپ ساتىپ بىرگىنە ئاناسىنى باققانى حالدا، هېچكىمگە قىيشاقلاپ گەپىرمەگەن ئىدىكۇ. قىزدا قىلچا هەم گۇنەه يوقكۇ! . . لېكىن، بۇ حاقىقاتنى ئولمەسباينىڭ ئۆيىدە-گى دىۋار ۋە تىرىزەلەر بىلەن ئوشە يېردە قالغان نان سېۋەتىدە-دەن باشقا كىم بىلەدى؟ كىم؟ هېچكىم! ئۆ جانسىز نەرسەلەردەن ئۆن چىقماسا، ئاۋاز ئىشىتىلمەسە، تاۋۇش كېلمەسە نىمە قىلايلىق! نىمە؟....

ئارادان راسا ئىككى يىل ئوتمەدى. بىچەرە قىز ئىككى ئىرگە تېگىپ چىقىدى. بۇرۇنراق ئۆنىڭ ياشلىغى، هۇسنى، تازالىغى، بىر ئاز ئۆمىدى بار ئىدى؛ ئىندى ئۆ نەرسەلەردەن هېچ بىرى قالمادى. سوڭغى ئىرىدەن چىققان ۋاقتىدا ئۆستىدە بىر قاتار ئېسكى كىيىمى، باشىدا «خۇدا ئۇرگەن»، بىر پەرەنجى — چىمەتنى قالىپ ئىدى، ئۆندەن 2—3 ئاي ئوتكەچ پەرەنجى — چىمەت هەم تاشلاندى. ئىندى ئېسكى، يىرتىق بىر قاتار كىيىم، ئېزىلگەن يۇرەك، چارچاغان گەۋدە گە كىرگەن ئىس گىنە قالدى . . . .

III

سود.

عىبرەتلى سود.

كىچكىنە مەچىتنىڭ كېيىك سەحنى ئادام بىلەن لىق تولغان.

بىزنىڭ كىچكىنە «تارزان»لارىمىز - ياش بالالار، خاۋۇز تېگرەسىدەگى داراخلارنىڭ شاخلارىغا چىقىپ چىقداي يېپىشىپ ئالغانلار. مىڭلەرچە خالق توپلانغان يېردە — پەسدە شاۋقىن كەم، يۇزچە «ئوزبېك تارزانلارى»، توپلانغان جايدا — يۇقارىدا، داراخ شاخلارىدا كەتتە شاۋقىن:

— ئەحمەت! قايىر داسان؟

— ئا ... يولچى، يولچى هاي! يولچى!!! بارمىسان؟

ئېرگەش، بۆياققا كېل! مېن بۆ ياقدامان!

— توقتا، تۆش ديمەن، تۆش! بولماسا تېپىب يۆبارامان!

عەيبلەنگۆچى قاسساب ئولمەسباي عەبدىقادىر ئوغلى، قشلاقـ
ـدان سۆت ئالىب كېلگەن بىر قىزنىڭ نامۆسىنى بۆزۆش بىلەن
عەيبلەنەدى.

سود، تىنچ ئوتە ياتىبدىر.

سوراقلار تۆگەدى.

شاھىدلار ھەم بىر - بىر ئوتدىلەر.

عەيبلەگۆچىلەر گەپىردىلەر. . . .

ئاقلاغۆچىلار ۋەيسەدىلەر . . . .

ئەللە كىملەر ئىسبات قىلدى . . . .

ئەللە كىملەر تاندىلار . . . .

عەيبدار سوز ئالدى. تاندى، گەپىردى، گەپىردى، ئوزىنى
ئاقلادى . . . .

ئۆنىڭ سوزى تۆگەي يازغاندا پەرەنجىسىز «پەپكە» كوتەرـ
گەن باش بىر خاتىن توغرى سود ھەيئەتى يانىغا كېلدى. ئـۆ،
بىزگە كدەى تىترەردى.

سود كىشىلەرى، ئاقلاغۆچى، قارالاغۆچى، شاھىد، تاماشاچى . . .
ھەممە! ھەممە ئۆنگە تىكىلدى. ئۆ، بىر ئاز ھۆشسىز قاراب تۆرغاچ:

— مېنگە سوزا . . . ديب باقىردى.

خالق قارالاغۆچىسى ئۆقتىردى:

— بۆ كىشى، خاتىنلار شۆعبەسىنىڭ رەئيسەسى! مەسئەلە
بىر خاتىننىڭ نامۆسى ئۆستىدە بولغانى ئوچۆن مۆنگە سوز بېرىلسىن!

ئۆ، گەپىنى تۆگەتمەسدەن تۆرىب، خاتىن باقىردى:

— سوزا! سوزا! . . . .

بېردىلەر.

باقىنغا كېلدى. ھەممە جىم قالدى. مەچىتنىڭ كيك سەحنى
ئولدى، بەلكى، كومۆلدى . . . .

ۋاقت ئوتەدى.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.22

ھەممە كۆتەدى.

خاتىن جىم...

ھەممەنى ئىزتىراب باسدى.

بيچەرە خاتىن قالتىرايدى، «تاقتا پەر - پىرەك»، نىڭ شـاخىداغى
پەپكەسدەى قالتىرايدى . . .

باشلادى. بىردەن، قاتتىغ باشلادى:

- مېن! ناۋۋاى قىز ئېدىم . . . . بيش يىلدان بېرى ئوزىم نان
ياپىب، ئوزىم ساتىب قارى ئانامنى باقار ئېدىم . . . .

بىر كۆن . . . . بىر كۆن . . . .

ئۆ ياغىنى ئەيتە ئالمادى. نەفەسى ئاغزىغا تىقىلدى، بوغىلدى،
قينالدى، بەدتەر قالتىرادى؛ سوكرا بىردەن ياۋۋايى بىر «داد»، چىقاـ
رىب يىقىلدى.

پەسدەن ھەم بىر ھۆنۆك «داد»، چىقدى. ئۆندە عەيبدار ھەم
يىقىلدى. ئيكەۋىنى سۆيەب ئالىب كيتدىلەر. سود بۆزىلدى.

يەنە سود بولغاندا

ديگىز — قىز، كوللەردەى جىم تۆرىب سوزلەدى.

قىرغاق — ئولمەس. تاغلارداى تىنچ تۆرىب تىڭلادى.

قىرغاق - ئاغدارىلدى.

تاغ يىقىلدى؛

ديگىز - مەۋجلەرى ۋە تولقۆنلارىنى قۆچاغىغا ئالىب، ئۆلەرـ
نى قىرغاقلاردان ساقلاش، قورۆغلاش قايغىسىغا باتدى . . .

1927 — 25 ئىيون سامارقاند.

(... Sept. 27)

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

Modern Uygur Edebiyatının Şekillenmesi

Bilindiği gibi 19.yüzyılın sonları 20.yüzyılın başlarında dünya ölçüsünde büyük değişiklikler ve yenilikler meydana gelmiştir. Bu yenilikler ve gelişmeler, impatalizme karşı Milli Kurtuluş Hareketlerinin kuvvetlenmesi; feodalizme millî ve içtimaî zulüme, cehalete karşı, hürriyet, demokrasi ve yenilik fikirlerinin gelişmesi için yapılan mücadelelerin şiddetlenmesi, sanayî ve teknolojinin büyük adımlar ile ilerlemesi neticesinde meydana gelmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde ve Türkistan'da başlayan bu inkılap hareketlerine, imperalist devletler tarafından parçalanan Osmanlı İmparatorluğu harabesi üzerinde büyük önder Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Millî Kurtuluş mücadelesinde kazandığı büyük zaferler ve sonunda Türkiye Cumhuriyetinin kurulması büyük ilham kaynağı ve örnek olmuştur.

Bir çok ülkede olduğu gibi Türkistan'da da "Cedidcilik" (Yenileşme), yeniden uyanma ve millî ve manevi kalkınma hareketleri canlanmaya başlamıştır. Bu yenilikler tabiî olarak Edebiyat sahasına da aksetmiştir. Doğu Türkistan Uygur edebiyatında da, zulüm, adaletsizlik, cehalet ve hurafelere karşı hürriyet, adalet, demokrasi, terakkîyat ve yenilik taraftarı olan aydın şair ve yazarlar ortaya çıkmıştır. Böylece, Uygur Türk Edebiyatında bu tesirler altında yeni bir edebiyat çağı açılmıştır. Yeniden şekillenmeye başlamış olan Yeni Uygur Edebiyatı Uygur klasik ve halk edebiyatının asıl anenelerinė geliştirerek, başka ~~ve diğer~~ Türk boylarının ~~hatta~~ çağdaş edebiyatlarından ilham alarak ve tabiî bunun yanında diğer milletlerin edebiyatlarında meydana gelen yeniliklerden etkilenerek dil, mazmûn, şekil ve üslûp bakımlarından yeni bir kisveye bürünmüştür. Bu yeni edebiyat akımlarından etkilenen çok sayıda genç aydın şâir ve yazarlar yetişmiştir. Bu genç aydınların az bir kısmı Türkiye ve Mısır gibi memleketlerde okuyup mezun olduktan sonra Doğu Türkistan'a dönen insanlar idi. Bu aydın yazarlardan biri de Abdulkadir Abdülvars'dir. Abdülkadir Abdülvars ve aynı görüşü paylaşan aydınların bir kısmı cedidizmi, Doğu Türkistan'da hüküm süren çinli genel valiler Yangzinşing ve çing sörinlerin esaretinden yerli feodal işbirlikçilerin zulmünden milleti kurtarmak ve yeniliğe geçişmek için bir basamak olarak kullandı. Neticede, bir takım ıslahatlar yapıldı. Önce medre-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

selerdeki ders tarzı ve metodu değiştirildi. Eskiden medreselerde sadece dini kitaplar okutuluyordu. Dersler Arapça, Farsça yapılıyordu. Eğitim metodu, pratiğe dayanmayan ve günlük hayat ile bağdaşmayan eski usul ile yürütülüyordu.

20.yüzyılın başlarında, Abdülkadir Binni Abdulvars Kaşgari gibi demokratçı aydınların teşebbüsü ve faaliyetleri ile yeni derslikler hazırlandı. Matematik, Fizik, Sarf Nahiv (morfoloji, senteks), Coğrafya, Tarih gibi modern eğitim anlayışına uygun dersler te'sis edildi. İmtihan sistemi vücuda getirildi ve okullarda tahsil Uygur Türkçesi ile yapılmaya başladı. Doğu Türkistan'ın bütün bölgelerinde yeni okullar kuruldu. 1914 yılında Türkiye'den teklif ile getirilen Ahmet Kemal'in başkanlığında Artuş kasabasında yeni okul açıldı. Yeni harekatının gereği olarak yayın ve neşriyatçılık faaliyetleri de meydana geldi. 1899 yılında aydın ve münevver kişiler tarafından "Matbaa-i Hurşid, metillinurı,"güneş matbuası" "Nur Matbaası kuruldu.1910 yılında Kaşgar'da Yenihisarlı Nurhacı namlı biri tarafından "Matbaa-yı Nur" adlı bir taş matbua tahsis edilerek bir çok kitap neşredildi. 1905'de Kaşgar'da kurulan "Şivit" matbaasında, Sultan Suluk, "Dünya Coğrafyası" isimli bir kitap yayınlandı. 1920 yılında, Doğu Türkistan'daki Gulca Kûrede bir taş matbaa kurulup her çeşit edebî kitap neşir edildi. 1918 yılında Kaşgar'da Kutluk Hacı Şevki "Ang" gazetesini çıkardı. Bu gazete Çin Hükümdarı tarafından bir süre için durdurulsa da Kutluk Şevki yine 1933 yılında "Yeni Hayat" gazetesini çıkardı. Bu gazetede şiir, destan ve her çeşit edebî eser neşredildi. 1927 yılında İli vilayetinde neşredilen bir başka gazete de "İli Çifçiler"dir. 1933 yılında ise Urumçi'de "Doğu Türkistan" gazetesi neşredildi (10).

20.yüzyılın başlarında şekillenmeye başlayan modern Uygur edebiyatı, Doğu Türkistan Türklerinin emperyalizme müstemlekeciliğe, feodalizme, cehalete karşı mücadelesini ve kendi geleceğini tayin edebilme, ve insanca yaşama mesajlarını aksettiriyordu. Bütün bunlar mazmunundan dildeki ifadesine kadar büyük değişikliklere yol açarak yeni bir edebiyat meydana geldi.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

Kaşgar merkez olmak üzere Abdülkadir Azizi'nin teşebbüsü ve onun gerçek önderliğinde meydanagelen ceditizim ceryanı yeni uygur edebiyatının doğmasında mühim rol oynadı.

Abdülkadir bınnı Abdulvaris Azizi Kaşgar'a bağlı Artuş kasabasının Meşhed köyünden olup 1862 yılında çiftçi ailesinde doğdu. Abdülkadir Azizi halkımız tarafından çok sevilen vatanperver milliyetçi bir zat olup modern ilim ile milleti aydınlatarak vatanı halkı kurtarış yolunda ömür boyu mücadelesini devam ettirmiştir. O bütün Orta Asya (Türkistan)'da sevilen büyük alim ve yazarlardan biriydi. O eğitimde reform yaparak eski okullarda Arapça, Farsça dil ile ders verdi. yapma üsülüne son Uygur Türkçesi ile ders yapma usulünü seçmeyi önderlik etti. O modern fen ve edebiyatı yaygınlaştırmak ve bu yol ile vatanı yüceltmek için "Sarf Nahvi" "morfoloji ve sentaksis" "ilmi tecvit" "Kıraat" "ilmi hısap" "Akaidi züririye""zürür ekideler" "yaş ösmürlerge nasihat" (Gençlere nasihat) "muptahil edip" (edebiyatın anahtarı) gibi 8 tane eser yazdı.

Alim ve yazar Abdülkadir Azizi "Akaid-i züririye" başlıklı soru-cevap şeklinde düzenlenmiş meşhur eserinde:

"İnsanın hür ve zebun olmasına sebep nedir? İki nesnedir: Biri cahillik ve nadanlık, ikincisi tefrik ve ihtilaftır."

"İzzet-şöhret, kuvvet ne ile meydana gelir? -ilim-marifet, birlik ile" diyordu. Abdülkadir Azizi ilim öğrenmeyi birlik ve beraberlik içinde mücadele ederek vatan, milleti kurtarmak için mecburî vazife görüyordu.

Gazeteci, yazar ve şair Kutluk Hacı Şevki (1876 da doğdu. 1937 yılında Doğu Türkistanı idare eden Çin Genel valisi Şin-şi-sey hükümeti tarafından katledilmiştir). 1920 li yıllarda yazdığı bir şiirinde:

Bir kılıç verse Huda, Kesdiye ona buyrusam
Üzse halkım boynından horluk, azap zincirini.
Ger harapken, el-vatan başımı üzsün o kılıç,
Görmesin şeki gözü kullukta el tekdirini.

Diye asarete karşı kin ve gazap sesini yükseltmiştir.

Kutluk Şevki "Toplan millet" başlıklı şiirinde:

Başımızda uluğ millet sevdası,
Can-ciğerler bu vatanın şeydası
Şiarımız özgürlüğün davası
İlim-bilim dertlerimiz durası

Kutluk Şevki Uygur Türklerinin tarihte büyük devletler kuran, büyük tarihi şahıslar yetiştiren zengin kültür miraslarına sahip bir topluluk olduğunu (durası: ilâç demektir.) bildirmek

ve uygur Türklerinin kendine olan güven ve milli şuurlarını oyandırmak için "KAŞGAR" başlıklı şiirini yazdı.
Şâir şiirinde:

"Görmegil Kaşgari eksik bucayda merdanlar yatur
Hazreti Sultan sutuk-bugrayı hakanlar yatur.
Yav ile savaş eden, vatan için kurban olan
Ol şehid-u kahraman alp arslanlar yatur
Nur saçıp "Kutadgu Bilig" halkını mutlu eyleyen
Has yüsüp Hacîp gibi ehli irfanlar yatur
Yadigar eylep cihana yazdı "Divanı Lugatı"
Kaşgarlı Mahmud gibi ehli şeref-şanlar yatur.
Şevkini meftun eyleyen ele can feda eden
Bu şehirde sayısız halk oğlu insanlar yatur.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

Şâir Kutluk Şevki "Ana dil" başlıklı şiirinde Türk dilinin doğu şivesi olan Uygur Türkçesini iyice öğrenmek ve onu muhafaza etmek gayesini güçlü duygu ile ifade etti:

Anadilin bilen kişinin izzetin kılgum kilür
Anadilin ağzından altın verip algum kilür
Bu Anadil olsa ger Amerika, Afrika'da
Sarf edip binlerce tılla o yere hem bargum kilür
Ey anadil bizgesen geçmiş uluglardın nişan
Sen ile ruhiziminde iftihar etküm kilür.

Yeni zaman modern uygur edebiyatının başçılarından biri de vatanperver şair Mehmet Ali Tevfik'dir. Mehmet Ali Tevfik Kaşgar vilayetine bağlı Artuş kasabasanın, Boyamet köyünde 1901 yılında dünyaya geldi. 1914 yılında Artuş'da açılan modern fen eğitimi yapan okulda okudu. Şâir 1921 yılında Doğu Türkistan'ın Çöçek şehrinde iken, Kaşgar şehrinde vatanperver ünlü alim ve yazar Abdülkadir Azizi'nin milletler arası emperalisler ile Çinli istipdat dâirelerinin anlaşması ve yerli hainlerin desteği ile ~~kaçırılarak~~ gizlice katliam edildiğini hakkında haber aldı ve gazap dolu duygularıyla "Okudu Aştı" şiirini yazıp sokak duvarlarına yapıştırdı.

Şâir şiirinde şöyle demişti:

Havada şahin gibi cevelan kılarlar başka milletler
Kaldık biz onlardan yüz bin gez* aşağı düşünün ümmetler
Öğretmez bizlere Hak kalemini bilen alimler
Ahlâkını birkaç pula satmış bizim zalimler

* Gez: 3 gez bir metredir

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

Aç gözünü uykudan, gaflet içinde uyuyan canlar
Yaşasın millet, şad olsun bütün insanlar.

Merhum bilgin Abdulkadir nâ-hak gittiler
Suçu nedir? fakat bize yol gösterdiler.

Şairin bu şiiri ile istibdad câhil güçleri açıkça ayıplamıştı. Şair, hükümet yetkililerinin kendisini tutuklama kararı aldığını duyduktan sonra bir akşam sınırı geçerek Batı Türkistan'a sığındı. 1921 yılında sığınmak zorunda kaldığı Batı Türkistan'dan 1923 yılında ikinci ana vatanı olan Türkiye'ye geldi. 1924 yılında İstanbul'da öğretmen yetiştirme okuluna öğrenci olarak kabul edildi. Mezun olduktan sonra İstanbul civarındaki bir ilk okula öğretmen olarak tayin edildi. Bir müddet burada öğretmenlik yaptı. 1932 yılında Doğu Türkistan'da Kurtuluş mücadelesinin başlatıldığını haber alan şair 1932 yılının sonunda Doğu Türkistan'a döndü. Hocam Niyaz Hacı başkanlığında Kumul Vilayetinden başlayan milli kurtuluş hareketi neticesinde 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyetinin merasimine iştirak etti. Büyük heyecan ve coşkun bir milli şuurla bu inkılabın başarısı için fedakarane çalıştı ve kalemi eline alıp "Kurtuluş Yolunda" başlıklı ünlü şiirini yazdı:

Kurtuluş yolunda sudek aktı bizim kanımız
Senin için ey yurdumız olsun feda bu cânımız
Kan geçip hem can verip alıır kurtardık seni,
Kurtuluşa kalbimizde var idi imânımız
Yarı-hemdem oldu bizim himmetimiz sen için
Dünyaya sorsan idi himmet ile ecdâdımız
Yurdumuz biz yüz yününü kan ile temizledik
Sonra hiç kirletmeyiz çünkü Türktür namımız
Atilla, Cengiz, Timur dünyayı titreten idi
Can verip can alırız, biz onların evlâdıyız
Çıktı can hem aktı kan düşmandan oldu el aman
Yaşasın, bin yaşasın parlasın istikbâlimiz.

~~Yerlilerden bir kısmının~~ yabancı güçlerle işbirliği ~~yapmış olan~~ 1936 yılında Doğu Türkistan'daki milli mücahit güçleri, Çinli General Şin-si-seyin yapması neticesinde büyük kayıplara uğradı. Şair 1937 yılında Çinli Genel Vali Şın-şi-şeyin tarafından öldürüldü. 20.yüzyıl ile 20-30'lu yıllarında Doğu Türkistan

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

da vuku olan milli ayaklanmalar ve uyanış hareketleri neticesinde medorn edebiyat meydana gelerek devirin taleplerini aks ettirdi. Nemet Helpet, Lozı Mehmet (Türfandan) Merup Seidi, Helil Sattarı, Nezer Hoca (İli'den) gibi birçok yazar ve şairler bu devrin fikirlerini savunan şahsiyetler arasındadır. Bunlar içinde, demokratik modern uygur edebiyatının sayfalarını ateşli kanı ile yazan inkılap mücahidi ve Şair Abdulhalik Uygur'un mühim yeri vardır.

Ey fakir uygur uyan, uykun yeter
Sende mal yok, şimdi gitse can gider

Bu ölümden kendini kurtarmazsan
Ah!.. senin hâlin hater, halin hater *

Kalk dedim başını kaldır... uykunu aç
Rakibin başını kes, kanını saç!

Göz açıp her yana iyice bakmazsan
Ölürsün armanda bir gün, yok ilâç!*

Bu mısralar şair Abdülhalik Uygur'un 1921 yılında eski uygur medeniyet merkezlerinden biri olan Turfan şehrinde yazdığı "Uyan" şiirinden birkaç beyittir. Bu şiir mısraları milletin istikbali karşısında kaygılanan vatanperver bir şâirin yürek sesini ifâdelendirmektedir. Kahraman, inkılapçı ve iktidarlı şairimiz Abdülhalik Uygur, 1904 yılında Doğu Türkistan'a bağlı Turfan'ın Bağrı köyünde ikamet eden kültürlü bir tüccar ailesi içinde dünyaya geldi. 8-9 yaşlarından başlayarak Turfan'daki dini okulda tahsil gördü. Arapça, Farsça'yı öğrendi. Uygur Klasik Edebiyatı ile tanıştı. Turfan'daki Çin okulunda Çin'ceyi öğrendi. Daha sonra babası tarafından "Kara Şehir"deki Moğol okuluna gönderildi. Orada Moğolcayı öğrendi. Şairin babası, ilim ve irfanının kıymetini bilen Agâh (Uyanık) bir insan idi. Ticarî münasebetlerini sâdece Doğu Türkistan'ın vilayet ve şehirlerinde sürdürmekte kalmıyor, Batı Türkistan ve Doğu Avrupa'nın birçok şehirlerine kadar uzanıyordu. Babası, Abdurrahman Bey, birkaç defa zeki oğlu Abdülhalik'i beraberinde götürmüştü. Şair bu seyahatlardan birinde Batı Türkistan'ın Şemey şehrinde bir yıldan fazla kalıp Rus dilini öğrenmişti. Babası ile beraber Çin'i ve yabancı ülkeleri bir çok kere dolaşması, şaire dünyadaki içtimaî gelişmelerin çeşitli

* ilâç – çare, imkan

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

seviyelerle ve çeşitli siyasî rejimler altında yaşayan milletler ile yakından tanışma imkanı verdi. Bu seyahatler neticesinde, Doğu Türkistan halkının aynı asırdaki siyasî yerini ve içtimaî durumunu bütün ayrıntılarıyle tahlil etti. Öz vatanın siyasî, iktisadî ve medeni durumunu, gezip gördüğü gelişmeye başlamış yabancı milletlerin durumu ile kıyaslıyarak, derin üzüntü duydu. Şair, çin istibdâdının zulmu ve yerli iş birlikçilerinin halk üstündeki baskıları neticesinde harab olan vatanına ve cehalet içinde geri kalmış milletinin haline acıdı. Bu durum, şairde, Kurtuluş ve Demokrasi sözlerinin doğuşına sebep oldu. Bu gâyeler, onu vatanının istikbâli ve milletinin hürriyeti için mücadele yoluna sürükledi. Şairin şiir anlayışı bu gayeler etrafında vücut buldu. Artık bundan sonra aziz vatanının ve milletinin devrin ilerlemelerinin çok gerisinde kaldığını, bu durumu değiştirmek için mücadele yapmak gerektiğini konu alan şiirler yazdı:

"Gazap ve Zar" şiirinde:

Uyanıp gitti cihan, magrib ile meşrik tamam
Ben hâlen süt uykusunda* rüyâ görüp yatmaktayım
Başkalar, gökte uçup, suda yüzüp gitti uzak
Ben misal ayakkabısız diken basıp koşmaktayım
İlim-fenden yok haber bastı gaflet, tehlike
Halimiz kuldan kötü, nasıl tahammül edecem
Zulmün okyanusunda bulamadım bir tek ada
Dağ gibi dalga içinde Hakk'a ben "ah!" diyecem
Devir azapla dolu, uygur bunu sen iyice uk
Canın avcına alıp, çık bundan başka çâre yok.

diye seslenirse 1930 yılında "Körüngen tag uzakemes" başlığı ile kaleme aldığı şiirinde kendi kendisine hitap ederek:

Can ölüm elinde kaldı, gözlerimde yandı ot
Ölmesem gazi, eğer ölsem şehidlerden hisab
Abdülhalik oku meydan "ya ölüm veya kalım"
İkisinden birini seçmek, her cana olsun şu hitap

deyip kendi şahsında bütün milleti, zulüme karşı mücâdeleye çağırdı.

1921'de yazdığı "Zulme Karşı" şiirinde:

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

Uygur açıp gözünü
Tanıtıp koy özünü
Ne zaman olsa ölüm
Cesur söyle sözünü

mısralarıyla çağrışım daha kuvvetli haykırışlarla tekrarladı.

20.yüzyılın sonlarında Doğu Türkistan'da hakimiyet millitarist Cıng-Şorın eline geçti. Cıng Şorın hâkimiyetinin başlamasıyla, halk üzerindeki zulüm hadden aştı. Adaletsiz, ve sovenizm siyaseti halkın tepkisine sebep oldu. Doğu Türkistan'ın Kumul vilâyetinde Çinli Genel vali Cıng-Şo-rın hâkimiyetine karşı halk ayaklanması patlak verdi. Kumul ayaklanması neticesinde vilâyetin kontrolü hocam Niyaz Hacı başkanlığındaki Türklerin eline geçti. Ayaklanmayı bastırmak için Cıng-Şo-rın hükümeti Şın-şısey komutanlığında Beyaz kuşlardan kurulmuş olan paralı orduda dahil olmak üzere modern silahlarla donatılmış çok sayıda asker gönderdi. Buna rağmen bu ordu Kumul inkilapçıları tarafından mağlûp edildi. Kumul inkılabının etkisiyle Turfan vilâyetinde de halk ayaklanmaya başladı. 1931 yılının sonlarında bu ayaklanmayı devam ettirmek için Abdulhalik Uygur 17 kişilik inkılâp heyeti teşkil etti. Cıng-şo-rın'in Kumul inkılabını bastırmak için gönderdiği ordu savaşta mağlup olup Doğu Türkistan'ın başkenti Urümçi'ye çekilirken Turfan'da konaklamıştı. Bir ihbar üzerine Şin-Şisey tarafından Abdulhalik Uygur başkanlığındaki 17 kişilik heyet tutuklandı. Mart 1932 yılında Abdülhalik Uygur gibi inkılapçılar Turfan'a bağlı Yeni Şehir meydanında direklere bağlatılıp kafaları kılıç ile kesilerek öldürüldü. Şâir şehid edildiği zaman 28 yaşında idi. Şâir 8 yaşından itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Şâir, bize 200 parçaya yakın şiir bırakmıştır.

Modern Uygur Edebiyatı muhiti çerçevesinde yetişmiş şâir ve yazarları bir kaç devire ayırmak mümkündür:

1915-1940 yılları arasında yukarıda zikrettiğimiz Abdülkadir Azizî, Kutluk Şevki, Mehmet Ali Tevfik, Abdülhalik Uygur gibi mücahid şair ve yazarlardan başka 1906-1972 yılları arasında yaşayan Amiye Ali'nin şehid("Vatan muhabbeti", "Yürek sözü" adlı destanı vardır) Şiir kitapları ve "Ferhad-Şirin" Ahmed Ziyâî (1913 yılında Kaşgar'da doğdu). Onun "Kara günler", "Rabia-Seyiddin" adındaki sahne eserleri "Zafer Hatırası", "Tan Faciası",

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139,23

"Ladah Yolunda Kervan", "Tuzımas çiçekler" gibi kitapları vardır.) Abdülaziz Mehsum 1899 yılı Kaşgar'a bağlı Artuş'ta Abdulkadir ailesinde doğdu. 1983 yılında öldü. Vatanperver şâir Abdülaziz Mehsumun çok sayıda şiirleri vardır. Lutfullah Mutellip (1922 yılında doğdu. 1945 yılında Aksu vilâyetinde Milliyetçi Çin makamları tarafından katledildi) gibi şair yazarlar ortaya çıkmıştır. 1940-1950 yılları arasında Zunun Kadirî (1911 yılında doğdu. 1940 yılından "Gunçem", "Gülümsa" sahne eserlerini yazan yazar 40-50 yılları arasında "Kodifay", "Mağdır ketkende", "Muallimin hiti" hikâyelerini, 1950-1960 yılları arasında da "Çinikiş" romanını "toy" sahne eserini yazdı.) Teyip Can Ali (1930 yılında Doğu Türkistan'ın Kargaş kasabasında doğdu. Onun "Şark Nahşısı" "Tığlık nahşisi", "Tügümes Nahşa", "Vatanımı Köyleymen", "Zepmu çıraylık keldi bahar" başlıklı şiir kitapları var. Tayif, şimdi Çin Halk Cumhuriyeti Yazarlar Birliğinin Başkan Yardımcısıdır.) Turgun Almas (1924 yılında Kaşgar'da doğdu. "Tarım Şamalları", "Tang seher" namlı şiir kitapları "Piçak" gibi sahne eserleri "Hon Tarihi" namlı tarih kitabı vardır.) Abdurrahim Ötkür (1923 yılında Kumul şehrinde doğdu. "Kaşgar Akşamı" gibi destanı "İz" romanı birkaç şiir kitapları var.) İbrahim Turdi, Elkam Ahtem, Ablıznazır, Tâceddin Kadirî, Muhammed Rahim "Kurban Emin gibi yazar ve şairler de yetişmiştir.

1950-1980 yılları arasında Erşiddin Tatlık, Turdi Samsak, Abdülkerim Hoca, Zoriddin Sabır, Kayyum Turdı, Sultan Mahmut, Muhammed Can Sadık, Cebbar Ahmet, Mehemmed Ali Zünun, Ehad Turdi, Bogda Abdullah, Abdulhâmid Sabır, Mamut Zayit, Tursun Ay Hüseyin, Dilber Keyum gibi şairler yazarlar şiirleriyle, destanlarıyla hikâye ve romanlarıyla ün yapmıştır.

Eski Uygur Edebiyatının devamı olan Çağatay Edebiyatından modern Uygur edebiyatı aşağı hususiyetleri ile farklanmaktadır: Dil bakımından: Çağatay devrinde çağatay edebiyatı, eski uygur edebî dili esasları dahilinde şekillenmiş çağatay dili ile yazılmıştır. Bu dilde, lugat olarak türlü yerli lehçe ve şivelerin ve canlı dil elementlerinin kullanıldığını; Arapça, Farsça kelimelerin bolca işletildiğini görüyoruz. 20.yüzyılın başlarında şekillenmeye başlamış olan modern uygur Türk edebiyatı ise, dil bakımından modern uygur Türk dili şivesinde yazılmış olup çağatay edebî dilindeki bir çok Arapça-Farsça kelimeleri ve gramatik şekilleri kendi bünyesinden atmıştır.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

Mazmun ve Tema bakımından: Çağatay edebiyatında, bu devirde meydana gelen büyük olayları anlatan eserler ile birlikte, dinî konular üstünde yazılan eserler, didaktik, vaaz-nasihat karakterindeki eserler, cenknâme ve kıssalar çoğunluğu teşkil ediyordu. Modern Uygur Edebiyatı'nda ise, bu devirde meydana gelen vaka ve olayları aksettiren epik ve lirik eserler çok miktarda meydana gelmeye başladı. Edebiyatta, toplumdaki aktüel meseleler ele alındı. Milleti uyandırmak, yeniliği, ilim-irfanı sosyal reform hareketlerini teşvik etmek, hürriyet ve demokrasi için mücadele etmek fikirleri işlendi.

Tür ve Şekil bakımından: Modern Uygur Edebiyatı devresinde Çağatay Edebiyatı devrinde pek görülmeyen edebî tür ve şekiller ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu hal, modern Uygur Edebiyatı'nın şekillenmesinde ayrı bir rol oynamıştır. Meselâ: Çağatay Edebiyatı devrinde pek görülmeyen dramatik eserler (sahne eserleri) kısa hikâyeler, romanlar, hece veznindeki şiir ve destanlar ortaya çıkmıştır. Meselâ: Ziyayî'nin "Rabıa-seyiddin" gibi sahne eserleri Lutfullah Mutelifin "Davanlar aşkanda" Alım Ahun'ın "Egir Günler", Abdurrahim Ötkür'ün "İz" romanları bunların örnekleridir. Şiirde, Eski Uygur Edebiyatında bâzı örnekleri olan ve Çağatay Edebiyatı devrinde kaybolan, 19.yüzyılda Avrupa şiirlerinde görülmeye başlayan serbest vezinli şiir şekilleri modern uygur edebiyatında tekrar yerleşmeye başlamıştır.

Çin'de yönetim 1949 yılının sonlarında Çin kominstlerinin eline geçti. Çin Halk Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Çin Halk Cumhuriyetine bağlı kalan Uygur özerk bölgesindeki Uygur Edebiyatı 1950'den sonra yapılan türlü reformları anlatan, çiftçi ve işçilerden söz eden, sınıf mücadelesini teşvik eden eserlerin yazdırılması sebebiyle edebiyat dar sınırlar içinde bahsedildi. Kominizm ideolojisinin ilkelerine uygun olmak kısıtlamaları ve denetimi neticesinde, büyük hacimli eserler meydana gelemedi. Uygur Edebiyatı şiir, küçük hikâyeler ile devam etti. Şiirler mazmun bakımdan propaganda karakterindeki methiyeler ile sınırlandı. Edebiyat, kısa vadeli siyasi hedeflerin propaganda vasıtasına dönüştürüldü. ~~Çin Halk Cumhuriyetinde, Mao Zedung'un ölümünden (1976) sonra, alınan liberalleştirme ve dışarıya açılma siyasi tedbirleri neticesinde 1980 yılından başlayarak, bazı değişiklikler oldu. Bu değişiklikler, Çin Kominist Partisinin merkezi komi-~~

Halkın gerçek fikir ve duygularını, görüşlerini aksettiren eserlere matbuatta yer verilmedi. 1950'li yıllardan 1970'li yılların sonuna kadar Uygur yazar ve şairleri kendi eserlerini serbestçe yazamıyorlardı. Kendi görüşleri ve gayelerini edebî eserlerde ifade ettirmek hukukundan mahrum idi. Yazar ve şâirler millî duygulu, tarihî gerçekleri yansıtan eserler yazdığı taktirde "milliyetçi", "ayrılıkçı", "Türkçü", "inkılâba karşı çıkan" diye cezalandırılıp hapse atılıyorlardı. Hatta bazı şâirler şiirlerinde "Tanrı Dağı" "Tarım Nehri" gibi kelimeleri kullanırsa ve ana yurdu hakkında yazdığı şiirlerde "vatanım", "memleketim" diye seslenirse çok kütü muâmelelere maruz kalıyorlardı. Mao'nun başlattığı kültür devriminde bu çeşit olaylar son derece acımasız oldu. Birçok şâir ve yazarları "millî ayrılıkçı", "Pan-Türkist", "Milliyetçi" denilerek cezalandırıldı, hapislere atıldı, sürgünlere gönderildi. Neticede Uygur edebiyatı büyük kayıplara uğrayarak, hiç bir gelişme gösteremedi ve zamanın ilerlemisinden çok gerilerde kaldı.

Çin Halk Cumhuriyetinde, Mao Zedung'un ölümünden (1976) sonra, alınan liberalleştirme ve dışarıya açılma siyasi tedbirleri neticesinde 1980 yılından başlayarak, bazı değişiklikler görüldü.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

tesinin 3.Genel Toplantısı'ndan sonra kongre meydana geldi. Çin'in yeni yönetimi, serbest piyasa ekonomisine azıcık da olsa imkân verdi. Siyasî, ekonomi ve kültür politikalarında biraz yumuşamaya yönelik adımlar atıldı. Bundan başka Çin'in Arap İslâm memleketleri ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerini iyileştirmek ve bu bölgedeki Sovyet etkisi ve nüfuzunu daraltmak maksadıyla Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan)'nde dinî ibadet-işlerine eskiye nisbetle azıcık da olsa serbestlik verildi. Kapatılan camiler açıldı. Türkiye ve Pakistan'daki akrabalarının gönderdiği davet üzerine sayısı azalsa da bu memleketlere akraba ziyaretlerine ve hacca gitmeye müsaade edildi. Millî Eğitim-Millî Kültür siyaseti bakımından azınlık milletlere ve bütün Doğu Türkistan Türklerine olan baskı ve politikasında da biraz yumuşama oldu. Böyle bir osimilasyon durum altında, 1980'den bu yana edebiyat-san'at işlerinde biraz canlanış görülmeye başladı. Doğu Türkistan'da yeni neşriyatlar yapılmaya başlandı. Meselâ: 80'den önce yalnız Doğu Türkistan Halk Neşriyatı, Pekin Milletler Neşriyatı, Uygur BölümüDoğu Türkistan Eğitim Neşriyatı mevcut idi, bu yayın evlerinde çoğunlukla millî yazarların eserleri değil, Çince kitaplardan yapılan tercüme eserler neşrediliyordu.

1980'den önce mevcut olan yukarıdaki neşriyatlara ilâveten "Doğu Türkistan Tıbbî Neşriyatı", "Doğu Türkistan Gençler ve Ösmürler Neşriyatı","Doğu Türkistan Fen-Teknik Neşriyatı", "Doğu Türkistan Ulaştırma Neşriyatı", "Kaşgar Uygur "Neşriyat"ları tesis edildi. Edebî mecmuaların sayısı çoğaldı. Edebî-sanat dergilerinden "Doğu Türkistan Yazarlar Birliği"ne bağlı "Tarım" dergisi "Doğu Türkistan Milletler Edebiyatı" dergisi, "Köprük" dergisi, Medeniyet Nezaretine bağlı "Doğu Türkistan Sanatı" dergisi, Halk Edebiyatı Araştırma Kurumu'nun Yayın Organı "Miras" dergisi, Doğu Türkistan Halk Neşriyatı tarafından neşredilen "Bulak", "Çolpan", "Dünya Edebiyatı" mecmûası bundan başka her bir vilâyet ve şehirde neşir edilenlerden İli vilâyetinde neşredilen "İli Deryası", Kaşgar'da neşredilen "Kaşgar Edebiyat Sanatı", Turfan vilayetinde neşredilen "Turfan", Kumul vilâyetinde neşredilen "Kumul Edebiyatı", Aksu vilâyetinde neşredilen "Aksu Edebiyatı-San'atı", Hoten vilâyetinde neşredilen "Yeni Kaştaşi", Korla vilâyetinde neşredilen "Bostan" dergisi, Urümçi Yazarlar Birliği'ne Bağlı "Tengri Dağ", Urümçi medeniyet sarayına bağlı olan "Efendi: (Nasrettin Hoca)"dergisi gibi yerli ve millî der-

giler çıkmaya başladı. Bunun neticesinde Uygur şâir ve yazarları eserlerini daha kolay neşrettirmek imkânına kavuştular.

Doğ Doğu Türkistan'ın modern Uygur Edebiyatı'nda MAO dönemine nisbeten az da olsa yeni gelişmeler görülmeye başlandı. Bu gelişmeler iki cihette kendisini göstermektedir:

1) Tema (mevzu) bakımından yeni gelişmeler: Modern Uygur Edebiyatı 50-60 veya 70'li yıllarda esas itibariyle gündelik siyasetin propaganda kuralına uydurulmuş idi. Her tür, her şekildeki edebî eserler Çin Kominist Partisi ve hükümetinin her çeşit siyasetlerini medhetmek, siyasî vazifeleri yerine getirmeye çağırmak ile sınırlı idi. Estetik Edebî eserler ile siyasî eserler arasında fazla fark kalmamıştı.* 80 yıllarından başlıyarak modern Uygur Edebiyatı'nda tarihî tema (mevzu) ağırlıklı hâle gelmeye başladı. Uygur yazar ve şairleri milletimizin vatanperverlik, millî güvenç ve millî şuurunu kuvvetlendirmek için Doğu Türkistan tarihinde önemli yeri olan tarihî olayları hâdiseleri ve tarihî kahramanları edebî eser yolıyla gün ışığına çıkarmaya gayret etti. Tarihi konulu roman hikâye, piyes, destan ve şiirlerde Uygur Türkleri başta olmak üzere Doğu Türkistan halkının

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139. 23

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

hürriyet mücadeleleri ana tema olarak işlenmektedir.Bu çeşit eserlere aşağıdaki roman ve destanları gösterebiliriz:

Şair ve yazar Abdurrahim Ötkür'ün 1980 yılında Doğu Türkistan Urumçi Halk Neşriyatında neşredilen 1940'lı yıllarda Kaşgar şehrinde halkperver güçler ile zalim,münâfık,câhil güçler arasındaki mücâdeleyi aksettiren "Kaşgar Kecesi" destanı

Yazar Abdullah Talib'in 1981 yılında Doğu Türkistan Urumçi Gençler Neşriyatı tarafından neşredilen ve Doğu Türkistan'da 1944-1945 yıllarında cereyan eden kurtuluş ve hürriyet ayaklanmasına katılarak şehid olan mücâhid şair Lutfullah Mutelif'i anlatan "Kaynam Örkişi" romanı

Yazar Abdurrahman Kahar'ın Doğu Türkistan Urumçi Halk neşriyatı tarafından neşredilen 1944-1949 yılları Doğu Türkistanın ili Altay,Çövçek vilâyetlerinde vukû bulan üç vilâyet inkılâbını anlatan "İli Nehri Dalgaları" romanı

Yazar Hevir Tümür'ün 1982 yılında Doğu Türkistan Halk Neşriyatı tarafından neşredilen 328 sayfalı "Molla Zeyd'in Kıssesi" başlıklı tarihî romanı

Yazar Mehmet Şanıyaz'ın 1985 yılında yazdığı mücâhid şair Abdulhâlık Uygur'un millî mücâdelesini anlatan "Abdulhâlık Uygur" başlıklı tarihî romanı

Yazar Tiyipcan Hâdi'nın Mançu-Çin hükümdarlarının zulmüne karşı 1864-1867 yıllarında Doğu Türkistan'ın İli ayaklanmasının mücâhid kahramanı Sadır Palvan'ı konu alan,"İliDeryası" edebî mecmûasının 1981 yılı 3.sayısında yayınlanan "Palvan Gezdi" başlıklı hikâyesi

Genç Uygur yazarı Gayret Abdullah'ın 1985 yılında Doğu Türkistan Gençler Neşriyatı tarafından neşredilen "Taş Âbide" başlıklı tarihî romanı

Şair ve yazar Mehmet Ali Zunun'un 1981 yılı "Kaşgar Edebiyatı " dergisinin 3.sayısında neşredilen "Rabia-Saydın" draması, Seyfeddin Azîzî'nin Pekin Milletler Neşriyatı tarafından 1983 yılında neşredilen Doğu Türkistan tarihinde 16.yy. ~~sonları~~ den 17.yy.~~ın sonlarında~~ kadar hüküm süren Saidiye Devleti'nin padişahı Abdurreşit Han ve onun karısı Melike Emânnisâ Han (1534-1567)ların Uygur edebiyatı ve mûsikîsini geliştirmek,dünyaya meşhur 170 şarkıdan oluşan 12 makamını bir sistem dahilinde birleştirerek tanıtmak için her türlü

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

zorluğa karşı yürütüükleri mücadeleleri ve iç çekişmeleri aksettiren "Amannisâ Han" draması

Yazar Türdi Samsak'ın 1986 yılında Doğu Türkistan Halk Neşriyatı tarafından neşredilen "Âhiretten Gelenler" başlıklı tarihî romanı

Şair ve yazar Ahmed Ziyâî'nin 1986 yılında Pekin Milletler Neşriyatında neşredilen sevgi hürriyeti yolunda mücadele ederek sonunda kurban olan iki gencin hikâyesini anlatan onbinden fazla mısradan meydana gelen "Rabia Saydın" destanı

Genç yazar Ethem (EHTEM) Ömer'in 1987 yılında Çulpan mecmuasının 2.sayısında neşredilen "Ah,Rehimsiz Deryâ=Ah Acımasız Nehir" başlıklı romanı

Şair Tohtacı Rozi'nin "Tarım" mecmuasının 1984 yılı 6.sayısında neşredilen 19.yy.ın başlarında (1826) Mançu (Çin) istilâsı ve zulmüne karşı Kaşgar'da isyan bayrağına sarılarak hürriyet için mücadele eden ve bu yolda Gulca şehrinde ~~şeh~~ şehid olan Uygur kızı Nuzugum hakkında yazılmış olan "Nuzugum" destanı

Yazar ve şair Abdurrahim Ötkür'ün 1985 yılında Doğu Türkistan Urumçi Halk Neşriyatı tarafından neşredilen 420 sayfalı "İz" romanı

Yazar Seyfeddin Azîzî'nin 1987 yılında Pekin Milletler Neşriyatında neşredilen 1008 sayfalı "Satuk Buğra Han" romanı,v.s...

Yukarıdaki eserler içinde "İz" romanı ile "Satuk Buğra Han" romanı halkın dikkatini çeken romanlardandır.Abudurrahim Ötkür'ün "İz" romanında Kumul vilâyeti başta olmak üzere bütün Doğu Türkistan'da 1912-1944 yılları arasında geçen tarihî ve siyâsî olaylar anlatılmaktadır. Romanın iki asal (mühim) kahramanı Tümür Helpe Amankul ve Hoca Niyaz Hacı olup,bunların karşısında zulmün ve karanlık güçlerin temsilcileri olan Yang-Zıng-Şing ve Nezer Vang yer alır.

Tümür Helpe Uygur halkı içinden çıkan cesur,kahraman bir şahıs olup yakın zaman Uygur tarihinin kanlı sayfalarında parlayan bir çoban yıldızıdır.O Mançu -Çin hükümetinin desteği ile Doğu Türkistan'ın Kumul vilayitende iki yüz-yıldan fazla hüküm süren Kumul Vanglığı(Kinezliği)nin dehşet verici zulmet sarayı ile Mançu-Çin hükümdarlarını Kumul Bölgesinde perişan edip halkımıza ümit güven veren kahraman idi .Bu roman tarihî gerçekleri günışığına çıkarıp,Uygur Türklerine cesaret ve millî şuur bahşetmiştir.

Seyfeddin Azîzî'nin "Satuk Buğra Han" adlı tarihî romanında Karahanlılar

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

devletinin sultanı Satuk Buğra Han ve onun faaliyetleri esas merkez halinde tasvir edilmiştir.

Bilindiği gibi 840 yılı tabiat âfetleri ve Kırgızlarla yaptıkları savaşta mağlub olmaları gibi sebeblerle, Orhun nehri vadisindeki eski Uygur devleti terkibindeki Uygurlar dört kitle halinde başka yerlerdeki kendi kardeşlerinin yanına göç ettiler. Bu dört kitlenin biri güneye doğru yürüyüp, bugünkü Hebi, Şenşi gibi Çin eyâletleri sınırları içinde yerleşti. Kalan üç kitle Batıya yürüyüp Heşi (bugünkü Gensu'nun batısı) Turfan vadisi ve Orta Asya yaylalarında yerleşip, bu yerlerde yaşayan ırkdaşları ve diğer halklarla karışıp Heşi (Lencu) Uygur Devleti, Kara-kocu-İdikut Uygur Devleti ve Karahanlılar Devletini kurmuşlardır. Dinî itikad yönünden Heşi ve Koçu Uygurları Buddha dinine inanıyorlardı. Karahanlılar devletindeki Uygurlar, Karahanlılar sultanı Bazırhan oğlu Satuk Buğra Han'ın 926 yılında İslamiyet'i kabul etmesinden sonra, yavaş yavaş İslâmiyet'le müşerref olmuşlardır. İslâm dini bütün Karahanlılar'ın devlet dini olmasından sonra, Türk kültürü ile Arap-Fars İslam kültürü birbiriyle birleşerek bütün Orta Asya (Türkistan) ve Doğu Türkistan'da ilim-fen, edebiyat-sanat ve kültür büyük adımlarla gelişmeye başlamıştır. Karahanlılar devleti Asya tarihinde Türk tarihinde sosyal rejimin gelişmiş olması, kültür seviyesinin yüksekliği, devletin 300 yıldan fazla yaşaması gibi yönlerden, Orhun Uygur devletinden, Koçu Uygur devletinden daha büyük ve kuvvetli sayılmaktadır. Bu devlet, siyasî, sosyal, iktisâdî ve kültürel cihetlerden kendi zamanının en ~~ileri~~ yüksek merhalesine ulaşmış, dünyaca ünlü olan Uygur tarihindeki en şanlı ilmî, edebî muvaffakiyetler – "Kutadgu Bilig" Devlet Kurma Bilgisi, "Divan-ı Lugati't-Türk" Türk Dili Sözlüğü, "Atabetü'l-Hakâyık" gibi nadir eserler Balasagunlu Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, Ahmet Yüknekî gibi büyük alimler, şairler bu devrede yetişmişlerdir. Dolayısıyla bu devir Uygur tarihi gelişme cereyanındaki "altun çağ" olmuştur.

Yazar romanda Karahanlılar devletinin Sultan Satuk Buğra Han devresini anlatmaya çalışmıştır. Satuk Buğra Han, Karahanlılar tarihi içinde en uzun saltanat süren, memleket içinde istikrarlı bir iç asayiş temin eden ve devrinde ülkesi en fazla gelişen bir hükümdardır. Karahanlılar Devletinin vatanı korumak maksadıyla Sasaniler devletine, Gazneliler Devletine karşı başlattığı savaşlar, seferler onun devresinde başlamıştır. Yazar Seyfeddin, Sultan Satuk Buğ-

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

rahan'ın amcası suikastçı Ogulçak ve onun taraftarları arasındaki iç çekişmeleri tasvir etmek suretiyle bu devirdeki sosyal hayatı açık bir şekilde aksetttirmiştir.Roman Dogu Türkistan Türklerini canlı bir şekilde anlatması ve Karahanlılar devletinin şanlı ve muzaffer tarihini güzel bir şekilde aksettirmesi ile millî şuur ve kendine güven hissini uyandırmak açısından önem taşımaktadır.

80'li yıllardan bu yana yeni gelişme gösteren Uygur edebiyatında tema bakımından Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1966-1976 yılları arasında Mao Çe-tung tarafından yürütülen kültür devrimini konu alan eserler de mühim yer tutmaktadır.Uygur yazar ve şairleri,eserlerinde Mao dönemindeki kültür devrimini yönlendiren 4 kişilik çetenin yaptıklarını fâş etmek suretiyle,kültür devrimi dönemini toplumun en karanlık,acımasız devri olarak göstermişlerdir.O devirde cereyan eden zulüm ve haksızlıkları anlatarak,Çin ~~şovenizmi~~ Totaliter politakısını şiddetle kınamışlardır.

Yazar Zordun Sabir'in Dogu Türkistan Urumçi Halk Neşriyatı tarafından 1983 yılında neşredilen 530 sayfalı "İzdınış" romanı ve şair Mehmet Can Râşiddin'in Dogu Türkistan Halk Neşriyatının,Çolpan,edebî mecmuasının 1987 yılı 2.sayısında yayınlanan "Cahil" başlıklı destanı bu türdeki edebî eserlerdendir.

Bu tarihî temayı işleyen eserlerden başka,vatan ve millet temasını işleyen lirik şiirler ve sevgi şiirleri de belli miktarda yer almaktadır.Bunlardan şair Tiyıpcan Aliyop'un 1981'de yazdıgı "Millet Hakkında" başlıklı şiiri dikkat çekicidir.Şair bu şiirinde

O millet hiç gereksiz curuf olup
Bu millet mis kokulu amber degil.
O millet eşikdeki paspas olup
Bu millet baş köşede mücevher degil.

diyerek millî şovenizmi reddedip,milletler arasındaki eşitlik ve beraberlik fikrini savunmaktadır.Ayrıca 1966-1976 arasındaki kültür devriminde 4'lü çetenin icrâ ettigi Çin şovenizmini tenkit etmektedir.

Modern Uygur edebiyatındaki gelişmelerin başında edebiyat janrı ve şekil bakımından degişiklikler gelir.Modern Uygur edebiyatı,50'li yıllardan 70'li yıllaran sonlarına kadar şiir esas olmak üzere,hikâye,dram ve destanlarla sınırlı kalmıştı.1978 yılına kadar bir roman neşredilmemişti.70'li yılların sonundan 87 yılının sonuna kadar olan 8 sene içinde resmî olarak yayınlanan romanların sayısı 15'e ulaştı.Bu rakam,edebiyat ve yayın faaliyetleri gelişmiş milletlere nisbeten çok düşük olarak görülebilir.Fakat Uygurlar ve Uygur edebiyatı için eskiye nisbetle büyük bir gelişmedir.

Aynı zamanda modern Uygur edebiyatında senaryo şekli de gelişmeye başlamıştır. Mehemmed Emin Hezret'in 1983 yılında filme çekilen "Renanın Toyi"(Renanın Düğünü) senaryosuve Mehmet Ali Zunun'un 1986 yılında çekilen "Üç Yaş" televizyon dizi filmi bunlardan sayılabilir.

Yukarıda bahsettiklerimizin ışığında görüldüğü gibi,1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başlarından itibaren Doğu Türkistan Uygur edebiyatında yeni gelişmeler yeni edebî olaylar kendisini göstermeye başlamıştır. Bunları daha etraflıca incelemek,araştırmak bizim kültür sahasında en başta gelen vazifelerimizden biridir.

Yukarıda bahsettiklerimizden yine şunu görmek mümkündür ki, zengin ve orjinal bir kültür tarihine sahip olan Uygur Türkleri; kendisine yapılan assimilasyon ve baskı siyasetlerine rağmen öz mevcudiyetini, kültür ve geleneklerini kuvvetli bir mücadele sayesiyle muhafaza etmekte ve geliştirmektedir...

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.23

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.24

Асад ДИЛМУРОД

СУЙГАНИМИЗ ШУ ТУПРОҚ

АЖДОДЛАРИМИЗ ЎЗ ғурурларини намойиш этиш учун баланд тутишмаган. Уларнинг ғурури заминида она тупроққа — Ватанга чуқур меҳр ва садоқат жўш урган, бу ғурур башариятга холис хизмат туйғуси билан қўшилишиб кетган, бу ғурур юксак маънавий комилликка тўлғин бўлган — тоза имон, собит эътиқод, беғараз ҳотамтойлик, дунёвий илму урфонга ҳавас иштиёқи билан уйғунлашган. Булар жамиси кўз илғамас ҳужайралар янглиғ бирлашма-бирлашма муқаддас хотирамизни бино қилган. Агар хотирамизни улуғвор қўрғонга менгзасак, энди биз шу қўрғон вайроналари қаршисида гангиган ҳолда ночорона тургандекмиз. Ошкоралик кўмаги билан уни тикламоқчимиз, лекин бу ниятни амалга ошириш осонликча кечармикин?!

Яқинда пойтахт кутубхоналаридан бирида номаълум мўғул солномачиси тарафидан ёзилган «Тужа шараси» рисоласи қўлимга тушиб қолди. Тўғриси, ундаги илк сатрларни ўқирканман, беихтиёр юрагимга оғриқ кирди. Мана, сиз ҳам эътибор беринг: «Тарихда «ёшлар пири» номини олган воиз Далай-лама (Тибет ҳокими ва бош руҳонийси) бундай деган: агар оддий одам ўз келиб чиқишини билмаса, у ўрмонда адашган маймунга ўхшайди; агар у ўз уруғ-аймоғини билмаса, ферузадан ясалган аждарга ўхшайди; агар у аждодлари ҳақида ҳикоя қилувчи битикларни ўқиёлмаса, йўқолган ва йўлидан чалғиб кетган болакайга ўхшайди».

Солномачи урғу берган ҳар учала нуқта аҳволимиз қай даражада эканлигини огоҳ этади. Шу сабабли бу сатрларга изоҳ ортиқча, лекин ҳар қанча қийналсак ҳам бир нарсани тан олайлик: бу кунда ҳатто биз ўзимизни нимага ёки кимга менгзашни билмаймиз, уятдан ва афсус-надоматдан бошимиз хам!..

Аждодларимиз етти пуштини ҳам, уруғ-аймоғини ҳам пухта билишган, хотирамизни ва турмуш тарзимизни ўз комига тортган манқуртлик иллати эса бизни аввалабмор шу фазилатдан жудо айлади. Энди бу борада ҳаммамиз ҳам бир-биримиздан қолишмаймиз, келиб чиқишимиз ҳақида чала-ярим хулосалар билан кифояланиб қолганмиз.

Тарихни, халқимиз ўтмишини-ку, яхши билмаймиз, лекин жуда бўлмаганда ўзимиз туғилиб ўсган жой кечмишидан хабардормизми? Афсуски, йўқ. Жумладан, ўзим ҳам Ургут тарихини, унинг этимологияси ва топонимикасини чуқур билмаслигимни ўйлаб хижолат чекаман. Шубҳасиз, Ургут тарихи турли ижтимоий воқеаларга бой. Масалан, бу ердаги Неандерталь даври ғори, қулдорлик жамоа тузуми ёдгорлиги бўлган Қулдортепа харобаси шундан далолат беради. Айни чоғда, Ургут сўзи, бу жой атамаси ҳам бирор маъно ташиса керак. Лекин қандай маъно? Дафъатан омадим юришиб «Тужа шараси» дан шу саволга жавоб топгандек бўлдим.

«Ургут» сўзининг этник-топонимик мазмуни хусусида ўртага ташланган фаразлар юзаки бўлиб, кўпчиликни қониқтирмасди. Муҳтарам олимларимиз «Ургут» — Ўркент (баландликдаги қишлоқ маъносида) сўзининг истеъмолда бузилган, талаффузимизга мослашган мақоми», деган фикрни айтишади. Ҳатто Ургутни немисча калом деб даъво қилувчилар ҳам бор эди, яъни, шу лисонда у «яхши соат» деган маънони билдираркан...

XXII асрга мансуб қимматбаҳо асар — «Тужа шараси» билан танишиб чиққанимдан сўнг бу тахминлар ҳақиқатдан узоқ эканлигига амин бўлдим. Яқин-яқингача бу қадимий битик мутахассислар назаридан четда бўлган, уни биринчи марта СССР Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг олимлари тадқиқ этишган ва 1957 йилда Москвада мўғулча ва русча матнларини ёнма-ён қўйган ҳолда нашрдан чиқаришган.

«Тужа шараси»да мўғул халқининг бир неча ўн минг йиллик тарихи қамраб олинган. Асосий эътибор эса улуғ ҳоқон Чингизнинг туғилиши ва унинг шажараси билан боғлиқ воқеаларга қаратилган. Номаълум муаллиф Чингиз қиличидан энг кўп жафо кўрганлар қаторида туркий халқларни тилга олади.

Чингизийлар қатағони чиндан ҳам Ўрта Осиёга бениҳоя қимматга тушди. 1220 йилдан то майдонга мустақиллик даъво айлаб Амир Темур тушунганга қадар бу ўлка иқтисодий, ижтимоий-маданий ҳаёти деярли издан чиқди. Лекин туркийлар собит эътиқодлари ва темир иродалари билан мўғулларни маънан букишди, улар маҳаллий шароитга мослашиш, ўз урф-одатларини қайта қуришга мажбур бўлишди. Натижада туркийлашган мўғул қабила- [illegible]

шаҳарларнинг қадимий обидалари бўйлаб ўғил-қизларимиз камдан-кам саёҳат уюштирадилар. Уларга Афросиёб ҳақида деярли ҳеч ким сўзлаб бермайди, ислом дини таъсирига тушиб қолишларидан чўчиб уларни Шоҳизиндага деярли юборишмайди, шунингдек, улар Ситораи Моҳи Хоса сингари меъморчилик дурдонаси жозибасини чуқурроқ тасавур қилишолмайди.

Манқуртлик бизнинг бошқа миллий бойликларимизга ҳам катта зарар етказди. Қироатхонлик, яъни, бедилхонлик, навоийхонлик чекланди. Миллий чойхоналаримиз рўйи-рост йўқотилди, уларнинг ўрнини инсонни ақлу ҳушдан жудо қиладиган, ичимликлар сотиладиган қаҳвахоналар, ресторанлар эгаллади.

Халқ табобати халқ хотирасига алоқадор эди. Шу боис шаҳару қишлоқларда беморларни руҳий ишонтириш ва наботот неъматларидан тайёрланган малҳам билан даволайдиган ҳакимлар ва валийсифат кишилар эринмай излаб топилди. Улар ислом бидъатлари ва бошқа зарарли ақидаларни тарғиб этувчилар сифатида тийиб қўйилди ёки авайлаб асраб келинган қўлёзма китоблари билан бирга йўқотилди. Натижада улуғ Ибн Сино номи билан боғлиқ халқ табобатчилиги инқирозга учради, бора-бора буткул йўқолиб кетди. Энди уни тиклаш учун ҳаракат қилиняпти. Лекин ҳали-бери бунга эришиш маҳол...

Илгари Наврўз ёки бошқа сайиллар Эргаш шоир, Пўлкан шоир, Фозил шоир, Ислом шоир каби бахшилар иштирокисиз ўтмаган, улар халқ ҳузурида дўмбира жўрлигида достонлар куйлашган. Никоҳ тўйларида йигитлар поёндоз тортишган (ҳозир кўпинча ичкиликбозлик қилишади), ёр-ёр айтишган, суннат тўйларида ўртада олов ёқилиб тонготар базмлар уюштиришган — тарафма-тараф кураш тушишган, қувноқ лапарлар ижро этишган, аскиябозликни авж олдиришган (бу машғулотлар ўрнини ҳам ичкилик эгаллади), узоқ-яқинлардан машҳур чавандозларни чақиришиб улоқ беришган, хуллас, оддий халқ байрамларда, тўйларда ана шундай кўнгилхушлик қилган. Халқ қони-жонига сингиб кетган бу удумлар тазйиққа учрагани ва унутилганидан сўнг рўй берган маънавий таназзулни сўзлаш оғир.

АДИБ ВА ЖАМИЯТ

Устига-устак, манқуртлик оддий халқ эътиқод қўйган, эъзозга лойиқ кўрган, руҳий покланиш муддаосида топиниб борадиган табиий саждагоҳларни ҳам таъқибга олди. Фақат таъқиб, камлик қилди шекилли, шубҳали туюлган ғорлар кўмилди, ёнверида исчироқ ёқилган, қон чиқарилган қоятошлар ёнига йўлаш тақиқланди, шохига туғ илинган терагу чинорлар кесилди, турнакўзли чашмалар қаровсиз қолдирилди, тепаликлар сурилди, тустовуқ, лайлак, лойхўрак, бедана, тулки, жайра, қашқалдоқ, қуён сингари ноёб паррандa-даррандалар паноҳи бўлган тўқайлар ёндирилди. Хуллас, ҳимоясиз қолган экологиямиз, чорасиз қолган урф-одатларимиз, кўҳна миллий ҳунарларимиз, маданиятимиз илдизлари мислсиз жабру жафо тортди.

МАНҚУРТОНА НИГОҲ бениҳоя ўткир эди, у келинчак чиройига чирой қўшган нафис тиллақошни синчковлик билан кузатди, эскирган, деди, йўқотиш керак, деб ҳайқирди. Аммо, у келинчак нозик қаддини дол айлаган, кафтларини қавартирган, малоҳатини ўғирлаган кетмонни кўрмади. Бу нарса ҳам ўтмишдан мерос эди, барибир кўрмади, кўриб қолганда ўзини гарангликка солди.

Тиллақош ва тумордан кейин Бухоро зардўзи дўпписи, Хоразм тилла халқалари ва балдоқлари, Самарқанднинг кўзни ўйнатадиган зар жиякли бекасам чопонлари, Қўқоннинг чиннидек тиниқ жаранглайдиган сопол товоқлари ва офтобалари, Ургут чеварлари майдалаб тиккан шоҳи сўзаналар ва палаклар... Бугунги кунда халқ амалий санъати дурдоналари сифатида эътироф этилаётган бу ажойиб буюмлар бирин-кетин бозорлардан қувғин қилинди, алмисоқдан қолган яроқсиз матоҳлар, деб топилди.

Манқуртчилик халқимиз ақли-шуури, имон-эътиқоди ва закосини эзгуликка, келажакка ана шундай йўллар билан қарама-қарши қўйди. У, масалан, бухоролик миллий қаҳрамонимиз — 1238 йилда мўғуллар зулмига қарши бош кўтарган Маҳмуд Торобий шаънини камситишга ҳам уриниб

Абдурауф ФИТРАТ

ТИЛИМИЗ

1918 йили Туркистон Компартиясининг топшириғига кўра Фитрат (Шокиржон Раҳимий ва Қаюм Рамазон билан ҳамкорликда) дастлабки она тили дарслигини яратади (бу ҳақда «Иштирокиюн» газетасининг 1918 йил 1 май сонида «Биринчи она тили курси» деган мақола ҳам чиққан). Кейинроқ олим бу соҳадаги ишларини мукаммаллаштириб «Ўзбек тилининг сарфи (грамматикаси)»ни эълон қилади. Ўзбекистон Маориф нозирлиги томонидан тасдиқланган бу дарслик 1925 — 30 йиллар давомида беш марта нашр этилган.

Фитрат асарлари ҳақида фикр юритилганда унинг зуллисонайн экани қайта-қайта тилга олинади, бу бежиз эмас. Фитрат икки халқ тақдирининг тарихи, бирлигини теран англарди. Шунинг учун ҳам у айрим асарларини тожик тилида ёзди. 1926 йили «Тожик тили грамматикаси»ни эълон қилди.

Фитрат ўзбек тилининг тарғиботчиси сифатида вақтли матбуот саҳифаларида мақолалар билан ҳам чиқди.

Устоднинг ўзбек адабиёти тарихи, назарияси, ўзбек мусиқаси ва Шарқ шахматига оид асарларини кузатганда ҳам унинг нечоғли улкан тилшунос экани маълум бўлади. Бу фикрни тўлдириш мақсадида Маҳмуд Кошғарийнинг машҳур «Девону луғатит турк» асарини дастлабкилардан бўлиб ўрганиб чиқиб, нашрга тайёрлаганини эслаш мумкин. Яна айрим манбаларнинг гувоҳлик беришича, Фитрат олтой тиллари гуруҳига кирувчи тиллар табиатини узоқ ўрганган ва 30- йилларнинг ўрталарида «Қадимги мўғул тили луғати»ни тузиб, нашрга тайёрлаган. Бироқ бу асарлар ҳали эълон этилганича йўқ.

Фитратнинг бундан 71 йил бурун эълон қилинган мақоласи тилимиз Ўзбекистон давлат тили мақомини олган ҳозирги пайтда ҳам долзарб ҳисобланади. Фитрат ўзбек тилининг, Навоий каби, араб ва форс тиллари унсурларидан тоза бўлиши учун курашган бўлса, кейинги йилларда уни Европа тиллари исканжасидан қутқариш зарурияти туғилмоқдаки, бу йўлда ҳам бизга Навоий ва Фитрат руҳи ҳамроҳ бўлгай.

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ

ДУНЁНИНГ ЭНГ БОЙ, энг бахтсиз бир тили қайси тилдир? Биласизми? Туркча. Шоирлик қилмоқчи эмасман, сўзнинг тўғриси шудир. Дунёнинг энг бой тили туркчадир, энг бахтсиз тили ёнаҳўл[1] туркчадир. Бойларнинг бахтсизлиги совет ҳукумати чоғинда бўлғон бир ишдир. Бундан бурун бахтли эдилар деганлар тилимизнинг ҳолини билмасдан гапуралар.

Бир тилнинг бойлиги у тилдаги сўзнинг кўплиги (касрати калимот), ундириш[2] кенглиги (вусъати иштиқоқ), юсуп туғаллиги (мукаммалияти қавоид) билан бўлур. Туркчада сўз кўплиги борми? (Арабчиларимизча айтганда, касрати калимот мавжудми?) Бу сўз букун эмас, неча юз йил бурун ўрга чиқмиш, дея Навоийнинг «Муҳокамат уллуғатайн» отли китобиндан ўз жавобини олмиш. Навоийнинг китоби туркчанинг бойлигини очибгина билдира олмаса ҳам, туркчада сўз кўплигини яхши биладир. Навоий ёлғиз «йиғламоқ»нинг турларини кўрсататурғон туркча сўзларнинг шунчасини ёзадир: **инграмоқ, синграмоқ, ингичқирмоқ, йиғламоқ, йиғламсинмоқ, ўкирмоқ, сиқтамоқ.**

Мана сизга бир ҳодисанинг етти тури учун отким, ораларинда ингичка айирмалар бордир. Туркчада бу ҳол оз эмас. Арабча **нуфуз, мурур, убур**; у тўғрисинда туркчамизда **ўтмоқ, кечмоқ, ошмоқ, ортонмоқ** бор. Арабча **қанд азм, амал** қаршусинда туркча **тилак, истов, орхан** бор. Арабча **зарф** ёнинда туркча **идиш** бор, **совут** бор. Арабча **фанда, манфаат** ўрнинда туркча **тосих** бор, **унум** бор. Арабча **қалб** ўтрусинда туркча **юрак** билан **кўнгул** бор. Арабча **садр** учун туркча **кўкс** ва **кўкрак** бор. Туркча луғат ёзмоқчи бўлғонимда туркча сўз бойлиги тўғрисида бундан ортиқ ёзолмайман. Сўзни туркчада ундирик кенглиги (яъни вусъати иштиқоқ)га кўчираман. «Илм» ишининг туркчасидан ундирилган сўзлар шулардир: **бил, билар, билажак, билгуси, билгай, билса, билса-чи, билай, билди, билибдир, билган, била бошлади, била ёзди, била олди, била турди, била берди, билиб, билгач, билгали, билмак, билиш, билув, билмов, билим, билги, билик, билгили, билгучи, билмакчи, билгур, билмагай, билмаган, билмай, билимсиз, билмас, билмаслик.**

Мана сизга ёлғиз феъллардан 13 феъл, қўшма феъллардан 6 феъл. Қўшма феъллардан ҳар бирининг буйруғи, бўлиши[3], ҳоли, келажаги, шарти, қўзғови бор. 13 x 6=78 бўлур. Бунлар[illegible]

дир. Туркчанинг бахтсизлиги араб босқини билан боғланмишдир. Араблар босдиқлари[7] ўлкага ёлғуз ҳукуматларини эмас, динларини, йўсунларини-да танитғон, олинғон эдилар. Мусулмонликнинг туби, томири қуръон билан ҳадисдир. Шунинг учун янги мусулмонлар арабча ўрганишни ўзларига вожиб деб билдилар, ўқидилар, ўргандилар, севдилар. Бундан кейин форсича ва туркча арабча бўғувига кириб қолдилар. Форс тилининг ҳоли бутунлай ёмонлашди. Форслар ўз тилларини ташладилар: ёлғуз китобларини эмас, ўзаро ёзувларини ҳам арабча ёза бошладилар. Лекин бу иш кўп чўзилмади. Форс тили бир силкиниш билан ўзини араб бўғувидан қутқара олди. Форс тилининг бу силкиниши Эрон шоири Фирдавсийнинг чиқиши эди. Фирдавсий арабчаликка қарши қайнағон, қизиғон эронли бир миллатчи эди. Ўттиз йил тиришди, донгли «Шоҳнома» китобини ёзиб чиқорди. «Шоҳнома» ёзиб чиқарувдан Фирдавсийнинг иккита тилаги бор эди: Эрон улусини арабдан совутиб, эронли туйғусини бермак ва араб тилини Эрондан суриб чиқармоқ. Шунинг учун «Шоҳнома»нинг ҳар бир еринда эронлини мақтаган шоир арабликка келган [illegible]

гим шу китоб ила тургиздим», демакдир. Форси ишди шундай қилиб ёқасини қутқормиш. Лекин, бизнинг бахтсиз туркчамиз бир Фирдавсий етиштира олмамиш.

Дунёнинг энг бой тили бўлғон туркчамиз ёлғуз арабча қумруқлар[9] билан эмас, форсича тепкилари билан даҳи эзилмишдир. Кўзларимизни тўрт очиб қарайлик, дунёнинг энг буюк ҳакими бўлғон Ибн Сино туркдир. Иккинчи Арасту атолғон Форобий туркдир. Араб тилини мангулик тиргизиб келган Жавҳарий туркдир. «Ваҳдати вужуд» фалсафасининг имомларидан бўлган Жалолиддин Румий туркдир. Форсий адабиётнинг пайғамбарларидан бўлғон Низомий даҳи туркдир. Шу ерда отлари ёзилғон кимсалар-да ёлғуз турк улусини эмас, бутун дунёнинг улуғ кишиларидан эрурлар. Икки турк улуси бунларнинг асарларидан осинлонолмай[10] қолмиш, балки ўзларини ҳам яхшигина таниёлмай қолмишдир. Бунлари ўз биликларини туркча ёзсалар эди, букун турк улусининг ҳоли эҳтимолки бошқа турли бўлар эди. Бахтсизлик бундан-да ортиқ бўлурмикан?! Турк ўғли турк бўлғон Маҳмуд Ғазнавий Фирдавсийни чақириб, турк эзилишичи кўр- [illegible]

босмиш бўлдим. Бу сурдиғимга икки турли жавоб келари белгиликдир. Ҳа, йўқ. Эмди шу йўқ деганлар билан юришайлик. Бунлар деяларким, туркча араб, форс тилларидан қутулолмас, нечун? Мана далиллари: а) чунки араб, форс тиллари бойдир. Бунинг **жавобини** бердикким, туркча ҳам бойдир. Чунки, бу кунги турк дунёсининг билимли улуғ ёзувчилари шу йўлга кирмишдир. Бунга жавоб берамизким: Турк дунёсининг улуғ ҳакимлари бўлғон Форобий билан Абу Али ўз асарларини арабча ёзорга қўл қўйган эдилар. Сиз нечун уларнинг изидан чиқдингиз? Сиз Абу Алининг изидан чиққанда, биз-да сизнинг изингиздан чиқа олсак керак; в) чунки тилимизда кўп нарсанинг оти йўқдир. Жавобимиз: бу сўздан тилагингиз нимадир? Шул чоқда тилингиздаги араб, форс сўзларининг туркчаси топилмайдур демоқчи бўлсангиз сўзингиз янглишдир. Туркчани билмас экансиз. Ўрганинг. Ҳозирги сўзларимиздаги арабча, форсчалардан бир нечаси учун туркча топилмайдир десангиз тўғридир. Биз ҳам уларни чиқармоқчи эмасмиз. Унларни олурмиз, лекин ўзимизники қилурмиз. Туркчалаштирурмиз. «Қоида»нинг туркчаси йўқдур. «Сарф»нинг-да туркчасин тополмадик. Иккисин даҳи олурмиз. Лекин, сиз каби «Қавоиди сарфия» демасдан «Сарф қоидалари» дермиз; с) чунки илмий истилоҳларнинг туркчаси йўқдир. Ким деди буни? «Шамс»нинг туркчаси **қуёш**дир. «Кавокиб»нинг туркчаси **юлдузлардир.** «Меъонори»нинг туркчаси **суюқ ўт**дир. «Саҳоби маъни» — **ёруғ булут,** «ҳандаса» — **ўлчов хат, чизиқ,** «зовия» — **бурчак, пучмоқ**дир. «Кавоҳи собита» **турғувчи юлдуз**дир. «Кавкаби зузаиб» — **қуйруқли юлдузлар**дир.

Тузук, бир неча истилоҳларнинг туркчасини бу кунгача тополмағонмиз, уларни сақлармиз. Чунки туркчамиз қабо (орқада) дир, дўққи (қўпол), адабиёт тили эмасдир.

СЎЗ БУ ЕРГА келдими? Чидамоқ қўлдан келмас. Қаболик, дўққилик кўрсатмоқчи бўлиб деймизки: сиз улусингизни севмайсиз. Шунинг учун турк улуси ва турк тилининг сиз билан иши йўқдир. Қаршингиздаги кишилар бу сўзни эшитиб ўтирмаслар, қиларини қиларлар. Мен улусимни жонимдан ортиқ севаман дерлар. Бунларнинг мана шу сўзлари қўмучдир[11]. Тушингизда сиз бир хотинни севгансиз, тиришиб, жон чекишиб, куч билан уни [illegible]

лари, уруғлари (жалоир, барлос, арлот) шаклланди. Шаксиз, бундай ҳол бутун Зарафшон воҳасида — Мовароуннаҳрда, хусусан, Ургутда ҳам юз берган.

«Тужа шараси» автори шундай деб ёзади: «Боту Мунке етти ёшда эди, Мондухай-хотун эса ўттиз учни тўлдирган эди, унинг хотини бўлиб олгач, деди: «Ҳа, энди бутун йўлбарс йили давомида ҳукмронлик қилиши жоиз». Сўнг у Боту Мунке Дўён-ҳоқонини Эрзена оқ ўтовидаги хон тахти сари етаклаб келди. Оқила Сецен Мондухай-хотун соч толимини боши узра тугиб, Дўён-ҳоқонни — халқ валинеъматини уловга ўтирғазиб, ўзи йўлбошчилик қилиб, сафарга жўнади.

Ўшандан кейин Сецен Мондухай-хотундан эгизаклар Туру Болот ва Улус Болот, эгизаклар Барс Болот ва Арс Болот, эгизаклар Вағир Болот ва Алчу Болот ва эгизаклар Ал Болот ва Геген-абай туғилдилар. Иккинчиси (хотини)дан — ойратий Керия Ҳушгери қизи, аслзода Гуши-хотундан Геруди ва Чин туғилдилар. Ургутий Орочи Шигуши қизи, аслзода Жимисхон-хотундан Герс Болот ва Гересендзе дунёга келдилар. Дўён-ҳоқоннинг ўн бир ўғли ва бир қизи бор эди. Дўён-ҳоқон олти туманни бирлаштирди, осойишта завқу сафо суриб хонлик тахтини етмиш тўрт йил эҳтиёт қилди ва қуён йилида саксон ёшида қазо қилди».

Номаълум мўғул солномачиси ёзиб қолдирган рисолада «ургут» сўзини учратиб қолишни хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. «Ургутий Орочи Шигуши қизи, аслзода Жимис-хотун» — кутилмаган далил, шундай эмасми?! Яна «китобда қўлланилган уруғлар, авлодлар, отакалар, хошунлар ва аймоқлар» сарлавҳали бўлимда ўқидим: «Ушиет, удзиет, удзумчин, удуит, уйгуржин, унгежит, ургут, урянхай, ушин...»

Хулоса шуки, демак, «ургут» турклашган мўғул ёки умуман, туркмўғул уруғ-аймоқларидан бирининг номи бўлиб, у аста-секин этник атамадан топонимик атамага айланган. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади, негаки, фақат Ургутда эмас, бошқа жойларда ҳам асрлар давомида уруғ-аймоқ атамалари қишлоқ, кент атамаларига кўчган. Масалан, Кенагас, Баҳрин, Жалоир, Барлос...

КЕЛТИРИЛГАН БУ ДАЛИЛ билан Ургутга алоқадор этниктопонимик масалага мутлақ ойдинлик киритдим, деган даъводан узоқман. Зеро, Ўзбек Совет Қомусида таъкидланганидек, XVIII аср ҳужжатларида Ургут Аркут тарзида тилга олинган экан. Ёки Заҳириддин Муҳаммад Бобур машҳур «Бобурнома»сида уни Аркат деб талқин қилади. Нима бўлганда ҳам ҳали бу ҳақда мунозара тўхтамайди.

Тарихчи Муҳаммад Ёқуб «Гулшан ул-мулк» китобида 1797—1798 йилларда кучли зилзила бўлгани ва шу офат оқибатида Ургут қўрғони вайронагарчиликка юз тутганини ёзади. Бу кунда бизни ўша ер силкиниши жабрини тортган қадимий қўрғон ўрни қизиқтиради. Қанийди археологларимиз умидбахш илмий хулосалари билан кўнглимизга таскин беришса. Кўҳна Ургут қалъаси ҳозирги жойида бўлганми, Тўпхонадами, Сўфиёндами, Боғи Усмон атрофидами ёки бошқа ердами? Тарихга бетимиз тескари бўлиб қолгани туфайли, машҳур Неандерталь ғори қайдалигини ва унинг нималигини чуқур билмаганимиз каби, бу савол қошида ҳам ожизмиз. Четдан келган билағон сайёҳлар қулдорлик жамоа тузумига тегишли Қулдортепа харобасини шарҳлаганда, аждодларимиз қадимда оловга сиғинишганини сўйлаганда, Ургут беги мўғул босқинида жасорат кўрсатгани, ҳатто унинг қизи қирқ канизаги билан Сойғўс қишлоғи яқинидаги ғорда яшириниб, сўнгги нафасигача курашганини тавсифлаганда биз мум тишлаб тураверамиз.

Сойғўсдаги мактаб изқуварлари баландликдаги «Қирққиз» ғорини текширишганда найза, қилич, ўқ-ёй синиқлари, сопол идиш бўлаклари, бошқа буюмлар топилган. Бундан фидойи қизлар ор-номусларини ҳимоя қилиб энг сўнгги лаҳзаларини шу ерда кечиришган деган хулосага келинади. Сўнг изқуварлар топилдиқларни археологларга топширишди. Лекин, афсуски, топилдиқларга бирор илмий баҳо берилмади, ҳатто улар йўқотиб юборилди. Малика ва қирқ канизак қисмати кўмилган маскан эътибордан четда қолаверди, у ҳануз археологлар қадамига мунтазир...

Омонқўтондаги эл кўзига ҳаққоний равишда сирли-ваҳимали кўринадиган ғор тақдири бошқачароқ кечган эди. Самарқанд дорилфунуни олимлари арчазорлар билан қопланган чўққи этагидаги мазкур ғор неандерталь даври одамлари яшаган макон бўлганини аниқлашди. Тош деворлардаги турфа белгилар, бош суяклари ва бошқа ашёвий далиллар аждодларимиз қадимда қандай кун кечиришгани ҳақида ҳикоя қилиб берди.

Очиғини айтганда, биз Неандерталь ғорини, Қулдортепа харобасини, «Қирққиз»ни, Амир Темур бино қилган Гулбоғ истироҳат боғи ўрнини очиқ музейга, яна ҳам аниқроғи, зиёратгоҳга айлантириш тарафдоримиз. Мана шу тарихий жойларда тарих дарслари ўтказилса толиқиб қолган маорифимиз фақат ютади, холос. Лекин, афсуски, Ургутни қўя туринг, Самарқанд ва Бухоро сингари етти иқлимга машҳур

кўрди.

Бу ўринда гап Маҳмуд Торобий ёди билан боғлиқ тепалик ҳақидадир. Мислсиз оғир жангда ҳалок бўлган баҳодир жасади Бухоро яқинидаги шу тепаликка қўйилган. Инсоф юзасидан айтганда, озодлик курашига гувоҳ ўтган ушбу маскан бутунлай давлат муҳофазасига олиниши керак эди. Муқаддас хотирамизга бориб тақаладиган бу тадбир манқуртлик йўриғига номувофиқ эди. Шу сабабли у шаҳидлар ётган тепалик чангини осмонга чиқариб юбориши лозим эди, шундай қилинди ҳам...

Адабиётшунос олим Р. Воҳидов, тарихчи Б. Султонов мазкур тепаликни ободонлаштириш, муҳофазага олиш, очиқ музейга айлантириш, қаҳрамонлар шарафига ёдгорлик ўрнатиш масаласини кўтаришди. Бу қимматли таклифни маъқуллаймиз ва хайрли ишни кечиктирмай амалга ошириш зарур деб биламиз.

Очиқ музейга айлантирилиб муҳофазага олингунга қадар Чорчинор ва Нур чашмалари ақл бовар қилмайдиган таъқибга йўлиқди. Бу ерга пок ният билан ташриф буюрадиганлар тазйиққа учраганини қўя турайлик, яна ҳам чатоғи — улар узоқ муддат савдо ташкилотлари ихтиёрига бериб қўйилди. Чорчинор заминини фойда изловчилар, ичкиликхўрлар, бекорхўжалар босиб кетди. Чашма ҳам, балиқлар ҳам, ҳар бири бир обида бўлган чинорлар ҳам қанчадан-қанча зарар кўрди.

Қаранг, оддий кишилар осойишталик тусаб чашма бўйига келсалар ва руҳан поклансалар, бу — «янгича турмуш тарзи»мизга ярашмади, агар ўша жойда бирни икки қилувчилар истаганини қилсалар, аллакимлар бўшаган шишаларни чашмага отиб ифлос қилсалар, исмларини чинор таналарига ўйиб ёзсалар, буниси майли, йўл-йўриғимизга ярашаверди.

Эътибор беринг: ҳозир Озодлик монументи, Мангу олов, Номаълум жангчи, Мотамсаро она, Дўстлик ҳайкаллари... ва ҳоказо ёдгорликлар пойини одамлар фақат байрамларда эмас, кун ора тавоф қилишади. Улуғворлик касб этган мазкур обидалар қошида тарихий ҳақиқатлардан бехабар йигит-қизлар олағовур мусиқа жўрлигида тантаналар уюштиришади. Эҳтимол, булар ҳам керакдир. Лекин... энди, дейлик, сиз Бухородаги Маҳмуд Торобий тепалигида ёки Самарқанддаги Гўри Амир мақбараси ҳузурида паришонҳол қўл қовуштирсангиз, Улуғ боболарингиз руҳидан хаёлан мадад тиласангиз, ҳеч шубҳасиз, манқуртчилар ғазабига учрайсиз, хурофотчига айланасиз.

Хўш, шундаймикин? Асло! Менимча, ватанпарварлик туйғусини тарбиялашда замонавий обидалар қанчалар асқотса, қадимий қадриятлар ҳам шунчалар зарур.

Ёзувчи Мурод Муҳаммад Дўст туғилган қишлоқ — Жомни саноқсиз тепалар ўраб олган. Агар Жомга бориб қолсам, Галатепа атамаси ёдимга тушаверади. Лекин мен ҳозир эътиборингизни бу атамага эмас, Жом яқинидаги экологик жиҳатдан ғоят катта аҳамиятга эга бўлган бир тепалик бағрида юз бераётган ошкора қўпорувчиликка қаратмоқчиман.

Ўша тепалик оддий тепалик эмас — кўкўпар замонавий иморатларга жило беришда асқотадиган мармар кони. Қарангки, шу бебаҳо хазинани (албатта, бебаҳо-да, ким унга нарх қўя олади?!) белоруссиялик биродарларимиз ими-жимида сотиб олишибди. Энди жомликлар кўзи ўнгида жозибаси ва салобати атрофга ярашиб тушган маконни — минг йиллик хотирамизга дахлдор жойни чанг-тўзонини осмону фалакка кўтариб портлатишяпти, қаттол ускуналар билан пармалашяпти, сўнг, парча-парча қилинган мармарни бемалол ташиб кетишяпти.

Энди бу ҳасратни тингланг: Самарқанд, Бухоро, Хева, Шаҳрисабз каби шаҳарларда қадимий обидалар нурамоқда, қиёфасини йўқотмоқда. Томошабин бўлиб туриш бу — жиноят! Келажак ғазабига йўлиқмаслигимиз учун таъмирга зўр беришимиз керак. Лекин бу мураккаб юмуш мармарсиз бир эн ҳам илгари жилмайди. Мушкул вазифани зиммасига олган усталар мармар етишмаслигидан муттасил нолишади. Арзу додларини ҳеч ким эшитмайди. Хўш, ана шундай ҳолатда Жомдаги бу аҳволни нима деб аташ мумкин?

УМУМАН, ЗАРАФШОН воҳасида бундай таърифга сиғмас хазиналар кўплаб учрайди. Ғозғон, Омонқўтон, Заркент, Зарбанд, Лангар конлари камалакранг мармарлари билан етти иқлимга машҳур — ҳар йили улардан беҳисоб асл хомашё қазиб олинади ва Москва, Ленинград каби марказий шаҳарларга, ҳатто чет элларга жўнатилади. Ўзимиз эса мармарнинг ушоғига ҳам зормиз.

Мармар нима бўпти, ундан минг чандон қимматлироқ бойликларимизни ташиб кетишди. Битталаб ташишди, эринишмади. Биз қуруқ қўл, қуруқ қошиқ билан сўппайиб қолдик. Олиб кетишганини қайтаришсин, йўқотишганини тиклаб беришсин. Ана шунда адашган хотирамиз ўзлигини танийди, хўрланган хотирамиз мозий билан топишади, келажакка ишонч пайдо бўлади.

га уфт[4], вақт, сабаб феъллари қўшилса, 81 та бўлур. Бунга исм ва сифат ёзилғон 18 қўшилғонда 99 сўз бўлур. Бу 99 тасига-да сўз толлуғи[5] буйруқдир (яъни бил сўзидир). Демак, туркчада бир томирдан 98 сўз ундиринг эмиш. Эмди юсуп туғаллигига (мукаммалияти қавоидга) боқайлик:

Араб, форс, рус, немис, француз тилларидан қай бирининг сарф[6] китобларини олиб қарасак: кўрамизким, бир сўзни ясамоқ учун бир қанча ёзилғон, ундан сўнг шул қоидадан ташқари қолғон (мустасно) сўзлар деб тўрт-беш сўз кўрсатилган. Турк сўзларинда эса, бундай сўз топилмайдур. Юсупсизлик деган ҳоллар туркча сарфда сира йўқдур. Тилимизнинг авжи тўғрисида ҳам бойлиги, туғаллиги билиндими? Эмди сўзни туркчанинг бахтсизлигина кўчираман. Турк тили шунча бойлиги, шунча туғаллиги билан бахтсизликдан қутула олмамишдир. Турк тили дунёнинг энг бахтсиз тили-

да:

Заҳир шутур хўрдан
сусимор,
Арабро бажойи расидаст
кор,
Ки тахти Каянро кўнад
орзу,
Туфу, бар ту, чарх кардан
туфу!

деб қийқирмишдир. Бу сўзларнинг туркчаси шудир: Туя сути билан илон эти емакдан бошқа иш билмаган арабнинг иши, шу ерга чиқмишким, Эрон императорининг тахтини истайдир. О, шу ишга сабаб бўлган фалак туфу сенга, туфу!

Яна шунинг учундирким, Эронда арабча ҳоким бўлғон бир замонда ёзилғон «Шоҳнома»да арабча сўзлар йўқ даражада оздир. Фирдавсий бу икки тилакни билиб, онглаб, ишга киришганини билдирмакчи бўлиб, ёзадирким:

Бас, ранж бурдам соли си,
Ажам зинда кардам ба
дини форсий

демишдир. Туркчаси: «Бу ўттиз йил ичинда кўп эмкардим[8], Эронни форсича ёзди-

сатган «Шоҳнома»ни ёздурсун, дея ҳар йўлига бир олтун берсун. Шу бахтсизликдирким, турк ўғли бўлғон Усмонли хоқонларига ўз туйғуларини форсича шеър билан сўйлатмишдир.

Яна шул бахтсизликдирким: Кафказия туркларининг ёқаларин тутмиш дея форс тилининг ҳурмати учун **саксон еринда** сўзи ўрнида **Ҳаштот** дедирмишдир.

Туркча бахтсиздир. Минг йилдан бери эзила келмишдир, Лекин битмамишдир. Битмас, яшамишдир, яшар. Негаким, бойдир. Туркча яшамишдир. Яшар, лекин ўзини араб, форс тилларидан қутқара олурми, йўқми? Сўзни бу ерга етиргач, бармоғимни яранинг ўзагина

рибсиз, ёнига суқулгандан кейин юзига қараб: «Мен сизни кўп севаман, сиз кўп чиройликсиз, лекин шу кўзингиз кўп дўққидир, шуни чиқариб ташланг, бурнингиз ёмон ис берадир, шуни кесиб отинг, десангиз севгилингиз бўлғон хотин икки-уч таёқ уриб, сизни қувмасми? Албатта, қувар. Турк улусини севамиз, лекин тили қабодир, мусиқаси тотсиздир, тарихи қоронғудир деганларнинг ҳам бир-икки таёқ еб, қувилмоқлари керакдир. Лекин, турк тили бахтсиздир.

«Иштирокиюн» газетасининг 1919 йил 12 июндаги 32- сони

Нашрга тайёрловчи:

Ҳ. БОЛТАБОЕВ

1. Ёнаҳўл — яна шу; 2. Ундириш, ундирик кенглиги — сўз ясалиши; 3. Бўлиши — феълнинг бўлишлилик категорияси; 4. Уфт (феъллари) — феълнинг замон категорияси; 5. Толлуғ — ўзак маъносида; 6. Сарф — грамматика; 7. Босдиқлари — босиб олган маъносида; 8. Эмкармоқ — азоб чекмоқ; 9. Қумруқ — зуғум; 10 Осинлонмоқ — ажралмоқ; 11. Қўмуч — ёлғон.

ЭЪТИБОРЛИ ТАКЛИФ

АДАБИЁТ МУЗЕЙИ ҚАНДАЙ БЎЛИШИ КЕРАК?

Айтишларича, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» ва «Меҳробдан чаён» романларини юз мартадан қайтариб ўқиганлар бор экан.

Лекин бугунги кунда яратилаётган бадиий асарларнинг барчасини биз ўқувчилар оммасига маънавий бойлик ва эстетик завқ берадиган асарлар дейиш қийин. Буларнинг юзтасидан ўнтасигина дилга ёқарли асарлар бўлиб чиқмоқда. Биз мана шу яхши асарларни ўқишдан ташқари, бу асарларнинг муаллифлари ва уларнинг ҳаётлари, ижодий жараёнлари билан танишишни истаб қоламиз. Бу истагимизни қондирувчи эса адабиёт музейлари деб биламан.

Бизнинг тушунчамизда адабиёт музейи бу — кўргазма эмас, унда фақатгина ёзувчиларнинг портретлари ва ёзган асарларининг қуруқ рўйхатларигина кўрсатилмаслиги керак. Унда адабиётимиз тарихидан тортиб то бугунигача бўлган воқеа-ҳодисалар жонли ифодасини топиши керак.

Тошкентдаги Алишер Навоий номидаги кўчада жойлашган жумҳуриятимизнинг Бош адабиёт музейи юқоридаги айтганимиз талабларга жавоб бера олмайди. Бу музейни «Адабий кўргазма» дейиш мумкин. Чунки, музейга тааллуқли бўлган 30 дан ортиқ хонанинг барчаси расмлар билан безатилган, холос. Шунинг учун музейга кирган ҳар бир киши ёзувчиларнинг расмини ва ёзган асарларининг рўйхатини кўриб чиқиб кетмоқдалар.

Адабиёт музейида ўзбек адабиётининг тарихи XIV—XV асрдан бошланади. Яъни, шу асрларга хос бўлган расмлар кўрсатилган. Улардан Улуғбек расадхонаси, ўша даврга хос бўлган бинолар қурилиши, мадрасалар ҳаёти ҳақида маълумотлар олиш мумкин. Тўғри, қадимги даврдан, VI—VII асрга тўғри келадиган Афросиёб қазилмаларидан топилган битта тарихий сурат ҳам бор. Бу сурат қадимий маданиятимиз намунаси сифатида қимматли, лекин уни адабиётимиз тарихи билан боғлаш жуда қийин.

Биз бу музейни олти марта кириб айланиб чиқдик. Бироқ бирон марта ҳам I асрдан бошлаб, XIV асргача бўлган давр адабиёти тўғрисида маълумот ололмадик. Наҳотки, адабиётимизнинг бу даврида бирор эслагудек хотира, ёдгорлик, мерос бўлмаса?

Ёзма адабиётимизнинг ва халқ оғзаки ижодининг бошланғич даврларидаги Ўрхун-Енисей ёзувлари, Тўмарис ва Широқ афсоналари қани? Ёки улар адабиёт тарихидан чиқариб юборилганми? Ахир сомонийлар, қорахонийлар, Хоразм шоҳлар давлатлари ҳукмронлиги пайтида юзлаб, минглаб ижодкорлар қалам тебратган-ку, асарлари мерос қолган-ку. Улар асарлари билан таништира олмасак ҳам, номларини бугунги адабиёт мухлисларига етказайлик. Демакки, шундай экан, адабиёт музейида бу тарихга ҳам албатта алоҳида ўрин берилмоғи керак.

Аввало, ишни расмлардан эмас, ҳар бир тарихий шахс ҳақидаги сўздан бошлаш керак. Токи, унга адабиётимизга оид ҳамма бойликлар жамланиши ва музейнинг ўзбек совет адабиётининг сўнгги босқичи бўлимида ҳар бир ижодкор мукаммал кўрикдан ўтказилиб, улар орасидан насримизга ва шеъриятимизга салмоқли ҳисса қўшганларнигина қолдирмоқ керак. Ҳозирги ҳолатда бу бўлим образли қилиб айтганда, чала рассомнинг ҳамма нарса қалаштириб ташланган «натюрморти»га ўхшаб қолган. Яъни, ким Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси бўлиб, бир дона шеърлар тўплами чиқарган бўлса, музейдан ўрин олаверган. Уларнинг суратлари ҳам турли ҳажмда деворларга олақуроқ қилиб ёпиштириб ташланган. Булар, албатта, музейга келганларнинг ғашига тегади. Чунки адабиёт музейи биринчи навбатда халқнинг эстетик дидини, нафосатини кўрсатувчи маскан бўлиши керак.

Бундан ташқари, Чўлпон, Элбек, Фитрат, Шокир Сулаймон, Боту, Рафиқ, Мулла Маҳмудий каби ўзбек совет поэзиясининг бошланғич давридаги талантли, таниқли шоирлари ҳам музей хазинасига киритилмаган.

Ўзбек адабиёти тарихида ёрқин из қолдирган Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Сулаймон Боқирғоний, Ҳувайдо, Муҳий, Ҳазиний каби шоирларнинг на номи, на асарлари ҳақида маълумот бор. Буларни тарихдан ва ёки халқнинг юрагидан олиб ташлаш мумкин эмас-ку, ахир!

Истагимиз шуки, музей адабиётимиз ҳақиқий қиёфасини кўрсатувчи даргоҳ сифатида қайтадан жиҳозланса!

М. ТУРСУНОВА,
Қўқон шаҳридаги 6-мактабнинг тарих ўқитувчиси

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.24

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Тк/139.24

Жумҳуриятимиз ҳаётининг барча соҳаларидаги каби унинг маданияти тараққиётида ҳам бирмунча ўткир муаммолар тўпланиб қолгани сир эмас. Аввало, маданият олий ўқув юртлари фаолиятини яхшилаб, етук мутахассислар тайёрлашни жиддий йўлга қўйиш керак Мутахассисларсиз бу соҳани ривожлантириб бўлмайди. Иккинчидан эса, тайёр мутахассисни иш билан таъминлаш, уни рағбатлантириб бориш ҳам асосий муаммолардан ҳисобланади.

Абдулла Қодирий номидаги Тошкент Давлат маданият институтида бўлиб ўтган давра суҳбатида билдирилган фикр-мулоҳазалар асосан ана шу муаммоларга қаратилди.

Давра суҳбатини институт ректори А. ТЎРАЕВ бошлаб берди. Унда кутубхонашунослик кафедрасининг мудири, профессор О. ҚОСИМОВА, ўзбек адабиёти кафедрасининг мудири, профессор С. МИРВАЛИЕВ, болалар адабиёти кафедрасининг мудири, профессор М. МУРОДОВ, маданий ва маърифий ишлар кафедрасининг мудири М. БЕКМУРОДОВ, маданий-оқартув факультетининг декани Ж. РАСУЛТОЕВ, халқ музикаси кафедрасининг мудири Р. ТУРСУНОВ, философия кафедрасининг доценти Д. АЪЗАМХЎЖАЕВА, рус ва чет эл адабиёти кафедрасининг катта ўқитувчиси Ё. ЯКВАЛХЎЖАЕВ иштирок этдилар.

А. ТЎРАЕВ: — Турғунлик йиллари даврида маданиятимизнинг мавжуд аҳволидан мутлақо қониқмайман, дейиш бироз ноўрин бўлса керак. Унинг устига худди шу йилларда маданият ва санъат соҳасида Марказқўмнинг бўлим раҳбари бўлиб хизмат қилган менга бу ҳақда гапириш оғир эканини тушунаман. Менга бир ҳақиқат аёнки, биз турғунлик йилларида жуда кўп камчиликларимиз, иллат ва хатоларимизни жамоатчилик назаридан яшириб келдик. Ҳозир эса уларни ошкора, бaралла айтяпмиз, расмий қарорлар қабул қиляпмиз. Лекин барибир уларнинг натижалари кутганимиздек бўлиб чиқмаяпти.

Ҳозир республикамизда маданий-оқартув соҳасида хизмат қилаётган маданият ходимларининг 15 фоизигина олий маълумотга эга. Агар ўрта ва махсус билим юртларини тамомлаганларни ҳам қўшиб ҳисобласак 46 фоизга етади. Жумҳуриятимиздаги деярли кўпчилик область, район, шаҳар ва қишлоқ кутубхоналарининг аҳволи ачинарли ҳолатда. Клублар ўз вазифаларини бажармаяпти. Статистик маълумотларга асосланадиган бўлсак, ҳамма жойда мутахассис маданият ходимлари етишмайди. Шу ўринда ҳақли савол туғилиши мумкин: маданият институтини, маданий-оқартув техникумлари ва билим юртларини битириб чиқаётган кадрлар қаёққа кетишяпти? Улар қандай ишлар билан шуғулланишяпти?

Аслида ҳеч қаёққа кетишаётгани йўқ! Фақат мутахассислик бўйича озроқ ишлагач, ўз соҳасини ўзгартиришга, тирикчиликнинг бошқа мақбулроқ йўлини топишга мажбур бўлишяпти. Агар ҳозирда астойдил ҳисоб-китоб қилинса, қўлларида мутахассислик дипломи бўлган ҳар ўнта маданият ходимидан ё иккитаси, нари борса учтаси ўз соҳаси бўйича ишлаяпти. Улар ҳам азбаройи тирикчилик учун эмас, шу

нинг кўп қисми талабаларни танлаган касбига қизиқишини ошириш, амалий машғулотларга алоҳида эътибор бериш, ўқитувчиларимизга бўлган талабчанликни кучайтириш билан алоқадор. Шунингдек, институтимиз коллективи Польша Халқ Республикасининг Ченстхов шаҳридаги Олий педагогика мактаби билан ўзаро маданий алоқаларни кенгайтириш ҳамда мутахассис ва студентларни айирбошлаш, бирбирларининг тажрибаларини ўрганиш мақсадида 1991 йилгача шартнома имзолади. Ўзаро дўстлик ва байналмилал руҳга асосланган бу шартнома шубҳасиз ижобий натижалар беради, деб ўйлайман. Бу ўз-ўзидан республикамизда маданий-маърифий, кутубхонашунослик ишларини янада ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

О. ҚОСИМОВА: — Кутубхоналарнинг жамиятдаги ролига янгича қараш кун тартибига бир қатор муаммоларни қўймоқда. Улар ҳозир мамлакатда ва Ўзбекистондаги кутубхоначилик ишларининг уч асосий йўналиши доирасида ҳал қилинмоқда. Булар — кутубхоначилик амалиёти, кутубхоначилик фани ва кутубхоначилик таълимидир. Мазкур йўналишлар бир-бири билан боғлиқ бўлиб, уларнинг ўзаро таъсир қилиш кучайтириш орқали кутубхоначилик ишини қайта қуриш мумкин.

Ҳозир жамиятимиздаги ижтимоий ўзгаришлардан келиб чиқиб, бир қанча амалий ишларни бажаришга киришдик. Биз тарихий фактларни янгича мушоҳада қилишга, янгича ёндашувни ҳисобга олган ҳолда «Ўзбекистонда кутубхоначилик иши тарихи» дарслигининг иккинчи нашрини тайёрлаяп-

таниқли адибларимиздан бири: «Собиржон, кўнглингизга келмасину, шу фалончи ёзувчининг китобини олиб беринг, деган сўроққа жавоб қайтариш учун тўрт йил ўқитасизларми?», деб қолди. Бу гап кўнглимга оғир ботди. Унга кутубхоначилик фақат шу ишдан иборат эмаслигини тушунтирдим. Лекин ўзимизнинг фаолиятсизлигимиздан ранжидим. Тўғрисини айтсам, институтимиз муаммоларини бугунги қайта қуриш талабларидан келиб чиқиб, жамоатчилик ҳукмига ҳавола этолмаётганлигимиз, фидойилик билан хизмат қилиб, элнинг назарига тушолмаётганимиз учун аввало ўзимиз айбдормиз.

Бизда ўзбек ва ўзбек адабиёти асосий мутахассисликлардан бири ҳисобланади. Чунки кутубхоначиликни фақат ёзувчининг китобини олиб бериш эмас, маърифат тарқатувчи деб айтадиган бўлсак, санъаткор ҳамда маданият ходимларини бевосита адабиётга алоқадор деб ўйласак, адабиёт фанининг асосий фанлардан бири эканига асло шубҳа йўқ. Афсуски, шундай бўлишига қарамай, адабиёт фанининг ўқитилиши, унга белгиланган соатлар мутлақо жавоб бермайди. Масалан, классик адабиётга 20 соат, ўзбек совет адабиётига 14 соат ажратилиши адолатданми? Бу аҳволда етук мутахассислар тайёрлаш ўз-ўзидан қийинлиги аён бўлиб қолмоқда.

М. МУРОДОВ: — Аввало Осиё Қосимованинг мулоҳазаларига баъзи эътирозларим бор. Кутубхоначилик соҳасида қандай ишлар амалга оширилаётгани, унинг бирмунча ижобий натижаларга эришаётгани балки тўғридир. Лекин очиқ ҳақиқатни айтадиган бўлсак, кутубхоналар фаолияти бизни мутлақо қаноатлантирмайди. Асосан кўпчилик кутубхоналарнинг вайрон ҳолати, клубларнинг расмият учун тикланиб, мутлақо бошқа ишлар

мустаҳкамлаш зарур.

М. БЕКМУРОДОВ: — Инқилобнинг дастлабки кунидан бошлаб, Ленин ташаббуси билан дин давлат ва мактабдан ажратилди. Инқилоб талаби билан шундай қилингани балки тўғридир. Аммо биз унинг ижросида чиндан ҳам динни Ленин ўйлагандек, давлат ва мактабдан ажратдикми? Йўқ. Аслида биз, динни таг-томири билан йўқотишга интилдик. Масалан, Бухорода инқилобгача 272 масжид, мадраса, ундан ташқари қанчадан-қанча чойхоналар, ҳаммомлар бўлган. Масжидларда одамларни инсоф ва диёнатга чақирилган. Ўғирлик, хиёнат, туҳмат, зино ва қотиллик дунёдаги энг оғир гуноҳ эканлиги зикр этилган. Мадрасаларда диний сабоқлар билан бирга дунёвий илмлар ҳам ўтилган. Қисқаси, булар маърифат маскани, Шарқнинг ўзига хос бўлган маданиятини намойиш этувчи муқаддас жойлар ҳисобланган. Худди мана шу тарбиявий-ахлоқий аҳамиятга молик ерларнинг кўпчилиги кейинчалик динни тарғиб ва ташвиқ этувчи «ғайри қонуний» объектлар сифатида йўқ қилинди, омон қолганлари «Бухорони ишғол этиш» пайтида вайрон этилди.

Маданий инқилоб йилларида янада катта хатоларга йўл қўйдик. Халқимизнинг миллий қадриятлари ва анъаналари инкор этилиб, ўрнига сунъий равишда сингдирмоқчи бўлган тадбирларимиз халқимиз руҳига, яшаш тарзига мутлақо тўғри келмади. Шунга қарамай аҳолининг маданий савиясини ошириш учун «оммавий равишда театрга», «оммавий равишда балет ва операга» олиб келавердик. Бундай «культпоход»лар на маданий ҳаётимиз, на руҳимизга таъсир қилди. Сабаби, буларнинг ҳаммасида халқнинг ўзига хос бўлган миллий маданияти ва санъатини назар-писанд қилмаслик, «янгилаш»га уриниш-

сиз, ишсиз мутахассислар тайёрлаш билан овора бўляпмиз. Ҳозиргача мингдан зиёд хор ва оркестр дирижёрлари, духовой оркестр бўйича кадрлар тайёрладик. Бу кадрлар бориб ишлайдиган район ва қишлоқ клубларида биророта ҳам хор, оркестр дирижёрлиги, духовой оркестр йўқ. Ахир уларнинг ўрнига миллий музика, маданият ходимларини тайёрласак бўлмайдими?

Ж. РАСУЛТОЕВ: — Бизнинг факультетимизда малакали маданий-оқартув ходимлари тайёрланади. Аслида шундай дейишга дейману, мавжуд аҳволни ўйлаб афсусланаман. Суҳбатда маданият ходимларининг маоши камлиги ҳақида тўғри фикрлар айтилди. Уларнинг 90—100 сўм ойлик билан қандай кун кечиришини ўйлаб кўрайлик. Чунки Иттифоқимиздаги клублар расмий ҳужжатларда 5 категорияга бўлинган. Республикамиздаги клубларнинг 90 фоизи охирги — 5-категориядан жой олган. Жумҳуриятимиздаги ягона биринчи категорияга мансуб бўлган Тошкент авиасозлар маданият саройида эса миллий музика, ўзбекча санъат намуналари деярли йўқ. Буни қандай тушуниш мумкин?

Жумҳуриятимиздаги клублар, маданият саройлари деб аталган жойларнинг аҳволи ҳам кўнглимизга таскин берадиган даражада эмас. Ҳозир 500 кишидан зиёд бўлган қишлоқ ва посёлкаларда умуман клубнинг ўзи йўқ. 4 мингдан ортиқ клубларнинг ярмидан кўпроғи ижроия комитетлари, колхоз муассасалари ёки мактабларнинг вақтинча ажратган хоналарида жойлашган.

Миллий музикамизни ўқитиш, қадимий қўшиқ ва лапарларимизни оммалаштириш борасида ҳам кўп сунъийликка йўл қўйяпмиз. Маълумки, миллий музикамиз, айниқса, халқ лапарлари ноталарга асосланган эмас. Бизлар эса ҳозир

халқ ўйинларининг қўшиқларини ҳам нотага тушириб, оркестр билан ижро этяпмиз. Бу сунъий йўл фақат миллий мусиқамиз ривожига путур етказади, холос.

Ҳозир классик қўшиқ ва музикаларимиз, мақомларимизнинг тингловчилари камайиб боряпти деб зорланяпмизу, лекин уни тарғибот қилиш ишларига кам эътибор беряпмиз. Бу ўлмас мусиқа меросимизнинг оҳангларини она алласидай болаликдан фарзандларимиз руҳига сингдириб бориш керак. Ҳозир ёшларимиз ўз миллий музикаси бир чеккада қолиб, чет эл куйларининг қулоқни қоматга келтирадиган оҳангларига ирғишлаб ўйинга тушишаётган экан, бу мутлақо замоннинг, тараққиётнинг маҳсули эмас, ўзимизнинг масъулиятсизлигимиз ва айбимиздир.

Р. ТУРСУНОВ: — Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини ўқир эканмиз, биз гўё мақом мусиқаларини эшитгандай бўламиз, унинг бизни ҳайратда қолдирадиган таъсирини ҳис қиламиз. Ёзувчи ўз қаҳрамонларининг мусиқани идрок этишини, бастакорнинг ижодий машаққатларини шу қадар образли ва бадиий жиҳатдан ишонарли қилиб тасвирлайдики, киши ҳайратга тушади. Шундай, бадиий адабиётнинг моҳиятида, тилимизнинг сеҳрли жарангларида мусиқийлик мавжуд, буни тушунмай, ҳис этмай туриб мусиқа, умуман санъат асари яратиб бўлмайди.

Янги ўқув йилида институтимиздаги халқ мусиқаси бўлими студентлари учун «Ўзбек тили фонетикаси ва орфографияси» фани ўқитилишини мўлжаллаганмиз. Бу фан орқали талабаларимиз ўзбек тилининг товушлар системасини, унли ва ундош товушларнинг пайдо бўлиши, талаффуз этилишини пухта ўрганадилар. Яна бир таклифим ва фикрим шундан иборатки, жумҳуриятимизда биронта ўзбек миллий мусиқий мактаби йўқ. Ваҳоланки, Болтиқбўйи ва Кавказорти жумҳуриятларида бундай мактаблар мавжудлиги бизга кўпдан маълум. Яна бир муаммо — ўзбек тилида мусиқавий луғат деярли йўқ даражада. Бу муҳим ишларни қанча тез амалга оширсак, ҳақиқий ўз соҳасининг билимдон, жонкуяр мутахассисларини кўпроқ етиштирган бўламиз.

Д. АЪЗАМХЎЖАЕВА: — Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши маданий ва сиёсий

амалга оширилаётган ишларни, айниқса, кўпчилик институтларда ўзбек тили кафедраларининг очилишини бу борадаги энг қутлуғ ишлардан бири деб ҳисоблайман. Бундай кафедралар фаолиятини институтимизда янада кенгайтириш керак. Аслида ҳозирги ёш авлодга ўз она тилининг сеҳрли қудрати билан бирга, унинг тарихини, фалсафий, сиёсий, иқтисодий ва маданий ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини, урф-одатлари ва удумларини ҳам чуқур ўргатиш йўлида ижтимоий фанлар мутасаддилари дадил фаолият кўрсатиши лозим. Лекин жумҳуриятимизнинг олий ўқув юртларига тавсия қилинган дарсликларда ҳали миллий маданият, тарих, адабиёт ва санъат ўзининг тўла аксини топгани йўқ. Аввало шундай дарсликлар яратиш муаммосини ҳал этайлик. Бу дарсликлар маданият олий ўқув юртлари учун ниҳоятда зарур.

Ниҳоят, дин ва унинг жамиятдаги ўрни ҳақида шахсий мулоҳаза. Маълумки, ислом дини инсониятнинг неча минг йиллик фалсафий-ахлоқий бойлигини ўзида намоён этган буюк эътиқод. Шундай экан, олий ўқув юртларига ислом дини фалсафасини мукаммал билган олимларни, лозим бўлса диндор уламоларни ҳам бемалол таклиф қилиш мумкин, деб ҳисоблайман.

Ё. ЯКВАЛХЎЖАЕВ: — Мени кўпроқ ўйлантираётган, аниқроғи, қийнаётган нарса бугунги талабанинг маънавий қиёфасидир. Биз турғунлик йиллари маорифимизга жуда дабдабали шиорларни байроқ қилиб олиб кирдик. Биринчи қўнғироқ чалиниб, партага ўтирган боланинг руҳига; «Иккисиз ўқиш учун!», «Битта ҳам ўқувчини синфда қолдирмаймиз», «Буюмнинг ёмони бўлади-ю, боланинг ёмони бўлмайди» деб ўқувчининг зиммасидаги масъулиятни тамомила олиб ташладик. Натижада ҳеч қанча вақт ўтмай сезгир болалар икки билан ўқиган ўқувчига ҳам яхши баҳо қўйилиб, синфдан-синфга кўчаётганини, тарбияси оғир, бебош болалар ҳам танбеҳ ва жазодан четда қолаётганини билиб олишди. Имтиҳон пайтлари мактаб деворларининг пештоқи «Барча имтиҳонларни беш ва тўрт баҳога топширамиз!» деган шиорларга тўлиб кетди. Биз ҳозирда олий ўқув юртларида мана шу «аълочилар» ва «яхшичилар» билан юзма-юз келиб ишлаяпмиз. Шундай бир мисол келтирай.

Одатдаги семинар машғулотларининг бирида Лермонтовнинг «Замонамизнинг қаҳрамони» асарини ўқимай, умуман машғулотга тайёрланмай келган талабани ўртага чиқардим.

МАДАНИЯТ—МАЪНАВИЯТ КЎПРИГИ

СУРАТДА: давра суҳбати қатнашчилари

гапириб кўринг», дедим. Студент ҳеч нарса демади, анчадан сўнг: «Рус адабиётига қизиқмайман», деб жавоб қайтарди. «Бўлмаса, ўзбек адабиётидан бўлса ҳам майли», дедим. Жавоб бўлмади. Охири «Ўқишга нимадан иншо ёзиб киргансиз», деб сўрадим. У: «Фарҳод ва Ширин»дан», деди. Лекин бу асарни ким ёзганлигини айтиб беролмади.

Балки буни тасодиф дейиш мумкиндир. Лекин айнан шу студентнинг олий ўқув юртига ўз кучи билан кирганига ким кафолат беради? Афсуски, институт талабалари орасида бундайларнинг кўплиги кишини ташвишга солади. Бу талабалардан яхши мутахасис чиқишига ишонмайсан киши. Менингча, асосий ишни қабулдан бошлаш керак. Мутахассисликка қизиқиши бўлган, шу соҳани пухта эгаллайдиган ёшларни қабул қилайлик.

Вақт келар, неча йиллардан сўнг иқтисодиётимиздаги инқирознинг йўли тўсилар, у маълум бир изга тушар, истиқболдан нишоналар кўринар, лекин издан чиққан маънавиятимизни қачон ва қандай тузатамиз? Путур етказилган маданият соҳасини қандай тиклаймиз? Биринчи галда ана шу саволларга жавоб топишимиз керак.

А. ТЎРАЕВ: — Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, институтимизда жуда кўп муаммолар тўпланиб қолган экан. Бугунги давра суҳбатидан маълум бўлдики ҳали маданият муассасалари учун етук мутахассислар тайёрлаш жараёнини янада такомиллаштириш ва жонлантиришимиз керак. Айниқса бу ишда ўқитувчилар ва мутахассислар жиддий ёрдам кўрсатишлари лозим. Шунингдек, институт муаммоларини ҳал этишда тегишли юқори ташкилотларнинг ёрдамларига муҳтожмиз. Ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб ишлагандагина маданият муассасаларини етук мутахассислар билан таъминлаш мумкин. Бугунги қайта қуриш ва ошкоралик биздан шуни талаб қилмоқда.

Суҳбатни

соҳанинг фидойисига айланиб қолгани сабабли севган ишларини ташлаб кетишолмаяпти. Бунинг бош сабабларидан бири маданият ходимларига бўлган муносабатнинг ёмонлиги, эътиборнинг пасайиб кетганлиги, моддий ва маънавий рағбатлантиришнинг йўқлигидир. Бугун катта минбарлардан айтилаётган тўққиз миллиондан зиёд кам даромадли аҳолининг орасига олий маълумотга эга бўлган маданият ходимларининг ҳаммасини тўлалигича киритиш мумкин, деб ўйлайман.

Энди институтимизга алоқадор баъзи мулоҳазаларни айтмоқчиман. Масалан, институт бундан ўн беш йил бурун мактаб биноси базасида ташкил топган бўлса, ҳали ҳам ўша аҳволда турибди. Студентларни ётоқхона билан таъминлашда республикада энг охирги ўринларда турамиз. Чунки музика сабоқлари ва машғулотларимиз ётоқхоналар биносида ўтади. Ваҳоланки, мусиқа дарслари махсус хоналарда ўқитилиши керак. Амалий машғулотлар ўтказиш учун ҳам шароит етарли эмас. Бу аҳволда мутахассис тайёрлаб бўладими?

Ҳар не қийинчиликларга қарамай, бирмунча яхши ишларга қўл урдик. Бу ишларимиз. Бунда республикадаги маърифат масканларининг фаолияти ва аҳволи равшан ҳамда аниқ мисоллар билан баён этилади. Шунингдек, кафедрамиз коллективи 1940 йилдан бошлаб ҳозирги вақтгача бўлган кутубхоначилик тарихи бўйича ҳужжатлар тўплами устида ҳам иш олиб боряпти. Бу бизнинг ишимиз ривожи учун ниҳоятда муҳим. Эндиликда республикамиз кутубхоналари қайта қуриш программаларини бажаришга киришдилар. Қайта қуришнинг дастлабки якунлари шундай янгиликларни намоён қилдики, улар кутубхоналарнинг республика ҳаётидаги ролини мустаҳкамлашга ёрдам берди, кутубхона ходимларининг китобхонлар билан ўзаро ҳаракатини рағбатлантирди. Буларнинг самараси натижасида кутубхоналарнинг оилавий мутолаа (оилавий абонемент) деган янги типи, кутубхона клублари, ҳаваскорлик бирлашмалари ташкил этилмоқда.

Демоқчиманки, қийинчиликларга қарамасдан кутубхоначилик соҳасида ижобий силжишлар бор. Шунинг учун ҳам бу соҳадаги ҳамма ишларимизни фақат инкор этаётган ўртоқларнинг фикрларига қўшилмайман.

С. МИРВАЛИЕВ: — Яқинда учун ишлатилаётганлиги, китоблар, ноёб нашрлар, қўлёзмаларнинг йўқолиши, Давлат кутубхонамизнинг энг нодир асарлар бўлимига ўт кетиши бизда ваҳима қиладиган ҳодиса бўлмай қолди. Наҳотки, етмиш йил давомида жумҳурият миллий кутубхонасини қуриб бўлмаса? Ахир Навоий номидаги кутубхонанинг янги биноси лойиҳаси эълон қилинганига ҳам йигирма йилдан ошиб қолди. Кутубхона, умуман халққа маърифат тарқатиш соҳасида республикамиз энг орқадаги ўринлардан бирини эгаллаб турибди.

Халқимизнинг қадимдан давом этиб келаётган ажойиб анъаналари, қадриятлари бор. Биргина фольклорни олайлик. Ундаги халқ қўшиқ-лапарлари, турли байрам тантаналарини ўтказиш, халқ маросимлари... буларнинг қай бирини айтай. Мана шу бир дунё бой анъаналар институтимиз фаолияти тимсолида тикланиши, бойитилиши лозим. Биз ҳам эндиликда бўй-бастимизни бу борада катта муваффақиятларга эришаётган қардош жумҳуриятлар билан ўлчамоғимиз керак. Бунинг учун биринчи галда маданият ва санъат ўқув юртларининг иқтисодий ва ўқув базасини ҳар жиҳатдан

дек ҳукмрон ғоя бор эди. Ваҳоланки, Ўрта Осиё халқлари маданияти тарихида, турмуш тарзида ўта нозик жиҳатлар мавжудки, уларни эътибордан соқит қилиш мумкин эмас эди.

Институтимизда халқимизнинг мана шундай урф-одатларини, унинг нозик товланишларини ҳисобга олиб, ёш авлодга тушунтириш, ўргатиш ва ўқитиш керак, деб ўйлайман. Ваҳоланки, бизнинг ўқув программаларимизда бу муҳим масалага эътибор қилинмаган. Масалан, кафедрамизга тааллуқли бўлган курсларда ўттиз олтитадан зиёд фан ўтилади. Шулардан ўн биттасигина мутахассисликка оид фанлардир. Унинг устига мутахассислик бўйича ўтиладиган дарслар умумий программадаги соатларнинг 30 фоизинигина ташкил қилади. Яна ҳам таажжубли томони шундаки, бизнинг бўлғуси маданият ходимларимиз турмушимизнинг бугунги талаб қилаётган эҳтиёжига мутлақо мос эмас. Масалан, бизда хор дирижёрлиги, оркестр дирижёрлиги, духовой оркестр, хореография бўлимлари бор. Биз тайёрлаётган бу кадрларнинг бирортасига клубларда штат ҳам, ўрин ҳам йўқ. Демак, биз жумҳуриятимизга сифат-

...дан сизга ким керак» деган

...ди. Ҳозир шу муносабат билан

...биётидан нимаики билсангиз

Б. КОМИЛОВ
ёзиб олди

*

СУРАТДА: Улуғ Ватан уруши қатнашчиси, таниқли бастакор, Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби Матниёз Юсупов иқтидорли композиторлар Рустам Абдуллаев ва Дилором Омонуллаева билан янги асар ҳақида суҳбатлашмоқда.

С. МАҲКАМОВ суратга олган

*

7 МАЙ—РАДИО КУНИ

«ДУГОНАЛАР» ДУГОНАСИ

Кўпинча шанба кунлари эрталаб қулим ишдаю қулоғим радиода бўлади. Чунки шу куни ҳаво мавжларида биз аёллар севиб тинглайдиган «Дугоналар» эшиттириши берилади. «Дугоналар» минглаб хонадонларга куй-қўшиқлар, хушхабарлар, қувонч ва ташвишлар билан кириб боради, аёлларнинг сирдоши, маслаҳатгўйи, яқин ҳамсуҳбатига айланади.

Бугун ушбу радиожурнал жонкуярларидан бири Матлуба Исломова менинг суҳбатдошим. «Дугоналар»нинг ташкил этилганига 30 йил тўлди.

Бу редакцияда Матлубанинг катта муҳаррир бўлиб ишлаётганига эса 23 йил бўлди. Айтишга осону, бу йиллар Матлуба учун ҳам, радиожурнал учун ҳам ўқиб ўрганиш, чиниқиш, маҳоратни ошириш йиллари бўлиб кечди. Бир ойда икки марта бўладиган бу эшиттиришни сермазмун, ҳаёт билан ҳамнафас, тингловчи қалбига етиб борадиган қилиб тайёрлашнинг ўзига хос машаққатлари, инжиқ меҳнатлари бор. Радиожурналга қўшимча равишда яна ўн беш минутлик «Дугоналар»дан бир саҳифа» деган эшиттириш ҳам берилади.

«Дугоналар»га келаётган хатлар эса беҳисоб. Матлуба уларнинг ҳар бирини ўқиб ўрганиш билан кифояланиб қўя қолмайди, хатларнинг кўплари унинг ҳаловатини ўғирлаб, узоқ йўлларга чорлайди. Ташвишнинг бегонаси бўлмайди, дейдилар. Иложи борича хат муаллифлари билан учрашиб, уларнинг қалбини изтиробга солган дардни енгиллаштиришга ошиқади.

— Кўнгил иши... — ўйга толади Матлуба, — жуда нозик бўларкан. Қанийди, бизга кўз тикиб турган ҳар бир муҳтож аёл қалбига бир илиқлик, қувонч чироғи олиб киролсак.

Аёл қалби... У гулдек тоза, гулдек нафис, кези келганда тошдан ҳам қаттиқ. Агар аёл қалбига тўғри йўл топа олсангиз, у нақадар улкан меҳр уммони, ижтимоий тузумнинг бир устунини бу елкасига, оила ташвишини бу елкасига ортиб кетаётган катта куч эканини ҳис этиш қийин эмас. Матлуба Исломова тайёрлаган эшиттиришларнинг кўпларига ана шу руҳ, ана шу теран мазмун сингдирилган. Шу ўринда Матлубанинг ташаббуси, жонкуярлиги билан эшиттиришга кўпгина янгиликлар киритилганини айтиб ўтиш жоиз. Жумладан, «Мунозара ва муаммолар», «Дугоналар почтасидан», «Мактуб изидан», «Фойдали маслаҳатлар», «Дугоналар» ёрдам берди» каби рубрикалар эшиттиришларни ранг-баранг қилиб тайёрлашда кўмакчи ҳамдир.

— Матлубахон, «Дугоналар»да негадир фақат аёллар овозини эшитамиз. Унга эркаклар, масалан, шоирлар, публицистлар, мутахассислар, ишчилар вакиллари кўпроқ жалб этилса, эшиттиришлар ғоятда қизиқарли бўлиши мумкин эди.

— Эшиттириш хотин-қизларга мўлжаллангани учун кўпроқ уларга ўрин берилар эди. Таклифингиз ўринли. Ана шундай таклифларни инобатга олиб, сўнгги пайтларда эркак муаллифларимиз сонини кўпайтиришга ҳаракат қиляпмиз.

«Дугоналар» олдидаги муаммолар оз эмас. Қайта қуриш шарофати билан эшиттириш руҳи, мазмуни анча ўзгарди, аёллар дардини очиқ-ошкора айтиш ҳуқуқи берилди, хатлар сони кўпайгани ҳам шундан. Хотин-қизлар ҳаёти билан боғлиқ барча муаммоларни қамраб олиш учун эшиттиришга ажратилган вақт оз. Энди кабинетда ўтириб жонли эшиттириш тайёрлаб бўлмайди, тингловчиларга қуруқ ваъдалару безакли гаплар сингмайди. Баландпарвоз ва ширин сўз ўрнига, аччиқ бўлса ҳам, ҳақиқатни, ростини айтиш пайти келди. Шунинг учун бевосита одамлар орасида бўлиш, уларнинг дардию изтироблари ўй-режаларини ўз оғизларидан эшитиб, иложи борича одамлар дардига малҳам топиш асосий мақсадимиздир.

«Дугоналар»нинг келгуси чиқишларида ёшларга ҳам кенг ўрин бериш мўлжали бор. Оила тутиш, эр кутиш, таълим-тарбия, қиз боланинг орияти, шарм-ҳаёси, қадри каби жуда кўп масалалар шулар сирасига киради. Зеро, жамиятимиз ижтимоий ҳаётида аёллар катта куч. Очиғини айтиш керак, оила таянчи ҳам аёл. Оиланинг гуркираб яшнаб кетиши, мустаҳкамланиб, эл тили билан айтганда, туп қўйиб, илдиз отиб кетиши кўп жиҳатдан аёлга боғлиқ.

— Хотин-қизларнинг кўп вақти ишда ўтади, бола тарбияси, ўзига оро бериш... буларга улгурмайди, шу ҳақда нима дейсиз?

— Сўнгги пайтларда хотин-қизларга енгиллик бериш, иш соатларини қисқартириш ҳақида кўп гаплар айтилмоқда. Депутатлар сайловолди дастурларида кўпдан кўп ваъдалар беришди, лекин қани, амалда нима ўзгарди, бу ваъдалар қачон амалга ошади? Хотин-қизлар шароитини яхшилаш учун қуруқ гап эмас, амалий чоралар кўрадиган вақт келди. «Дугоналар»нинг навбатдаги эшиттиришларини шу долзарб масалалар асосида тайёрлаймиз.

Матлубанинг иш столида даста-даста хатлар. Улардан айримларига «Муаммо», «Командировка», «Суҳбат», «Зудлик билан ҳал этиш...» каби сўзлар ёзиб қўйилган. Унинг рухсати билан хатларни қўлимга олдим. Қашқадарё вилояти, Китоб ноҳияси, «Зарафшон» совхози. Иккинчи хат Бағдод ноҳияси, «Большевик» колхозидан. Учинчи хат... Ҳа, навбатдаги командировка Қашқадарё, сўнг Фарғона...

Муҳаббат ТУРОБОВА

ДИЛ ТОРЛАРИН ЧЕРТИБ...

Телевидениенинг ҳар бир кўрсатувида, шубҳасиз, режиссёрлар иши алоҳида ўрин тутади. Чунки кўрсатув сифати, умрбоқийлиги, мухлисларбоплиги режиссёрнинг машаққатли изланишлари маҳсулидир. Биз сизга таништирмоқчи бўлган қаҳрамонимиз Зебо Солиева ана шу ҳунарни пухта эгаллаган режиссёрлар сирасига киради. Албатта, у бугунги юқори малакали режиссёрлик маҳоратига осонликча эришгани йўқ.

Аслида самарқандлик бўлган Зебохон етуклик гувоҳномасини қўлига олгач, Тошкентга келиб, Театр ва рассомлик санъати институтининг актёрлик факультетига ўқишга кирди. Институтни тугатгач, Термиз музикали драма театрига йўлланма олди. Ўз орзусига етган Зебо бутун вужуди билан ижодий ишга шўнғиб кетди. Бирин-кетин «Тоҳир ва Зуҳра», «Ватан ишқи» каби спектаклларда бош қаҳрамонлар образларини маромига етказиб ижро этиб, томошабинлар тилига тушди. З. Солиева 1960 йили Тошкент телевидениесига режиссёр ассистенти бўлиб ишга кирди. Албатта, бу унинг учун нотаниш, мураккаб иш эди. Аввало, техникани чуқур ўрганиш, телевидениенинг ўзига хос хусусиятларини билиш талаб этилади. Биз Зебохон билан худди шу ерда, телевидениеда танишдик ва ўн йилдан ортиқ бирга ишладик. У ҳамиша янги бир асарни «ойнаи жаҳон» орқали томошабинга манзур этолсам, деган ўй билан тиним билмай изланади. Яна муҳими шундаки, унинг ўзи ҳам бир неча телеспектакллар ва радиопостановкаларда роллар ижро этиб, мухлисларга маъқул қилдира олди. Шу ўринда саноқдан тийилайлик-да, биргина Ғафур Ғулом асари асосидаги «Ёдгор» радиоинсценировкасини эслайлик. Ундаги бош қаҳрамонлардан бири — Саодат ролини Зебохон шундай маромига етказиб ижро этганки, ҳар гал тинглаганда, беихтиёр ҳаяжонга тушасиз. Шикаста овозининг ўзиёқ сизни мафтун этади, дил торларингизни чертиб ўтади.

Яна бир нарса менинг ҳавасимни келтиради. Зебохоннинг ўзи санъатимизга ҳисса қўшиш билан бирга, ажойиб санъаткорларни ҳам тарбиялаб етиштирди. Унинг бир қизи Луиза Қулабдуллаева бугунги кунда Ҳамза номидаги Ўзбек давлат драма театрида хизмат қилмоқда. Томошабинлар уни Ў. Умарбековнинг «Ойнинг олтин ўроғи» ҳикояси асосида яратилган видеофильмдаги Ирода ва Турғун Пўлатнинг «Ичкуёв» асари асосидаги видеоспектаклдаги Сабоҳат образлари орқали жуда яхши таниб олдилар. Чунки ҳар икки образни ҳам маромига етказиб ижро этди. Театрда ҳам «Бой ила хизматчи», «Абдулла Қодирийнинг ўтган кунлари», «Ўз аризасига кўра» ва бошқа спектаклларда бир неча образларни яратди. Кичик қизи Лайло эса хореография билим юртини тугатиб, «Зарафшон» ансамблида раққоса бўлиб ишламоқда. Ҳозир ижро этаётган ажойиб рақслари унинг келажагига умид кўзи билан қарашга имкон беради.

Зебо Солиеванинг телевидениеда ишлаётганига бу йил ўттиз йил бўлди. Бу айтишгагина осон. Шу йиллар ичида қанча қувончу изтироблар, ютуғу камчиликлар бўлди, булар, аввало, Зебохоннинг ўзига аён. Лекин бизга аёни шуки, Зебохоннинг меҳнатлари, ташвишлари беиз кетаётгани йўқ! Улар, аввало, санъаткор фаолиятининг давомчилари, фарзандларида давом этмоқда. Қолаверса, санъатсевар халқимизнинг маънавий камолотига хизмат қилмоқда.

Биз Зебо Солиевага ана шу хизмат йўлида фидокорлик, умрбоқийлик, саломатлик тилаб қоламиз.

Раъно ХАЛИЛОВА

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No Tk/139.24

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.24

ҚУРОЛДОШЛАР ДАФТАРИДАН

ШУҲРАТ,
Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси

ЁРГА МАКТУБ

«УЗОҚДАН МАКТУБЛАР» ТУРКУМИДАН

Бу шеър маҳбус Сатторовнинг (катта-қўрғонлик) уйидан шу маънодаги хат олиши муносабати билан ёзилган ва унга тақдим этилган.

Хат ёзибсан, Рисолат, эркам,
Хўб отибсан таъна тошини.
Дебсан жоним: «Шунчалик
одам —
Унутурми ёстиқдошини?

Бир мактубга арзитмай мени
Йўл-йўлакай йўллаймиз салом».
— Қандай ахир унутай сени,
Эй, Рисолат, эй, бағри ором!

Унутурми боғини боғбон?
Унутурми чаманни булбул?
Унутурми қуёшни осмон?
Унутурми баҳорини гул?

Узоқ тунлар йиғлайман сени,
Висолингни қиламан орзу.
Тонгга қадар «дийдор» сўзини
Симиради кўнглим гўё сув.

Сени десам, кўзим олдига
Келар ёшлик, қувноқ ҳаётим.
Ахир сени унутай нега,
Эй, ёшлигим, бахтим, қанотим.

Сени десам, бўлар намоён —
Кўз олдимда мевазор боғлар.
Нурга тўлиб оққан Зарафшон,
Булутларга тўш тутган тоғлар.

Сени десам, ғунча дудоғлар,
Ширин сўзлар эркалар мени.
Сенинг меҳринг, эй кокили зар,
Бекор қилар ўлим ҳукмини!

Сенсан ахир арзанда ўғлим
Озоджонни менга бахш этган.
Сенсан ахир қувончим, меҳрим,
Муҳаббатим ўзга қаратган.

Қандай сени унутай, эркам,
Қўй, ўксима, ёмонга жўйма.
Ҳали бизни кутади кўклам,
Гулюзингни сўлдириб қўйма!

Кут, азизим, аввал хатимни,
Сўнгра менинг ўзгинамни кут.
Аввалдек бил муҳаббатимни,
Кўнглинг бўлма, қайғуни унут!

Унут эркам, унут эй, кўзим,
Мудҳиш йиллар васвасасини.
Мендан ортиқ ким севади, ким —
Шундай оташ севги-ла сени!!

Уп ўғлимнинг пешонасидан,
Толеини тила, эй, Рисол!
Кўзинг узма унинг изидан,
Хайр, эркам энди яхши қол!

ЎҒИЛЛАР

Бу шеър маҳбус Ориф Аюбовнинг ўғиллари Рустам ва Баҳромнинг Тошкентдаги Пушкин боғида бирга тушган расмларига қараб туриб ёзилган.

Жиянлар.
Суратга кўп ажиб жойда тушибсиз.
Болалик ҳуснига чаман қўшибсиз.
Сиз тушган суратга боқдиму, шу чоқ
У ўтган ёшлигим эсладим, эвоҳ!..
Қандайин унутай Пушкин боғини,
Ёшлигим қувнаган эркин чоғини!
Кезганман оқшомлар уни беармон,
Гуллари ранг-баранг, бўйдор, нопармон.
У гўзал фонтаннинг сувлари маржон,
Кўркига боққанда ором олар жон.
Дўстлар-ла, суҳбатда бўлганмиз унда,
Тўймасдик кўркига бўлсак ҳам кунда.
Қизларни кузатиб боқардик аста.
Қизларки, шаҳло кўз, қоши пайваста,
Қизларки, хипча бел, бутулка оёқ,
Қизларки, садаф тиш ва бодом қовоқ,
Қизларки, ҳуснининг ўзи бир жаҳон,
Бир кўзи қирига берсанг арзир жон!
Оҳ, азиз жиянлар, ўтди у кунлар
Кунларки, навқирон умрим якунлар!
Кунларки, эсласам юрагим куяр.
Бу куйган юракка баттар мой қуяр!
Майлига, жиянлар, шунга ҳам шукур —
Қўролдик. Тақдирга минг бор ташаккур!
Улғайинг, жиянлар, беқайғу армон,
Келади биз билан кўришмоқ замон.
У замон кезамиз шу боғни бирга
Бу ҳижрон чоғини солиб хотирга.
Менинг ҳам ўғлим бор исмидир Фикрат,
У билан дўстлашиб оласиз албат.
Боғларни кезасиз мағрур, баркамол,
Укирсиз ВУЗларда бирга, эҳтимол!
Эҳтимол бўларсиз оға-инидек,
Ажралмай юрарсиз қилич-қинидек.
Бахтингиз табриклаб биз икки ота.
Қувониб боқармиз сизга албатта!
Усингиз, жиянлар, ўксимай мутлоқ,
Келажак умрлар яна ҳам порлоқ!!

Эргаш ТОШМАТОВ

ОТ ЙИЛИ

Қуллуқ сенга, эй сабру бардош,
Сўз бордир: қаноат гуллармиш.
От йилида, ҳатто, оддий тош
От туёғи тегса, тилломиш.
Бағрим, мана, гулларга тўлди,
От йилидан бу бир туҳфадир.
Қандай кутсанг — йил шундай бўлди,
Одам шундай, кун шундай бўлди.
Отдай бўл! — деб, тилак тиладим,
Оғир дамда сен отдай тўлгин.
Ёмондан қоч, яхшига йўлан,
От йилида сен отлиқ бўлгин!..

ЖАНГДА

Бир ўрам махорка бутун взводнинг
Кўнглини чоғ этди, кўксин эса тоғ.
Кўққисдан бошланган қонли ҳужумда,
Бўлди мардлар мушти ҳам яроғ.

Абдуғаффор УБАЙДУЛЛАЕВ

БОМБА

Ертўла ёнида атрофга боқиб,
Душман ҳаракатин кузатар эдим.
Яқинроқ келганда ер тишласин деб,
Пулемётга ўқни узатар эдим.
Ёнимда портлади қичқириб бомба,
Атрофни қоплади бирдан чанг-тўзон,
Ертўла силкинди, бомбанинг ўзи
Бўлди парчаланиб ер билан яксон.
Окопдан бу ҳолни кузатдим шу дам,
Ертўла атрофин айланиб кездим.
Жангчилар қалбида мардлик, жасорат,
Уларда бомбадан устунлик сездим.
Бомбадан зўр эди уларда мардлик,
Ут кечиб ўтишар кеча-кундузи.
Даҳшатни маҳв этиб азму дадиллик,
Зафарга бошларкан жасорат ўзи.

1943 йил

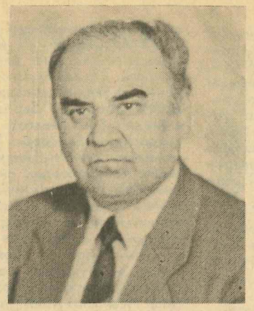

Шамси ОДИЛ

ТЎРТЛИКЛАР

Ҳар кимсага айта кўрма сирингни,
Қанча шошма, иссиқ сутни пуфлаб ич.
Ҳаётда бил, пастми, баланд ўрнингни,
Чин дўст учун этик ечмай дарё кеч.

●

Отам дерди: «Ҳаётда бўлгин ёқимтой,
Кексалар бор ерда, тўрдан олма жой».
Ота, гапингизга амал қилганман,
Нетай, аксин қилса шогирд Эшматвой.

●

Ҳаётга сен боқма ҳўмрайиб
Қуёшдан ибрату ол маъно.
Кузакда юрамиз ҳавони койиб,
Эл-юртга тунд ҳаво туюлма асло!

●

Очкўз ош устида бўлса
Билингки, меҳр кетади...
Кўзни кўзга туширмайди,
Дўстликка футур етади.

●

Ёнингда ёвинг бўлса,
Қуролингни ўқлоқ тут.
Ғаним ёнма-ён юрса,
Олдда юрма, ортга ўт!..

●

Лабинг эрур тилгинангнинг қопқаси,
Тишинг эса, қалъанинг дур халқаси.
Ҳуд-беҳуда қалъа эшигин очма,
Шум-рақиблар тилга оғу солади.

●

Сиртин кўриб катта олим,
ё алломa, деярсан,
Гапирмасдан турганида,
кўриниши ҳа, Суқрот.
Сўзладики, гап чуватар...
«Тавба» ёқанг тутарсан.
Дерсан: «Сирту зоҳирингга,
фасонингга минг лаънат».

●

Дояси танглайин пул-ла кўтарган
Шундан-да... кўзлари червон кутаркан.
Гап-сўзи: «пулу-пул» доим ҳавойи,
Бу зотдир пулга қул, пулнинг гадойи.

●

Эл-юрт кишини бир юқори кўтарса,
Тўппа-тўғри ойга элтиб қўяди.
Кўнгли қолиб, шу шахсни тўнтарса,
Тўппа-тўғри, гўрга тиқиб қўяди.

●

Баъзилар бор, мақтаб сени шиширади,
Шар айлайди, само сари учиради.

Тўра ЖУМАН

ДОРГА ОСИЛГАНЛАР

Киев яқинида Бровары шаҳри,
Уни озод этдик фашистни қириб.
Босқинчига ошди ҳар кимнинг қаҳри,
Дорга осилган уч йигитни кўриб.
Дор ипи қирқилди.
Элнинг фарёди
Ер, самони тутди. Жигарим дер чол.

НАЗАРМАТ

ҚАҲРАМОННИНГ ҚАБРИ

Эльбанинг бўйида кичик адир бор,
Адирнинг устида ёлғиз қабр бор,
Ухлайди қабрда жангчи қаҳрамон,
Ватани бор эди Сирнинг бўйида,
Улғайиб ўсганди баҳор қўйнида,
Қонли жанг бошланди, уйин тарк этди,
Ғалаба қозониб Эльбага етди.
Жангларнинг сўнгида, зафарли дамда,
Тарқалди қайғули хабар қисмда...
Эльбанинг бўйида кичик адир бор.

Кампир йиғлаб қарғар қонхур жаллодни,
Хушдан кетиб қолди ёшгина аёл.
Келгинди ҳар уйдан мол-мулкни тортиб
Оларкан, бермаган — тушган шу ҳолга.
Броварь шаҳрида сафимиз ортиб,
Ёвдан ўч олмоқ-чун биз кетдик олға.

1943 йил, 25 октябрь

Зафардай табаррук покиза виждон,
Ким ётур бу ерда, ким бўлди ўзи,
Ким бўлди бу ерда юмилган кўзи.
Элсевар баҳодир, жанговар ўртоқ,
Зўр жангда мардларча бўлганди ҳалок,

Адирнинг устида ёлғиз қабр бор,
Ухлайди қабрда ёлғиз қаҳрамон,
Мард ўзбек фарзанди, покиза виждон.

1945 йил

Оқил бўлсанг шуни яхши англагинки,
Мақтов кўпи дўнгдан пастга туширади.

Қадрим пастга тушди,
тубанлашдим мен,
Биламан, аслида бир оз шошдим мен.
Тарозига тортиб кўрмайин тошим,
Пўла юким кўриб, ҳаддан ошдим мен...

Иброҳим РАҲИМ

ШИНГИЛ ҲИКОЯЛАР

ИШ ҲАҚИ

ҚУВАЛИК БИР бойнинг учта қароли бор эди. Шинаванда бой уларни уч қишлоқдан саралаб, танлаб олганди. Учаласи ҳам тенгқур, бўйи-басти, афти-ангори, кўринишлари эгизак йигитлардай бир текис эди. Бой уларни бир хилда кийинтириб қўярди: бўз яктак-лозим, сатин-чопон, қалами белбоғ, алаки дўппи... Улар баҳор ва ёзда чориқ судраб, кузда кўн этикда юрардилар. Ака-укалардай иноқ, ўртоқлардай аҳил юрадиган бу ўғлонларни узоқ-яқин қишлоқларнинг одамлари ҳам танир, бойнинг давлатини зиёда қилган шу уч оға-инилар, деб билардилар.

Бироқ бой ўзгача фикрда бўлиб, улар хўжаликда бир хил иш қилиб, туну кун бирдай тиним билмай ишласалар-да, учовига уч хил маош тўларди. Бирига — юз танга, иккинчисига саксон танга, учинчисига эса — эллик танга... Кунларнинг бирида бой одатдагидай ёғоч сўрида, қалин кўрпачада оппоқ парқувларга ёнбошлаб ўтириб, қаролларига маош тарқатди. Аввало, «юз тангалик» маошини санамай чўнтакка солди. «Эллик тангалик»ка навбат келганида у иш ҳақини қўлига олмай, ерга боққанча туриб қолди. Бошқа қароллар ўз юмишига жўнаб кетгач, бой раҳмдиллик қилгандай ундан аста сўради:

— Хўш, бўтам, нега маюссан, сўлкавойлар билан ҳам ишинг йўқ, не ҳол юз берди? Ниҳоят, энг кам иш ҳақи оладиган қароли ёрилди:

— Нима учун унга унча, мунга бунча-ю, менга шугина?! Ҳаммамизни баробар кўрингда, бой ота. Менинг гуноҳим нимада? Берган тангангиз, берган кийимингиз, едирган овқатингиздан ортмаяпти. Қўлимга қараб қолган кекса онам бор, ҳар ҳафтада қўлимдан харажат кутади... Яхши кўрган қаролингиздан қаерим кам? Менинг иш ҳақимни ҳам юз танга қилиб беринг...

Бой бошидаги қалампир нусха қилиб тикилган, майда тепчилиб, пилтаси қотирилган чуст дўпписини гилам устига қўйиб, топ-тоза қирилган бошини қашлаб қўйди. Қароли унинг бу рамзий ишорасини тушунмади-да, «нима учун унга унча, мунга мунча, менга шугина?» деб туриб олди.

Бой унинг саволига жавоб қилмай, аксинча, унинг кўзига тикилиб туриб ўзидан сўради:

— Кўчада нима бўляпти?

— Итлар ҳурияпти.

— Нима учун?

— Билмадим.

— Бор, билиб ке!

Қарол кўчага чиқиб, тезда бой ҳузурига қайтиб келиб, таъзим қилиб:

— Карвон ўтаяпти, — деди.

— Карвоннинг қандай юки бор экан?

— Билмадим.

— Югур, билиб ке!

Қарол чопқиллаб кўчага чиқиб, бир оздан кейин ҳарсиллаб уйга қайтиб келди.

— Билдим, бой ота, карвон буғдой ортиб кетяпти.

— Сотиларканми?

— Сўрамадим.

— Бор, сўраб ке!

Қарол яна чопқиллаб бориб, ўпкаси оғзига тиқилиб, қайтиб келди-да, зўрға гапирди:

— Сотиларкан?!

— Қопи неча тангадан экан?

— Айтмади...

Бой унинг чарчаб ҳолдан тойганига раҳм қилиб эмас, ўзининг неча танга туришини билиб қўйсин учун, ёнига ўтқазиб, саксон танга маош оладиган қаролини чақирди-да, буюрди:

— Кўчага бир чиқиб кел-чи...

Иккинчи қарол ҳаял ўтмай қайтиб кириб:

— Кўчамиздан буғдой ортган ўн туяли карвон ўтди. Ҳураётган итлар уй-уйларига кириб кетди. Узоқларда ҳам итлар ҳураётгани йўқ. Карвон гузарда тўхтаган бўлса ажаб эмас.

— Карвон юки сотиларканми?

— Сўраб келайми?..

Бой юз танга маош олувчи қаролини чақиртирди. У, қўл қовуштириб, «Бой ота, буюринг!» деди. Бой унинг ниҳоятда фаҳмли эканини билар, унинг учун бир гап етарли, иккита гап ортиқча, баъзан яримта гапдан ҳам тўла хулоса чиқара олишини биларди. Шу сабабдан бой унга «Гузарга бир чиқиб келгин-чи» деди.

Бой уйда қолган икки қаролини гапга солиб ўтирган чоғида гузарга юборган қароли салмоқли одим ташлаб ҳовлига кириб келди.

— Гузарга ғалла карвони тушибди, — деди у. — Қирқ қоп қайроқ буғдойи бор экан. Ҳақиқий тоза қайроқи. Қопи ўн тангадан сотилармиш. Бир мири ҳам камига кўнмас эмиш. Лекин бозор баҳосидан арзон. Мабодо, қирқ қоп буғдойни кўтарасига олғучи бўлса, унга бир қопи текин бериларкан. Карвонбоши ғалласини сотибоқ, изига қайтмоқчи... Унга нақд пул бериш керак бўлади.

Бой ҳамёнидан қирқ қоп буғдойга лойиқ танга санаб берди: «Барака бойлашиб, пулини нақд бер ва буғдойларни саройга тушириб қўй».

Бой тиз чўкиб ўтирган иккала қаролларига ишора қилгандай гилам устидаги дўпписини бошига бостириб кийиб олди: «Тишига қараб эмас, ишига қараб ҳақ тўланади».

Ҳақиқатга тан берган иккала қарол ўринларидан туриб, таъзим билан ўз юмушларига йўл олдилар.

ИШНИНГ КЎЗИ

СОБИҚ МАҲАЛЛАМИЗДА Машрабхон ота исмли нуроний оқсоқол истиқомат қиларди. Ёши юзга бориб қолса ҳам бозор-ўчарга ўзи қатнар, қурбига яраша харид қилса ҳамки, бозордан бир хурмача қимиз ола келишни унутмасди. Кунлардан бир кун у бозордан қилган харидларини кўтариб ўз уйига кираркан ҳанг-манг бўлди, ҳайронликдан хурмачаси қўлидан тушиб чил-чил синди, қимизи остонада оппоқ бўлиб кўллади.

— Нима қилиқ бу, нима қиляпсизлар? — деди у чиннидай ҳовлисининг ўртасини кавлаётган мардикорларнинг олдига бориб.

— Ҳовуз қиляпмиз, — деди уларнинг бири, — Ўғлингиз буюрди.

«Бас қилинглар!» — деб буюрди-да, Машрабхон ота уларни меҳмонхонасига таклиф қилди ва бир чойнак чойдан кейин бай пулини санаб бериб мардикорларни жўнатиб юборди. Мардикорлардан хабар олгани келган ўғли Файзихон ҳам дарвозаси олдида ҳанг-манг қолди. Остонада қимиз кўллаб ётибди, теварак-атроф тупроққа тўлган, ҳовуз чала ётибди-ю, мардикорлар кўринмайди. «Не ҳодиса юз берди?.. Дада... Дада!» деганича ичкарига югурди. Дадаси онаси билан юзма-юз бўлиб асабдан таранг ўтиришган эди.

— Нима бўлди? Мардикорлар қани?

— Ҳақини бериб жўнатвордим.

— Нега?

— Ишнинг кўзини билмаганинг учун.

— Биронта ишим ёқмайди, сизга. «Ишнинг кўзини билмайсан» деганингиз деган. Ишнинг кўзи қанақа бўлади?.. Уни бирон кимса кўрганми ўзи?!.

Отаси ўғлига ҳеч сўз қотмади, аммо ишнинг кўзини амалда кўрсатмоқчи бўлди. Эрталаб мардикор бозоридан ғишт қуйишга баҳолашиб икки йигитни бошлаб келди, йўл-йўлакай бир хурмача қимиз олиб келишни унутмади.

— Ғиштни мана шу тупроқдан қуясизлар, — деди у ғиштчиларга ҳовлида сочилиб ётган тупроқни кўрсатиб. — Булар тамом бўлгач, тупроқни шу чуқурликдан кавлаб оласиз. Айтиб қўяй, чуқурликнинг бўйи уч метр, эни уч газ... Текис ва соз бўлсин. Қуйилган ғиштни кўчадаги йўлакчага терасиз.

Ғишт қуювчи мардикорлар икки кунда уч метрлик чуқурликдан уч мингта хом ғишт қуйдилар. Мўлжалдаги иш битгач, оқсоқол мардикорларни рози қилиб юборди. Ҳовлида ҳовуз қурилди, тупроғидан қуйилган хом ғиштни қўшнилар нақд пулга сотиб олдилар.

Эртасига отаси одатдагидай хурмача кўтариб қимиз бозорига йўл олгандан кейин ўғил ҳовлига чиқди. Топ-тоза ҳовли, тайёр ҳовузга қараб ўйланиб қолди. Қизиқ, шунча иш текинга тушди... Яна юз эллик сўм соф фойда...

Қимиз кўтариб бозордан қайтган отаси ўғлини ҳовлидаги янги қазилган ҳовузча олдида учратиб, хурмачасини ерга қўйди-да, ўғлининг олдига келди.

— Ҳовузча қалай бўпти?

— Айтганимдан зиёда бўпти, дада. Қизиғи шундаки, шунча ишни текинга туширдингиз. Пулимиз ёнимизда қолди.

— Сезганларинг шу холосми?

— Бошқа томонларини ҳам сезиб турибман. Бир кесак билан икки қуённи урдингиз. Ҳовуздан чиққан тупроқ ғиштидан қўшимча юз эллик сўм соф фойда олдингиз...

Отахон хулоса чиқаргандай, ўғлига деди:

— Ҳали ҳам нодон экансан, энг асосий мулкни кўрмаяпсан. Мен сенга ишнинг кўзини кўрсатдим. Сен кўр-кўрона иш қилаётган эдинг. Бир ишни уч иш қилардинг. Мардикоринг ҳовлини тупроққа бостирарди. Кейин мардикор солиб ҳовлидаги уйилмани кўчага ташиттирардинг. Сўнгра машина кира қилиб кўчадаги ағдармани гумдон қилардинг. Ҳаммаси оворагарчилик, ҳаммаси бир қучоқ пулга тушарди. Яхшироқ қара. Ишнинг кўзи эса мана бу!

ОБРЎ

КЎРПАЧАЛАР тўшалиб, парқувлар ташланиб, ўртага оқ дастурхон ёзиб қўйилган катта ёғоч сўрида ҳар куни пешинда —маҳалла оқсоқоллари жам бўлардилар. Ундан, бундан, майриқдан-у машриқдан, ўтган-кетгандан гап бошланиб, баъзан қишлоқдаги муаммо масалалар ўртага тушарди. Бугунги гурунгда баногоҳ янги раҳбар хусусида гап чиқиб қолди.

— Янги раҳбаримиз гўё осмондан тушган одамга ўхшайди, — деди даврадагиларнинг бири.

— Нега осмондан тушади, — эътироз билдирди шериги, — ўз районимизнинг фарзанди-ку.

— Ерда юрган раҳбарлар орасида бунақангисини кўрмаганман. Ўзини танимасдим. Катта қишлоқдаги қариндошимнинг жанозасида нотаниш бир йигит ҳаммадан кўп куйиниб юрди, тобутни ҳам бошига кўтаргудай бўлди. Кейин қайсиям бировнинг тўйида кўрдим. Йигитлар ўртага тортса, бирам ўйнадики, ҳамманинг кўзи ўшанда бўлди. Сиймоси кўзимга ўрнашиб қолган экан, томорқа тақсимотида кўзимга оловдай кўринди. Қўлига ўлчоғич ушлаб олиб, одамларга ер ўлчаб беряпти. «Ие, бу анави йигит-ку» деворганимни билмай қолибман.

Унинг гапини қотмагина мўйсафид илиб кетди.

— Мартабаси бундан ҳам баланд бўлсин, яхши одам экан янги котибимиз. Хўп замонларни, не раҳбарларни кўрдик. Отдан тушмай гаплашарди, ўшандаям ялло қолса қовоқ очарди. Колхоз омборининг калити ҳам ўшаларнинг қўлида турарди.

Оқсоқоллар яқин ўтмишнинг жонли гувоҳлари бўлганликлари учун не-не раҳбарларни кўрмадилар. Ўша раҳбарларнинг ҳар бири хусусида бу ерда ўтирган оқсоқолларнинг ўз кузатувлари, бинобарин, ёдида қолган «эсдалик»лари бор бўлиб, шуларнинг ҳаммаси ўртага тушди.

Яқин ўтмиш латифалари ёқмади шекилли, жўрабоши луқма ташлади:

— Ахлат титишдан нима фойда! Ҳозирги гаплардан гапиринглар.

— Янги раҳбар кеча қайси кўчага сув етмай қолганини текшириб кетувди, эрталаб сув машинасини шахсан ижроқўм раисининг ўзи бошлаб келди. Дарвозамни тақиллатиб «борлиқ идишларингизни тўлдириб олинг» дейди. «Қачонгача челаклаб сув улашасизлар?» десам, «кутинг, худо хоҳласа кузда водопровод жўмрагидан қониққунча ичасиз» дейди. «Худо хоҳласа» дейишдан ҳам қўрқмаяпти. Янги раҳбар сайланганидан бери ҳаммаси одамжонлик бўлиб қолишди.

— Хизирни йўқласак бўларкан. Ана, ўзлари..

Ҳеч ким қайрилиб қарашга улгургани ҳам йўқ эдики, янги раҳбар икки қўли кўксида, юзи кўзи кулиб, «Ассалому алайкум, отахонлар», деди-да даврага қўшилди, чордона қуриб ўтираркан, оқсоқоллар қатори иккала қўлини юзига тортиб олгач, ҳаммага бир-бир табассум қилди.

— Хўп вақтида келибман-да. Қўй сўйиб чақирсам ҳам бунча отахонни йиғолмасдим.

— Катта бошингизни кичик қилиб ҳузуримизга келибсиз. Буюринг. Бажонидил.

— Буйруқ эмас. Маслаҳат... — деди янги раҳбар, — анави бўш бино масаласида... У сизларнинг ихтиёрингизда экан. Шу жойга пайпоқ цехи очсак, сизларда 195, қўшни қишлоқдаги 130 нафар киши — икки қишлоқ ишсизлари маошли бўларди.

Оқсоқоллар бир-бировларига қараб олишди, ҳаммаси ичдан маъқул топгандай бўлгач, уларнинг жўрабошиси жавоб қилди:

— Бу ҳам савобли иш. Бу омборни ҳашорат дорисидан тозалаб қўлбола масжид қилиб олмоқчи эдик. Аввал таом, баъдаз калом. Яхши ўйлабсиз, болам. Аввал ишсизларнинг қорни тўйсин.

Маслаҳат қарор топиб, янги раҳбар йўлга чиқиш олдидан яна бир фикрни ўртага ташлади:

— Район бўйича оқсоқолларни жамлаб катта Кенгаш тузмоқ ниятимиз бор, шу иш қандоқ бўларкин?

— Қари билганни пари билмайди, дейдилар. Жами кексаларнинг ақли бирикса тарғибот шўъбангиз ҳам, соқчилар идораси ҳам керак бўлмайди...

Бу масала ҳам қарор топгач, янги раҳбар ҳамма билан бир-бир таъзим бажо этиб хайрлашиб ташқарига чиқди ва чойхонадан анча нарида панада турган машинасига миниб кўздан ғойиб бўлди.

Суҳбат якунида оқсоқоллар жўрабошиси шундай деди:

— Аввалги раҳбарларга мансаби ва идорасининг обрўси хизмат қиларди. Эндиликда обрў учун раҳбарнинг ўзлари ишлайди.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.24

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

ОПИСАНО
Книжная палата
УзССР

بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نینگ

قانون اساسی‌سی

آنچی عمومی بخارا اولکه قورولتایی طرفندان ۱۹انچی آوغوست ۱۹۲۲انچی ئیل تاریخنده قایتادان کورولوب تصدیق قیلینغاندور)

УЗБ. ГОС. КНИЖНАЯ ПАЛАТА
6298
ÖZB DAV

بخارا شورالار جمهوریه‌تینینگ

قانون اساسی‌سی

برنچی قسم

عمومی احوال

برنچی باب

۱) ئه‌میر حاکمیتی‌نی ییقتغان بخارانینگ انقلابچی خلقی اوزی‌نینگ حکومت اداره‌سینی (شورالار جمهوریتی) دیب آتالغان یانگی ترتیب‌غه کیر گوسیدور.

۲) بخارانینگ انقلابچی خلقی امیر حاکمیتی‌نی ییقتیب حکومت اداره‌سینی اوز قولیغه آلوی اوچون، بوروننغی بخارا خانلغی (بخارا شورالار جمهوریتی) دیب آتالادور.

۳) بخارا خلقی شورالار جمهوریتی اوزی‌نینگ بو کونگی سر حدلاری (چیکه‌راک‌لری) ایچنده برله‌شکان بولینالمایتورغان ایرکلی (مستقل) دولت دیب تانیلادر.

٤) بوندن صوڭ بخارا شورالار جمهوريتى‌نڭ بوتون پراغنده مركزلرنده بولسون محله‌لرنده بولسون دولت حاكميتى تمامى ايله بخارا خلقى‌نڭ اوزى‌نيكى‌دور.

٥) بخارا خلق شورالار جمهوريتى‌نڭ حاكميت عاليه‌سى مركزده هم محله‌لرده تماما و مطلقا بوتون بخارا خلق وكيللرى شورالرينڭ قورولتايىغه قارايدر. قورولتاى مملكتنڭ اداره‌گه تيگشلى و هم برنچى درجده مهم بولغان حكومت ايشلرينى محاكمه قيلادور. و بو توغريده قرارلر چيقارادور و شول ايشلر اوچون معين وقتلرده چاقريلادور.

بو قورولتايلار آراسنداغى وقتلرده جمهوريتنڭ خلق وكيللر شورالرى‌نڭ قورولتايىغه قارايدور. قورولتاى مملكتنڭ اداره‌گه تيگشلى و هم بيرنچى درجده مهم بولغان حكومت ايشلرينى محاكمه قيلادور. و بو توغريده قرارلار چيقارادور و شول ايشلر اوچون معين وقتلرده چاقريلادور.

بو قورولتايلار آراسنداغى وقتلرده جمهوريتنڭ حاكميت عاليه‌سى قورولتاى‌نڭ ايشلرينى باشقاروچى بخارا شورالار جمهوريتى‌نڭ خلق وكيللرى تامانيدان سايلانغان مركزى اجرائيه قوميته‌سيغه تاپشورولادور. مملكتنڭ حكومت اداره‌سى وظيفه‌لرى هم مسئوليتلرى همه‌سى آنڭ اوستنده يوكلنادور.

ايكنچى باب

٦) بخارا خلق شورالار جمهوريتى‌نڭ توپراغندا يشاى تورغان بارچه كشيلر كيم بولسه بولسون اوزلرى‌نڭ كوچوروب بولا تورغان و بولمايتورغان مال و ملكلرينى چيكسز رەوشده ايستگانلريچه تصرف قيلماق هم آلاردان استفاده ايتماك حقلريگه ايگادورلار بو ملكلرى ميراث طريقى ايله تيككان بولسه ياخود آنى اوزلرى آلغان بولسه‌لار برابردور. فقط آيريم شخصلرنڭ قانچه بير ايگه‌سى بولماقغه حقلى ايكانلگينى مركزى اجرائيه قوميته تامانندن چيقاريلەه تورغان عمومى قانون بوينچه تعين قيلنەدر بوندەن صوگره بخارا خلق شورالار جمهوريتى‌نڭ حكومتى خصوصى ملكنڭ تصرف قيلماق وتيله‌گنچه ايگه‌سى بولماقغه چينك قويمايدور. تجارت و صناعت اشلرينى رواجى اوچون ضرورى بولغان (بورچ) ويا باشقه مشروع پوللار ايله فايده‌لانورغه هيچ بر تورلى چيك ممانعت كورساتمايدور.

بخارا خلق شورالار جمهوريتى‌نڭ همه اهالى‌سى فقرالارى حقلى‌دورلار كيم قويولغان نظامنامه‌لر دايره‌سنده دهقانچيلق ايله هنر ايله تجارت، صناعت ايله مشغول بولسونلار. همده مملكتنڭ مال تابو استحصالى كوچلرينى موفقيتلى صورتده آرتدرماق اوچون سودا، صناعت شركتلرى، جمعيتلر

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

ОПИСАНО
Книжная палата
УзССР

بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ

قانون اساسی‌سی

(انچی عمومی بخارا اولکه قورولتایی طرفندان ۱۹انچی
آوغوست ۱۹۲۲انچی ئیل تاریخنده قایتادان کورولوب
تصدیق قیلینغاندور)

ӮЗБ. ДАВ. ... ГОС КНИЖНАЯ ПАЛАТА
6228

بخارا شورالار جمهوریه‌تینڭ

قانون اساسی‌سی

برنچی قسم

عمومی احوال

برنچی باب

۱) ئه‌میر حاکمیتی‌نی ییقتغان بخارانڭ انقلابچی خلقی اوزی‌نڭ حکومت ادارەسینی (شورالار جمهوریتی) دیب آتالغان یانگی ترتیب‌غه کیر گوسیدور.

۲) بخارانڭ انقلابچی خلقی امیر حاکمیتی‌نی ییقتیب حکومت ادارەسینی اوز قولیغه آلوی اوچون، بورونغی بخارا خانلغی (بخارا شورالار جمهوریتی) دیب آتالادور.

۳) بخارا خلقی شورالار جمهوریتی اوزی‌نڭ بو کونگی سر حدلاری (چیکه‌راك)لاری ایچنده برله‌شکان بولینالمایه‌تورغان ایرکلی (مستقل) دولت دیب تانیلادر.

٤) بوندن صوڭ بخارا شورالار جمهوریتی‌نڭ بوتون
[توپ]راغنده مرکزینده بولسون محله‌لرینده بولسون دولت
[حا]کمیتی تمامی ایله بخارا خلقی‌نڭ اوزی‌نیکی‌دور.

٥) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ حاکمیت عالیه‌سی
[م]رکزده هم محله‌لرده تماما و مطلقا بوتون بخارا خلق
[و]کیل‌لری شورالارینڭ قورولتاییغه قارایدر. قورولتای مملکتنڭ
[ا]داره‌گه تیکشلی و هم برنچی درجه‌ده مهم بولغان حکومت
ایشلرینی محاکمه قیله‌دور. و بو توغریده قرارلر
چیقارادور و شول ایشلر اوچون معین وقتلرده چاقریلادور.

بو قورولتایلار آراسنداغی وقتلرده جمهوریتنڭ خلق
وکیل‌لر شورالاری‌نڭ قورولتاییغه قارایدور. قورولتای
مملکتنڭ اداره‌گه تیکشلی و هم بیرنچی درجه‌ده مهم بولغان
حکومت ایشلرینی محاکمه قیله‌دور. و بو توغریده قرارلار
چیقارادور و شول ایشلر اوچون معین وقتلرده چاقریلادور.

بو قورولتایلار آراسنداغی وقتلرده جمهوریتنڭ حاکمیت
عالیه‌سی قورولتای‌نڭ ایشلرینی باشقاروچی بخارا شورالار
جمهوریتی‌نڭ خلق وکیل‌لری تامانیدان سایلانغان مرکزی
اجرائیه قومیته‌سیغه تاپشورولادور. مملکتنڭ حکومت اداره‌سی
وظیفه‌لری هم مسئولیت‌لری همه‌سی آنڭ اوستنده یوکلنادور.

ایکنچی باب

٦) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ توپراغنده یشای
تورغان بارچه کشیلر کیم بولسه بولسون اوزلری‌نڭ
کوچوروب بولا تورغان و بولمایتورغان مال و ملک‌لرینی چیکسز
ره‌وشده ایستگان‌لریچه تصرف قیلماق هم آلاردان استفاده ایتماک
حقلریگه ایگادورلار بو ملک‌لری میراث طریقی ایله تیککان
بولسه یاخود آنی اوزلری آلغان بولسه‌لار برابردور. فقط ایریم
شخص‌لرنڭ قانچه‌یه ییر ایگه‌سی بولماقغه حقلی ایکانلیگینی
مرکزی اجرائیه قومیته تامانندن چیقاریله‌ه تورغان عمومی
قانون بوینچه تعین قیلنه‌در بوندن صوڭره بخارا خلق
شورالار جمهوریتی‌نڭ حکومتی خصوصی ملک‌نڭ تصرف
قیلماق وتیله‌گه‌نچه ایگه‌سی بولماقغه چیک قویمایدور. تجارت
و صناعت ایشلرینی رواجی اوچون ضروری بولغان (بورچ)
ویا باشقه مشروع پول‌لار ایله فایده‌لانورغه هیچ بر تورلی چیک
ممانعت کورساتمایدور.

بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ همه اهالی‌سی فقرالاری
حقلی‌دورلار کیم قویولغان نظامنامه‌لر دایره‌سنده دهقانچیلق
ایله هنر ایله تجارت، صناعت ایله مشغول بولسونلار. همه
مملکت‌نڭ مال تابو استحصالی کوچلرینی موفقیت‌لی صورتده
آرتدرماق اوچون سودا، صناعت شرکتلری، جمعیت‌لر

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

کامپانیه‌لەر، هم کائوپیرانقلەر توزماقیغه حکومت تامانیدن ایجارت بیریلادور.

۷) بخارا خلق شورالار جمهوریتی هیچ بر برسه ایله چیك قویولماغان حقیقی وجدان حریتی‌نی تأمین قیلماق مقصدی ایله اهالی‌نـڭ اوزلەری اختیار ایتکان دیـن‌نی توتماقغه اول دین‌نڭ عبادت و مراسم‌لەرینی اجرا قیلماقغه باشقه‌لەرنڭ حق‌لەریگه تیکمەمك شرطی ایله‌ـ ایرکلی تانیلادور.

۸) بخارا خلـق شورالار جمهوریتی‌نـڭ همـه اهالیسی قانون و نظام دایرسنده سوز حریتی مطبوعات حریتی اجتماع و جمعیتلەر حریتی ایله فایده‌لەنه آلالەر. فقط بول حریت ایله فایده‌لانمەق بخارا خلقی‌نڭ منفعتیعه ضرر کیلتـورماسلیك درجەده بولوی قطعی رەوشده شرط ایتله‌دور. اهالی‌دن هیچ قایسی‌نی غیر مشروع صورتده حریتدن محروم ایتلور گه یاحود جزا بیریلور گه ممکن ایمەس بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نی همه فقرالەری اوزیـگه بیریلگان حریت شخصیسی ایلان تماما فایده‌لەنو ایله برابر باشقه‌لەرینی حریتلەرینی حرمت ایتەرگه وآنی بوزماسقه مجبوردورلەر. هر بر فقراسی‌نڭ حریت شخصیه‌سینی باشقه فقرالەرینڭ تعرض ایتولەریندەن بخارا خلق شورالار جمهوریتی حکومەتی طرفندەن چیقاریلغان معین نظام‌لەر ایله تامین ایتله‌دور.

۹) موندەن صوڭ بخارا شورالار جمهوریتی‌نڭ همه اهالی‌سی اوچون مسکن امنیتی تامین قیلنادور. جمهوریتنـڭ مامورلەریندەن هیـچ کیم قانونغه مستند بر سبب بولماغانده یالغوز مامور بولماق صفتی ایله خصوصی ایولەرگه و هیـچ کیم‌نڭ حولیسیغه کیرماك اوچون حقی یوقدور.

۱۰) اهالی‌نـڭ اوشبو قانون اساسی ایله تعیـن ایتلـگەن حریتلەرینی ساقلاماق اوچون هم حکومت اربابندان آیرم شخصلەرینڭ شوڭا قارشو حرکت ایتولەرینه یـول بیرمەمك اوچون کیرەك یالغز حادە وکیرەك بر نیچه کشیلەر برلەشب جمهوریتنڭ هر قاندای اورندا تورغان مأمورلەری اوستندن بولـسون محکمه‌گه مراجعت ایتب دعوا قیلماقغه حقلاری بار.

۱۱) اهالی‌نڭ معارف تحصیل ایتوگه اختیارلی بولوئری هر بر میللتنڭ بدنی ترقی‌سی اوچون ایڭ برنچی شرط بولغانلیقدن بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌ده علم تحصیل ایتەرگه هر کم اوچون هیـچ استثناسز جمهوریتنڭ همه مکتبلەری آچق بولادر.

اوشبو قانون اساسی ایله تأمین ایتلـگەن معارف حریتی علم تحصیل ایتەرگه تیله‌گەن هر کم اوچون هیـچ استثناسز تیگین حکـومت حـسابندن جمهوریتنڭ توبدن. اورتـا. عـالی مکتبلەری‌گه کیرەك اوچون امکان بیرەدر.

حكومت حسابندن بولا تورغان همه مكتبلر اوچون بخارا شورالار جمهوريتی‌نڭ حكومتی قانونی روشده اساسی تعليم وتربيه قاعده‌لرينی تعين ايته‌در. يالغوز دين‌ده علمی جهتنچه خلقغه تام اختيار بيريلگه‌ن‌در. حكومت هيچ بر تورلی مداخله ايتماس. فقط حكومت طرفندان آچلغان ابتدائی مكتبلرده تعليم آنا تلينده بولورغه تيوشدر.

شونڭ ايله برابر بخارا خلق شورالار جمهوريتی طرفندن تعين ايتلگه‌ن قانونلارغه رعايت ايتلو شرطيله اهالينڭ كيره‌ك آيرم شخصی حاليده وكيره‌ك برليكيده بر گروه حالنده خصوصی روشده تعليم وتعليم ايله مشغول بولولاری‌غه اصلا ومانعت ايتمه‌س همده هر ملتنڭ يكتله‌رنده اوز تل‌له‌رنده تحصيل ايته‌رگه واوز آنا تل‌له‌ريگه تعليم بيريله تورغان مكتبلر آچارغه حقلاری بولغانلغينی اعتراف ايتله‌در.

۱۲) بخارا خلق شورالار جمهوريتی جنس. نسل. ملت. دين. آيرماسنه قارامايچه همه اهالی‌نڭ هيچ قيدسز تيگيز حقوقلی ايكه‌نلكينی اعتراف ايته‌در. آيرم شخصلر يا قبيله‌لر فايداسينا نيندايده بولسه بر امتياز ياخود آرتقليق بيروده‌ن تماما واز كيچه‌در. حقلارينڭ تيگيزليگندن استفاده ايدوب هم قانون قاشنده حقلاری بر تيگيز بولغان جمهوريتنڭ همه اهاليسی ايڭ يوغاری درجه‌لی حكومت مأمورلرندن استثنا

ايتمه‌ديگی حالده ايشله‌ديكلری هر تورلی خيانتلر اوچون بر تيگز مسئول توتيله‌لار.

۱۳) اوزی‌نڭ سياسی ودينی عقيده‌لری اوچون تعقيب ايتمه‌كده بولغان اجنبی تبعه‌لرينه بخارا شورالار جمهوريتی اوزينڭ توپراغندا التجا حقوقی بيره‌در. موندان يالغز بخارا شورالار جمهوريتی ايله دوستانه مناسبتده بولغان شورالار جمهوريتينڭ مخالفله‌ری گنه استثنا ايتله‌در.

۱٤) خلق طرفنده‌ن قازانيلغان حريتنی محافظه قيلماق هم بخارا جمهوريتی‌نڭ حدودله‌رينی اجنبی عسكرله‌رينڭ تجاوزنده‌ن ساقلاماق اوچون معلوم بر ياشكه يتكه‌ن وقورال توتارغا مقتدر بولغان همه ايركه‌كله‌ر جنسی عمومی عسكرليك خدمتيگه مكلف‌درله‌ر.

ايكنچی قسم

شورالار حكومتی‌نڭ توزولوشی.

مركز حكومتنڭ تشكيلاتی

اوچونچی باب

بخارا خلق شورالار جمهوريتی وكيللرينڭ قورولتايی.

۱۵) بخارا خلق شورالار جمهوريتی خلق وكيللری‌نڭ قورولتايی‌نی ياخود ايكنچی تعبير ايله بخارا شورالارينڭ عمومی

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

قورولتاییی‌نی مملکت ادارەسی‌نڭ ایڭ اوستون قووەت حاکمەسی هم بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌دە عالی حکومت دیب تانیلادر.

۱۶) بوتون بخارا اولکەسینڭ مرکزی قورولتاییی ولایت قورولتایلارینڭ وکیللەرندن هر بر سیلاو دائرەسندە ایکی میڭ سیلاوچیغە بر وکیل حسابی ایلە تشکیل ایتلەدر. مرکز قورولتای‌دە وکیللەرنڭ عمومی سانی ۲۵۰دەن آرتق بولماس. قورولتای بتکەچ وکیللەرنڭ وکالتلەری بتەچکدر.

۱۷) عموم دولت اوچون مهم بولغان مسئلەلەرنی محاکمە قیلب بر قرارغە کیلمەك همدە حکومت ادارەسی اوچون بر ییل‌لیك عمومی پروغرام توزوب چیقارمق اوچون بوتون بخارا اولکە قورولتاییی هر ییلدە بر مرتبە چاقریلادر.

۱۸) بوتون بخارا اولکە قورولتاییی‌نڭ وظیفەسی‌غە بالخاصە اوشبو مسئلەلەر کوەدر:

ا) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ اساسی قانونلارینی تصدیق ایتمەك، اوز گەرتمەك هم آڭا علاوە قیلماق.

ب) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ بوتون داخلی، خارجی سیاستیگە یول کورسەتمەك.

ت) مملکت‌نڭ سرحد (چیکەرە کلەری) نی تعین ایتمەك، آلارنی اوز گەرتمەك هم مملکت‌نڭ بعض بر قسمندن یاخود قای بر حقوقلارندن واز کیچمەك.

ث) مملکت داخلندەگی ولایت‌نڭ چیکەراکلەرینی معین قلماق.

ج) مملکتدەگی میزان وترازو اصوللەرینی بیلگولەمەك هم آلارنی اوز گەرتمەك.

چ) آقچە ضرب ایتمەك.

خ) خارجی دولتلەر بلەن موناسبەتدە بولماق.

د) اوروش اعلان قیلماق هم صلح معاهدەسی قیلماق.

ذ) صلح معاهدەلەرینی تصدیق قیلماق.

ر) داخلی هم خارجی قرض آلماق. تجارت هم باج معاهدەلەری یاساماق وشو کبی مناسبات مالیەگە کیرشماق.

ز) دولت اوچون عمومی بر اقتصادی خط حرکت «پیلان» توزماك.

س) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ بودجەسی (دخل وخرجینی) بیلگولەمەك.

ش) عموم دولت سالوغلەری هم مجبوری وظیفەلەرنی تعین ایتمەك.

ض) قانونلار توزماك هم یوروتماك.

ط) بخارا تبعەلیگینە کیرماق وآندن چیقماق‌نڭ یول‌لرینی هم بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ توپراغندە یاشەی تورغان اجنبی تبعەلەرنڭ حقوقینی تعین ایتە تورغان قانونلار چیقارماق.

ظ) عمومی هم خصوصی عفولەر قیلماق.

اخطار: یوقاریده مذکور مسئله‌لردن طیش قورولتای‌نڭ اوز قاراماغنه عائددور دیب تابگان مسئله‌لر هم عمومی قورولتای قاراماقیغه قویولادور.

۱۹) قورولتای‌نڭ سونگنده یاپیلمه‌سدن بورون آنیڭ اجرائیه دائره‌سی سه‌یله‌نه‌دور.

آنگا «بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ خلق وکیل‌لری قورولتای‌نڭ مرکزی اجرائیه قومیته‌سی» اسم بیریلددور. یاخود قسقه‌جه: «بخارا مرکزی اجرائیه قومیته‌سی» دیب آتالددور.

۲۰) قورولتایده ایشلنه‌چك ایشلرینڭ بیتریب بولغانغه‌چه قورولتای دوام ایتددر. بو ایشلر بیتکه‌چ قورولتای یاپیلادور. شول واقتدان آلداغی یاغی قورولتایغاچا حکومت ادارسیغه بولغان نوبتده‌گی ایشلرینی همه‌سی بخارا اجرائیه قومیته‌سی‌غه کوچددور.

۲۱) نوبتده‌گی اولکه قورولتای‌ینی چاقیرماق هم آنی آچماق بخارا مرکزی اجرائیه قومیته‌سیغه تاپشوریلادر.

۲۲) مملکت اهالی‌سی‌نڭ اوچدن بیرسینی جمع ایتکه‌ن محل‌لرینڭ شورالاری بیرلشب طلب ایتسه‌لر نوبتدن طیش اولکه قورولتای چاقریلادور.

شوندانغ قورولتای اوچون ضرور بولغان چاغده یاخود اجرائیه قومیته‌سی‌نڭ اوز تشبثی ایله چاقریلورغه ممکن‌دور.

۲۳) بخارا اولکه‌سی اجرائیه قومیته‌سینڭ اعضالری (۸۵) دن آرتوق تعین ایتلمیدور.

تورتونچی باب

بخارا خلق شورالار جمهوریتی خلق وکیل‌لری‌نڭ مرکزی اجرائیه قومیته‌سی

۲٤) بوتون بخارا اولکه‌سی قورولتای‌لاری وقتیده جمهوریت‌نڭ عالی حاکمیتی بخارا مرکزی اجرائیه قومیته‌سنده‌دور.

بو مرکز قومیته بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ قانون توزوچی لیش یور گوزوچی و اداره ایتوچی هم تیرگاو قیلوچی بر دائره‌سی دیب حساب‌لنه‌دور.

۲۵) بخارا مرکزی اجرائیه قومیته‌سی قانون یاساماق کوچی‌نڭ بوتون حقوقیغه مالك بولوب جمهوریت‌نڭ ایڭ یوقاری دائره‌سی سانالادور. شونڭ اوچون مملکت‌نڭ اداره‌سی توغریسنده بولغان بوتون قانونلارنی تصدیق و اعلان ایتماك شونڭ ایشیدور.

۲٦) بخارا مرکزی اجرائیه قومیته‌سی حکومت‌نڭ اداره ایتوچی، تیرگاو قیلوچی عالی بر دائره‌سی بولغانلیغیدن جمهوریت‌داگی حکومت تشکیلاتی ایشلریگه راهبرلیك ایته‌دور. شورالار دائره‌لرینڭ ایشله‌ماك‌لرینی برلشدرادور. جمهوریت قانونلاری‌نڭ هم شورالار قورولتایی قرارلرینی ایشله‌شیب چیقارماقلریگه کوز سالیب تورادور.

۲۷) شو قانون اساسی‌نڭ ۱۸ نچی ماده‌سنده‌گی بوتون

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

مسئله‌لر مرکزی اجرائیه قومیته‌سنده فقط ا، د، ذ، ماده‌لرینده کورساتیلگان مسئله‌لرگه بوتون بخارا جمهوریتی خلق وکیل‌لری قورولتای‌نڭ قاراماغنده حسابلنه‌دور.

اخطار: فقط خلق وکیل‌لری قورولتاینی یغماق ممکن بولماغانده ت هم د، ماده‌لرینده‌گی مسئله‌لرنی مرکزی اجرائیه قومیته‌سی حل قیلا آلادور.

٢٨) مرکزی اجرائیه قومیته‌سینڭ هیئت ریاستنده داخل بولماغان اعضالر خلق نظارتله‌رینده هم باشقه مرکزی یا محلی حکومت مؤسسه‌لرینده خدمت ایته‌لر یاخود مرکزی اجرائیه قومیته‌سینڭ مخصوص تاپشورگان ایشله‌رینی ادا ایته‌لر.

٢٩) بخارا مرکز اجرائیه قومیته‌سی اوزینڭ ایشله‌گن ایشله‌ری حقنده یالغوز بخارا خلقی وکیل‌لری قورولتایی حضورینده مسئول بولوب اوزینی ایشله‌گن ایشله‌ری حقنده قورولتایغه مفصل معروضه بیرمه‌گی لازمدور.

٣٠) جمهوریتنڭ ایشله‌رینی اداره ایتمك اوچون مرکزی اجرائیه قومیته‌سی اوز آراسندان خلق ناظرلر شوراسی سایلایدور. بو شورا بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ عالی اجرائیه مؤسسه‌سی سانالادور، هم بوتون ایشلریگه مرکزی اجرائیه قومیته‌سیغه تابع بولادور.

بیشنچی باب

[illegible] خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ خلق ناظرلار شوراسی.

٣١) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ ایشله‌رینی اداره ایتمك خلق [illegible] شوراسی اوستیگه یوکله‌نس. ناظرلار شوراسی‌نڭ رئیسی هم اعضالارینی مرکزی اجرائیه قومیته‌سی تعین ایته‌در هم عزل قیلادر.

٣٢) خلق ناظرلار شوراسی اوزینڭ فعالیتی خصوصنده بوتون بخارا شورالار قورولتایی وهم بخارا مرکزی اجرائیه قومیته‌سی حضورنده مسئول سانالادر.

٣٣) خلق ناظرلار شوراسی جمهوریتی اداره خصوصنده اوسته‌ده توشکان مسئله‌لرنی وجودکه چیقارو اوچون فرمانلار، قرارلار، تعلیماتلار (اینستروکسیه) چیقارا آلادر هم حکومت حیاتینی منتظم هم یوزلیان بلمن باریشیغه هر تورلی چاره‌لر کوره آلادر.

٣٤) خلق ناظرلار شوراسی طرفندن چیقارلغان فرمانلار، قرارلار هم تعلیماتلار (اینستروکسیه‌لر) جمهوریتنڭ قانونلاریغه قارشی بولماسلغی تیوشدر. شونداق بولماغاندا اول فرمانلار، قرارلار، تعلیماتلارنڭ مجبوری‌لیگی یوقالادر.

٣٥) اوزینڭ فرمانلاری، قرارلاری هم تعلیماتلاری حقنده ناظرلار شوراسی بخارا مرکزی اجرائیه قومیته‌سیگه معروضه قیلادر. مرکزی اجرائیه تیله‌گن وقتده بو قرارلاری هم فرمانلارنی اوزگرته‌در یاخود توقتاتادر.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

۳٦) خلق ناظرلار شوراسی خلق نظارتلەری بلەن آیرم شعبەلەرگە بولینەدر. بو شعبەلەر باشندە خلق ناظری اسمی بیلەن ناظرلار شوراسندان بر کشی تورادر. هر بر نظارت حکومت جانندن مستقل بر ایشنی ادارە ایتەدر.

تنبیه: خلق ناظرلاری مرکز اجرائیە قومیتە اعضالاری بولماسەلار هم ممکندر.

۳۷) هر ناظرنڭ بر نائبی بولادر. اول نائب ناظرنڭ یاقن یاردمچیسی بولادر هم ناظرنڭ یوقلغی وقتیدە آنڭ وظیفەسینی اجرا ایتەدر.

۳۸) خلق ناظرلار شوراسیغە نقط ناظرلار شوراسینڭ رئیسی هم خلق ناظرلاری اعضا بولوب کیرە آلالر.

۳۹) بخارا خلق شورالار جمهوریتیدە خلق نظارتلەری آلتی:

ا) عدلیە نظارتی.
ب) داخلیە نظارتی.
ج) خارجیە نظارتی.
د) حربیە نظارتی.
د) معارف نظارتی.
و) خلق خواجەلق شوراسی.

تنبیه: یوقاریدە ذکر ایتلگەن مرکزی مؤسسە‌لردن باشقە مرکز اجراقوم قاراماغندا آیرم مستق

نظارت حقوقی بلەن حکومت تقویمات مرکز ادارەسی تشکیل قیلنادر.

٤۰) خلق ناظری اوز قاراماغنداغی نظارتنی اوزی ادارە ایتەدر هم اوزینڭ ایشلەری خصوصندە خلق ناظرلار شوراسی خضوریندە مسئول توتلادر.

٤۱) خلق ناظری دیب یالغوز خلق ناظرلار شوراسینڭ اعضالارینی آیتلادر.

جمهوریتدەگی باشقە وظیفەلارنی اجرا ایتوچیلەرنی هیچ برسینی خلق ناظری دیب آت قویولمایدر.

مەحەللی ادارەلەر تشکیلاتی.

آلتنچی باب

قشلاق سیلاوچیلەرینڭ عمومی جییلشی.

٤۲) هر قشلاق وهر آولدا محللی حکومت ادارەسینی شول قشلاق یا آول سیلاوچیلارینڭ عمومی جییلشی سەیلەیدر.

٤۳) سیلاوچیلار یغیلشی آیدە بیر مرتبە معلوم کوندە معلوم ساعتدە چاقیریلادر. فقط آشغچ وقتلاردا بعضی ضرور بولغان چاغلاردا آقسقالنڭ قراری یاخود شول قشلاق یا آول سیلاوچیلارینڭ اوچدن بر اولوشینڭ طلبی بوینچە یغیلشلارینڭ وقتدەن ئەووەلدە چاقرب بولادر.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

٤٤) قشلاق یاخود آولده اجرایی حاکمیت آقسقالغه تاپشوریلادر. آقسقال شو قشلاق یا آول سایلاوچیلاری‌نڭ عمومی یغیلشی بیلن بر یلغه سایلانادر. آقسقال بوتون اشلرینی کینت اجرائیه قومیته‌سی حکومت حضورنده حساب بیره‌در. آقسقال سایلاولاری کینت شوراسی طرفندان تصدیق ایتله‌در. قشلاق یا آول سایلاوچیلاری‌نڭ (٣دن ١) کیم بولماق شرطیله تیلاگی بونچه کینت شوراسی بر یل تمام بولماسدن بورون آقسقالنی ایشدان سایلاو حقیغه مالکدر.

٤٥) قشلاق یا آول سایلاوچیلارینڭ عمومی یغیلشیده توبنده‌گی مسئله‌لرنی مذاکره قیلماق ممکن‌در.

ا) بوتون محللی خواجه‌لق هم جماعت اشلرینی بولغا صالو.

ب) عالی حکومت دائیره‌لرینڭ فرمانلارینی هم قانونلرینی وجودکه چیقارو.

ج) بیر — سو مسئله‌لرینی حل قیلو.

د) حکومت سالوغلارینی تویلاماق هم دولت بویروقلارینی تیوشلی روشده اوتکارو.

ه) قشلاق هم آولنی مدنی وخواجه‌لق یاقلاری‌نی یوکسلتو هم محللی اداره‌لرگه عائید بوتون حکومت وظیفه‌لرینی ئدا قیلو.

بیدنچی باب

خلق وکیللرینڭ کنت شوراسی.

٣٦) هر کنت دائره‌سنده‌گی عالی حاکمیت خلق وکیللرینڭ کنت شوراسیغه عائیددر. اوشبو کنت ایچنده کرگن آول وقشلاق سایلاوچیلارنڭ عمومی مجلسلرنده ایللی سایلاوچیغه بر وکیل سایلاماق ممکن‌در.

نقط هر قشلاق. یا آولدن بر وکیلدن کم. اون وکیلدن آرتوق بولمه‌مق اوزره سیلانورلر.

اخطار: سیلاوچی‌سی ایللی‌دن کم بولغان قشلاق هم آوللر بر وکیل سیله‌ب بیله‌لر.

٤٧) کنت شورالاری بر یل مدت ایله اوچ اعضادن عبارت بولغان اجرائیه کامیتیتنی سیلایه‌چق‌دورلار.

٤٨) کنت شوراله‌ری‌نڭ یغیلشی بر کون آلدی ساعتنی بیلگولدنماك اوزره هر اوچ آیده بر مرتبه بولاجاق‌دور. شونڭ ایله برابر وکیلله‌ردن اوچ‌دن بر اولوشی‌نڭ تیلدگی بلهن یاخود اجرائیه قومیته‌سینڭ تیوش کوروی بلهن مذکور مدتدن آلدی یغلماقده ممکن‌دور.

٤٩) اجرائیه قومیته‌سی اوزینی سیلانغان شورالار حضورینده مسئول اولوب اوزی‌نڭ ایشله‌ری حقنده پرتاکول هم حسابلرینی آنڭ تصدیقی‌غه عرض ایته‌لر. شورا وکیلله‌رینڭ

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

اخطار: ولایتده‌گی بوتون تومان اجرائیه قومیته‌لرینڭ رئیس‌لری قورولتای‌نڭ اجرائیه قومیته‌سیغه سایلانماغان تقدیرده کینگاشچی صیفاتی ایله تاوش حقیغه ایگه بولماسدن قورولتای هیئتی‌غه داخل بولمایاچقلار.

٥٥) ولایت قورولتایی بر کون آلدی تعین قیلنماق اوزره اجرائیه قومیته‌سی طرفدن هر یلدا بر مرتبه چقاریلاچاقدر. شونڭ ایله برابر مذکور ولایتده‌گی سایلاوچیلارنڭ اوچدن بر تیله‌ولری یاخود اجرائیه قومیته‌سی تیوش تابسه مذکور مدتدن آلدا چاقرلووی ممکن‌در.

تنبیه: هر بر اجرائیه قومیته‌لر اوزلری‌نڭ قول آستیداغی برلرینڭ مقداری‌غه نسبتا اوزیدن یوقاری تورغان اجرائیه قومیته‌سی آلدیده ایشله‌گن ایشلری حقنده مسئول‌در. یعنی کینت اجرائیه‌سی تومان اجرائیه‌سی آلدیده، تومان اجرائیه‌سی ولایت اجرائیه‌سی آلدیده، ولایت اجرائیه‌سی مرکزاجرائیه آلدیده مسئولدر.

اوئونچی باب

کینت تومان، ولایت قورولتایی قاراماغیغه کرگن مسئله‌لر.

٥٦) کینت قورولتایی‌نڭ شهر هم ولایت قورولتایلاری‌نڭ واونلرنڭ اجرائیه هیئتلرینڭ (دائره مؤسسه) ایشلری دائره‌سنده اوشبو نرسه‌لر کیره‌کدر:

ا) دولت حاکمیتی‌نڭ یوقاری مؤسسه‌لرینڭ قرار هم

امرلرینی عمل‌گه قویماق.

ب) شول یرنی مدنی هم خواجه‌لیق جهتندن ترقی ایتدرماك اوچون چاره‌لر کورماك.

ج) یالغوز محلی اهمیت‌گه مالك بولغان هر بر مسئله‌نی حل قیلماق.

د) اونلرغه تابع بولغان بوتون شورا مؤسسه‌لرینڭ ایشلرینی برلشدرماق.

ه) شورالار حاکمیتی‌نڭ اوزلرندن کچك مؤسسه‌لرینڭ ایشلرینی تیرگاو هم نظارت ایتمك.

اوچونچی قسم

بخارا خلق شورالار جمهوریتی اهالیسی‌نڭ سایلاو حقوقلاری.

اون برنچی باب

٥٧) وکیل سایلاماق همده وکیل اولاراق سایلانماق حقی ایلند سایلاو کونینه یگرمه یاش‌گه کیرگان بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ هر بر تبعه‌سی ایر وخاتون فرقیغه قاراماسدن فائدەلنەدر.

٥٨) اوشبو صفتداغی شخصلر وسایلاولار سایلاو حقیغه مالك ایمس‌لدر:

ا) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ محکمه‌لری تاماندان آبرویسز بولغان کشیلر هم کتته جنایتلر اوچون حکم

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

اوچده‌ن بیر یل مدت تولماسدن اجرائیه قومیته‌سینی یانگی‌دن سیلاماق ممکن‌دور. ایکین اوچدن بیر، اولوشی گه سانله‌ری یتماسه ممکن ایماس‌دور.

سه کیزنچی باب

تومانله‌ر شوراله‌رنك قورولتایله‌ری هم آنله‌رنك اجرائیه دایره‌له‌ری

۵۰) تومان هم اوله‌رینك شهرله‌رینده‌گی عالی حاکمیت تومان قورولتاییغه عائدور. بو قورولتای اوچون هر بیش یوز سیلاوچیغه بر وکیل سایلاماق ممکن‌دور.

شول حساب ایله بو قورولتایغه کیریب بیله تورغانله‌ر مذکور تومان‌نك بوتون کنت شوراله‌ری وکیلله‌رنیدن وشهر عمومی یغیلش‌له‌رینده سایلانغان شهر وکیله‌ریندن عبارتدورله‌ر شونك ایله بعرابر شهر قورولتای وکیله‌رینك عمومی سانی یوز کشیده‌ن آرتماسقه تیوشدور. قورولتاینك ایشی بیتو بله‌ن وکیله‌رنك وکالتله‌ری‌ده بیته‌چکدر.

۵۱) تومان وشهر قورولتای اوز آراسندن بیش اعضادن مرکب اولماق اوزره بر یلغه‌چه اجرائیه قومیته‌سی سیلاپاچقدور. اوشبو قومیته اوزینی سیلاغان قورولتای حضورینده مسئول‌دور. اجرائیه قومیته‌سی ایکی قورولتای آراسنداغی مدتده شهرده‌گی دولت حاکمیتی‌نك عالی محلی مؤسسه‌سی حسابلنه‌دور.

۵۲) تومان وشهر قورولتایی بر کون آلدان تعین ایتماك اوزره هر التی آیده بر مرتبه اجرائیه قومیته‌سی طرفندن چاقریله‌دور. موندن باشقه اجرائیه قومیته‌سینك قراری بله‌ن یاخود وکیلله‌رنك اوچدن بری‌نك تیله‌گی بله‌ن اوشبو مدتدن آلدی‌ده چاقریلوی ممکن‌دور.

توقوزنچی باب

شوراله‌رنك ولایت قورولتایلاری هم آلارنك اجرائیه دائیره‌له‌ری.

۵۳) ولایتله‌رده هم اونله‌رنك شهرله‌ریده‌گی عالی حاکمیت خلق وکیلله‌ری شوراله‌رینك ولایت قورولتاییغه عائددر، کم بو قورولتای اوچون هر بر مك سایلاوچیغا بر وکیل سایلاماق ممکن‌در. شول حساب ایله ولایت قورولتاییغه کیریب بیله تورغانلار شهر قورولتایلاری طرفندن سایلانغان وکیلله‌ردن عبارتدر. فقط قورولتای اعضالارینك عموم سانی ۱۵۰ کشی‌دن آرتماسقا تیوشدر. وکیلله‌رنك وکالتله‌ری قورولتای‌نك بیتوی بیله‌ن بیته‌چکدر.

۵٤) ولایت قورولتایی یتتی اعضادان مرکب اجرائیه قومیته‌سی سایلایاچقدر. اوشبو قومیته اوزینی سایلاغان قورولتای حضورندا مسئول‌در. اجرائیه قومیته‌سی ایکی قورولتای آراسنداغی مدتده ولایت هم شهرله‌رده‌گی دولت حاکمیتی‌نك عالی محللی مؤسسه‌سی حیسابلانادر.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

تیلغان کشیلەر،

ب) دائمی یاخود وقتلی اولاراق سیاسی حقوقدان محروم ایتیلب باشقا جنایتلەر اوچون حکم ایتلگەن کشیلەر.

ج) قانون بوینچە مجنون تابلغان هم روحا آورو تابلغان کشیلەر.

د) پادشاەلق قیلغان امیر واونڭ قرداشلەری اوشانداق امیرنڭ سابق اولوغ دولت مأمورلەری.

انچی اخطار: اوزلەرینڭ ایشلەری بلەن انقلابنڭ روحیغە خذمت کورسەتکەن امیرنڭ مأمورلەری عموم بخارا شورالار قورولتاییننڭ یاخود مرکز اجرائیە قومیتەسینڭ قراری بلەن سایلاو حقوقلاریغە ایگە بولوب بیلەلەر.

اون ایکنچی باب

سایلاولار اجراسی:

٥٩) سایلاو تشکیلاتی هم سایلاولارنڭ توغری کیتشی گە قارالیاق اوچون هر بر ولایتدە بولا تورغان سایلاولارنی آیرم سایلاو کامیسیەلەریگە تابشرلادرکم بو سایلاولارنی تشکیلات ترتیبلەری عموم بخارا مرکزی اجرائیە قومیتەسی تاماننندن بیلگولانەچکدر.

٦٠) محلی شورالار حاکمیتی نمایندەلەرینڭ حضورندە بوتون سایلاولار اجرا ایتلەچکدر. قشلاق هم آوللاردا ایسە

سایلاوچیلار طرفندن تعین ایتلگەن عمومی بر یغیلش طرفندن اجرا ایتلەچکدر.

٦١) سایلاونیڭ سونگیدە سایلاولەرنڭ باریشی هم نتیجەسی حقندە بوتون حسابنی بیلدرا تورغاق آیرم پرتاکول توزولەچکدور مذکور پرتاکولغە سایلاولەردە حاضر بولغان سایلاو کامیسیەسینڭ برچە اعضالەری هم محلی حاکمیت نمایندەسی امضا قیلەدورلەر قشلاق هم آوللەردە موندای کشیلەر آقسقاللەر اولاچقلەردور.

٦٢-) هر بر ولایتدە سایلاولەرنی اجرا قیلماق ترتیبنی دولەت حاکمیەتینڭ محلی موسسەلەری طرفندن بیلگولەنەچکدور کە بو ترتیبلەر عموم بخارا مرکزی اجرائیە قومتەسی تامانیدەن تارقاتیلغان تعلیماتغە یاراشە بولماغی تیوشدور.

اون اوچونچی باب

سایلاولەرنی حاضرلەو اوزگارتو هم وکیللەرنی کیری چاقرو.

٦٣) سایلاولەر اجراسی حقندەغی بوتون معلوماتلەر قایسی ولایتدەکە بولسە اوشل ولایتنڭ اجرائیە قومتەسیغە علیدور ولایت اجرائیە قومیتە مندات کامیسیەگا تعین قیلب ایشلەرنی حل ایتەچکدور.

٦٤) مندات کامتسیەسی سایلاو ایشلەرینی تیکشروب

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25

اوشل ولايتنى اجرائيه قوميتەسيغه داكلاد بيراچكدور. مذكور شورا كيراك عموم سيلاولەرنى آيرم. شخصلەرينك منداتلەرينى تصديق ايلەن باغلى بولغان بوتون نزاعلى مسئلەرنى حل ايتەچكدور.

٦٥) شورا طرفندن تمامى ايله سايلاولەر يانكيلش تابيلغانده بونلەرنى اوزگارتو مسئلەسى موندان يوقارى شورالار حاكميتى مؤسسەسيغه تاپشوريلەچكدور.

٦٦) سايلاو توغرىسنده ايك سوكغى عرض وشكايت قيله تورغان يير عموم بخارا مركزى اجرائيه قومتەسى دور.

٦٧) شورالارغه سيلانغان وكيللەر وكالتلەرىنك سوك مدتى غەچه وكالتلەريندن محروم بولماقلەرى يالغوز محاكمەسينك قرارى بلان بولوى ممكن دور.

٦٨) عموم بخارا مركزى اجرائيه قومتەسى اعضالەرىنك هر قايسىنى مذكور موسسەنك آيرم قرارى بلان وكالت مدتى تولماسدەن آلدى وكالتدەن محروم ايتديرمەك ممكن دور، فقط مذكور قرار عموم بخارا مركزى اجرائيه قومتەسى اعضالەرىنك اوچدە ايكىسندن كم بولغان هيئت ايلە بولورغه تيوشدور. وكالتدن محروم ايتلگان وكيل گه بخارا شورالار جمهوريتى خلق وكيللەرى شوراهرىنك ايك يقين داغى قورولتايغه شكايت حقى بيريلەدور.

٧٤) محلى حكومت ادارەلەرى محلى احتياجلار اوچون ياريم بر يللق اسميتا توزەدرلەر. قشلاق سايلاوچيلار يغيلشى كنت شورالارى توزگەن اسميتالارنى تومان قورولتايى يا اجرائيه قوميتەسى دە تصديق ايتلور.

تومان قورولتايى يا خود اجرائيه قوميتەسى توزگەن اسميتالارنى ولايت شهر قورولتايى طرفندن تصديق ايتلور.

ولايت شهر قورولتايى توزگەن اسميتالارنى ماليه نظارتى قاراب اوز فكرينى بيلديرگەندن صوك بخارا مركزى اجرائيه قوميتەسنده قارالب تصديق ايتلور.

٧٥) جمهوريتنك واردات مصارفى اسميتاسنده كورسەتلگەن تخصيصات بوينچا يا مركزى اجرائيه قوميتەسينك خصوصى قرارى بوينچا يوتون مصارفى اجرا ايتلەدر.

٧٦) اسميتادا كورسەتلگەن آقچەلار ييتەرلك درجەدە بولماسه كيرەك ليك آقچەلارينى اوستلەرينده گى نظارتدن سورايلار.

٧٧) حكومت خزينەسندن بيلگولەنگەن آقچەلار هم محلى احتياجات اسميتاسى بوينچه تصديق ايتلگەن آقچەلار يالغوز اسميتادە كورسەتيلگەن مصارف اورونلاريغا صرف قيلنادر. فقط خلق ناظرلار شوراسىنك آيرم رخصتى بيلەن بو آقچەلارنى باشقە احتياجلار اوچون صرف قيلماق ممكندر.

هنچی قسم
اون بیشنچی باب

بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ دولت تغمه‌سی ـ هم بایراقی.

۷۸) بخارا خلـق شورالار جمهوریتی‌نڭ دولت تغمه‌سی شوندن عبارتدرکه:

قزیل توسده بویالغان قماش اوستنده یاشل جواری پایه‌سی اورتاسنده راش (اوراق شکلنده) تغمه‌نـڭ اوستگی یاغنـده جورای اوستنده آلتون یانگی آی و آی ایچنده بیش پره‌لی آلتون یولدوز.

جواری اوستنده (بخارا خلق شورالار جمهوریتی) دیب یازیلغان بوله‌دور.

۷۹) بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ بایراغی شوندان عبارتدور. اولچاوی بیر تیگزده بولوب بـر برسیگه تیکیلغان ایکی بولك قماش یوقاری‌سنداغی بولك یـاشل توبانگی‌سی قزیل توسده بویالغان اورتا برینده آلتون یانگی آی، آی ایچنده بیش پره‌لی آلتون یولدوز.

یوقاریداغی یاشل بولاگنـڭ سول تامانده چوب دسته ده ب. خ. ش. ج. حرفله‌ری یازیلغان‌دور.

فهرست

عمومی احوال ٤ نچی‌دان. ۱ نچی صحیفه گه‌چه؛ شورالار حکومتی‌نڭ توزولشی . ۱ نچی‌دان ۱ نچی گه‌چه؛ بخارا خلق شورالار جمهوریتی اهالیسینڭ سایلاو حقوقی نچی‌دان نچی گه‌چه؛ بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ بودجه حقی نچی‌دان نچی گه‌چه؛ بخارا خلق شورالار جمهوریتی‌نڭ دولت تضمه‌سی و بایـراغی نچی‌دان نچی گه‌چه.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No TK/139.25